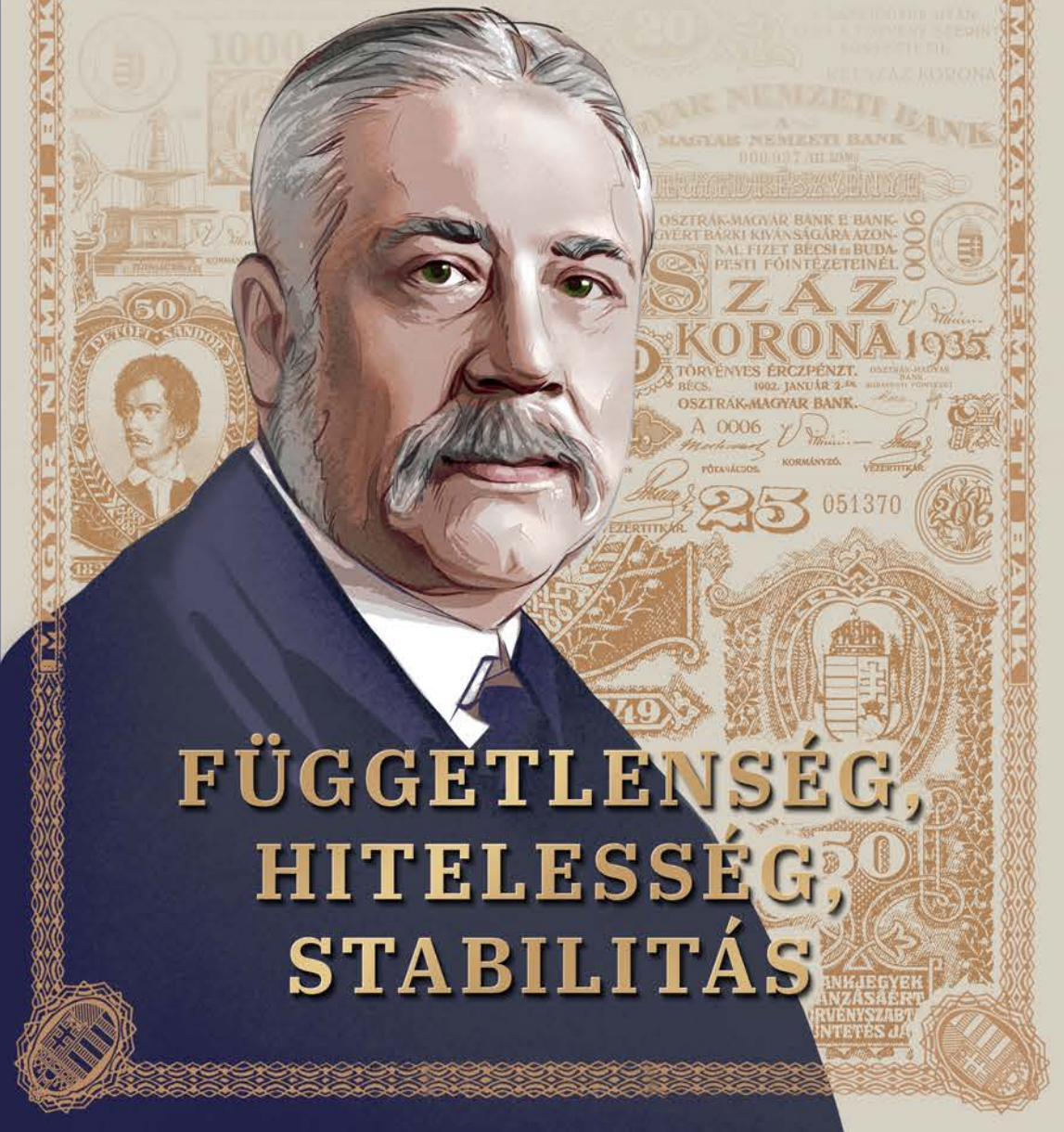

*100 éve Magyarország
gyarapodásáért*

Popovics Sándor kora és a Magyar Nemzeti Bank alapítása

**FÜGGETLENSÉG,
HITELESSÉG,
STABILITÁS**

*„Konzervatívnak kell lenni az elvekben és haladó-
nak a feladatok felismerésében és teljesítésében.”*

Popovics Sándor

*„Bethlen István és Klebelsberg Kuno a vesztes első
világháborút követő káosz és a trianoni békeszerző-
dés után politikailag és kulturálisan is új alapokra
helyezték Magyarország jelenét és jövőjét. Harma-
dikként mindenképpen érdemes melléjük helyezni
a jegybank első elnökének, Popovics Sándornak az
alakját, aki a megcsonkított, de a mai napig büsz-
kén élő nemzet gazdasági újjáépítésének fő letéte-
ményese volt.”*

Matolcsy György

*„Egy független, hiteles jegybank az első világháborút
követő összeomlás, hiperinfláció, stabilizáció, illetve
a gazdasági kilábalás előfeltétele volt. Ez ma sincsen
másként. Az 1920-as és 1930-as évek tapasztalatai
arra emlékeztetnek minket, hogy elengedhetetlen
a kiegyensúlyozott monetáris és fiskális koordináció
egy ország gyarapodása érdekében.”*

Virág Barnabás

FÜGGETLENSÉG, HITELESSÉG, STABILITÁS

**Popovics Sándor kora és
a Magyar Nemzeti Bank alapítása**

FÜGGETLENSÉG, HITELESSÉG, STABILITÁS

Popovics Sándor kora és
a Magyar Nemzeti Bank alapítása

Szerkesztők:
Lehmann Kristóf
Solti Ágnes
Spéder Balázs

Szakmai lektorálás:
Botos János
Pogány Ágnes

A szerkesztők köszönetüket fejezik ki Matolcsy Györgynek,
a Magyar Nemzeti Bank elnökének,
valamint Virág Barnabás alelnöknek és Kuti Zsolt ügyvezető igazgatónak
a szerkesztés során adott szakmai tanácsokért.

Kiadó: Magyar Nemzeti Bank
1013 Budapest, Krisztina körút 55.
www.mnb.hu

Minden jog fenntartva!

Nyomdai előkészítés és nyomtatás:
Prospektus Kft.

ISBN 978-615-5318-97-9

2024

A jelen kötetben megjelenő esszék a szerzők véleményét tartalmazzák, amely nem
feltétlenül egyezik a Magyar Nemzeti Bank véleményével.

FÜGGETLENSÉG, HITELESSÉG, STABILITÁS

**Popovics Sándor kora és
a Magyar Nemzeti Bank alapítása**

TARTALOM

Előszó – Matolcsy György	9
1. Popovics Sándor életútja – <i>Botos János, Lehmann Kristóf, Pogány Ágnes, Solti Ágnes, Spéder Balázs</i>	13
I. RÉSZ – A MONARCHIA GAZDASÁGI ÉS PÉNZÜGYI KÖZÖSSÉGE	31
2. A globális monetáris rendszer 1914 előtt – <i>Szabó Eszter</i>	33
3. A Monarchia gazdasági intézményrendszerének működése – <i>Pókász Zoltán</i>	38
4. A Magyar Szent Korona országainak fejlődése a dualizmusban – <i>Pókász Zoltán</i>	43
5. Portré: Széll Kálmán – <i>Horváth Judit Ágnes</i>	49
6. A magyar bankrendszer kialakulása a XIX. század második felében – <i>Balogh Ádám Tibor, Spéder Balázs</i>	55
7. Az Osztrák–Magyar Bank szervezeti működése – <i>Kárbin Ákos</i>	63
8. A pesti tőzsde alapítása és felívelése – <i>Radnai Márton</i>	70
9. A Központi Statisztikai Hivatal megalakulásának előzményei és korai története – <i>Horváth Balázs</i>	75
10. Portré: Wekerle Sándor – <i>Kárbin Ákos</i>	82
11. Az Osztrák–Magyar Monarchia 1892. évi valutareformjának jelentősége – <i>Kárbin Ákos</i>	88
12. A Magyar Közgazdasági Társaság megalakulásának körülményei és szerepe a magyar közgazdasági gondolkodás formálásában – <i>Készült a Százéves a Magyar Közgazdasági Társaság (Budapest, 1994) c. kötet alapján</i>	97
13. Popovics törvényhozási szerepvállalása az 1905-06-os belpolitikai válság után – <i>Korencsi Attila</i>	102
14. Popovics Sándor és az Osztrák–Magyar Bank – <i>Balogh Ádám Tibor, Pókász Zoltán</i>	106

II. RÉSZ – AZ ÖSSZEOMLÁSTÓL AZ ÖNÁLLÓ JEGYBANK LÉTREJÖTTÉIG	113
15. Az Osztrák-Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország felbomlása – <i>Hory Dávid</i>	115
16. Államadósság és pénzügypolitika az I. világháború előtt és alatt – <i>Végh Noémi, Mosberger Pálma</i>	120
17. Áralakulás a háborús időszakban Magyarországon – <i>Spéder Balázs</i>	127
18. A Monarchia felbomlásának gazdasági következményei Magyarországon – <i>Pókász Zoltán</i>	134
19. Popovics Sándor szerepe a trianoni béketárgyalásokon – <i>Marosné Kecse Zsuzsanna Réka</i>	142
20. Portré: John Maynard Keynes – <i>Szalai Zoltán</i>	150
21. Keynes: A békeszerződés gazdasági következményei – <i>Szalai Zoltán</i>	157
22. A trianoni béke demográfiai következményei Magyarországra nézve – <i>Kolob Gábor</i>	162
23. Területi egyenlőtlenségek Magyarországon Trianon előtt és után – <i>Demeter Gábor, Szilágyi Zsolt</i>	168
24. Átmeneti idők: gazdaság és pénzpolitika a Monarchia bukásától a tanácsköztársaságon keresztül Korányi Frigyesig – <i>Szalai Zoltán</i>	177
25. Az önálló pénzügyi felügyelés megszervezésének időszaka – <i>Varga Bence</i>	183
26. Portré: Hegedüs Lóránt – <i>Rab Virág</i>	187
27. Korányi Frigyes sikertelen stabilizációs kísérlete – <i>Spéder Balázs</i>	194
28. Hegedüs Lóránt sikertelen stabilizációs kísérlete – <i>Spéder Balázs</i>	199
29. Inflációs gazdaság és a Magyar Királyi Állami Jegyintézet – <i>Spéder Balázs</i>	203
30. Termékszintű áralakulás-számítások a hiperinfláció idején – <i>Pókász Zoltán</i>	210
31. Napi szintű áralakulás az újságárak alapján – <i>Pókász Zoltán, Spéder Balázs, Süle Eliza</i>	215
32. Portré: Bethlen István – <i>Horváth Judit Ágnes</i>	221

III. RÉSZ – A FÜGGETLEN JEGYBANK SZÜLETÉSE	229
33. A Népszövetség alapítása és korai működése – <i>Tischler Patrik</i>	231
34. Az 1924-es pénzügyi és monetáris stabilizáció mérlege – <i>Spéder Balázs</i>	237
35. A népszövetségi kölcsön – <i>Végh Noémi, Mosberger Pálma</i>	242
36. A Bank of England szerepe a rendezésben – <i>Boros Eszter</i>	247
37. Portré: Montagu Norman – <i>Sándor Nóra Anna</i>	251
38. A Magyar Nemzeti Bank alakuló közgyűlése – <i>Korencsi Attila</i>	258
39. A Magyar Nemzeti Bank székházának korai története – <i>Garami Erika</i>	263
40. Reálgazdasági stabilizáció 1924 és 1926 között: növekedés vagy szanalási válság? – <i>Horák Bence</i>	270
41. A külföld vigyázó szeme: Jeremiah Smith szerepe a stabilizációs folyamat nyomon követésében – <i>Peterecz Zoltán</i>	276
42. A pengő bankjegyek tervezése és bevezetése – <i>Garami Erika</i>	281
43. A pénzverés kezdete Budapesten – <i>Horváthné Rudolf Teréz</i>	286
44. A Diósgyőri Papírgyár Rt. megalakulása – <i>Ráczkövy Gizella</i>	293
45. Mi a kapcsolat a magyar és a svájci Pénzjegynyomda között? – <i>Halabrin Zsuzsanna</i>	299
IV. RÉSZ – A POPOVICSI ÉVTIZED JEGYBANKI KIHÍVÁSAI	305
46. Az MNB működését meghatározó nemzetközi kontextus az 1920-as években – <i>Szabó Eszter</i>	307
47. A két világháború közötti időszak a jegybanki történelemben – <i>Solti Ágnes</i>	313
48. Az MNB működése az aranyalapú pénzrendszerben 1925-1929 között – <i>Horák Bence</i>	320
49. A magyar gazdaság kritikus pontjai 1925 és 1934 között a Főtanács jelentései alapján – <i>Granát Marcell</i>	327
50. A pénzügyi felügyelés intézményesítése a jegybank megalapítását követő években – <i>Varga Bence</i>	333
51. Hitelkonjunktúra az 1920-as évek második felében – <i>Schlett András</i>	337
52. Az MNB korai nemzetközi kapcsolatai: a BIS megalapítása – <i>Ginter Tamás</i>	344

53. A Magyar Nemzeti Bank és a Banca d'Italia kapcsolatának első két évtizede – <i>Juhász Balázs</i>	350
54. A Magyar Gazdaságkutató Intézet: Varga István hozzájárulása az 1920-30-as évek közgazdaságtani gondolkodásának fejlődéséhez – <i>Mányó-Váróczy Violetta</i>	356
55. Portré: Heller Farkas – <i>Sipos Béla</i>	361
56. A magyar mezőgazdaság kilátásai a két világháború között – <i>Horák Bence, Pókász Zoltán</i>	366
57. A budapesti tőzsde a két világháború között – <i>Radnai Márton</i>	374
58. Portré: Klebelsberg Kuno – <i>Ujváry Gábor</i>	379
59. A gazdasági világválság és Magyarország – válságértelmezések – <i>Horák Bence</i>	385
60. Az 1931. évi bankzárlat eseményei – <i>Katz Veronika</i>	394
61. A gazdasági világválság hatása a hazai pénzüintézetek felügyelésére és szabályozására – <i>Varga Bence</i>	399
62. Portré: Royall Tyler – <i>Peterecz Zoltán</i>	403
63. Popovics Sándor tíz legfontosabb gondolata napjainkra – <i>Bábosik Mária Ilona</i>	408
64. Mit üzen a mának Popovics Sándor? – <i>Virág Barnabás</i>	413

ELŐSZÓ

Matolcsy György

Idén százéves a Magyar Nemzeti Bank, hazánk független jegybankja. Az 1924. évi alapításra vérzivataros idők lezárásaként került sor. Magyarországnak a „nagy háború” egyik veszteseként kellett betagozódnia egy változó Európába és egy újjáalakuló nemzetközi rendbe, immár egy kisebb méretű tőkeszegény gazdaságként. A folyamat egyik fő eleme az autonóm központi bank megalapítása volt, ami egyben az ország pénzügyi szuverenitását is szavatolta. Túlzás nélkül kijelenthető, hogy a jegybank létrehozása volt az első olyan mozzanat, amely a haladást képviselte a nemzeti célok elérését tekintve, mind a hazai gazdasági élet élénkítése, mind a nemzetközi szövetségépítés szempontjából. Ezzel a jegybank első elnöke, Popovics Sándor vitathatatlanul az ország gazdasági-pénzügyi rendbetételét célzó szanálási folyamat kulcsfigurájává vált.

Jelen kiadvánnyal nemcsak emléket szeretnénk állítani Magyarországnak első jegybankelnökének, ismertetve szakmai kihívásait és érdemeit, hanem egy olyan gazdasági, társadalmi és politikai korrajzot is szeretnénk olvasóink elé tárni, amely a Popovics Sándor szakmai munkásságát felölelő időszakot (1884-1935) részletezi. Gazdaságtörténeti visszatekintésünk fő célja, hogy le tudjuk vonni a popovicsi éra napjainkban is érvényes tanulságait, felismerve az idő, az egymást követő ciklusok mintázatait. Egyes források szerint Mark Twainnek tulajdonítható a mondás, miszerint „*a történelem nem ismétli önmagát, de rímel*”, és ezt támasztja alá a könyvünk is, amelynek bár elsődleges célja a Magyar Nemzeti Bank első évtizedének bemutatása, nem véletlenül indul 50 évvel az alapítás előtti korszak bemutatásával.

Könyvünk felépítése is azt segíti, hogy több szempontból is meg tudjuk vizsgálni az eseményeket. Egy jegybank eredettörténetének feldolgozására többféle mód kínálkozik. Választhatjuk az alapításban kiemelkedő szerepet játszó személyek életpályájának és az intézmény fejlődésének kronologikus leírását, vagy a jegybank működését alapvetően befolyásoló

külső és belső tényezők nyomon követését, de a jegybank szellemiségében és működésében visszaköszönő gazdasági eszmetörténet szemszögéből is elkészíthetjük a korrajzot. Ez a könyv eklektikus utat követ annak érdekében, hogy ötvözhesse a Magyar Nemzeti Bank alapítási korszakával foglalkozó hazai gazdaságtörténészek és közgazdászok tudását, szakmai tapasztalatát és egyedi megközelítési módját. Így történeteink között találkozhattunk olyanokkal, amelyek a történelemtudomány klasszikus eszközeivel mutatják be az eseményeket, míg mások a makrogazdasági elemzés oldaláról közelítik meg a témát.

A nézőpontok sokoldalúsága mellett a történelmi alaposságra is nagy hangsúlyt fektettünk a könyv tartalmának összeállítása során. Ennek eredményeként egy igen izgalmas és magas színvonalú, hiánypótló mű született. A Popovics Sándor életútjára épülő, a könyv tematikáját megalapozó bevezetést követően az első részben bemutatjuk a magyar gazdaság monetáris szuverenitás felé vezető útját, míg a második rész írásai az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásától az önálló magyar jegybank létrejöttéig tartó időszakot ölelik fel. A független jegybank születéséhez közvetlenül kapcsolódó eseményeket és társadalmi-gazdasági-politikai kontextust a harmadik részben ismerhetjük meg, míg a negyedik rész a Magyar Nemzeti Bank első tíz évének kulcsfontosságú kérdéseivel foglalkozik.

A lapokon olyan történetek elevenednek fel, amelyeknek köszönhetően közelebb kerülhetünk Popovics Sándor korához, bemutatva az első magyar jegybankelnök szakmai életútját meghatározó körülményeket és mérföldköveket. Bár a Magyar Nemzeti Bank 1993 óta minden évben megemlékezik Popovics Sándorról a róla elnevezett díj átadásával, külön megtiszteltetés számunkra, hogy a 2024-es centenáriumi évben e könyv formájában is tiszteleghetünk rendkívüli pályafutása előtt. A nemzetközi szinten is elismert szakmai-tudományos szemlélete és páratlan elhivatottsága, a munkatársai által méltatott vezetői stílusa mind vezérfonalként szolgálhat számunkra az elkövetkezendő évtizedekben. Remélem, hogy a könyvben szereplő történetek további kutatásokra fogják ösztönözni a jelen és a jövő fiatal nemzedékeit a kihívásokkal teli korszak további megismerése érdekében.

Középiskolai tanulmányainkból jól ismerjük Bethlen István és Klebelsberg Kuno alakját, akik a vesztes első világháborút követő káosz és a trianoni békeszerződés után politikailag és kulturálisan is új alapokra helyezték Magyarország jelenét és jövőjét. Azt gondolom, harmadikként mindenképpen érdemes melléjük helyezni Popovics Sándor alakját, aki a megcsönkített, de a mai napig büszkén élő nemzet gazdasági újjáépítésének fő letéteményese volt. Ezzel a könyvvel kívánjuk Popovics Sándort az új felvirágzás időszakának őt megillető helyére elhelyezni.

Ezúton szeretném megköszönni a szerzőknek, szerkesztőknek és további közreműködőknek, hogy munkájuk révén lehetővé tették, hogy betekintést nyerhessünk a magyar gazdaság popovicsi érájába, méltó emléket állítva a független és modern magyar jegybank első elnökének. Egyúttal bízom abban, hogy le tudjuk vonni azokat a tanulságokat, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a Magyar Nemzeti Bank a következő 100 évben is az ország fejlődésének egyik fő letéteményese legyen.

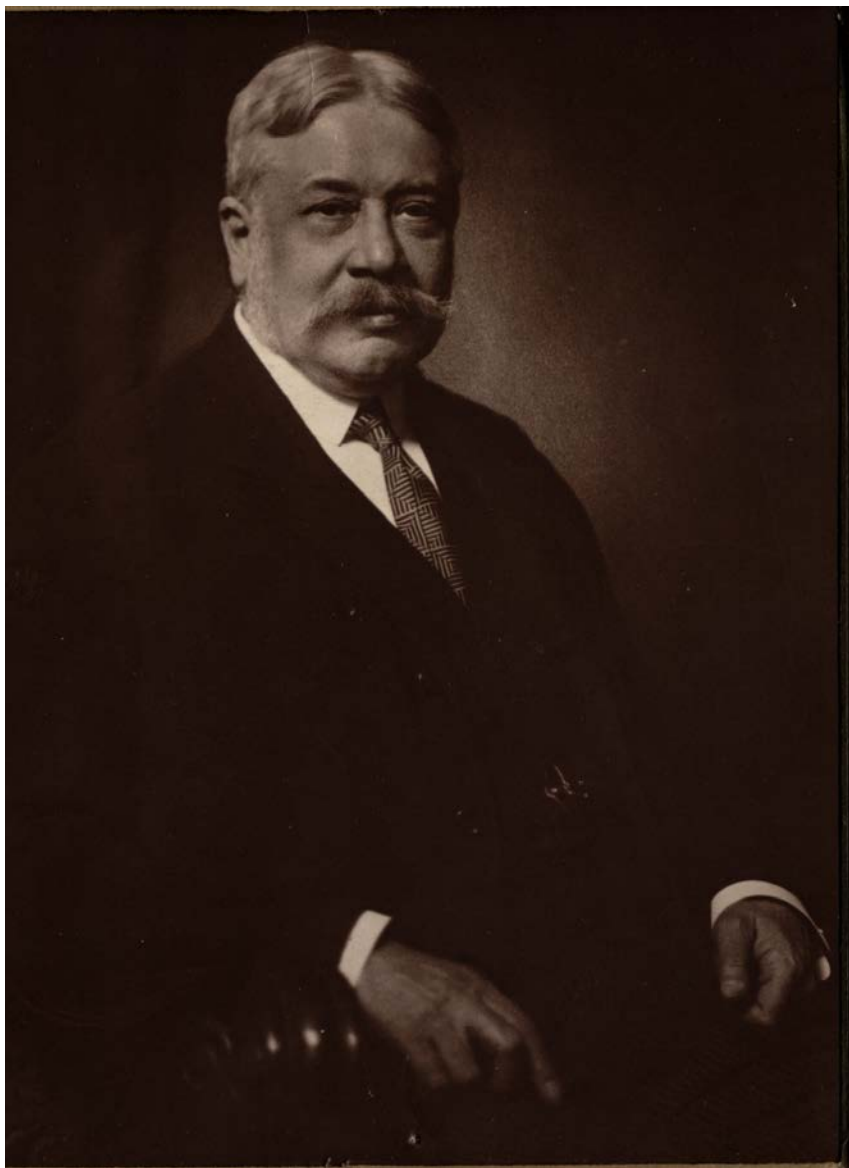
Matolcsy György
a Magyar Nemzeti Bank elnöke

1. POPOVICS SÁNDOR ÉLETÚTJA

*Botos János – Lehmann Kristóf – Pogány Ágnes –
Solti Ágnes – Spéder Balázs*

A Popovics Sándorról szóló kortárs jellemrajzok közös vonása, hogy a hivatása iránti rendkívüli elkötelezettségét, szakmai rátermettségét, kivételes munkaetikáját és széles körű műveltségét, valamint a társadalmi problémák iránti érzékenységét emelik ki. „*A munka a szerelme, a szenvedélye*” – mondta Magyarország első polgári származású miniszterelnöke, Wekerle Sándor a fiatal Popovicsról. „*Sosem igyekezett előre s mégis előre ment ... tudott és dolgozott*” – méltatta Kún Andor újságíró. Nemzetközi szinten is elismert tudása saját szorgalmának és elkötelezettségének eredménye volt, ami egy rendkívüli szakmai pályafutásban csúcson állt ki. A róla készült megemlékezések, arcélek, korabeli újságcikkek révén a „nagy jegybankár” képe mellett egy szolidáris, nagylelkű, a közjó érvényesülését is szem előtt tartó ember portréja is kirajzolódik előttünk. „*Popovics Sándor azok közé a ritka lelkek közé tartozott, akiknek a tükrében ott látszott az egész világ.*” – emlékezett meg róla egykori tanítványa, Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter (1920-21).

Popovics Sándor 1862. október 22-én született Pesten. Anyja, Bárány Anna debreceni családból származott. Apja, Popovics Márk szerb származású kúriai bíró volt, aki pályafutása során Zimonyban, Temesváron, majd Pesten dolgozott. Popovics tehát magyar-délszláv származású volt, ami alapjaiban meghatározta azt, hogyan vélekedett a Kárpát-medence soknemzetiségű, föderális birodalmi lehetőségeiről: „*A magyar nem pusztán etnikai fogalom. Az ország történetének alakulása egészen mást mutat. [...] Ami bámulatos, ami a mysticizmussal határos, az az, hogy ezek a legkülönbözőbb, eredetileg idegen elemek [...] átalakultak magyarokká. Assimilálódtak [...] magyarokká lettek azáltal, hogy azokat a konkrét állami célokat szolgálták [...], amelyek a magyar állam létének feltételei.*”

1. ábra: Popovics Sándor portréja

Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Középfokú tanulmányait a pesti Piarista Gimnáziumban végezte el, majd egyetemi éveit alatt jogot hallgatott a Budapesti Tudományegyetemen (a mai ELTE-n). Ezt követően is folyamatosan képezte magát, kortársai igazi polihisztorként emlékeztek rá. Az idegen nyelveket tekintve a német mellett megtanult franciául és angolul is. „*Folyton olvasott, folyton tanult*” – állt Korányi Frigyes pénzügyminiszter (1919-20, 1924, 1931-32) emlékbeszédében.

Apja 1876-ban, anyja 1884-ben hunyt el, Popovics Sándor pedig nehéz anyagi körülmények között maradt árván éppen abban az évben, amikor a Wekerle Sándor vezette Pénzügyminisztériumban helyezkedett el. Díjtalan fogalmazó-gyakornokként kezdett az adófelügyeleti területen, ahol három hónapon belül díjas fogalmazó-gyakornok, majd kivételes szorgalmának köszönhetően fél év múlva már miniszteri fogalmazó lett.

Bár szerény körülmények között élt, a takarékoság már ekkor egyik vezérelve volt: minden hónapban befizetett a postatakaréknál vezetett megtakarításaihoz. Láttra szóló betétkönyvét pedig – a számos kortársa által dicsért humorához hűen – „Rotschild” jellegével látta el. Pénzügyi tudatossága mellett szociális érzékenysége is hamar megmutatkozott: már szerény fizetéséből is jótékonykodott. A pénzügyi mértékletesség és a szolidaritás elve egész életében meghatározta gondolkodását és cselekedeteit. „*Szereti a számokat, de a számoknál jobban szereti az embereket*” – állt egy karrierjét bemutató 1930-as cikkben.

Korányi szerint már osztálytanácsosként a „*Pénzügyminisztérium szemefénye s reménysége*” lett. Ennek megnyilvánulása volt az is, hogy 1892-ben Wekerle Sándor mellett egyedülként vehetett részt a Monarchia valutareformjának kidolgozásában. Hegedüs visszaemlékezésében úgy értékeli „*a két nagy tehetség*” munkájának eredményét, mint, ami „*a legtökéletesebb és elméletileg is legkönnyebben érthető érmerendszert vitte keresztül*”, erősítve ezzel a Monarchia helyét Európában. Wekerle és Popovics közös munkáját megalapozta hasonló gazdasági szemléletük és világlátásuk, amibe beletartozott az is, hogy Európán belül a fejlettebb nyugati országokhoz felzárkózva képzelik el Magyarországot, illetve, hogy a stabil valuta kizárólag aranyalapú rendszerben biztosított. A két szakember közötti összhangról maga Wekerle nyilatkozott úgy, hogy „*Még a mondatai is olyanok voltak, hogy szinte azt hittem: nem is ő írta, hanem én.*” – állt Kún Andor művében.

Popovics Sándor életpályája

- Született: 1862. október 22-én Pesten
- 1883 – Jogászként végez a Budapesti Tudományegyetemen
- 1884-1909 – A Pénzügyminisztérium munkatársa
- 1903-1909 – A Pénzügyminisztérium adminisztratív államtitkára
- 1903 – Az Osztrák-Magyar Bank kormánybiztosa
- 1906-1909 – Pozsony országgyűlési képviselője
- 1909-1918 – Az Osztrák–Magyar Bank főkormányzója
- 1918 – A harmadik Wekerle-kormány pénzügyminisztere febr. 11-okt. 31. között
- 1920 – A trianonibéketárgyalásokon a magyar békedelegáció tagja
- 1921-1923 – A Magyar Királyi Állami Jegyintézet elnöke
- 1922 – Az Országos Pénzügyi Tanács ügyvezető alelnöke
- 1924-1935 – A Magyar Nemzeti Bank elnöke
- Elhunyt: 1935. április 15-én Budapesten

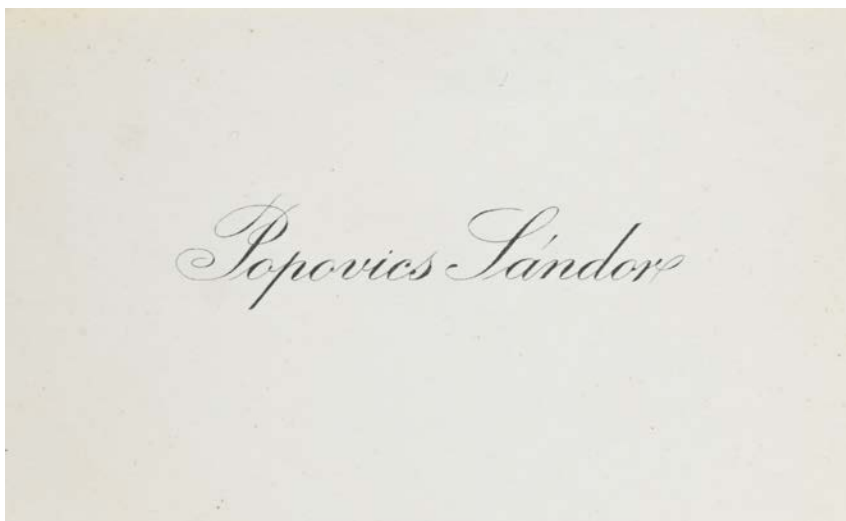
Popovics 1903-ban kapta meg – először az adminisztratív, majd 1906-tól a politikai – államtitkári kinevezését a Pénzügyminisztériumban, mely pozíciót 1909 tavaszáig töltötte be. Így meghatározó szerepet vállalt például az osztrák-magyar kereskedelmi szerződés megújítására irányuló bilaterális tárgyalásokon, valamint a Wekerle-féle 1909. évi, a szegényebb rétegek helyzetén javítani szándékozó, méltányos közteherviselésen alapuló adóreformban. *„Az adóreform megalkotásában neki ugyanannyi része volt, mint nekem”* – emlékezett vissza Wekerle. Popovics

volt ekkor a hitelügyek elsődleges felelőse, a közgazdasági és költségvetési osztály vezetője, az aktuális ügyeket tekintve pedig mind a magyar, mind az osztrák folyamatokról kiemelkedően tájékozott volt. Korányi szavaival élve kortársai „*Széchenyi óta hazánk legnagyobb hitelpolitikusát*” tisztelhetnék Popovicsban. Polihisztori beállítottsága pénzügyminisztersége alatt is megmutatkozott: a pénzügypolitikán túl a szélesebb értelemben vett gazdaságpolitikai szempontokat is figyelembe vette a döntések előkészítése során.

Popovics fáradhatatlansága nemcsak a szakmai ügyekben nyilvánult meg, hanem abban is, hogy kellemes, már-már családias munkahelyi légkört teremtett a Pénzügyminisztérium hozzá tartozó részlegeiben. Tudása mellett a számára fontos emberi értékeket is igyekezett példamutatóan átadni. Saját és beosztottjai munkáját tekintve is korrektséget és pontosságot várt el, a közérdek szerinti munkavégzést. Korányi szerint „*reggeltől késő estig dolgozott, [...] alig szakítva magának egy órát ebédre*”. Egyes visszaemlékezések szerint ebédjét ebben az időszakban rendszerint a Dísz téri Kranzli vendéglőben költötte el kollégáival, ahol a Pénzügyminisztériumnak „saját asztala” volt.

Szakmai előrelépésével párhuzamosan politikai szerepvállalása is megszilárdult: 1906-ban Pozsony országgyűlési képviselője lett alkotmánypárti programmal. Mindkét tisztségét fel kellett adnia, amikor 1909-ben kinevezték az Osztrák-Magyar Bank (OMB) élére, ahol császári felkérésre már 1908-tól belső titkos tanácsosként működött. Popovics Sándor ezáltal a magyar hitelügyek irányítójából Európa egyik legnagyobb és legnépesebb birodalmának, a Monarchia pénzügyi életének első számú vezetőjévé vált.

Az önálló magyar jegybank ügye mellett elköteleződött politikai hangok próbáltak nyomást helyezni Popovicsra, aki ennek ellenére is kiállt a közös bankügy mellett. A jegybankár egyszerűen nem érezte időszerűnek „*a nagy fáradtsággal és gondossággal létrehozott szervezet*” működésének megbontását. Ehelyett sokkal fontosabbnak tartotta, hogy a Monarchia pénzügyei egyensúlyban maradjanak, és az osztrák-magyar korona (krone – K) stabil fizetőeszköznek számítson Európában.

2. ábra: Popovics Sándor névjegykártyája.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Popovics számára minden politikai és gazdasági szempontot megelőzött a pénzügyi stabilitás és kiszámíthatóság, ami a Monarchia pénzügyei feletti folyamatos őröködésre sarkallta. Így már Bosznia annektálását (1908) követően figyelmeztette a balkáni háborúra készülő birodalmi vezetést arra, hogy az nem rendelkezik annyi tartalékkal, hogy két-három hónapnál tovább tudjon hadviselést folytatni. 1913-ban pedig mind az osztrák, mind a magyar pénzügyminisztert arról értesítette, hogy nem tartja kielégítőnek a pénzügyi hadikészültség szintjét. Popovics tisztában volt azzal, hogy a háború finanszírozásának terhe a központi bankra hárul majd. A háború így egyben a korona tragédiája is volt, amely során Popovics érdeme, hogy egy ideig mérsékelni tudta a valutáromlás tempóját. Olyan intézkedéseket hozott ennek érdekében, mint például, hogy az osztrák és magyar nagybankok segítségével semleges országok (például Svájc és Dánia) piacain keresztül igyekezett biztosítani a hadigazdaság nyersanyagigényeit, illetve annak devizafedezetét.

Azonban a háború alatt fellazultak a hitelkapcsolatok, az áruhitellel szemben egyre inkább teret nyert a készpénzfizetés, így hamarosan eltűnt a kereskedelmi váltó és a váltóhitel a Monarchia gazdasági életéből. Ez pedig megfosztotta a jegybankot attól az eszköztől, amellyel szabályozta

a pénzforgalmat, illetve ellenőrzése alatt tartotta a korona értékét. Popovics a hitelpénz kiszorulásában látta az inflációs folyamat elsődleges okát, így már 1915-ben kezdeményezte a kamatozó pénztárjegyek bevezetését a bankjegyforgalom csökkentésére, ezt azonban az osztrák pénzügyminiszterium ellenezte. A későbbiekben pedig minden jegybanki próbálkozást elfojtott az, hogy ellenállás esetére katonai igazgatás alá helyezéssel fenyegették meg az intézményt.

Popovics a háború során, illetve a közvetlenül azelőtt szerzett jegybankári tapasztalatait az 1926-ban megjelent, az azt követő évben a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Chorin-díjával jutalmazott, *A pénz sorsa a háború* című tanulmányában jegyezte le. A díjra való előterjesztés értelmében Popovics a korszak valutáris és pénzügyi folyamatait bemutató műve lett az év legkimagaslóbb közgazdasági irodalma, amely „a többieket jelentékenyen túlszárnyalja”. Popovics a díjjal járó pénzbeli elismerést – 4000 pengő – később visszaajándékozta az MTA-nak.

A dualista berendezkedés szétesésével 1918 őszén a közös jegybank is válságba került, de Popovics már azt megelőzően, 1918 februárjában távozott az OMB éléről, hogy visszatérjen a magyar Pénzügyminiszteriumba. Wekerle Sándor kérésére elfogadta a tárca vezetését, igaz, már egy összeomlás előtti kabinethez csatlakozott. Popovics fő feladata az új költségvetés összeállítása, az 1918. évi háborús adótörvény végrehajtása, valamint a Popovics által akkor 33-34 milliárd koronára becsült államadósság ügyének rendezése lett. Az új adószabályozásnak végül nagy szerepe volt abban, hogy az infláció éves mértéke 50 százalék alatt maradt a Monarchia összeomlásakor. A jogszabály tartós végrehajtása később már nem volt biztosított, ami az infláció alakulásán is megmutatkozott. A Wekerle-kormány 1918. október 30-i lemondásával Popovics pénzügyminiszteri tisztsége is véget ért.

A forradalmi időket vidéki birtokán vészelte át családjával. Popovics viszonylag későn, az 1910-es években házasodott meg: az osztrák származású Panhofer Máriát vette feleségül, akivel az OMB-ben találkozott. Bécsből hazatérve a házaspár egy Rudolf (Széchenyi) rakparti hatszobás lakásba költözött, továbbá egy gazdaságot is fenntartott a Székesfehérvár közelében fekvő Lajostelepen, ahol a családi kúria a mai napig fennáll. Egyetlen lányuk, Alexandra (későbbi férjzett nevén Vajta Istvánné)

1919-ben született. A családi nyugalomból először az a felkérés szakította ki, amely az Apponyi Albert által vezetett béke delegációban való részvételre vonatkozott. Popovics Sándor lett a pénzügyekért felelős főmegbízott a küldöttségben. Ezt követően Popovics volt az is, akinek magyar oldalról részt kellett vennie az OMB likvidálásában. Emellett a Népszövetség nemzetközi pénzügyi konferenciáinak és az állami pénzügyekkel összefüggő tanácskozásainak is gyakori résztvevője volt.

*3. ábra: A Popovics-kúria Lajostelepen.
Forrás: Magyar Nemzeti Bank*

A bethleni konszolidáció hajnalán Popovics Sándor szinte néhány nap alatt szervezte meg a Magyar Királyi Állami Jegyintézetet a likvidált OMB magyarországi jogutódjaként. Ennek vezetése mellett a Pénzügyi Központ igazgatósági tagja is lett. A Jegyintézet 1921. augusztusi megalakulásakor Popovics barátja, Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter számára is nyilvánvalóvá tette, hogy a kormányzat csak olyan mértékű

felügyeletet gyakorolhat az OMB-utód felett, „amelyet az államhatalom semmiféle szervezettel szemben sem nélkülözhet”. A Jegyintézetnek bár az eredeti törvény szerint tilos lett volna az államháztartás számára hiteleket folyósítania, a nemzetgyűlés később mégis létrehozta azt a jogi kiskaput, melynek révén a Pénzügyminisztérium „igénybe tudta venni” a Jegyintézetet. Sőt, a hiteligénylők között első helyen álló Pénzügyintézeti Központ is hitelezett az államnak.

A Jegyintézetet és így Popovics Sándort is többször kritika érte, hogy hozzájárul az infláció gerjesztéséhez az alacsony hitelkamatokkal. Ezek ugyanis több csatornán keresztül tudnak hatni az árszínvonal alakulására, így például a pénzkínálat növelésén keresztül hozzájárulnak az áremelkedéshez, illetve fokozhatják az állami költségvetés egyensúlytalanságát, továbbá a gyakori hitelfelvételeken keresztül növelhetik az államadósságot. Popovics a jegyintézet élén a megoldást a korona stabilizációjában látta.

1923 nyarára már nyilvánvalóvá vált a helyzet tarthatatlansága, s Popovics az agrárium képviselőivel folyó állandó viták, valamint a jegyintézeti reform kapcsán „*az állami bürokratizmussal való örök harc*” miatt hamarosan távozott is a posztjáról. A Pénzvilág című folyóirat korabeli beszámolója szerint a Jegyintézetet „*tulajdonképpen nem is ő irányította, hanem a Pénzügyi Tanács által szabott irányzat tereli az egész jegyintézeti politikát*”, amivel Popovics szakmailag nem tudott egyetérteni. Később, már jegybankelnökként Popovics „*A magyar pénz*” című írásában kifejtette, hogy ebben a helyzetben javulást csak akkor lehetett volna elérni, ha az új jegy kibocsátó intézmény létrehozásával párhuzamosan az államháztartás egyensúlyba hozása is megtörténik.

Nem sokkal a jegyintézeti lemondását követően a korona árfolyamának bezuhanása miatt a hitelforgalom az összeomlás szélére került, egyre erősödött a pénzügyi stabilizáció iránti igény. A győztes hatalmak azon elvárását illetően, miszerint Magyarországon biztosított legyen az egészség államháztartás és stabil fizetőeszköz, csak 1923 folyamán született meg az első konzisztens terv, aminek központi eleme a monetáris stabilitás megteremtése lett. Popovics nem tehetette meg, hogy a jegyintézet tanácsának elhagyásával egyszerre a stabilizációs program előkészítéséből is kimaradjon.

Bár a független jegybank felállításához szükséges külföldi kölcsönre vonatkozó tárgyalások akkori állása korántsem volt biztató, 1924 áprilisára elkészült a szanalási törvénycsomag, amely a Magyar Nemzeti Bank (MNB) létesítéséről is rendelkezett. A Népszövetség és a mögötte álló nemzetközi hitelezők szemében egyetlen hiteles jelölt létezett a jegybank vezetésére: Popovics Sándor, aki Bethlen István kérésére végül vállalta a feladatot. *„A szegény országnak igazi valutája voltaképpen Popovics egyénisége volt”* – idézte fel ennek kapcsán Hegedüs Lóránt.

Popovics számára nem csupán a jegybank megalakulása miatt volt fontos a népszövetségi kölcsön, hanem azért is, *„mert rajta keresztül Magyarország végre bekapcsolódott a háború óta kialakult új európai helyzetbe”* – emlékezett vissza már magyar jegybankelnökként 1924-ben. Úgy vélte, hogy *„Magyarország elsősorban belpolitikai viszonyai miatt, részben a háború, az azt követő események okozta nagy tőkeveszteségek folytán nem képes a pénzügyi és gazdasági rekonstrukciót saját erejéből megvalósítani s így erre a célra a külföld segítségét kell igénybe vennie”*.

A jegybank létrejöttében nagy szerepet játszott Popovics barátsága Montagu Normannal, a Bank of England akkori kormányzójával, ugyanis a brit jegybank segítségével nélkül nem lehetett volna a törvényi határidőre teljesíteni az MNB-re vonatkozó alapításkori alaptőkekövetelményt (30 ezer aranykorona). Norman azonban nem bízott a Népszövetség intézményében, ezért titkos megállapodást kötött Popoviccsal, ami révén különleges beavatkozási lehetőséget kapott a magyar jegybank működésébe. Így Norman kérésére a magyar papírkorona egészen az új fizetőeszköz bevezetéséig a font sterlinghez volt kötve.

Popovics számára alapvető fontosságú volt, hogy az 1924 májusában megalakult központi bank autonómiája teljeskörűen biztosított legyen annak érdekében, hogy az intézmény hathatósan támogathassa a háború és a Monarchia összeomlását követő helyreállást és gazdasági stabilizációt. Ugyanezt várta el a Népszövetség, valamint a Bank of England is. Az MNB számára a magyar korona stabilizációja volt az elsődleges cél: *„állandó pénzügyi érték nélkül komoly fellendülés nehezen elképzelhető”* – vallotta Popovics, aki ekkor bízott abban, hogy Magyarországnak Ausztriát megelőzve sikerül a kölcsön révén fizetőeszközének erejét visszaállítani, tekintve, hogy mind az élelmiszer-, mind az energiaellátás terén jobb

helyzetben volt szomszédjánál: „mert hiszen nálunk, ahol sem élelmicikkeket, sem szentet nagyobb mennyiségben behoznunk nem szükséges, inkább remélhető, hogy államháztartásunk mellett nemsokára gazdaságunk is egyensúlyhelyzetbe fog kerülni”.

„Az infláció élete és virágzása befejeződött akkor, amikor 1924. május 25-ikén Popovics Sándor elfoglalta a megszületett Magyar Nemzeti Bank elnöki székét.” – írta 1926-ban Radnóti József újságíró, műfordító. Ám a jegybankelnök szerint mivel a korona ekkorra az eredeti értékének a töredékére csökkent, már nem volt alkalmas arra, hogy a gazdasági életben állandó értéket képviseljen. Így megindította a valutareform második szakaszát, a papírkorona helyett bevezetésre került az ércfedezetű pengő (1927), a monetáris rendszer szempontjából az aranydeviza-standard rezsimjéhez csatlakozva.

4. ábra: 1926-ban nyomtatott húsz pengős bankjegy Popovics Sándor aláírásával.
Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Azonban Popovics nem csupán a régi fizetőeszközt cserélte le, hanem annak a gyakorlatnak is elejét akarta venni, ami a jegyintézet élén a legnagyobb problémát jelentette számára. Ez az intézmény hitelpolitikája volt, ami kapcsán azon felfogás ellen küzdött, amely a jegybankhitelben vélte látni a háború során elveszített forgótőke pótlásának eszközét. Ezt Popovics inflációgerjesztőnek, illegitim hiteligenynek tekintette. Ugyanakkor belátta, hogy a fiatal jegybank egyáltalán nincs könnyű helyzetben, mivel azokat a kamattételeket, amelyek az infláció letörése után is érvényben

voltak és szinte ellehetetlenítették a gazdaságot, „ésszerű szintre” kellett csökkenteni a leszámítolási kamatláb módosításán keresztül. Popovics ezt a kihívást úgy foglalta össze, miszerint *„kvalitatív tekintetben tehát restriktívnek mondható hitelpolitikának, kvantitatív tekintetben ellenben liberálisnak kellett lennie”*.

Javaslati nem csak a hazai hiteléletre terjedtek ki. Popovics a külföldi hitelek kapcsán is óvatosságra intette a kormányt. Már a Monarchia megszűnése előtt is tisztában volt azzal, hogy hazánk a gazdaság strukturális átalakítása érdekében tartós tőkeimportra fog szorulni. Intelme arra vonatkozott, hogy nagyon fontos megvizsgálni, milyen célra érkezik adott külföldi hitel. Többször kifejezte aggodalmát, miszerint *„a belföldi tőkeképződés hiányai külföldi tőkeimporttal csak nagyon bizonytalan módon pótolhatóak.”* 1926-ban ezen túlmenően figyelmeztetett arra, hogy *„a következő évek közgazdasági politikájának [...] elsősorban arra kellene irányulni, hogy fizetési mérlegünk egyensúlya újabb kölcsönök igénybevétele nélkül biztosítva legyen”*.

Az 1920-as évek második felében tapasztalható hitelkonjunktúra során beáramló tőke, a rövid lejáratú hitelek növekvő aránya miatt többször összetűzésbe is került a kormánnyal, amelynek során előfordult, hogy lemondását is kilátásba helyezte. Nem értett egyet azzal, hogy a kölcsönök jelentős része áruimportra irányult, és nem termelőberuházásokra.

Utóbbira a versenyképesség növelése szempontjából lett volna szükség, hiszen ahogyan egy korabeli MNB-jelentés megállapította: *„ipari kivitelünk a nagy európai államok versenyében nem indul nagy chance-okkal, nyersanyagexportunk fejlesztése pedig szintén szűk keretek közé van szorítva [...] s minthogy a behozatalt hitelekből finanszírozzuk, a helyzet az, hogy külföldi hitelekből fedezzük fogyasztásunk egy részét, illetve a külföldi hitelek egy részét elfogyasztjuk”*. Az MNB ezirányú véleményének kidolgozásában Popovics mellett későbbi utódja, Imrédy Béla, valamint Judik József vettek részt. A pénzügyi tárca véleménye azonban erősen eltért a jegybankétól.

Ebben az időszakban a tudásmegosztás mellett a nemzetközi tőkeáramlás felügyelete iránti igény a nemzetközi jegybanki koordinációt is felerősítette. Igaz, Magyarországot szinte utolsóként, a Bank of England hathatós közbenjárására vették fel az 1930-ban létrehozott Nemzetközi Fizetések Bankjának (BIS) tagjai közé, ahol alapításkor erős amerikai

és francia befolyás érvényesült. A csatlakozást lassította, hogy Popovics komolyan ellenezte az Egyesült Államok dominanciáját, főként, hogy meggyőződésével ellentétben a BIS erőfeszítései nem a tőkemozgások bizonyos kontrollja, hanem sokkal inkább azok további liberalizálása felé mutattak.

A Monarchia rendszerében nevelkedett Popovics nagyon fontosnak tartotta a jegybank nemzetközi kapcsolatainak fejlesztését, mégis az intézményesített forma helyett a korábban kialakult és jól működő magánbanki és személyes kapcsolatokon keresztül kommunikációt részesítette előnyben. Mindenesetre a BIS részéről is elismerték tudását, s felkérték a hitelbizottság elnöki posztjára.

Popovics aggodalma végül nem volt alaptalan a magyarországi viszonyokat tekintve: szerkezeti reformok híján az 1929 őszen kirobbant világgazdasági válság egy eladósodott és alacsony versenyképességű gazdaságra sújtott le. Az MNB Popovics vezetésével már néhány hónappal korábban igen súlyos hangvételű tanulmányt tett közzé, miszerint a jegybank semmiféle eredményét nem látja a lendületes tőkeimportnak a gazdaság strukturális átalakításának szempontjából.

A pénzügyi krízis 1931 júliusában elérte Magyarországot is, mire a betétesek megrohanták a bankokat. 1931-ben már nem volt elég a Montagu Normannal való barátság ahhoz, hogy Popovics újabb hitelt szerezzen az országnak a Bank of Englandtól. Ebben közrejátszott az is, hogy az angol jegybank is nehéz helyzetbe került abban az évben: aranykészletei jelentősen megcsappantak a rövid lejáratú külföldi hitelek visszahívása nyomán, ami a font sterlingre is nyomást helyezett. Az MNB végül a Népszövetség Pénzügyi Bizottságának funkcióját átvevő BIS-en keresztül jutott hitelhez a Popovics által felajánlott csomagterv keretében, amely elsősorban az államháztartás rendbetételére vonatkozott. Popovics számára a pengő védelme állt az első helyen a válságkezelés során, amelynek érdekében új pénz- és devizasabályozási intézkedéseket is bevezettek.

A politikával való ellentéteire utalva, valamint figyelembe véve az 1920-as évek tapasztalatait, Popovics csak annyit kért *Válság és kibontakozás* című cikkében, hogy a gazdasági ügyek intézését „immunizálják” a politikai pártok befolyásától: „*belyet a szakértelemnek és tudásnak [...] jóval nagyobb érdekek főrognak kockán, mint első pillanatra hinnők*”.

Popovics jegybankelnökként a szakértelem utánpótlására is gondolt: nemcsak olyan közpolitikai ügyekben állt ki véleményével a nyilvánosság elé, mint például az akkor még igen fiatal budapesti Közgazdasági Egyetem kvázi megszüntetésének ellenzése, de jegybankelnöki pozícióját felhasználva az MNB-n keresztül is támogatta az oktatás fejlesztését. Döntéssel látta el többek között az Irodalmi Alapot a szakmai folyóiratok támogatására, a sashalmi felsőkereskedelmi iskolát a magas színvonalú angoloktatásának elismeréseként, valamint a Magyar Gazdaságkutató Intézetet a pénzforgalom témájú kutatásaiért. 1926-ban egy olyan alapítvány támogatását kezdték meg, amely fiatal magyar mérnökök továbbképzését finanszírozta az Amerikai Egyesült Államokban. A sors érdekes fordulata, hogy Popovics unokája, az 1943-ban született Vajta Sándor apját követve vándorolt ki az Egyesült Államokba, ahol mérnöki végzettséget szerzett.

Popovics emellett maga is évtizedeken át számos fórumon vett részt a magyar tudományos élet fejlesztése érdekében. Ennek legnagyobb elismerése volt, amikor 1933-34-ben a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöki tisztségét tölthette be.

Bár Horthy Miklós kormányzó már 1931 tavaszán fontolóra vette Popovics lemondásának lehetőségét, Bethlen István akkor meggyőzte, hogy a külföldi kapcsolatok érdekében szükségük van Popovicsra. 71 éves korára egészségi állapota azonban jelentősen leromlott, életének utolsó másfél évében szinte ki sem tudott mozdulni otthonából az őt kínzó köszvény miatt. Betegágát gazdag könyvtárába vitette, ahova nemcsak 1935. január 6-i lemondásáig, de egészen haláláig jártak referálni a Magyar Nemzeti Bank igazgatói, akik számára Popovics egy olyan fix pont volt, akihez – Radnóti szavaival élve – *„hozzá lehet rögzíteni az egész gazdasági életet”*.

Popovics Sándort 1935. április 15-én érte a halál tüdőgyulladás következtében. Még utolsó este is keresték a jegybankból, de Papp Elek alelnök már nem jutott be hozzá. Közeli barátai, kollégái otthonában vettek búcsút tőle. Temetésére két nappal később került sor. A menet a Magyar Tudományos Akadémia előcsarnokából indult, ahol a ravatal mellett a jegybank nevében Imrédy Béla elnök mondott búcsúbeszédet, amelyben a *„mindennapi élet forgatagában el nem kopó érzékeny műszernek”* nevezte elődjét, aki *„a Jegybank őrtornyából leadja a figyelmeztető jeleket, ha veszély közeleg”*. A Magyar Nemzeti Bank az 1993-ban alapított Popovics-díjjal őrzi első jegybankelnökének emlékét.

5. ábra: A Magyar Nemzeti Bank dolgozóinak búcsúüzenete.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Popovics fél évszázadon átívelő, a magyar gazdasági életben párját ritkító életművét talán Korányi búcsúszavaival lehet a leginkább lényegre törően összefoglalni: „Történelmet írni volt a feladata, s ezt a feladatát is ideálisan teljesítette.”

Felhasznált irodalom:

- Bácskai, T. (szerk.) (1993). *A Magyar Nemzeti Bank története I.: Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816-1924*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Balogh, J. (szerk.) (1927). *Jelentés a Chorin Ferenc-alapítvány 1927. évi kamatainak odaitéléséről*. Akadémiai Értesítő 38. Magyar Tudományos Akadémia.
- Botos, J. (1999a). *A Magyar Nemzeti Bank története II.: Az önálló jegybank 1924-1948*. Presscon Kiadó.
- Botos, J. (1999b). A Nemzeti Bank első elnöke. Ecsetvonások Popovics Sándor portréjához. *Forint*, 49(1), 16-17.
- Bozó, I. (szerk.) (2000). *Monetáris politika Magyarországon*. Magyar Nemzeti Bank Titkársága
- Feleky, G. (1931). Tizenkettedszer – Montagu Norman. *Magyar Hírlap* 41(180), 7.
- Ferber, K. (1983). Vita a húszas évek végén Magyarország eladósodásáról. *Valóság* 26(1), 37-46.
- Ferber, K. (1987). Lépéshátrányban. A magyar kormány kölcsönszerzési kísérlete 1930-1931-ben. *Történelmi Szemle* 30(2), 137-154.
- Hegedüs, L. (1940). *Popovics Sándor emlékezete. Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémiának 1940. évi január 29-én tartott összes ülésén*. (XXIII)(7) Magyar Tudományos Akadémia.
- Korányi, F. (1935). Emlékbeszéd Popovics Sándorról. *Közgazdasági Szemle*, 78(6-7), 453-467.
- Kún, A. (1933). *Úttörők. A magyar gazdasági élet pionirjai*. Dr. Kósa Miklós kiadója.
- Leba, J. (2019). A Nulla év 1918 gazdasága Popovics Sándor pénzügyminisztersége alatt. *Köztes-Európa*, 11(2), 29-45.
- Nemes, D. (1976). Az első világháború és az ellenforradalom gazdasági következményei. *Párttörténeti Közlemények*, 22(2), 3-53.
- Róna, L. (szerk.) (1923). Popovics Sándort a kormány állandó deflációs politikája kedvetlenítette el és készítette lemondásra. *A Pénzvilág* 13(40), 1.
- Pogány, Á. (2003). A magyar monetáris rendszer nemzetközi vonatkozásai a két világháború között. *Klió - Történelmi Szemlélő Folyóirat*, 12(2), 109-113.
- Pogány, Á. (2023). *A nagy háborútól a nagy válságig*. L'Harmattan Kiadó.

Popovics, S. (1921). A bruxellesi konferencia és a Népek Szövetsége. *Külgügyi Szemle*, 1(3-4), 73-88.

Popovics, S. (1924). Az új jegybank szerepe a Nemzetek Szövetségének szanalási tervében. In Halmay, E. (szerk.), *Magyarország újjáépítésének kérdéséhez* (pp. 36-39). „Kelet Népe” Lapkiadó.

Popovics, S. (1939). A magyar pénz. In Andrassy, Gy. et al. (szerk.), *Magyarország Vereckétől napjainkig 2. Állami és gazdasági élet.* (pp. 151-164). Franklin-Társulat.

Popovics, S. (1930). *Emlékezés Kautz Gyuláról.* Magyar Nemzeti Bank Könyvtára.

Popovics, S. (1933). Válság és kibontakozás. *Pesti Napló*, 84(296), 1.

Radnóti, J. (1926). *Mi volt itt? A konjunktúra története Hegedüs Lóránt bukásától Popovics Sándor eljövételéig.* Ujsgüzem könyvkiadó és nyomda részvénytársaság.

Sarlós, B. (1974). Az 1909. évi adóreform és a világháborús adótörvények. *Történelmi Szemle* 17(1-2), 68-100.

Steiner, A. (1995). *Dr. Popovics Sándor, a „kincstár örök lovagja”.* Az 1994/1995. évi helytörténeti pályázat ifjúsági kategóriájának első díjazott műve.

Tallós, Gy. (1992). Az MNB első elnökéről, születésének évfordulóján: százharminc éve született Popovics Sándor. *Bankszemle*, 36(8), 60-63.

Varannai, A. (1974. július 13). A Nemzeti Bank első elnöke. *Magyar Nemzet*, 6.

Varga, B. (2018). Arcél: Popovics Sándor. *Gazdaság és Pénzügy*, 5(2), 190-196.

Újságcikkek:

Tolnai Világlapja. (1930). *Karrierék: Popovics Sándor.* 1930. október 8., 9.

Az Est. (1935). *Popovics Sándor meghalt.* 1935. április 16., 7.

Magyarország. (1935). *Álmában érte a halál Popovics Sándort.* 1935. április 16., 2.

Pesti Hírlap. (1935). *Eltemették Popovics Sándort.* 1935. április 18., 5.

I. RÉSZ

**A MONARCHIA GAZDASÁGI
ÉS PÉNZÜGYI KÖZÖSSÉGE**

2. A GLOBÁLIS MONETÁRIS RENDSZER 1914 ELŐTT

Szabó Eszter

A XIX. század végétől a fő európai és amerikai országokban klasszikus aranystandard rendszer működött, vagyis a fizetőeszközök mögött aranyfedezet állt. Az aranystandard rendszert először az Egyesült Királyságban vezették be 1821-ben, a napóleoni háborúk okozta infláció stabilizálódását követően. Az aranyalapú rendszerre az európai országok többsége az 1870-es években tért át a bimetális, tehát arany- és ezüstpénzeken is alapuló rendszerről. Az Egyesült Államok 1879-ben, a polgárháború utáni helyreállítást követően tért vissza az aranystandard rendszerhez. 1897-ben pedig Japán is csatlakozott.

6. ábra: Az 1796-os francia infláció idején emberek égetik a pénzt
Forrás: Francia Nemzeti Könyvtár

Az arany árának meghatározásával és fixen tartásával minden ország rögzítette az árfolyamát más aranystandard országok valutáinak árfolyamával, és így egy nemzetközi aranystandard rendszer jött létre. A stabilitást az biztosította, hogy a nemzeti valuták aranyra válthatósága elsőbbséget élvezett más gazdaságpolitikai célokkal szemben, így a rendszer hitelesen működött. Bár háborúk idején az átválthatóságot felfüggesztették, de mindig lehetett arra számítani, hogy a harcok végétével helyreállításra kerül.

A monetáris rendszereknek két típusát különböztethetjük meg, az egyik árucikkre, jellemzően fémpénzre való átválthatóságon alapul, míg a másik fiatpénz-alapú, tehát a kibocsátott pénz mögött nincsen nemesfémfedezet. A fémpénzfedezeten alapuló rendszerben a nominális horgony, tehát a monetáris politika célváltozója a fémpénz valutaértéke (jellemzően arany- és/vagy ezüstérme). Az ezen az áron történő átválthatóság biztosítja, hogy az árszintek hosszú távon középértékükhöz térjenek vissza. Az aranystandard rendszerben a központi bankok elsődleges felelőssége az arany és saját valutájuk közötti kötött árfolyamrendszer fenntartása volt, amihez megfelelő mértékű aranytartalékkal kellett rendelkezniük.

A rendszerben működő automatizmust írja le David Hume nemzetközi pénzáramlási elmélete, ami a pénzmennyiség és az árszínvonal közötti kapcsolatot tárgyalja. Az elmélet alapján az országba áramló arany az árak emelkedését eredményezi. Az árak változása a kereskedő országok között az áruk áramlásához és azzal ellentétes irányú pénzáramláshoz vezet. A magasabb árszínvonal csökkenti az export iránti keresletet és vonzóbbá teszi az importot. Tehát abban az országban, ahol a beáramló arany az árak emelkedését idézi elő, az export csökkenni, míg az import növekedni fog, amíg a fizetési mérleg ismét egyensúlyba nem kerül.

7. ábra: 1879-es arany 10 dolláros pénzérme.
Forrás: USA Coin Book / Heritage Auction Galleries

A XIX. századi Európában létrejöttek az első valutauniók, így a Latin Monetáris Unió, a Skandináv Monetáris Unió, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia monetáris uniója. A monetáris unió tagállamai egységes valutát használnak, amit a közös monetáris hatóság bocsát ki. Továbbá, közös kamat- és árfolyampolitikát folytatnak. Az első világháború előtt, a klasszikus aranystandard időszakában létrejött „monetáris uniók” azonban nem feleltek meg ennek a definíciónak. A Latin és a Skandináv Monetáris Unió inkább egyfajta pénzérme egyezménynek tekinthető, míg az Osztrák-Magyar Monarchia valamelyest közelebb állt a fenti koncepcióhoz.

A Latin Monetáris Uniót Belgium, Franciaország, Olaszország és Svájc hozta létre 1865-ben a kereskedelmi kapcsolatok során használt súlyok, mértékek és pénz egységesítése céljából. Az unió lényegében a fém pénz standardizálását jelentette, azaz rögzítette az arany és az ezüst közötti árfolyamot. A LMU bimetális rendszerként jött létre a francia preferenciával összhangban, ugyanakkor diskurzus tárgyát képezte az aranystandardra történő áttérés brit mintára, ami 1878-ban az arany és az ezüst közötti kötött árfolyamot megtartva meg is történt. Az eredeti elképzelések alapján az LMU egy szélesebb körű nemzetközi együttműködés lett volna, egységes valutával, valamint brit, német és akár amerikai részvétellel, de erre végül nem került sor.

8. ábra: A Latin Monetáris Uniót alkotó néhány ország pénzérméi
Forrás: Heritage Auction Galleries

Már az 1870-es években problémák jelentkeztek az ezüst leértékeléséből, valamint az arany és az ezüst értékének fluktuációjából fakadóan. Olaszországban elkezdtek leértékelni az ezüstöt, ami az egész unióra hatást gyakorolt. Nyereségre lehetett szert tenni a leértékelt ezüst aranyra történő átváltásával, hiszen az továbbra is a korábban rögzített árfolyamon történt. Ez oda vezetett, hogy a francia és svájci bankok már nem fogadták el a leértékelt ezüst érméket. 1873-tól korlátozni kellett az ezüst szabad átválthatóságát. Bár a Latin Monetáris Unió hivatalosan 1927-ig működött, az első világháború tulajdonképpen az unió végét jelentette.

A Skandináv Monetáris Uniót (SMU) Dánia és Svédország hozta létre 1873-ban, két évvel később pedig a Svédországgal perszonálunióban működő Norvégia is csatlakozott. Az 1875 és 1901 közötti első fázisban a Latin Monetáris Unióhoz hasonlóan nem valutaunióként működött, inkább a súlyok és mértékek közös szabványosítását valósította meg. Az 1901 és 1905 közötti második fázisban azonban már ennél nagyobb mértékű integráció jött létre. A társulás tulajdonképpen egy fémpezén alapuló fiat valutaunióvá vált, ahol a bankjegyek szabadon áramlottak a tagországok között, amíg biztosított volt a fémpezénre történő átválthatóságuk. Ugyanakkor a nemzeti pénzek továbbra is különböztek és közös kamat sem került meghatározásra. A Skandináv Monetáris Unió – az LMU-tól eltérően – nem bimetalis, hanem aranystandard alapú rendszer volt. A nacionalista törekvések végül odáig vezettek, hogy Norvégia

1905-ben felbontotta az uniót Svédországgal. Ezt követően egy kötött árfolyamrendszerként működött, ahol a bankjegyek és érmék továbbra is szabadon áramlottak a tagországok között.

Mind a Latin, mind a Skandináv Monetáris Unió esetében elmondható, hogy a nemzeti érdekek érvényesítése felülírta a közösségi szempontokat, amit a megfelelő mértékű centralizáció és az intézményi keretek hiánya tett lehetővé.

Az Osztrák-Magyar Monarchia monetáris uniója a két nemzet közötti kiegyezéssel jött létre 1867-ben. Ezt követően Ausztria és Magyarország közös valutát használt, közös piacot alkotott és további területek is megosztott hatáskörbe került, így a vám- és külpolitika, a jogrendszer, és a hadsereg. Ugyanakkor mindkét nemzetnek saját parlamentje, kormánya és költségvetése volt, és a két állam számos kereskedelmpolitikai és pénzügyi döntést külön-külön hozott meg. Az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági és monetáris rendszerét a továbbiakban részletesen is bemutatjuk.

Felhasznált irodalom:

Bordo, M. D. (1992). Bimetallism. In Newman, P. K., Milgate, M. & Eatwell, J. (Eds.), *The New Palgrave Encyclopedia of Money and Finance*. Palgrave Macmillan.

Bordo, M. D. & Schwartz, A. J. (1997). *Monetary Policy Regimes and Economic Performance: The Historical Record*. (Working Paper No. 6201). National Bureau of Economic Research.

Eichengreen, B. J. & Flandreau, M. (szerk.) (1997). *The gold standard in theory and history*. Routledge.

Elwell, C. K. (2011). *Brief history of the gold standard (GS) in the United States*. Report for Congress. Congressional Research Service.

Krugman, P. R. & Obstfeld, M. (2009). *International economics: Theory and policy*. Pearson Education.

Ryan, J. & Loughlin, J. (2014). Historical “Monetary Unions” Lessons for the Current Eurozone Crisis?. *Studia Diplomatica*, 67(4), 21-38.

Schwartz, A. J. (1987). *Money in Historical Perspective*. University of Chicago Press.

3. A MONARCHIA GAZDASÁGI INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK MŰKÖDÉSE

Pókász Zoltán

„...nem csak vérrel
s nem mindenkor vérrel
szolgálhatunk a hazának.”
– Deák Ferenc

Az 1867-ben létrejött Osztrák – Magyar Monarchia (OMM) egyedülálló államalakulat volt mind politikai, mind gazdasági, mind intézményi értelemben. A két birodalomfél bonyolult viszonya miatt a Lajta két partja közt sajátos hatalmi, intézményi játszma zajlott, amelyekből sokszor – mint azt a következőkben alátámasztjuk – Magyarország jelentős engedményeket elérve, győztesként került ki.

Az 1867-es kiegyezés az Osztrák Császárság részéről gazdasági szükségyszerűség volt, hiszen a Császárság 1867-et megelőző, a poroszok és olaszok elleni vesztes hadjáratai óriási állami kiadásokkal jártak és pénzromláshoz, egekbe szökő államadóssághoz és pénzügyi csődhelyzethez vezettek. Mindez pedig a birodalom fennállását veszélyeztette. A magyarok részéről is jelentős nyomás nehezedett a Habsburg udvarra, így Deák Ferenc 1865-ös húsvéti cikke után új fordulatot vettek a bilaterális tárgyalások. Mindezek együttes eredőjeként alakulhatott ki ez a sajátos államalakulat, amely egyszerre volt vámunió, monetáris unió és perszonálunió is.

9. ábra: Az Osztrák-Magyar Monarchia közös címere az 1867-es kiegyezést követően.
Forrás: MEK OSZK

Az uniónak egyes elemei természetesen már jóval a kiegyezés előtt megjelentek: vámunió például már 1850-től fennállt a birodalom területei között, illetve a korábbi Habsburg Birodalomban már a pénzegység is közös volt. A Monarchiában párhuzamos valutarendszer alakult ki: forint névértékű bankjegyek és ezüst alapú érmék egymás mellett forogtak, a bankjegyek ezüstre való váltását felfüggesztették. Mivel a birodalmi jegybank nem volt köteles a papírpénzeket érmére váltani, így külön árfolyamuk alakult ki.

A kiegyezés a Habsburgok részéről jelentős kedvezményeket jelentett Magyarországnak. Innentől kezdve nem Bécsből irányították az egész birodalom ügyeit, hanem Pest-Buda (majd Budapest) vette át a magyar birodalomfélre vonatkozó jogkörök jelentős részét, például a költségvetést, és az államadósság is megoszlott a két fél között. A kiegyezés során megállapodott a két birodalomfél az úgynevezett közös ügyekről is (külső, hadügyi, pénzügy). Ennek megfelelően rendezték a diplomácia, a jogrendszer és a gazdaság kérdéseit, és felelős közös minisztériumokat is létrehozottak. Speciális helyzetben voltak a közös gazdasági ügyek. Ide tartozott a közös költségek felosztása, a vám- és kereskedelempolitika, a monetáris ügyek, illetve egyes adónemek (mint a fogyasztási adók) pontos mértéke. Ezeket az ügyeket 1868-tól tízévente tárgyalta újra a két fél.

Ezek a – legtöbbször elhúzódó – tárgyalások rendszerint Magyarországnak kedveztek. Ennek oka, hogy Magyarország a függetlenség fenyegetésével képes volt számára kedvező kompromisszumokra kényszeríteni az osztrák birodalomfelet, így az arányosnál nagyobb befolyást kiharcolva. A Monarchia fennállásának végére Magyarország saját gazdasági súlyánál jóval nagyobb befolyásra tett szert a birodalomban. Ezzel kapcsolatban fogalmazta meg pikírt módon Robert Musil 1930-ban, hogy az osztrákoknak az Osztrák – Magyar Monarchiában nem volt saját államuk, mivel a Monarchia egy magyar és egy osztrák-magyar részből állt.

Ezt a sajátos dinamikát jól példázza az Osztrák – Magyar Monarchia monetáris ügyeinek alakulása. Közvetlenül a kiegyezést követően kizárólag a bécsi székhelyű Osztrák Nemzeti Bank rendelkezett monetáris jogosítványokkal, működésébe Magyarországnak korlátozott beleszólása volt. Az 1873-as bécsi tőzsdekrach – amely az osztrák és a magyar piac összeköttetése miatt a jelentős osztrák visszaesés mellett a magyar felet is érdemben érintette – viszont megteremtette a lehetőségét annak, hogy a magyarok az 1878-as újratárgyaláskor (amely éppen egybeesett a jegybank chartájának esedékes újításával) kiharcolják: az Osztrák Nemzeti Bank Osztrák-Magyar Bankká (OMB) változzon. Ez magával vonta Budapest, mint új jegybanki központ felállítását, illetve ezentúl az osztrák mellett a magyar pénzügyminiszter aláírása is kellett a jegybank kormányzójának kinevezéséhez. A jegybank magyarországi fiókjainak aránya is dinamikusan nőtt: 1878-1900 között 21 százalékról 42 százalékra. A századfordulóra Magyarország a súlyához képest tehát aránytalanul nagy, 50 százalékos beleszólást kapott a monetáris politikába, jóllehet a Monarchia népességének csak 40 százalékát, GDP-jének mindössze 30 százalékát adta.

Magyarországnak más előnyei is származtak a monetáris unióból. Az OMB az akkori modern elveknek megfelelően működött és hiteles jegybanknak számított, különösen a XIX. század végétől kezdve. Nagyon szigorúan korlátozta az osztrák és magyar államnak való juttatásokat és a politikai nyomás ellenére is megőrizte a bank a függetlenségét. 1892-től az aranyhoz rögzítette a valuta árfolyamát, a korábbi ezüstalapú osztrák értékű forint helyett bevezette az aranyalapú osztrák-magyar koronát. Így a Monarchia magyar és osztrák államkötvényeinek felára a korszakban

10. ábra: A Magyar Szent Korona országai 1863-ban
 F. Szabó Sámuel műve szerint, Péterfi Károly vázlata alapján
 Forrás: MEK OSZK

kockázatmentes eszköznek számító brit örökkötvényhez képest viszonylag alacsony maradhatott. Ezentúl a monetáris unió növelte az osztrákok bizalmát a magyar államkötvények iránt, amelyeknek hozama alig volt magasabb az osztrák állampapíroknál, és ez a különbség is fokozatosan csökkent. Emellett Walther Federn osztrák közgazdász szerint a magyarok számára a legnagyobb előny az lehetett, hogy az osztrák birodalomfél vette kézbe a fizetőeszköz stabilitásának problémakörét.

Mindezen előnyök és a Magyarországnak biztosított jogkörök ellenére a monetáris unió nem élvezte a magyarok teljes támogatását. A különválást támogató (szecesszionista) hangok felerősödtek a századforduló környékén, aminek intézményi kereteit adta, hogy 1899-ben a nemzeti szuverenitáshoz szükséges intézkedésként mondták ki a saját jegybank megalapításának jogát Magyarország számára is. Ez megteremtette a lehetőségét annak, hogy Magyarország megszakítsa a monetáris unióját Ausztriával. Jellemző panasz volt magyar oldalról, hogy a jegybank nem

juttat elegendő likviditást Magyarországra. A secesszionisták úgy érveltek a monetáris unióból való kilépés mellett, hogy az új magyar jegybank biztosíthatná ezt a likviditást, és jobban tudna alkalmazkodni a magyar gazdaság igényeihez. Azzal tisztában voltak, hogy a – túlnyomó többségben osztrák kézben lévő – magyar államkötvények hozama rövid távon megnőne, azonban szerintük ez a magasabb hozam a külföldi tőkét bevonozná, így hosszabb távon nem nőne a magyar állam finanszírozásának költsége. Ugyanakkor az új magyar jegybanknak hitelességi aggályai is felmerültek volna. A monetáris szétválás mindenesetre nem történt meg, mivel nyilvánvalóvá vált a magyar állam külföldi (osztrák) tőkéttől való függő viszonya. A monetáris összekapcsoltság tehát egyenesen előnyös volt Magyarország számára, a különválást más dinamikák sem indokolták.

Az Osztrák – Magyar Monarchia ötven éve alatt Magyarország intézményi értelemben – egyes korábbi vélekedésekkel ellentétben – nem kiszolgáltatott helyzetben volt, hanem épp ellenkezőleg: úgy tudta formálni az intézményi kereteket, hogy azok neki kedvezzenek. Különösen látszik ez a monetáris unió példáján: gazdasági súlyánál nagyobb beleszólása volt a jegybanki működésbe, lehetővé téve a megfelelő érdekérvényesítést.

Felhasznált irodalom:

F. Szabó, S. (1863). *A magyar korona országainak rövid földrajza*. Marosvásárhely.

Federn, W. (1910). *La question bancaire austro-Hongroise*. *Revue Economique Internationale*, 432–467.

Flandreau, M. (2006). The logic of compromise: monetary bargaining in Austria-Hungary 1867-1913. *European Review of Economic History*, 10(1), 3-33.

Musil, R. (1930). *Der Mann ohne Eigenschaften*. E. Rowohlt.

Good, D. F. (1984). *The economic rise of the Habsburg Empire, 1750-1914*. University of California Press.

Pammer, M. (2017). The Hungarian risk: The premium on Hungarian state bonds, 1881–1914. *Financial History Review*, 24(1), 23-52.

Roberts, R. (2011). *A stable currency in search of a stable Empire? The Austro-Hungarian Experience of Monetary Union*. History and Policy Studies.

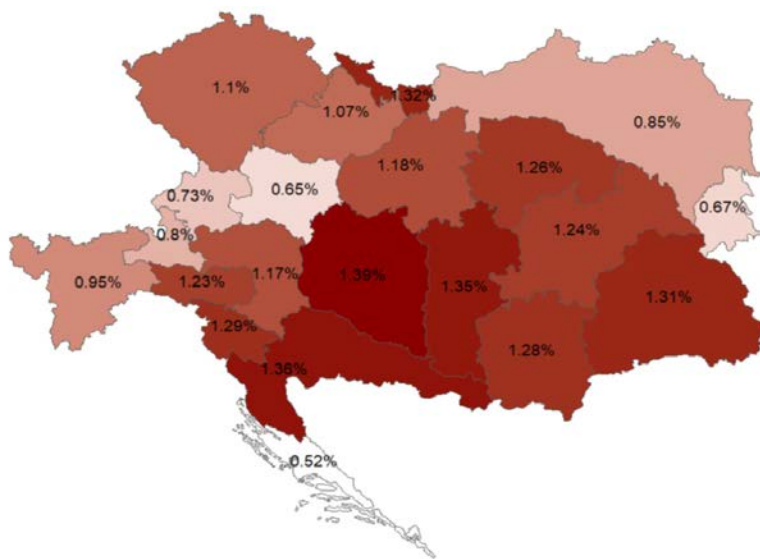
4. A MAGYAR SZENT KORONA ORSZÁGAINAK FEJLŐDÉSE A DUALIZMUSBAN

Pókász Zoltán

A dualizmust a mai napig a magyar gazdaság aranykorának tekinti a történetírás és a magyar népi emlékezet. Magyarország sok évszázadnyi függő helyzet után, történelmi határait visszaállítva osztrák félgymarmati sorból immár egyenrangúvá vált, amely nemcsak politikailag, de gazdaságilag is jótékony hatással volt az ország fejlődésére. A Magyar Szent Korona országainak egységét a történelmi Magyarország és Erdély, valamint az 1868-as magyar-horvát kiegyezést követően a Horvát-szlavón-dalmát Királyság egysége tette ki a dualista időszakban.

Magyarország fejlődése a Monarchia évtizedeiben európai léptékkal mérve is kimagasló volt, mindössze néhány nyugati ország növekedett gyorsabban az időszakban. Friedrich Otto Hertz szerint Magyarország *„nagyobb profitra tett szert a gazdasági unió jóvoltából, mint a birodalom bármely más része”*. A dualista időszakban érdemi konvergencia, Ausztriához való felzárkózás valósult meg: a magyar birodalomfél átlagos növekedési üteme 1870-1910 között 1,34 százalék volt, míg az osztráké mindössze 0,97 százalék (11. ábra). Ebben a közös piacnak óriási szerep jutott: általa folyamatosan bővülő exportpiaca volt Magyarországnak, és lehetővé tette a tőkebeáramlást a Lajta másik partjáról.

A birodalom két fele gazdasági-kereskedelmi szempontból kiegészítette egymást. Ezt mutatja Magyarország részéről, hogy 1913-ra importjának és exportjának is nagyjából háromnegyedét a Monarchián belül bonyolította. Ennek oka, hogy az iparosodott osztrák területek és az agrár Magyarország egymás igényeit kiválóan ki tudták elégíteni, „textil- és bűzaházasságot” alkotva. Ez a dinamika a birodalom két része között a dualizmus végéig fennállt.

11. ábra: Az egy főre jutó GDP átlagos évi növekedése a Monarchia különböző régióiban 1870-1910 között.

Forrás: Saját szerkesztés Schulze (2007) adatai alapján

Mindez nem jelentette azt, hogy Magyarországon a mezőgazdasági túlsúly miatt az ipar elsorvadt volna. 1850 környékén az ipar még mindössze nyolc százalékban járult hozzá a magyar gazdaság össztermeléséhez, 1913-ban ez az arány már 25 százalék volt. A mezőgazdasági hangsúly még jótékony hatással is volt egyes szektorokra, a gyáriparon belül a magyar élelmiszeriparra, amely 1879-re világszinten is jelentőssé vált. Az évszázad végére Budapest a malomipar legfőbb nemzetközi centruma lett: New York után Budapesten volt a világon a második legnagyobb lisztőrlő kapacitás. John Komlós történész szerint Magyarországon „alig lehetett olyan falura bukkanni, amelynek ne lett volna saját malma”. Mindezzel Magyarország a relatív előnyeit tudta kihasználni ahelyett, hogy valamiféle nemzeti gögből indítatva például az Ausztriában jóval fejlettebb textilipar erőltetett fejlesztésébe kezdett volna – bár 1900-at követően ez a magyar iparág is exponenciális növekedési pályára került.

Ezekon az iparágakon kívül Magyarország más ágazatok terén is szemmel látható fejlődést ért el. A Monarchia utolsó évtizedeire a nehézipar súlya már meghaladta a gyáripar jelentőségét is, és egyes cégek (például a Ganz Művek) a világpiacon is kimagasló és versenyképes termékeket

állítottak elő, mint a villanykörte, a transzformátor, a kéregöntéses vasúti kerék, vagy éppen a hengerszék. Emellett a terciér szektorban is óriási volt a fejlődés: a kiegyezést követően 548 pénzüzetet állítottak fel Magyarországon, a hitelélet felélénkült.

Az ipari és a kereskedelmi fellendüléshez szükséges kritikus infrastruktúrát is sikerült kiépíteni a Monarchia alatt. 1867 és 1913 között a magyar vasútvonalak hossza megtízszereződött: 2160-ról 22 ezer kilométerre nőtt, így nyugat-európai sűrűséget elérve (12. ábra). Ez leginkább az állami ösztönzéseknek köszönhető. Az időszak végére a termékek 94 százalékát szállították vasúton, jelentősen megkönnyítve az árucikkek szállítását.

12. ábra: A magyar vasúthálózat kiterjedése 1914-ben
 Forrás: Magyar Királyi Államvasutak, 1914

A magyar ipar elképesztő fejlődése jórészt két tényezőnek tudható be. Egyrészt a magyar állam az időszak alatt ipartámogató politikát folytatott: „*ügy szerepelt, mint a fejlett tőkepiac vállalkozójának helyettesítője*” – írja Komlós. Másrészt – és messze ez a fontosabb – az osztrák befektetők szabadon bejuthattak a magyar piacokra, és így likviditást nyújtottak mind az ipari vállalatoknak, mind a magyar államnak. Az 1870-es és

1890-es évek közötti nagy magyar államkötvénykibocsátás több mint felét az osztrák befektetők szívták fel, és mindössze egynegyedét a magyar befektetők. Az addicionális osztrák tőkének köszönhetően a magyar kormány az adóemelések helyett adósságból finanszírozhatta a kiadásait, s így iparfejlesztéseit. A gazdaságfejlesztés során kiemelkedő szerepe volt az állam ipartámogatási programjainak, mely a tőke mellett a külföldi vállalatokat igyekezett meghonosítani azok technológiai fejlettsége miatt, míg eközben a hazai bankok a hazai vállalatok felemelésében vállaltak aktív szerepet. A XX. században már jellemzően a külföldi befektetők is Budapestet preferálták Bécs helyett, és Ausztriát inkább egy csatornaként használták, amelyen keresztül eljuthattak a magyar piacokra.

Ez éppen az osztrák gazdaságnak volt kedvezőtlen, mivel ezáltal kevesebb tőke maradt a Lajta másik partján. Ez az 1873-as bécsi tőzsdekrachot követően vált súlyossá, amelynek hatásait az osztrák birodalomfél két évtizeden keresztül nyögte. A tőzsdekrach Magyarországon kevésbé érzékeltette hatását a pénzpiacokon, azonban hosszútávon visszavetette a bankrendszer fejlődését. Az osztrák válság elhúzódásához az is hozzájárult, hogy az osztrák befektetők tömegesen exportálták a tőkéjüket Magyarországra. Ugyanakkor a nagy mennyiségű külföldi tőkebeáramlás Magyarországot is sérülékeny helyzetbe hozta, mivel egy-egy nagyobb tőke kivonás – mint ami az 1893-as válság után történt, amikor az osztrák befektetők repatriálták adósságaikat – alapjaiban tudta megrendíteni a fejlődés ütemét.

Másrészt az osztrák felvevőpiac élelmiszerkereslete határozta meg nagy arányban a magyar élelmiszeripar fejlődését is, mivel a magyar iparcikkek jó részét az osztrák birodalomfélbe exportálták. Tehát Magyarország gazdasági, ipari fejlődése nagyon is az osztrák birodalomfélre támaszkodott. Ezzel szemben Ausztria fejlődése sokkal kevésbé függött Magyarországtól. A korabeli vélekedés szerint a két ország szétválása Ausztria számára nem jelentett volna nagy megrázkódtatást.

Magyarország kétségkívül gyors gazdasági fejlődésénél a képet árnyalja, hogy Magyarország külkereskedelmi struktúrája nem változott jelentősen a Monarchia időszaka alatt, komparatív előnyei nem javultak a nyugati világgal szemben. Az ipari termékek exportaránya nem nőtt

szignifikánsan, és ezeknek a termékeknek a nagy része is feldolgozott élelmiszer volt. Importunk pedig továbbra is háromnegyed részben iparcikkekből állt.

Továbbá az ipari fejlődés ellenére Magyarország mezőgazdasági jellege megmaradt a dualista korszak végéig, mivel még ekkor is a foglalkoztatottak közel kétharmada a mezőgazdaságban dolgozott, és a magyar bruttó hazai össztermék 40 százalékát is ez a szektor adta. A magyar mezőgazdaságba viszont nem sikerült külföldi tőkét vonzani az alacsony jövedelmezőség miatt. Az alacsony hozam a sajátos, feudalisztikus magyar agrárszerkezetnek köszönhető: túlzott volt a földek tulajdonosi koncentrációja, míg több százezer paraszt csak kis, egyenként nehezen modernizálható területet birtokolt, így kizárva őket a piacról.

Összességében az látszódik, hogy Magyarország jóval többet nyert a gazdasági unióval, mint az osztrák fél. A Monarchia fél évszázada alatt Magyarország páratlan fejlődési görbét írt le, és bár a nyugat-európai szintet nem közelítette meg, és továbbra is maradtak egyensúlytalanságok a gazdaságában, de az bizonyosnak látszik, hogy nagyobb fejlődést ért el a Monarchia gazdasági uniója révén, mint azt független entitásként tette volna.

Felhasznált irodalom:

Domonkos, E. (2022). *An Economic History of Hungary*. Pallas Athéné Kiadó.

Fellner, F. (1917). *Das Volkseinkommen Österreichs und Ungarns*. Statistische Monatschrift 21, 1917. szeptember-október

Hertz, F. O. (1947). *The economic Problem of the Danubian States. A Study in Economic Nationalism* V. Gollancz

Katus, L. (2008). *Sokszólamú történelem. Katus László válogatott tanulmányai és cikkei*. Pécsi Tudományegyetem Történelem Tanszékcsoport.

Komlos, J. (1983). *The Austro-Hungarian Empire as a Custom Union: Economic development in Austria-Hungary in the 19th century*. Princeton, NJ.

Központi Statisztikai Hivatal. (1913). *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1913* (p. 150).

Nagy, D. K. (2022). Trade and urbanization: Evidence from Hungary. *American Economic Journal: Microeconomics*, 14(3), 733-790.

Scott, M. E. (1989). Economic Policy and Economic Development in Austria-Hungary, 1867-1913. In Mathias, P. & Pollard, S. (Eds.), *The Cambridge Economic History of Europe* (Vol. 8, pp. 814-886). Cambridge University Press.

Szávai, F. (2009). Volt-e szerepe a gazdasági tényezőknek az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásában?. *Közép-Európai Közlemények*, 2(1), 61-72.

Schulze, M. S. (2007). *Regional income dispersion and market potential in the late nineteenth century Hapsburg Empire*. (Economic History Working Papers No. 106/07). London School of Economics and Political Science.

5. PORTRÉ: SZÉLL KÁLMÁN

Horváth Judit Ágnes

Széll Kálmán életpályáját Deák Ferenc atyai barátsága nagymértékben befolyásolta. Jogi végzettsége alapján, kortársaihoz hasonlóan, jövőjét az alkotmány- és közjog kutatásának területén képzelte el, de Deák Ferenc tanácsára inkább pénzügyi tanulmányokba kezdett, oly eredményesen, hogy hamarosan pénzügyi szaktekintélyé vált. Bár bekapcsolódott az országgyűlés életébe, tevékenysége főleg a pénzügyi bizottságok munkájában teljesedett ki.

1875 márciusában pénzügyminiszteri kinevezést kapott Wenckheim Béla kormányában, a Szabadelvű párt színeiben. Pénzügyminiszteri pályafutására jellemző, hogy határozott és takarékos volt. Nevéhez fűződik az Osztrák-Magyar Bank létrehozása, amely az Ausztriával a pénzügyi, gazdasági kiegyezés megújítását is szolgálta.

Széll nevéhez fűződik a közös kétnyelvű bankjegy bevezetése és a bankjegykibocsátás szabályozása is. A bank ügyében vitába szállt Tisza Kálmán miniszterelnökkel, aki eredetileg önálló magyar jegybankot akart felállítani, anélkül, hogy vállalta volna az ehhez szükséges gazdasági átalakításokat. Az osztrák-magyar kiegyezési tárgyalások előkészítésében Popovics Sándor is részt vett, sőt ő lett az ügy előadója is a Pénzügyminisztériumban. Kún Andor szerint Popovics neve a Széll-Körber-tárgyalások során vállalt szerepének köszönhetően vált szélesebb körben ismertté. Kún visszaemlékezése szerint azt még az „elismerésben fukar” Széll Kálmán sem titkolta, hogy „e súlyos munkában a fiatal, zseniális tanácsosé a fő érdem”.

Széll Kálmán életpályája

- Született: 1843. június 8-án Gasztonyban
- 1866 – Jogi doktori oklevelet szerez a Pesti Tudományegyetemen
- 1867 – Szolgabíró Vas vármegyében
- 1868 – Szentgotthárdi képviselő lesz
- 1875-1878 – A Tisza-kormány pénzügyminisztere a Szabadelvű párt színeiben
- 1881 – Pozsony 2. választókerület képviselője
- 1881-1899 – Az általa alapított Magyar Jelzálog Hitelbank igazgatója
- 1886-1899 – A Magyar Jelzálog Hitelbank igazgatóságának elnöke
- 1899-1903 – A Magyar Királyság 12. miniszterelnöke
- 1902 – Szent István-rend nagykeresztjével tünteti ki az uralkodó
- 1904 – A november 18-i „zsebkendőszavazást” követően lemond országgyűlési mandátumáról és a pártból is kilép
- 1905-1906 – A belpolitikai válság idején I. Ferenc József tanácsadója
- 1906-1910 – Az Alkotmánypárt tagja és elnöke
- 1907-1915 – A Magyar Jelzálog Hitelbank igazgatóságának elnöke
- 1910-1911 – Párton kívüli programmal a szentgotthárdi választókerületet képviseli
- Elhunyt: 1915. augusztus 16-án Rátóton.

Szell pénzügyminiszterként fő feladatának azt tartotta, hogy rendezze az ország megromlott pénzügyi helyzetét. Takarékos, erélyes, nagyon szigorú és transzparens politikájával rendet teremtett az államháztartásban, átszervezte a pénzügyi adminisztrációt. Rekord magasságba emelte az állami bevételeket, megteremtette a vasút államosításának feltételeit azzal, hogy megszerezte a keleti és tiszai vasutat. Helyreállította az ország hitelképességét: a még élő államadósságot átkonvertálta. Minisztersége alatt a közadók kezelésére, az általános jövedelmi pótdadókra és a pénzügy minden ágazatára kiterjedő számos pénzügyi törvény jelent meg.

Mivel az 1867-es kiegyezést követően túlzott gazdasági optimizmus uralkodott az országban, Szell 63 millió forintos éves deficittel vette át a pénzügyminiszeri tárcát, leköszönésekor 23 millió forintos deficittel adta át. Adóemelései megoldották a magyar költségvetés válságát. A jövedelemadó emelésére vonatkozó költségvetési stabilizációt célzó politikája miatt ismét keményen megküzdött Tisza Kálmán miniszterelnökkel, aki a jövedelemadó ellenében olyan adónemeket preferált, mint a fegyveradó, billiárdadó, vadászati adó és hasonló adónemek.

13. ábra: Szell Kálmán portréja,
Koller utódai fényképe után
Forrás: OSZK EPA

Nagy eredménye a magyar költségvetés nemzetközi hitelfelvevő pozíciójának megteremtése az úgynevezett „hatszázalékos aranyjáradék” formában. Ez a kifejezés egy két részletben történő kötvénykibocsátást jelentett hatszázalékos kamatláb mellett 80 millió forint (osztrák értékű forint – gulden) összegben. A hatszázalékos kamat akkoriban magasnak számított, de a körülmények kedvezőtlenek voltak mind a nemzetközi pénzpiac, mind a magyar állam pénzügyi helyzetének tekintetében.

14. ábra: Széll Kálmán karikatúrája
a Borsszem Jankó korabeli újságban, (1877. április 8.)
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

Pénzügyminiszeri mandátuma alatt többször került összetűzésbe Tisza Kálmán miniszterelnökkel, ezért a Bosznia-Hercegovina megszállása során a közös hadügyi, kormány által követelt rendkívüli kiadásokkal egyet nem értve 1878-ban lemondott pozíciójáról. A következő két év-tizedben nem politizált, de gazdasági kérdésekkel tovább foglalkozott. Rátóti gazdaságát mintagazdasággá fejlesztette, szarvasmarhatenyésztéssel (rátóti-héraházi-siementali tenyésztés) maradandó hírnévre tett szert.

1881-ben megalkotta a Magyar Jelzálog Hitelbankot, és ennek igazgatója lett. 1899-ben kénytelen volt visszatérni a politikai életbe, mivel I. Ferenc József császár, aki a „kompromisszumok emberének

nevezte” Széllt, őt bízta meg az egyre jobban elmélyülő gazdasági és politikai válság megoldásával. Miniszterelnöki kinevezését követően a „törvény, jog, igazság” hármas jelszóval sikerrel végezte el a rábízott feladatot. Előnyös új gazdasági kiegyezéseket kötött az ország számára (újabb biztosítékokkal védte az Ausztriával fennálló kereskedelmi viszonyokat, egyidejűvé tette a más államokkal szemben fennálló kereskedelmi szerződéseket), korszerűsítette a közigazgatást, gondoskodott a községi közegek képzéséről. Rendezte a „lelencügyet”, azaz törvény útján gondoskodott a hétéven felüli züllött gyerekekről, gazdasági munkás és cselédpénztárakat állított fel, elfogadtatta a kúriai bíraskodásról szóló törvényt.

15. ábra: Széll Kálmán családjával rátóti birtokán.

Forrás: OSZK EPA

Kormányzása viszonylagos nyugalmat jelentett a zaklatott magyar közéletben. 1902 márciusában I. Ferenc a Szent István rend nagykeresztjével tüntette ki, és a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagjává választotta.

„Abban az értelemben varázsló volt, ahogy egy karikacsapásra más politikai klímát teremtett, békét hozott az országnak.” – Mikszáth Kálmán

1903. június 27-én mondott le a miniszterelnöki pozíciójáról, a pártok elismerésétől övezve, majd 1904-ben a mandátumáról is lemondott. Az 1905-1906-os súlyos belpolitikai válság kapcsán többször is tanácsokkal látta el I. Ferenc Józsefet. 1906-ban belépett az Alkotmánypártba, aminek 1910-ig, azaz a párt feloszlásáig elnöke. Alkotmánypárti politikusként, majd 1910-1911-ben pártonkívüli programmal képviselte szentgotthárdi választókerületét. 1911-ben vonult végleg vissza a politikai élettől, majd haláláig visszavonultan élt rátóti birtokán, ahol pénzügyi és közművelődési kérdésekkel foglalkozott. Széll Kálmán személyében a dualista Magyarország egyik legsikeresebb politikusát tisztelheti az utókor.

16. ábra: Széll Kálmán barátai körében 1907-ben.
Forrás: Múlt-Kor Történelmi Magazin, 2024. június 8.

Felhasznált irodalom:

Hamza, G. (2015). Száz éve hunyt el Széll Kálmán, Magyarország miniszterelnöke. *Polgári Szemle*, 11(4-6), 526-532.

Kún, A. (1933). *Úttörők. A magyar gazdasági élet pionirjai*. Dr. Kósa Miklós kiadója.

Széll Kálmán Alapítvány. (2011. március 1.). Széll Kálmán életútja. http://www.szellkalmanalapitvany.hu/hu/nyitolap/szell_kalman_letutja

6. A MAGYAR BANKRENDSZER KIALAKULÁSA A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Balogh Ádám Tibor – Spéder Balázs

„Pénz kell tehát! De ezt megint ugyan ki adja?
Kell tehát előmenetel a gazdaságban, kell kereskedés!
De ezekről csak álmodni se lehet bizonyosság
s hitel nélkül.” – gróf Széchenyi István

A XIX. század második felének boldog békeidőiben a magyar bankvilág aranykora köszöntött be. Korábban a mezőgazdaság túlsúlya és az ipari elmaradottság nagyfokú tőkehiányt eredményezett. Az 1860-as évek politikai bizonytalansága sem kedvezett a tőkeképződésnek. Az 1867-es politikai fordulatot a rossz termékek korszakát megtörő mezőgazdasági siker is támogatta, a bőség pedig a pénzpiacon is megmutatkozott: az 1866-os porosz-osztrák háború az állampénzjegyek forgalmát is megnövelte, ami a leszámítolási kamatlábat is rekordalacsony mértékre (4-4,5 százalék) szorította le a Monarchiában.

Megkezdődött az ipari társaságok körüli alapítási (gründolási) láz, aminek következtében egy addig nem látott felendülés indult meg a pénzügyi szektorban, megalapozva a későbbi önálló magyar bankrendszer létrejöttét. A tőkés gazdaság fejlődésének, a magyar gazdaság felzárkózásának ugyanis alapvető feltétele volt a korszerű hitelszervezet létrejötte. A pénzügyi intézmények száma megsokszorozódott, dübörgött a második ipari forradalom, amely során a bankok és hitelintézetek fontos szerepet játszottak az ipari-, kereskedelmi- és közlekedési modernizációban. A pénzintézetek cégeket segítettek ki pénzügyi zavaraikból, emellett magán vállalkozásokat és ipari vállalatokat juttattak jelentős kölcsönökhöz. A magyarországi bankélet felvirágzásának köszönhetően gyarapodtak a gazdasági lehetőségek; az egyik legfejlettebb gazdasági ágazat a hitel-szektor lett.

17. ábra: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank épülete, ma a Belügyminisztérium.
Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény

Az ágazat első nagy fellendülése az 1860-as évekre tehető, bár Magyarországon már a XIX. század első felében is működtek pénzüintézetek. 1840–1866 között 59 takarékpénztár, 22 takarékszövetkezet és négy bank alakult az országban. Ezek közül kiemelhető az 1840-ben megnyitott Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, illetve az 1841-ben alapított Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. Az 1850-es évek lassú fejlődését követően, az 1860-as években élénkültek a pénzüintézet-alapítások. 1863-ban hozták létre a Földhitelintézetet, 1864-ben az Első Magyar Iparbankot, 1867-ben a Magyar Általános Hitelbankot, 1869-ben a Magyar Jelzáloghitelbankot, a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bankot, az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztárt, amelyek a magyarországi bankrendszer fontos pillérei voltak. Kezdetben a takarékpénztárakra és a bankokra külön szabályozás volt érvényben, eltért az üzletkörüik és céljuk is. A takarékpénztárak eredetileg a helyi gazdaság fellendítése céljából filantróp jelleggel alakult, nem nyereségorientált intézmények voltak. Mivel tőkájük nagyrészt mégis a felsőbb rétegek adták, így hamarosan letéti bankokként kezdtek működni, és az évszázad közepére már szinte kereskedelmi bankként funkcionáltak.

A mezőgazdasági bevételek alakulása meghatározó része volt a gazdasági termelésnek: az 1869-es rossz termés a túltelített értékpapírpiacokon részvényáresést eredményezett, valamint kamatemelésre kényszerítette az Osztrák Nemzeti Bankot. A pesti bankok ekkor megszüntették az értékpapírokra nyújtott hiteleket, ami 1869-70-ben csődhullámot indított el a vállalatok körében. Míg ezekben az években a porosz-francia háború negatív hatással volt a magyar pénzpiacokra, addig a háború lezárását követő – a francia hadisarcból eredő – immár német pénzbőség a bécsi és a pesti részvényt piacnak ismét kedvezett.

Az 1860-as évek végén és az 1870-es évek elején elindult a különböző szektorok és eltérő országrészek közötti tőkeáramlás, a pénzintézetek száma nőtt. 1867-ben még 12 bank és 66 takarékpénztár működött az országban, 1873-ban már 129 bank, 300 takarékpénztár, és 208 hitelszövetkezet volt aktív. 1895-re már 273 bank, 592 takarékpénztár és 969 hitelszövetkezet működött az országban. A pénzügyi intézmények országos hálózatot építettek ki, fióktelepeket létesítve több vidéki városban is jelen voltak. Ebben az időszakban jelentek meg a Magyar Királyság területén az univerzális, „credit mobilier” típusú bankok, amelyek a hagyományos hitelezési és befektetési ügyek mellett az ipari-kereskedelmi vállalatok alapításában és fejlesztésében is érdekelték voltak. Ilyen volt például a Magyar Általános Hitelbank, amely főként vasútépítésbe eszközölt beruházásokat.

Az 1869-es válság gyorsan feledésbe merült Bécsben, s bár a magyar piac kezdetben óvatosabb volt, végül mégis jelentősen függött a bécsi folyamatoktól. Így a bécsi tőzsde 1873. május 7-i összeomlása, valamint a magyar mezőgazdaság az évi jelentős gyengélkedése (gyenge termés, a külpiacok elvesztése a jobb vasúti összeköttetésekkel rendelkező Románia és Oroszország javára) a pesti piacon is krachhoz vezetett. A hitelintézetek árfolyamvesztése 55 millió forintra rúgott, és különösen a vidéki fiókok kitétsége volt jelentős. A válság elmélyülését végül az Osztrák Nemzeti Bank mentőöve előzte meg.

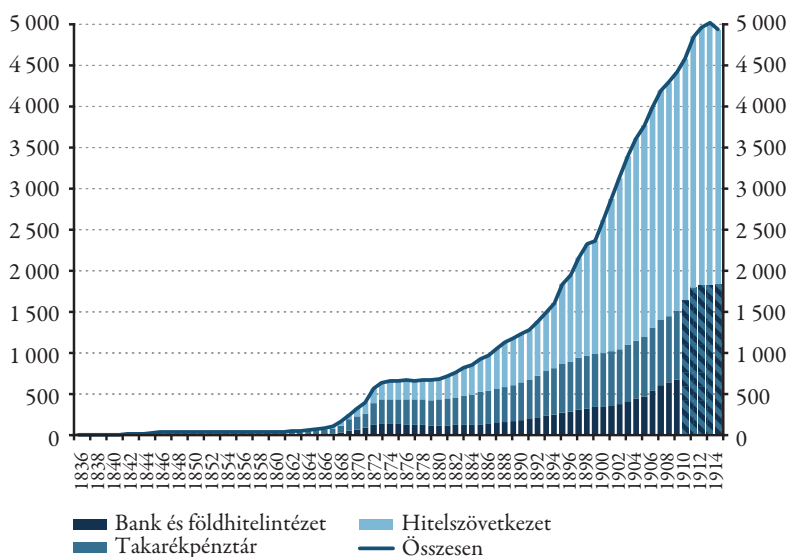

18. ábra: A bécsi tőzsdekrach ábrázolása egy korabeli rajzon.
Forrás: Die Presse Edition: Das Imperiale Zeitalter 1871-1914

Hazánk fejlődésére hosszú távú negatív hatással volt a krízis. Eckhart Ferenc elemzése szerint a legnagyobb károkat nem is a hitelélet, hanem az ipari fejlődés szenvedte el a tőzsdekrach nyomán. Igaz, a bankrendszer bővülése ideiglenesen leállt, s a bankok száma csak 10 év múltán kezdett ismételt növekedésbe, ugyanakkor a pénzügyi rendszer megtorpanása az ipari bővülést is tovább hátráltatta. A válságot a pénzpiac tekintetében a hitelpiac szenvedte meg leginkább, a magas betéti kamatlábak takarékpénztáraknak kedveztek. A helyzetet csak az 1880-as évek elejétől beáramló külföldi (főként francia és német) tőke változtatott. Az 1890-es évek elejére beérett a hazai pénzügyi intézetek korábbi tőkegyűjtési stratégiájának gyümölcse, ami ezzel bizonyos fokú önállóságot biztosított a magyar pénz- és tőzsdapiacnak. Utóbbinak egyik szembevetendő eredménye volt az értékpapírok árfolyamának emelkedése. Azonban a mezőgazdaság helyzetének alakulása továbbra is – igaz, a korábbiaknál kisebb mértékben, de továbbra is – meghatározó volt a pénzpiac egészsége szempontjából.

Mintegy 30 év alatt több mint hússzorosára nőtt a hazai hitelintézetek és több mint hatvanötszörösére a bankok száma. 1913-ban 1838 bank és takarékpénztár, négy földhitelintézet, 3191 hitelszövetkezet, vagyis összesen 5033 pénzügyi intézet működött országszerte (19. ábra). 1890 és 1914

között a hitelintézetek alaptőkéje összesen több mint 6,5-szörösére nőtt, de az 1900-es évek elejének válságával szemben nem csak ez tette őket ellenállóbbá. A hitelintézetek részvénytőkéjükénél is nagyobb arányban növelték tartalékalapjaikat. A magyarországi bankok üzleti terjeszkedése megfigyelhető a külföldi területeken, amely főként a monarchia osztrák örökös tartományaira és a Balkánra (Románia, Szerbia, Bulgária) összpontosult.

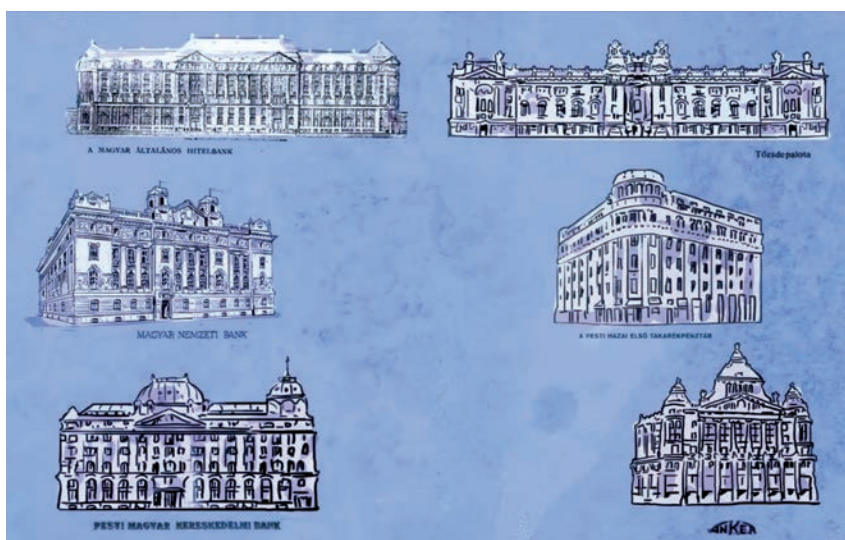
19. ábra: A pénzintézetek számának alakulása Magyarországon és Fiumében 1836-1914 között.

Megjegyzés: Fiume kormányzósága a Magyar Királyság direkt fennhatósága alatt állt, nem volt része Horvát-Szlavón-Dalmátországnak.

Forrás: Saját gyűjtés Magyar Statisztikai Évkönyvek alapján.

Egyre bővült a magyar pénzintézetek leszámítolási és jelzálogüzletága, olyannyira, hogy a jegybank versenytársai lettek, és csak válságok idején szorultak rá a központi bank mentőövére. A bankok első számú üzletága, a jelzálogkölcönök összege 1894 és 1909 között csaknem háromszorosára nőtt, mely az ország agrárjellegével függött össze. A bankok megerősödésüknek köszönhetően a századfordulón a hagyományos vállalati hitelezés helyett egyre inkább a vállalatok hosszú távú tulajdonlására rendezkedtek be. Ezzel összhangban a hazai bankok nagyrésze Budapesten koncentrálódott.

A dualizmus kori magyarországi bankrendszer nyomot hagyott az építészeti örökségben is. Ebben az időszakban a bankszakma tekintélye fokozatosan nőtt, ennek megfelelően a bankok igyekeztek megfelelni a társadalmi elvárásoknak. Ezt többek között a méltó székházak, paloták, fióközletek építtetésével fejezték ki. Ezek az épületek ötvözték a hagyományokat és a modernitást, emellett kifejezték a bankok stabilitását és erejét, miközben biztosították a szükséges működési feltételeket. Kialakultak a banképületek jellemző funkcionális elemei (előcsarnok, pénztárterem, ülésterem stb.), amelyek ma már természetesnek tűnhetnek. Ekkor épült fel az Osztrák-Magyar Bank budapesti Szabadság téri székháza, amely ma a Magyar Nemzeti Banknak ad otthont; a Magyar Általános Hitelbank épülete a József nádor téren, és a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank székháza a Széchenyi (akkor I. Ferenc) téren. Vidéki példaként említhető az Ipar és Kereskedelmi Bank ceglédi, vagy akár a Kecskeméti Kereskedelmi Iparhitelintézet és Népbank épülete.

20. ábra: Banképítészeti a dualizmus korában.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank

A pénzügyintézetek magyarországi fellendülésével párhuzamosan a bankrablások is elterjedtek. Kezdetben a magyar újságolvasók csupán az amerikai, francia, orosz, német bankrablásokról olvashattak szenzációs híreket, mígnem 1908-ban Újpesten, majd 1909-ben a tengerparti Fiumében is

történtek esetek. Míg az előbbi ügynél sikerrel jártak a nyomozók, addig a fiumei rablók közül volt, aki sikeresen külföldre menekült az eltulajdonított pénzzel. A pénzügyi intézeteknek ezután Magyarországon is figyelmet kellett fordítaniuk az állandó őrség fenntartására.

Az első világháború rendkívüli, pánikszzerű viszonyokat idézett elő a pénzügyi piacon. Megnőtt az arany, illetve a devizák iránti kereslet, nőtt az igény a váltóvisszleszámitolási és lombardhitelek iránt. A háború alatt az osztrák és a magyar kormány is hitelekért folyamodott a hadikiadások fedezése érdekében. A bankoknak a hadigazdasági viszonyhoz igazodva kellett berendezkedniük. Az elvesztett háború, majd az utána lévő forradalmak és megszállás súlyosbította a gazdasági zűrzavart, miközben Magyarország kiszakadt az Osztrák-Magyar Monarchia kereteiből. Magyarország 1920 márciusában különítette el pénzügyi rendszerét Ausztriától.

Felhasznált irodalom:

Bagyinszki, Z. (2005). *Bank - Építőművészet Magyarországon*. Bristol '94 Befektető Zrt.

Eckhart, F. (1941). *A magyar közgazdaság száz éve 1841-1941*. Posner Grafikai Műintézet Rt.

Hargitai, Gy. (szerk.) (2001). *Az Osztrák-Magyar Monarchia: Magyarország művelődéstörténete 1867-1918*. Kossuth Kiadó.

Kárbin, Á. (2017). Az Osztrák–Magyar Bank és az 1892. évi valutareform előzményei. *Történelmi Szemle*, LIX(1), 19–45.

Katona, K. (szerk.) (2018). *A pénzügyi közvetítőrendszer funkciói. Magyar fejlődési, szabályozási és intézményi sajátosságok*. Wolters Kluwer Kft.

Kollega Tarsoly, I. (szerk.) (1997). *Magyarország a XX. században. II*. Babits Kiadó.

Kövér, Gy. (2005). Bankárok és bürokráták. A Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tanácsa és igazgatósága (1876–1905). *Aetas*, 20(1–2), 93–114.

Kövér, Gy. (2012): *A Pesti City öröksége*. Banktörténeti tanulmányok - Várostörténeti tanulmányok 12.

Kövér, Gy., Pogány, Á. & Weisz, B. (szerk.) (2018). *Hitel – Bank – Piac. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017–2018*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

Lentner, Cs. (2019). *A magyar állampénzügyek fejlődéstörténete a dualizmus korától napjainkig*. L'Harmattan Kiadó.

Mózes, M. (2007). A bankok szerepe a kelet-magyarországi és erdélyi peremvidékeken (1867–1914). *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei, Új sorozat* (34), 247–259.

Pogány, Á. (1992). Az Osztrák-Magyar Bank felszámolása. *Aetas*, 7(4), 19–33.

Tomka, B. (1999a). A magyar bankrendszer fejlődésének sajátosságai nemzetközi összehasonlításban, 1880-1931. *Századok*, 133(3) 655-683.

Tomka, B. (1999b). *Érdek[eltség] és érdektelenség: bank-ipar kapcsolat a századforduló Magyarorszáján*. Multiplex Média.

Tomka, B. (2000). *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története 1836-1947*. Aula Kiadó Kft.

7. AZ OSZTRÁK–MAGYAR BANK SZERVEZETI MŰKÖDÉSE

Kárbin Ákos

I. Ferenc császár minisztere, Johann Philipp von Stadion gróf kezdeményezésére 1816-ban hozták létre az Osztrák Nemzeti Bankot, így ez az intézmény lett az Osztrák Császárság jegybankja. A kiegyezéskor nem tudtak új, dualisztikus alapon átszervezett bankot alapítani, ugyanis 1862-ben a bank szabadalmát 14 évre meghosszabbították. Kizárólagos jogosultsága csak a jegybanknak volt a bankjegyek kiadására, jogának a szavatolása azonban nem került bele a kiegyezési törvényekbe. Erről az osztrák kormány külön egyezményt kötött a bankkal 1862-ben, amelyet angol mintára „bankaktának” neveznek. A porosz háború finanszírozásakor 1866-ban az osztrákok a bank adósságát 80 millió forintban határozták meg, ugyanis ekkora összeggel tartozott az állam a banknak. Az 1860–1870-es évek a bankkérdéssel kapcsolatos egyezkedés időszakát jelentették, a bank ugyanis a kiegyezéssel előállott helyzethez nem tudott alkalmazkodni.

A kiegyezés jogilag lehetőséget adott Magyarországnak, hogy jegybankot állíthasson fel, de lényegében úgy született meg a kiegyezés, hogy a jegybankügyet nem rendezte. A kérdés átmeneti megoldására Vöslauban Lónyay Menyhért és Franz Becke pénzügyminiszterek 1867. szeptember 12-én megállapodást kötöttek. Egyezményükben kimondták, amíg a Monarchia két része nem köt újabb egyezséget az osztrák pénzügyekről, és nem hoz új törvényes határozatot a bankjegyekről, addig a magyar minisztérium kötelezi magát arra, hogy Magyarországon külön jegybankot nem állítanak fel, és az Osztrák Nemzeti Bank által kibocsátott bankjegyek kerülnek forgalomba. Ezeket a bankjegyeket minden közpénztárnál el kellett fogadni.

21. ábra: Az Osztrák Nemzeti Bank által kibocsátott bankjegy.
 Forrás: Oesterreichische Nationalbank (OeNB)

Határoztak arról is, hogy az Osztrák Nemzeti Bank köteles Magyarországon annyi bankfiókot felállítani, amennyit a magyar minisztérium szükségesnek tart. Megállapodtak, hogy az Osztrák Nemzeti Bankot felruházzák azzal a joggal, miszerint a Monarchia mindkét felében értékpapírokra, valamint a tőzsdén jegyzett részvényekre és kötvényekre is kölcsönt adhat.

A magyar politika és a hétköznapi élet is behatóan foglalkozott a jegybank felállításának a lehetőségével. A magyar kormányok önálló Magyar Nemzeti Bankot szerettek volna, azonban erről az osztrákok hallani sem akartak. A leendő „Ausztia-Magyarország Bankja” felállításáról a Monarchia kormányai között 1877. januárja és áprilisa között folytak tárgyalások. Nem jutottak megegyezésre, sőt az 1877. decemberében lejárt szabadalmat újra és újra hónapokkal kellett meghosszabbítani egészen 1878. júniusáig. A Monarchia politikai szerkezetén nem lehetett változtatni, viszont a változó körülményekhez hozzá kellett igazítani a tízévenként megújítandó gazdasági közösség kereteit, és egyúttal a bankszabadalmat. Így az 1878-ban esedékes vám- és kereskedelmi szerződés

megújítása mellett a jegybank szabadalmát dualisztikus alapon újítták meg. Ausztriában 1878. június 17. és 21. között tárgyalták a közös jegybank felállításáról szóló törvényjavaslatot, amelyet elfogadtak. A közös jegybankot ezzel 1887. december 31-ig szabadalmazták. Az Osztrák–Magyar Bank (OMB) alakuló ülését 1878. június 26-án tartotta.

22. ábra: Kautz Gyula, az Osztrák–Magyar Bank főkörmányzója (1892–1900).
Forrás: Petőfi Irodalmi Múzeum

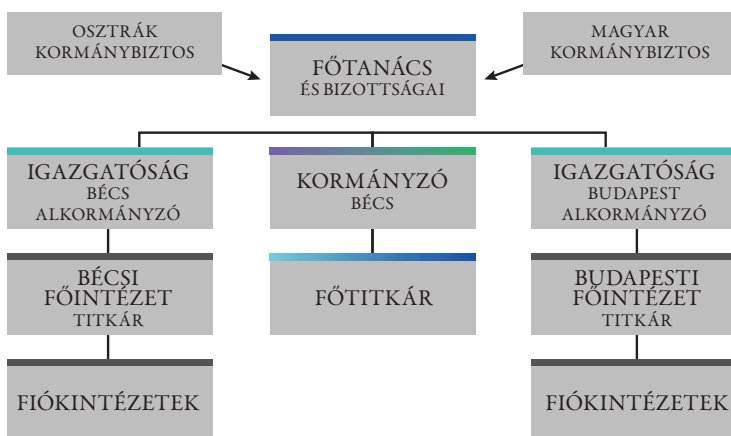
Az Osztrák–Magyar Bank működését az 1878. évi XXV. törvénycikk határozta meg. A bank élén a főkörmányzó állt, akit az osztrák és a magyar kormányok, pontosabban azok pénzügyminiszterei javaslatára nevezett ki és iktatott be az uralkodó. A közös jegybank első körmányzója Alois Moser lett. Az intézmény fennállása alatt a következő személyek töltötték be a főkörmányzói posztot: Alois Moser (1878–1892), Kautz Gyula (1892–1900), Leon Biliński (1900–1909), Popovics Sándor (1909–1918), végül Ignaz Gruber (1919). Alexander Spitzmüller (1919–1922) már a világháborút követő likvidálási folyamatban csak névleg lehetett a közös jegybank elnöke, valójában az osztrák utódintézmény vezetésével bízták meg.

**„Az államgazdaság sikerességének egyik lényeges
főltételét a pénzügyek célirányos szervezete, intézése és
kezelése, vagyis a helyes pénzügyi igazgatás képezi” –
Kautz Gyula**

A banknak két főintézete volt, az egyik Bécsben, a másik Budapesten, amelyek élén egy-egy alkormányzó állt, akiket az osztrák és a magyar pénzügyminiszterek neveztek ki, azon három-három személy közül, akiket a bank főintézetei külön-külön ajánlottak. Az Osztrák–Magyar Bank első osztrák alkormányzója Wilhelm von Lucam – bár nagyon szeretett volna főkormányzó lenni –, a magyar alkormányzó pedig a korábban az osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szerződés tárgyalásában aktívan részt vevő Fest Imre lett.

A bank legfelső szervezete a főtanácsból állt, amelynek elnöke a kormányzó, tagjai pedig még a két alkormányzó és a 12 főtanácsos voltak (23. ábra). A főtanácsosok a gazdasági élet prominenseiből kerültek ki. Az osztrák főintézet főtanácsosainak osztrák állampolgárnak (bécsi lakos), a magyar tagjainak magyar állampolgárnak (budapesti lakos) kellett lenniük. A főtanács tagja, valamint határozatainak végrehajtója a vezértitkár vagy főtitkár volt, aki szavazati joggal nem rendelkezett, de minden főtanácsülésen és végrehajtó bizottsági ülésen részt vehetett, és javaslatokat tehetett az ügyekkel kapcsolatban, amit jegyzőkönyveztek. Az osztrák és magyar kormányok a főtanácsí és az igazgatósági ülésekre kormánybiztost és egy helyettest delegáltak. A bécsi és budapesti igazgatóságoknak nyolc-nyolc igazgatója volt, élükön az alkormányzóval.

A bank feladata volt a jegykibocsátáson túl a váltók, szelvények és értékpapírok leszámítolása, kézi zálogkölcson kiállítása, letétek őrzése és kezelése, pénzt elismervényre, valamint rövid lejáratú váltókra és értékpapírokat folyószámlára átvenni, utalványokat kiállítani, bizományi üzletet vezetni, állami kötvények beváltása, arany- és ezüstérc vásárlása, ugyanígy külföldi váltókban külföldi piacról fémet venni, jelzálogkölcson és záloglevél, valamint a bank saját zálogleveleinek adása, vétele.

23. ábra: Az Osztrák-Magyar Bank döntéshozatali és végrehajtási szervei.
 Forrás: Saját szerkesztés

Kezdetben a banknak Ausztriában 23, Magyarországon 15 fiókintézete működött. Az Osztrák–Magyar Bank tízéves első szabadalma 1887. december 31-én járt le. Az időpont végét nem várta meg a két kormány, hanem 1887 májusában újabb tíz évvel meghosszabbították a jegybank szabadalmát 1897. december 31-ig. A lejáratkor az osztrák belpolitikai nehézségek következtében a szabadalmat provizórikusan fenntartották, míg végül az 1899-ben kötött egyezmény a bankközösséget 1900. január 1. és 1910. december 31. között ismét biztosította. A jegybank utolsó dotációját az 1911. évi XVIII. törvénycikk szabályozta, amely 1911. január 1. és 1917. december 31. között állt fenn. Az első világháború előestéjén az Osztrák-Magyar Bank és fiókjai teljesen behálózták a Monarchia területét (24. ábra). Míg végezetül a háborúval a Monarchia egyik legsikeresebb közös intézménye megszűnt, s az utódállamoknak, így Magyarországnak is önálló jegybankja lett.

24. ábra: Az Osztrák-Magyar Bank fiókjainak és intézményeinek térképe 1912-ben.
 Megjegyzés: A nagyobb pontok a jegybanki fiókokat,
 míg a kisebbek a szerződéses partnerintézményeket jelölik.
 Forrás: Jobst és Kernbauer (2016)

Felhasznált irodalom:

Antonowicz, W., Dutz, E., Köpf, C. & Mussak, B. (2016). *Die Oesterreichische Nationalbank. Seit 1816*. Brandstätter Verlag.

Gottas, F. (1976). *Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus. Studien zur Tisza-ära (1875–1890)*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Jirkovsky, S. (1944). *Az Osztrák–Magyar Monarchia jegybankjának története*. Athenaeum.

Jobst, C. & Kernbauer, H. (2016). *Die Bank. Das Geld. Der Staat. Nationalbank und Währungspolitik in Österreich 1816–2016*. Campus Verlag.

Kárbin, Á. (2017). Az Osztrák–Magyar Bank és az 1892. évi valutareform előzményei. *Történelmi Szemle*, LIX(1), 19–45.

Kárbin, Á. (2021). *Wekerle Sándor, a Monarchia aranyembere. Az Osztrák–Magyar Monarchia valutareformjának kezdeti szakasza, 1889–1893*. Gondolat Kiadó.

Kolm, E. (2001). Die Oesterreichisch-ungarische Bank im Spannungsfeld der Nationalitätenkonflikte. In Bachinger, K. & Stiefel, D. (Hrsg.): *Auf Heller und Cent. Beiträge zur Finanz- und Währungsgeschichte unter Mitarbeit von Charlotte Natmeßnig*. (pp. 221–252). Ueberreuter Wirtschaft.

Kövér, Gy. (1993). Az Osztrák–Magyar Bank működése és az Osztrák–Magyar Bank alapításának előzményei, 1851–1878. Az Osztrák–Magyar Bank, 1878–1914. In Bácskai, T. (szerk.) *A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924*. (pp. 155–342). Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Leonhardt, G. (1886a). *Az Osztrák–Magyar Bank igazgatása 1878–1885*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.

Leonhardt, G. (1886b). *Die Verwaltung der Oesterreichisch-ungarischen Bank 1878–1885*. Hölder.

von Mecenseffy, E. E. (1896a). *Az Osztrák–Magyar Bank igazgatása 1886–1895*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.

von Mecenseffy, E. E. (1896b). *Die Verwaltung der Oesterreichisch-ungarischen Bank 1886–1895*. Hölder.

Pressburger, S. (1969). *Das Österreichische Noteninstitut 1816–1966. Zweiter Teil. Die Österreichisch-Ungarische Bank (Erster Band)*. Oesterreichischen Nationalbank.

8. A PESTI TŐZSDE ALAPÍTÁSA ÉS FELÍVELÉSE

Radnai Márton

„Nem vállalkozom arra, hogy itt helyben egy tőzsde nagy jelentőségét, annak a forgalom megszilárdítása és szabályozása szempontjából való szükségességét, továbbá a tőzsde hathatós befolyását piacunk jó hírére és hitelére részletesebben fejteгessem, mert azon meggyőződésben vagyok, hogy Önök, Uraim, mindnyájan teljesen ismerik és méltányolják e mozzanatokat; nem akarok túlvérmes várakozásokat sem kötni a tőzsdei forgalom rögtönös jelentékeny emelkedéséhez vagy üzleti terjedelmünk rohamos, szokatlan gyarapodásához, mert ehhez nemcsak az idő és a körülmények kedvezése, hanem különösen mindegyikünk komoly, kitartó akarata szükséges, mely arra legyen irányozva, hogy a fiatal intézményt gyakorta, kezdetben talán szokásaink, kényelmi vágyaink és érdekeink némi feláldozásával is, keressük fel, használjuk és élénkítsük. – többek között ezekkel a nagyhatású szavakkal nyitotta meg 1864. január 18-án a Pesti Áru- és Értéktőzsdét Báró Kochmeister

Frigyes (1816-1907), annak 1864 és 1900 közötti elnöke – idézi fel Félégyházy Ágost.

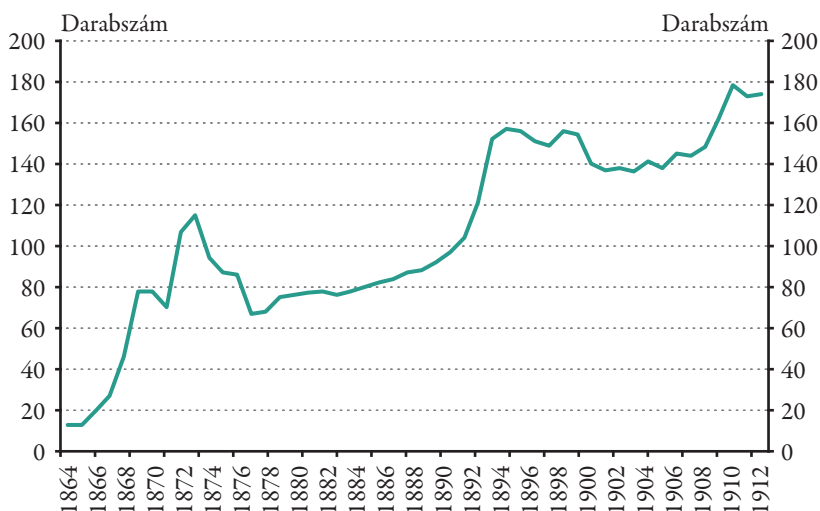

25. ábra: Meghívó a Pesti Áru és Értéktőzsde megnyitójára (Pesti Napló, 1864. január 14.)

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

Korányi szerint a tőzsde a kereskedést 17 részvénnyel kezdte meg, amelyek közül 13-ra jegyeztek rendszeresen árat, többek között a Lánchíd, az Alagút és a tőzsdének helyt adó Kereskedelmi Épület (a mai Sofitel szálló helyén álló egykori Lloyd-palota) papírjaira. A tőzsde indulásakor az attól még független intézményként működött az áruügyleteknek helyt adó Gabonacsarnok, amellyel 1868-ban egyesült. Buda és Pest 1873. évi egyesítését követően pedig neve Budapesti Áru- és Értéktőzsde lett, amelyet a továbbiakban is viselt.

A kezdeti éveket az 1867-es kiegyezést követően a „gründolási láz” követte. A vállalatalapítási periódus során számos új bank alakult, amelyek közül többnek is bevezették részvényét a tőzsdére, így a papírok száma 1873-ra 115-re nőtt (26. ábra). A növekedést az 1873-as tőzsdekrach törte meg, amikor kiderült, hogy a részvények ára nemcsak nőni, hanem jelentősen csökkenni is tud. Ezt jó pár évig tartó visszaesés követte: 1877-re a részvények száma 68-ra esett vissza. Ezt követően fokozatosan növekedett és új maximumát 1895-ben, a millenniumot megelőző évben érte el 158 papírral. Ezt ismét megtorpanás és visszaesés követte, majd az első világháborút megelőző konjunktúra újra fellendítette a tőzsdét, amelyen 175 részvényt jegyeztek annak 1914-es bezárásakor, amely éppen a tőzsde félévszázados jubileumi ünnepségének évére esett. A januári évfordulós ünnepségen maga Popovics Sándor is részt vett az OMB kormányzójaként.

26. ábra: A tőzsdére bevezetett és árjegyzéssel rendelkező részvények száma.
Forrás: Radnai-Szatmári (2024)

A tőzsde „slágerágazata” a gazdaság szerkezetének változásának megfelelően változott. Az 1860-as években ezek a gőzmalmok voltak, majd a bankok lettek a befektetők kedvencei. Őket az 1873-as krachot követően a közlekedési vállalatok (elsősorban vasutak) követték, majd azok 1880-as évek végi államosítását követően megindult bányák és

téglagyarak, a millenniumi évet követően pedig az iparvállalatok növekedése.

A tőzsde növekedése azt is eredményezte, hogy gyorsan kinőtte a Lloyd-palotát. 1873-ban átköltözött az ún. Új tőzsdeépületbe, ami a Wurm (ma Wekerle Sándor) és a Mária Valéria (ma Apáczai Csere Sándor) utca sarkán állt. Az épület földszintjén folyt az áruk, emeletén pedig az értékpapírok kereskedése. Végül ez a két terem is kicsinek bizonyult (Korányi szerint 1902-re a kereskedők száma megközelítette az 1400-at), így 1902-ben elkezdődtek a Szabadság téri Tőzsdepalota építési munkálatai, ahová 1905-ben költözött át az intézmény, ahol 1948-as bezárásáig működött (27. ábra).

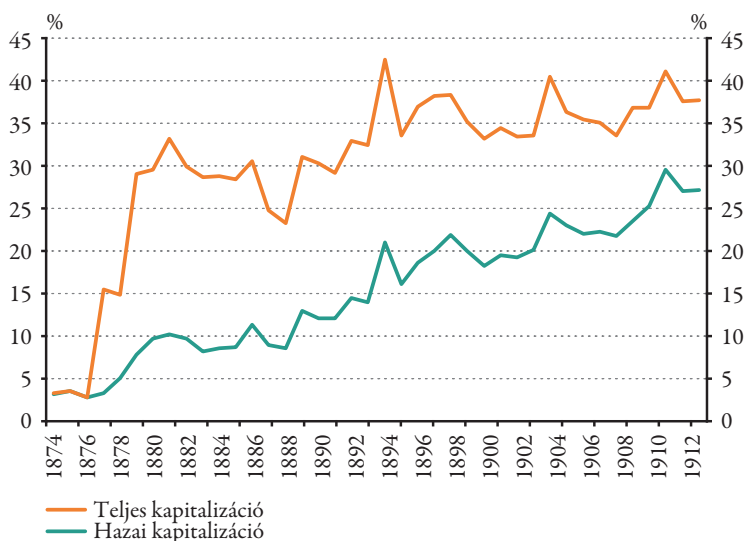

27. ábra: Az új Tőzsdepalota értéktüneti terme.

Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest gyűjtemény, képszám: 010694

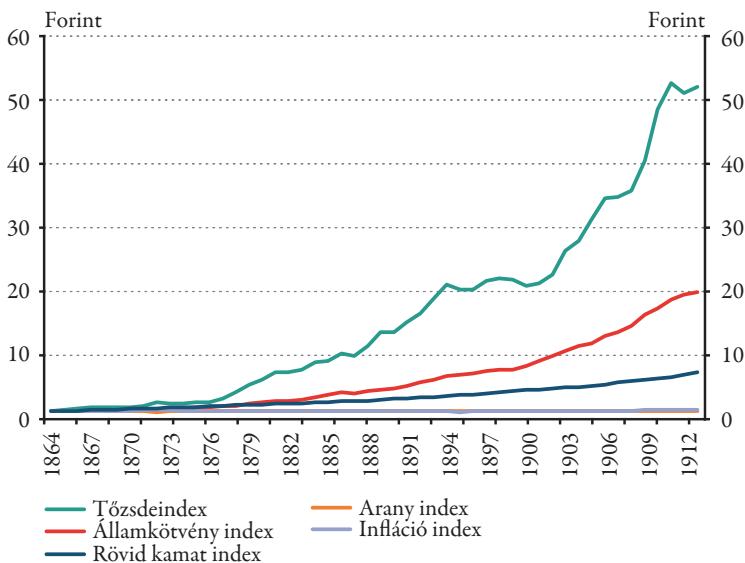
Az új épület létrehozása már a második elnök, Báró Kornfeld Zsigmond (1852-1909) nevéhez köthető, aki 1900 és 1909 között állt a tőzsde élén.

A tőzsde gazdaságban betöltött szerepe is fokozatosan erősödött az időszak alatt. A tőzsdei kapitalizáció (a tőzsdére bevezetett részvények összértéke) bruttó hazai termékhez (GDP) mért aránya közel 35 százalékponttal növekedett a 1874 és 1913 között (28. ábra).

28. ábra: A tőzsdei kapitalizáció/GDP arány alakulása.
 Forrás: Radnai-Szatmári (2024)

A teljes kapitalizáció a GDP-hez képest az 1874-es három százalékról 1881-re 33 százalékra emelkedett, elsősorban a külföldi részvények bevezetésének következtében: ezek jellemzően „császári és királyi” vállalatok voltak, így például a központi bank szerepét ekkor ellátó Osztrák-Magyar Bank. Ezt követően az arány némi megtorpanást követően 1894-re meghaladta a 40 százalékot, majd akörül ingadozott a későbbi években. A külföldi részvények nélkül vett kapitalizáció az 1874-es 3 százalékról szinte folyamatosan növekedve 1911-re érte el maximumát 29,5 százalékos értékkel. Összehasonlításképpen ez a ráta jelenleg – a Világbank 2021. évi adatainak megfelelően – Magyarországon 18 százalék, Ausztriában 30 százalék, Németországban 60 százalék, az USA-ban 194 százalék.

29. ábra: Egy osztrák értékű forint értéke különböző pénzügyi eszközökbe fektetve.
 Forrás: Radnai-Szatmári (2024)

A tőzsdei befektetések hozama is igen kedvezőnek volt mondható az időszakban. Ezt illusztrálja a 29. ábra is, ami egy osztrák értékű forint értékét mutatja különböző pénzügyi eszközökbe fektetve. A részvények átlaghozama 8,4 százalék volt, ami meghaladta a kötvények 6,9 százalékos, a betétek 4,1 százalékos hozamát, és mivel az időszakban infláció elhanyagolható, 0,33 százalékos mértékű volt, szinte a teljes hozam reálhozamnak volt tekinthető. Ezzel a hozammal egyébként ekkor a BÁÉT „beelőzte” a londoni és a New York-i tőzsdét egyaránt, utóbbit ráadásul úgy, hogy a hozamok szórása is kisebb volt.

Felhasznált irodalom:

Félegyházy, Á. (1896). *A budapesti tőzsde története 1864-1895*, Budapesti Áru- és Értéktőzsde.

Korányi, G. T. (2014). *Sztellázs ügylet ultimóra - a Budapesti Áru- és Értéktőzsde története 1864-1948*. Budapesti Értéktőzsde.

Radnai, M. & Szatmári, A. (2024). Magyar pénzügyi befektetések hozamai 1864 és 1913 között. In *Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv*. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet (megjelenés alatt).

9. A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL MEGALKULÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI ÉS KORAI TÖRTÉNETE

Horváth Balázs

Az osztrák–magyar kiegyezés bár nem teljes, de jelentős mértékű szuverenitást biztosított Magyarországnak, így az 1867. február 20-án hivatalba lépett Andrássy-kormány – többek között – az állami statisztika hazai műveléséhez szükséges feltételeket is megteremthette. Gorove István, a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium vezetője a korszak neves közgazdasági íróját, Keleti Károlyt (1833–1892) előbb egy javaslat összeállítására kérte fel a magyarországi statisztikai hivatal megszervezését illetően, majd 1867. május 25-én rábízta a minisztériumon belül felállított, hét fős statisztikai szakosztály irányítását, mely az első időszakban Keleti magánlakásán működött.

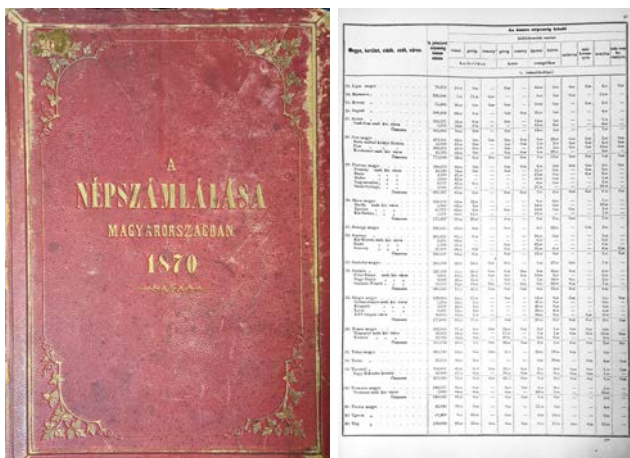
*30. ábra: Keleti Károly portréja.
Forrás: Központi Statisztikai Hivatal*

Bár a szakosztály volt a felelős a hivatalos statisztika országos szervezéséért, közigazgatási súlytalanságát élénken jelezte, hogy az egyes minisztériumok sok esetben az ifjú testület tudta nélkül gyűjtöttek és tettek közzé statisztikai adatokat. A helyzet megoldására Keleti több emlékirattal kereste meg a minisztériumot, amelyek közül kiemelkedett az 1869-ben Hága városában rendezett hetedik nemzetközi statisztikai kongresszust követően benyújtott és Magyarország hivatalos statisztikájának szervezéséről szóló előterjesztése.

A Hágában bemutatott dokumentum csatolmányában Keleti benyújtotta statisztikai törvénytervezetét is, amivel jelentős mértékben elősegítette az addigi szakosztály 1871. április 18-ai dátummal történő hivattalá minősítését. Ugyancsak nagy előrelépés volt a hosszasan előkészítést követően 1874 nyarán hatályba lépő első statisztikai törvény, ami megteremtette a hivatalos statisztikai szolgálat biztos alapjait, s ezzel nagy lépést tett a hivatalos statisztika országos, valamint közigazgatási el- és megismertetése felé.

A szakosztály – a vármegyei adminisztráció hathatós segítségével – 1870 januárjának első két hetében bonyolította le az ország történetének első, kizárólag a magyar közigazgatási szervek által végrehajtott népszámlálását, amelyet a tárgyalt korszakban további hat követett (1880., 1890., 1900., 1910., 1920. és 1930.). A censusok révén a mindenkor magyar kormány, az állam- és közigazgatási szervek, a tudományos és laikus közösség egyaránt információkat kapott Magyarország gazdasági és társadalmi állapotáról; a lakosság számáról, anyanyelvi, vallási és foglalkozási megoszlásáról, valamint a lakásállomány jellemzőiről.

A hivatal az általa gyűjtött és feldolgozott adatokat a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően számos kiadványban jelentette meg: 1868-ban indította meg az intézmény Hivatalos Statisztikai Közlemények című sorozatát, mely az országos statisztika állapotának és fejlődésének tárgyalásán túl részletes tematikus elemzéseket tartalmazott a legváltozatosabb témakörökben. E sorozat 1902-től Magyar Statisztikai Közlemények néven élt tovább 1942-ig. 1872-ben adták ki a mai napig megjelenő Magyar Statisztikai Évkönyv sorozat első kötetét, ami az országra vonatkozó legfőbb információkat tartalmazza táblázatos formában.

31. ábra: Az 1869-es népszámlálás eredményeit bemutató 1870-es díszkötet
 Forrás: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár kézírattára

A népszámlálások mellett a statisztikai hivatal munkatársai számos adatgyűjtés módszertanát dolgozták ki és valósították meg: 1895-ben hajtották végre az első teljes körű mezőgazdasági összeírást, mely települési szintig bezárólag mérte fel az ország földhasználati, termelési adatait és az állatállományt. A hivatal az összegyűjtött adatok alapján gazdacímterat is szerkesztett. A második ilyen jellegű összeírásra a Horthy-korszakban, 1935-ben került sor. Az intézmény pénzügyi helyzetének javulásával és stabilizálódásával a hivatal az 1880-as évektől folyamatosan bővíthette adatgyűjtési körét. Az 1880-as évek elején elkezdődött az áruforgalmi statisztika művelése, kimondottan az Ausztriával folytatott kereskedelem méretének és értékének megállapítása céljából, valamint az évtized első felében bonyolították le a nem kevésbé fontos iparstatisztikai adatfelvételeket is. A statisztika számos ágát illetően készültek rendszeres felmérések, úgy mint: bányászat, egészségügy, könyvtárstatisztika, közlekedés, közoktatás, szállítás, vállalati statisztika, vízügyi statisztika.

A hivatal sikeresen kapcsolódott be és vett részt a nemzetközi összehasonlító statisztika művelésébe és az e célból megindított nemzetközi statisztikai kongresszusok sorozatának munkájába is. Keleti a hágait követően az 1872. évi szentpétervári ülésen is részt vett, valamint jelentős szerepet vállalt az 1876. évi esemény Budapestre történő leszervezésében, ami komoly presztízsértékkel bírt a fiatal magyar statisztikai hivatal számára.

32. ábra: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal tisztviselői (1906).
Forrás: Központi Statisztikai Hivatal

Az 1897. évi XXXV. törvénycikként kihirdetett második statisztikai törvény kialakította a tisztviselőkar fogalmazási, illetve statisztikai és kezelési szakját: előbbi munkatársai feleltek az igazgatási és fogalmazási teendők ellátásáért és a tudományos munkálatok végzéséért, míg utóbbiak a statisztikai adatok vizsgálatával és feldolgozásával foglalkoztak.

A statisztikai professzionalizáció mellett a törvény a szervezet hatáskörének szélesítését is célozta, bevezetve a magánszemélyekre vonatkozó kötelező adatszolgáltatást. Az 1890-es években a hivatal folytatta a meglévő adatgyűjtéseknél irányadó módszerek megújítását, valamint ezzel párhuzamosan – külföldi gyakorlatok és példák alapján – újabbak kidolgozását is. Így az 1895-ben bevezetett állami anyakönyvezéshez igazították a demográfiai felméréseket, de a bűnügyi és a tűzkárstatisztika reformjára is sor került ebben az évtizedben, ahogyan pont került a hivatal több mint 30 éves „vándorlásának” végére is, a statisztikusok számára készült állandó épület 1897. decemberi átadásával (33. ábra).

Az első világháború jelentősen átalakította és megnehezítette a hivatal működését: a rendszeres adatgyűjtések lebonyolítása akadályokba ütközött, valamint a személyi állomány csökkenése miatt a meglévő adatok feldolgozása is vontatottan haladt. Ezen kívül az intézmény számos, a háború folytatásával és hatásaival kapcsolatos adatgyűjtési utasítást kapott a kormánytól, amelyeket szintén teljesítenie kellett (árstatisztika, teljes körű háborús statisztika). A fegyverletételt követően még 1918-ban

33. ábra: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal székháza.
Forrás: *Építő Ipar*, 1899. december 28.

elkezdődött a béketárgyalásokra való felkészülés, amiben nagy szerepet játszott a statisztikai hivatal által birtokolt adatvagyon is. A magyar békedelegáció számára számos gazdasági-társadalmi vonatkozású összeállítást készített az intézmény, valamint az 1910. évi népszámlálás adatait felhasználva, több nemzetiségi térkép is készült azzal a céllal, hogy a soknemzetiségű Magyarországról objektív képet kaphassanak az antant, illetve a velük szövetséges országok képviselői.

A világháborús vereséget követően több, kiemelten fontos adatgyűjtés lebonyolítása várt a statisztikai hivatalra. Ezek közül a legjelentősebb az 1920. évi népszámlálás volt, melyre ténylegesen 1921 januárjában került sor Burgenlandban és a trianoni országterületen – a szerb csapatok által megszállt Baranyai háromszöget leszámítva, ahol 1921 novemberében pótolták az összeírást. A területi és a lakosságot érintő veszteségek a hivatalos statisztika művelésére is jelentős hatással voltak: a '20-as évek elején sor került a mezőgazdasági és a külkereskedelmi statisztika reformjára.

A hivatal a gazdasági jellegű felmérések mellett növekvő figyelemmel fordult a társadalom működését bemutató és elemző adatgyűjtések felé, így 1924-ben kidolgozta a létfenntartási költségindexet, aminek eredményeit egy évvel később már publikálta is. A magyarországi feladatok teljesítésén túl a hivatal a statisztika nemzetközi vérkeringésébe is újfent visszakerült; ezt a halálteki statisztika nemzetközi nómenklatúrájának 1929. évi hazai bevezetése is jelezte. A korszak módszertani és technikai újításai közül kiemelkedő jelentőséggel bírt továbbá az 1930. évi népszámlálás, amelynek feldolgozása során a hazai censusok történetében először gépek használatára is sor került; meggyorsítva ezzel az eredmények publikációját, az osztályozások nagy mértékű finomodása és a lehetséges kombinációk megnövelése mellett. A statisztikai adatok publikációja az 1920-30-as években, a korábbi időszakban is megjelenő kiadványokban folytatódott; sőt, a hivatal szélesítette is publikálási körét – többek között – a Magyar Statisztikai Szemle című szakfolyóirat 1923. évi, illetve a Magyar Statisztikai Zsebkönyv sorozat 1933. évi megindításával.

Felhasznált irodalom:

Bokor, G. (1896). *A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete*. Pesti Könyvnyomda Rt.

Buday, L. (szerk.) (1911). *A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága, 1871–1911*. Pesti Könyvnyomda Rt.

Csahók, I. & Gyulay, F. (szerk.) (1994). *Az önálló magyar hivatalos statisztikai szolgálat kronológiája. I. köt. 1867–1948*. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.

Dányi, D. & Nyitrai, F. (szerk.) (1998). *Tanulmányok a magyar statisztikai szolgálat történetéből*. Központi Statisztikai Hivatal.

Fényes, E. (1836). *Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. Trattner–Károlyi.

György, A. (szerk.) (1885). *Magyarország hivatalos statisztikája, történelem és fejlődése*. Athenaeum.

Heinz, E. (2002). *A Központi Statisztikai Hivatal szervezeti felépítésének, személyi állományának, költségvetésének változása 1870 és 1990 között*. Központi Statisztikai Hivatal.

Horváth, B. (2022). „Ezen bajoknak megszüntetésére törvény kell, (...)”. Az első statisztikai törvény keletkezéstörténete és szerepe a magyarországi hivatalos statisztika megszilárdításában. *Pontes*, 5, 107-137.

Keleti, K. (1867). Emlékirat a magyarországi statisztikai hivatal szervezése ügyében. In György, A. (szerk.) *Magyarország hivatalos statisztikája, történelme és fejlődése* (1885). (pp. 8–11). Országos Statisztikai Hivatal.

Keleti, K. (1869). *Emlékirat egyúttal javaslat Magyarország hivatalos statisztikájának szervezése tárgyában*. Athenaeum.

Konek, S. (1861). A statisztikai bizottság által megindított népszámlálás. *Statisztikai Közlemények*, 1(1), 3-21.

Lakatos, M. (2002). A Központi Statisztikai Hivatal szervezete és működése, 1867–2002. *Statisztikai Szemle*, 80(5-6), 466-490.

Rózsa, D. (szerk.) (2014). *Portrék a magyar statisztika és népességtudomány történetéből: életrajzi lexikon a XVI. századtól napjainkig*. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár.

10. PORTRÉ: WEKERLE SÁNDOR

Kárbin Ákos

Wekerle Sándor Móron látta meg a napvilágot 1848. november 14-én, sváb édesapa és magyar édesanya gyermekeként. A székesfehérvári ciszterci rendű gimnáziumi érettségét követően a kiegyezés esztendejében kezdte meg egyetemi tanulmányait a Pesti Királyi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán, jogász szakon. Az egyetemi diplomájának kézhezvételét megelőzően pályáját 1870 októberében kezdte meg a Pénzügyminisztériumban, mint segédfogalmazó. A minisztérium szinte összes osztályán dolgozott, és rendkívül alapos jártasságot és tapasztalatot szerzett a pénzügyi kezelés területén, míg a hivatali ranglétrán folyamatosan haladt felfelé. Wekerle 1877-től 1885-ig oktatói tevékenységet fejtett ki alma materében – hivatali munkája mellett – mint magántanár. Itt figyelt fel az ifjú Popovics Sándorra és ajánlott számára munkát a minisztériumban. Wekerle 1885-ben a minisztérium elnöki osztályát vezette, s ekkor lett Szapáry Gyula gróf pénzügyminiszter közvetlen munkatársa.

Wekerle 1887 év elején több ajánlatot is kapott, s készült a pénzügyi pálya elhagyására, végül Szapáry 1887 februárjában visszalépett a miniszteri tárcától s ekkor államtitkára – Köffinger Frigyes – is benyújtotta lemondását. A helyzetet megoldandó, Tisza Kálmán miniszterelnök töltötte be ideiglenesen a pénzügyi tárcát. Végül, 17 éves szakmai tapasztalattal a háta mögött Wekerle lett Tisza államtitkára, ami a gyakorlatban a kormányzati ügyvitel irányítását jelentette számára.

Tisza és Wekerle az államháztartás hiányának felszámolását és a költségvetés egyensúlyának helyreállítását tűzte ki célul 1887 és 1890 között. Adóreformot hajtottak végre, s a közvetett adók átdolgozásával egy bevételorientált programmal érték el a hiány felszámolását. Tisza annyira elégedett volt Wekerlével, hogy 1889. április 9-től ő töltötte be a pénzügyminiszteri tárcát. Ekkor Wekerle hozzákezdett élete egyik fő művéhez: a valutareformhoz.

Wekerle Sándor életpályája

- Született: 1848. november 14-én, Mór településen
- 1870 – Megkezdte pénzügyminisztériumi karrierjét
- 1872 – Jogi doktori oklevelet szerez a Magyar Királyi Tudományegyetemen
- 1877–1885 – Habilitált magántanár az Magyar Királyi Tudományegyetemen
- 1878 – megszületik Sándor nevű fia (későbbi pénzügyminiszter 1928–1931)
- 1879 – Miniszteri titkár, az elnöki osztály vezetője
- 1881 – Miniszteri osztálytanácsos
- 1883–1921 – Az Országos Kaszinó igazgatója
- 1884 – I. Ferenc József kitüntette a Vaskorona-rend harmadik osztályával
- 1887–1896 – Országgyűlési képviselő (Nagybánya)
- 1887–1889 – Pénzügyminisztériumi államtitkár
- 1889–1895 – Pénzügyminiszter
- 1892–1895 – 1. Wekerle-kormány miniszterelnöke, Nagybánya országgyűlési képviselője
- 1895–1906 – Gazdálkodó életet folytat saját birtokán
- 1896–1906 – A Közigazgatási Bíróság elnöke
- 1904 – A Közép-európai Közgazdasági Egyesület elnöke
- 1906–1910 – 2. Wekerle-kormány miniszterelnöke, Temesvár országgyűlési képviselője
- 1907 – I. Ferenc József kitünteti a Szent István-rend nagykeresztjével
- 1910–1917 – Gazdálkodó életet folytat saját birtokán
- 1917–1918 – 3. Wekerle-kormány miniszterelnöke
- 1918 – A Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lesz
- 1919 – A Tanácsköztársaság alatt túszként tartják fogva
- Elhunyt: 1921. augusztus 26-án, Budapesten

Tisza 1890. márciusi visszalépését követően Wekerle megtartotta tárcáját a Szapáry-kormányban is, s folytatta a Monarchia aranyalapú pénzrendszerre történő áttérésének előkészítését. Ehhez szoros együttműködésre volt szüksége az osztrák pénzügyminisztériummal és nem utolsósorban az Osztrák–Magyar Bankkal. A pénzügyminisztérium részéről a jegybankhoz delegált kormánybiztos Andreánszky István lett, s ekkor vált helyettesévé 1892 májusában a fiatal Popovics Sándor. Végül Wekerle erőfeszítéseit a valutareform kapcsán 1892 augusztusában siker koronázta. Közben az egyház és állam funkcióinak szétválasztása kapcsán a kormányfő és a kabinet ellentétes álláspontra helyezkedett a polgári házasság kötelező és fakultatív módozatai között. Szapáry a fakultatív elképzelésével egyedül maradt, s ezért kénytelen volt lemondani.

Az uralkodó 1892 novemberének közepén számos vezető politikust meghallgatott, akik egyöntetűen Wekerlét ajánlották a miniszterelnöki posztra. Wekerle a sikeres valutareform következtében népszerűségének csúcspontján állt. Így 1892. november 17-én az államfő őt nevezte ki miniszterelnökké.

A király kormányprogramra engedte az állam és egyház szétválasztásával kapcsolatos törvénycsomagot, s így kötelező lett Magyarországon a polgári házasságkötés, az állami anyakönyvezés, lehetőség volt felekezeten kívülé válni, s a régóta hiányolt válás intézménye is megvalósult. Megtörtént továbbá az izraelita vallás recepciója is. A mélyen hívő uralkodó és az egyébként katolikus Wekerle között komoly nézeteltérés alakult ki a magyarországi egyházpolitikai reformok kapcsán. Így Wekerle 1894 nyarán visszalépett, de a király által megbízott Khuen-Héderváry Károly nem tudott kormányt alakítani, emiatt néhány nap múlva a király újra kinevezte Wekerlét. Végül 1895 januárjában lemondott kormányfői megbízatásáról.

34. ábra: Wekerle Sándor portréja.
Forrás: OSZK MEK

Az 1896. évi választásokon már nem indult, a Közigazgatási Bíróság elnöke lett, s megbízatásából kifolyólag a Felsőházban politizált. A századfordulót követő években tért vissza – akarva-akaratlanul – a politikai életbe, mint lehetséges pénzügyminiszter vagy miniszterelnök. Az 1905. és 1906. évi válságot megoldandó, a király 1906. április 8-án másodjára is Wekerlét nevezte ki miniszterelnöknek. Ekkor egy koalíciós kormány alakult, amely a Függetlenségi Pártból, az Alkotmánypártból és a Katolikus Néppártból tevődött össze. A kormány '48-as színezetűnek tűnt, azonban az 1906. áprilisi paktum értelmében az ellenzék lemondott követeléseiről annak érdekében, hogy kormányra kerülhessen, és a király által elfogadott politikát folytasson.

Wekerle második miniszterelnöki ciklusához kötődik egy sor szociális törvény megalkotása, valamint az 1907. évi vám- és kereskedelmi szerződés megújítása Ausztria és Magyarország között. Az 1909. évi adótörvények, melyeknek jelentős részét később a nemzeti munkapárti kormányok nem hajtották végre, és nem utolsó sorban az állami munkástelep, ismertebb nevén a Wekerletelep építésének megindítása. Leon Biliński osztrák pénzügyminiszterre történő kinevezését követően Wekerle adjutánsát, s államtitkárát, Popovics Sándort nevezte ki a király 1909 februárjában az Osztrák–Magyar Bank élére. A koalíciós kormány a kiegyezést ellentétesen felfogó pártjai közötti konfliktus eredményeképpen 1909 tavaszára megroppant, végül 1910 januárjáig maradt hivatalban.

35. ábra: Wekerle Sándor és más tisztviselők a Keleti Vásár megnyitóján, 1918.

Forrás: Wikimedia Commons

Ezt követően Wekerle a politikától visszavonultan élt pest-pilis-soltkiskun vármegyei birtokain: dánosi, nyáregyházai és csévharaszi kúriáiban gyakran fogadta barátait, Popovics Sándort, Szerényi Józsefet, vagy Thallóczy Lajost, akikkel tarokkoztak. Wekerle nem támogatta a Monarchia belépését a háborúba, s ennek gazdasági következményeiről közzé is tett egy tanulmányt. Végül az agg I. Ferenc József halála után IV. Károly király – a rövid életű Esterházy-kormány visszalépését követően – többszöri telefonhívás alkalmával rábeszélte az idős Wekerlét, hogy térjen vissza a magyar kormány élére. Az idős és beteg Wekerle hűsége miatt teljesítette az uralkodó akaratát 1917 augusztusában.

A harmadik Wekerle-kormány működése az előző kettőhöz képest már egyáltalán nem volt sikeresnek nevezhető. A kisebbségi kormánnyal a háta mögött kormányzó Wekerlének mindenféle alkut kellett kötnie a parlamenti többséget képviselő Tisza Istvánnal és pártjával. Végül ugyan a két párt fúzióra lépett egymással, amely azonban mégsem menthette meg a Monarchiát az összeomlástól. Nem mellékesen olyan eseményekkel és következményekkel kellett szembenéznie Wekerlének, hogy az más politikusoknak is fejtörést okozott volna. Wekerle 1918 októberében beadta lemondását, amelyet a király elfogadott. A Tanácsköztársaság alatt még börtönbe is került, később 1920-ban indult Budapest belvárosában a választásokon, végül nem szerzett mandátumot. Betegségének elhatalmasodása következtében testsúlyának jelentős részét elveszítette, s 1921. augusztus 26-án, 73 éves korában elhunyt.

Felhasznált irodalom:

Erényi, T. (1993). Liberalizmus és kormánypolitika – Wekerle Sándor három miniszterelnöksége. *Múltunk*, 38(1), 3-36.

Hemetsberger-Koller, H. (2008). Emil Steinbach und die Valutareform. In Fritz, W. (Hrsg.), *Glanz und Elend der altösterreichischen Bürokratie. Emil Steinbach in seiner Zeit* (pp. 61–75). . LIT Verlag.

von Geyr, G. A. (1993). *Sándor Wekerle 1848–1921. Die politische Biographie eines ungarischen Staatsmannes der Donaumonarchie*. R. Oldenbourg Verlag.

Görög Staub K. & Patay G. (2011). *Wekerle Sándor*. Budapest, Helikon Kiadó.

Kárbin, Á. (2021). *Wekerle Sándor, a Monarchia aranyembere. Az Osztrák–Magyar Monarchia valutareformjának kezdeti szakasza, 1889–1893*. Gondolat Kiadó.

Szabó, D. (2008). Wekerle Sándor utolsó miniszterelnöksége. A sikertelen „válságmenedzser”. *História*, 30(9), 14-16.

Szabó, K. (2013). *Mórtól a Kispesti Wekerletelepig – Wekerle Sándor öröksége*. Ímea Kiadó.

11. AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA 1892. ÉVI VALUTAREFORMJÁNAK JELENTŐSÉGE

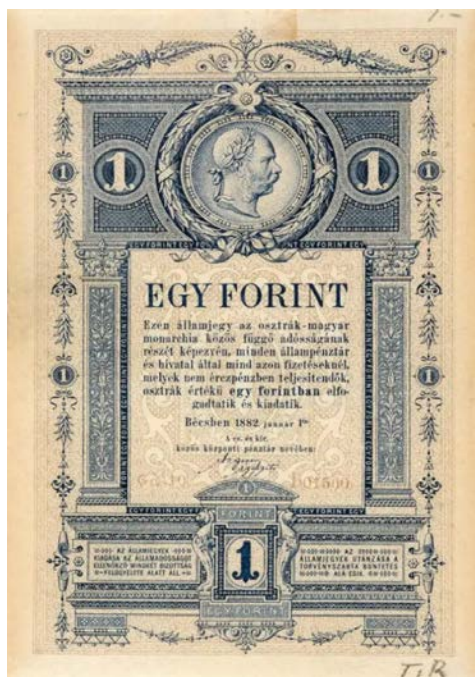
Kárbin Ákos

A XIX. század közepén az aranybányák megsokszorozódott kitermelésének köszönhetően az olcsó arany elárasztotta a világpiacon, amelynek következtében az országok döntő többsége igyekezett valutáját a biztonságot nyújtó ezüst alapon rögzíteni. Az Osztrák Császárságban az 1857. évi császári nyíltparancs értelmében törvényes fizetőeszközként az osztrák értékű forint került bevezetésre, amelynek az ezüstműve képezte az alapját. 1865-ben Franciaország, Belgium, Svájc és Olaszország megalapította a Latin Monetáris Uniót („Érmeegyezmény”), amely szintén ezüstben rögzítette a pénzügy alapját és a tagországok a francia frankvalutához igazították fizetőeszközüket. Az 1860-as évek végére, a ’70-es évek kezdetére azonban fordulat következett be, mivel az új ezüstműve kitermelése miatt az olcsó arany után az olcsó ezüst is ellepte a világot.

Ennek a jelenségnek eredményeképpen a XIX. század utolsó harmadában az európai országok nagy része tendenciózusan áttért az aranypénzrendszerre. Az arany ugyanis egyfajta konstans árfolyamot biztosított az ezüst árfolyamingadozásával szemben, mely stabilitást és kiszámíthatóságot jelentett a nemzetgazdaságok számára. Az időközben létrejött Osztrák–Magyar Monarchia nem kívánt lemaradni a világgazdasági mechanizmusoktól, ezért igyekezett a nemzetközi trendekhez adaptálódni, s ennek megfelelően a jogalkotó a kiegyezési (1867. évi XVI. törvénycikk XII. cikk) törvényben rögzítette azon igényét Magyarország, később Ausztria esetében is, hogy amint az lehetségessé válik, úgy az ezüst helyett aranyalpra helyezze valutáját.

A valuta rendezésének szükségességét mind az osztrák, mind a magyar kormány felismerte, azonban a pénzügyek megújítására a kiegyezéstől számítva közel 25 évet kellett várni. Az ezüst egyre gyengébb fizetőeszközzé vált világszerte, amelynek következtében a környező államok

elhagyták azt, s valutájuknak megreformálását követően az ezüst a Monarchiába áramlott, és ott verték forinttá, majd átváltották az értékesebb papírpénzre. 1878-ra eltűnt az ezüst felára, ekkor már az ezüstforintnak diszázsiójáról lehetett beszélni. A két kormánynak lépnie kellett, ezért 1879 elejétől kezdve az ezüstpénz veretését magánszemélyek számára beszüntették, az Osztrák–Magyar Bankot pedig felmentették az ezüstöt az előírt árfolyamon bankjegyre váltási kötelezettsége alól. Ekkor a Monarchia kvázi papírvalutájú birodalommmá vált.

36. ábra: A Császári és Királyi Közös Központi Pénztár 1 forintos államjegye, 1882. január 1.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Ezen fejlemény megtorpanította az aranyvalutával rendelkező országok Monarchiába irányuló befektetési hajlandóságát. Tehát az 1867. évi alkotmányos jogalap mellett a gazdasági szempont is a valutarendezés mellett érvelt. Mivel a Monarchia ezüstalapon állt, valójában papírvalutával rendelkezett, ami az árfolyamingadozások miatt egyfajta védővámként működött. Így a Monarchia számára az árfolyamingadozás kiküszöbölése kínálta a megoldást. Míg Ausztria–Magyarország bevételei ingadozó

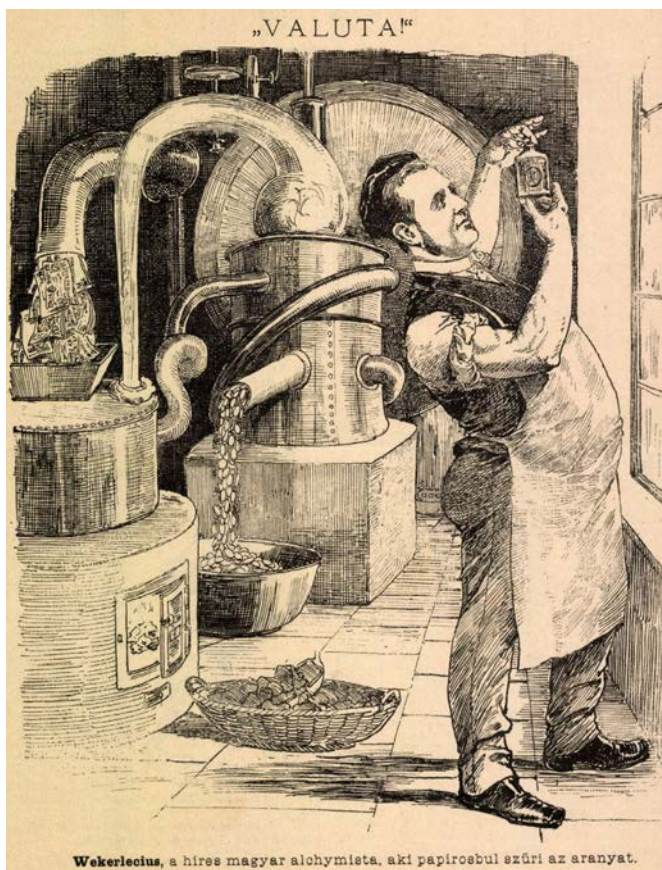
értékű ezüstből áramlottak be, addig az aranyvalutával rendelkező országok felé tartozásait aranyban kellett törleszteni. A mezőgazdaság számára olykor extra bevétellel járt, ha terményeiért az erősebb valutával fizettek. Ártott viszont, ha hosszú távú hitelt vett fel aranyvalutában, s azt az ázsio-diszázsio ingadozása miatt a gyenge valutában kellett törleszteni. Ugyanakkor az agrárius érdekek és lobbija egyedüli indokként kevés lett volna az aranyvalutára való áttérésre. Az ipari szektornak sem tett jót az árfolyamvolatilitás, amelynek következtében drágult a nyersanyag, emiatt pedig a késztermék ára és a munkabérek is növekedtek.

A reform egyik előfeltételét az államháztartási egyensúly megteremtése képezte. Szapáry Gyula pénzügyminiszter meglehetősen sokat tett az elodázhatatlan reform előkészítéséért. Végül az államháztartási hiány felszámolása Tisza Kálmán miniszterelnök és Wekerle Sándor államtitkár tevékenységéhez köthető, egyúttal Ausztriában is hasonló adóreform ment végbe Julian Dunajewski, az Eduard von Taaffe vezette osztrák kormány pénzügyminiszterének irányításával.

A kezdetekben az osztrák és magyar pénzügyminisztérium vezető munkatársai (miniszter, államtitkár és osztályfőnök) nem tudták, hogy a valutareform mit jelentsen. Jelentse-e a készfizetések megkezdését? Jelentse-e az ezüstvaluta korábbi pozíciójának visszaállítását, tehát rehabilitációját? Vagy jelentse azt, hogy egy új úton induljanak el – melynek alapján értelmet nyer a valutaszabályozás kifejezés –, vagyis az aranyérc meghonosítását a pénzrendszerben? Amennyiben pénzük alapjául az aranyat választják, az esetben mit kezdjenek az óriási mennyiségű olcsó ezüstkészlettel? Egy vagy több menetben hajtsák végre az aranyalapú pénzrendszerre való áttérést? Hogyan áll majd mindehhez a jegybank? A reform megindításakor ezek a kérdések foglalkoztatták leginkább az események résztvevőit. Előfordult, hogy bizonyos részletkérdésekben az osztrák és magyar szakemberek nem voltak azonos állásponton.

A valuta szabályozásának nyitánya Anton von Niebauer osztrák minisztériumi osztályfőnök nevéhez köthető, aki már 1889 februárjának végén felvetette magyar kollégájának a nagy állami művelet időszerűségét. A Monarchia tekintetében több feltételnek is egyszerre kellett teljesülnie ahhoz, hogy a reform eredményes legyen. Az egyik I. Ferenc József császár és király akarata, miszerint a Monarchia monetáris politikájának

a háború erőpróbáját is ki kell állnia. Ezen túlmenően a két nemzeti kormány pénzügyminiszterének megegyező álláspontra való helyezkedése, és nem utolsó sorban a jegybank támogató, vagyis semmiképpen sem ellenséges magatartása.

37. ábra: Wekerle Sándor alkímistaként ábrázolva (Borsszem Jankó, 1892. március 13.)
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

A reformot egyebek között személyi és tárgyi akadályoztatás is jellemezte. Dunajewski osztrák pénzügyminiszter sokkal nagyobb lehetőséget látott a rendezetlenül hagyott valutában, vagyis az ezüstspekulációban, mint amit a megreformált aranypénzrendszer biztosított volna. Így Wekerle kreatív és kombinatív ötleteivel szemben már-már ellenségesen viselkedett. Viszont az uralkodót katonai érvekkel meggyőzték és

együttal megnyerték a tervnek, amelynek következtében Dunajewskit menesztették, helyette egy bürokrata, Emil Steinbach vette át az osztrák pénzügyminiszteri posztot 1891 februárjában, s hajtotta végre az államfő akaratát. Ezzel együtt Wekerle pozíciója felértékelődött.

Szintén a személyi hátráltató tényezők közé sorolható Alois Moser, a közös jegybank első főkormányzója, akinek súlyos betegsége végett nem volt alkalma kellő mértékben támogatni a reformot. Végül egészségi problémája miatt 1892 februárjában távozott a jegybankelnöki székéből, s helyét az addigi budapesti főintézet igazgatója, Kautz Gyula alkormányzó vette át. Kautz pedig az aranyvaluta híve volt, s teljes mellszélességgel támogatta Steinbach és Wekerle célkitűzéseit.

A Monarchia vezető gazdaságpolitikuskai, pénzügyi szakemberei tanácskozást tartottak 1892 márciusában, külön-külön Bécsben és Budapesten. Az ankétok egyöntetűen a reform mellett foglaltak állást, s mint meghonosítandó pénznem a márka vagy a frank helyett az elfelezett osztrák értékű forintot, a koronát választották. Időközben az osztrák és magyar pénzügyminisztérium szakemberei és a jegybank vezetősége megállapodott a reform menetében. Korábban a reform megvalósítását és gyakorlati kivitelezését tekintve számos elképzelés és tervzet született, s az eredeti ötletek közül Wekerléé volt az, amely szerint a szabályozást egy menetben képzelték végrehajtani. Ennek alapján a jegybank megszabadult volna az elavult ezüstkészletétől az angol piacon, s cserébe óriási mennyiségű aranyat szereztek volna be, amely fedezi a Monarchia szükségleteit, azonban ezen elképzelés megghiúsult.

A két kormány számára fejtörést jelentett a fedezethez szükséges arany mennyiség beszerzése, majd a két kabinet feltűnés nélküli aranybeszerzésbe kezdett a jegybank számára. Végül az aranyfedezethez szükséges további mennyiség beszerzése a Rothschild-konzorciumon keresztül történt, amely magyar és osztrák államkötvényeket vett át aranykonverzióra.

38. ábra: Az 1892-ben bevezetett aranyalapú új bankjegy, a Korona 1902-es sorozata.
 Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Az aranypénzrendszerrel és a jegybank egyes alapszabályainak módosításával kapcsolatos törvényjavaslatokat 1892 nyarán terjesztették a pénzügyminiszterek a törvényhozás elé. Amilyen könnyen keresztülmentek a tervezetek a magyar parlamenten, annyira nehezen mentek át az osztrák képviselő- és felsőházon. A döntéshozók eredeti célját a tiszta aranyluta képezte, azonban ezt a korábbi forgalomban lévő osztrák értékű ezüstpénz mennyisége végett mégsem lehetett megvalósítani.

Ezért Németországhoz hasonlóan a Monarchia is az úgynevezett sánta aranyvalutát alkotta meg, vagyis a kibocsátott pénzmennyiség mögött nem volt 100 százalékos aranyfedezet. Végül a törvényeket I. Ferenc József 1892. augusztus 2-án szentesítette, ez azonban továbbra sem jelentette azt, hogy a pénzkészlet teljes mértékű aranyfedezettel bírt volna. Az átfogó reform sem ért véget ezzel, hiszen 1892 és 1900 között egy átmeneti időszak következett és a korona 1900. január 1-jétől vált kizárólagos fizetőeszközzé.

Felhasznált irodalom:

Bloomfield, A. I. (1963). *Short-term Capital Movements Under the Pre-1914 Gold Standard*. International Finance Section, Department of Economics. Princeton University Press.

Bordo, M. D. (1999). John E. Cairnes on the Effects of the Australian Gold Discoveries, 1851–73. An Early Application of the Methodology of Positive Economics. In Bordo, M. D. (Ed.) *The Gold Standard and Related Regimes*. (pp. 125-145). Cambridge University Press.

Fellner, F. (1911). *A valuta rendezése Magyarországon. Különös tekintettel a készletek megkezdésére*. Grill Károly Könyvkiadóvállalat.

Ferguson, N. (2000). *The House of Rothschild. The World's Banker 1849–1998*. Volume 2., Penguin Books.

Flandreau, M. (2004). *The Glitter of Gold. Bimetallism and the Emergence of the International Gold Standard, 1848–1873*. Oxford University Press.

Flandreau, M. & Komlos, J. (2001). Core or periphery? The Credibility of the Habsburg Currency, 1867–1913. In Bachinger, K. & Stiefel, D. (Hrsg.), *Auf Heller und Cent. Beiträge zur Finanz- und Währungsgeschichte unter Mitarbeit von Charlotte Natmeßnig*. (pp. 163-183). Ueberreuter Wirtschaft.

Földes, B. (1911). *Kautz Gyula emlékezete*. Magyar Tudományos Akadémia.

Fritz, W. (2007). *Finanzminister Emil Steinbach. Der Sohn des Goldarbeiters*. Lit Verlag.

Helfferich, K. (1894). *Die Folgen des Deutsch-Österreichischen Münz-Vereins von 1857. Ein Beitrag zur Geld- und Währungs-Theorie*. Verlag von Karl J. Trübner.

Hemetsberger-Koller, H. (2008). Emil Steinbach und die Valutareform. In Fritz, W. (Hrsg.), *Glanz und Elend der altösterreichischen Bürokratie. Emil Steinbach in seiner Zeit*. (pp. 61-75). Lit Verlag.

- Jirkovsky, S. (1943). Az 1892.-i valutaankét. *Közgazdasági Szemle*, 67, 326-365.
- Kárbin, Á. (2016). Kényszer, vagy praktikus megoldás? A Német Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia együttműködése az osztrák veretű egyesületi tallérok forgalmon kívül helyezésében. *Fons*, XXIII(4), 485-527.
- Kárbin, Á. (2017). Az Osztrák–Magyar Bank és az 1892. évi valutareform előzményei. *Történelmi Szemle*, LIX(1), 19-45.
- Kárbin, Á. (2018). Az osztrák pénzügyminiszterek szerepe a Monarchia 1892. évi valutareformjában: Julian Dunajewski vs. Emil Steinbach. In Ujváry G. (szerk.), *VERITAS Évkönyv 2017* (pp. 73–96). VERITAS Történetkutató Intézet.
- Kolm, E. (2001). Die Oesterreichisch-ungarische Bank im Spannungsfeld der Nationalitätenkonflikte. In Bachinger, K. & Stiefel, D. (Hrsg.), *Auf Heller und Cent. Beiträge zur Finanz- und Währungsgeschichte unter Mitarbeit von Charlotte Natmeßnig*. (pp. 221-252). Ueberreuter Wirtschaft.
- Kövér, Gy. (2012). A Rothschild-konzorcium, a Magyar Általános Hitelbank és a magyar államadósság (1873–1914). In Kövér, Gy., *A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok*. (pp. 333-358). Budapest Főváros Levéltára.
- Kövér, Gy. & Pogány, Á. (2002). *Die binationale Bank einer multinationalen Monarchie. Die Österreichisch-Ungarischen Bank (1878–1922)*. Franz Steiner Verlag.
- Leonhardt, G. (1886). *Az Osztrák–Magyar Bank igazgatása 1878–1885*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- von Mecenseffy E. E. (1896). *Az Osztrák–Magyar Bank igazgatása 1886–1895*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- Molnár, P. (2011). *A korona pénzrendszer bevezetése, megszüлдardulása és bukása, különös tekintettel Magyarországra (1892–1925)*. Svájci Egyesület Kft.
- Pressburger, S. (1972). *Das Österreichische Noteninstitut 1816–1966. Zweiter Teil. Die Österreichisch-Ungarische Bank Zweiter Band*. Oesterreichischen Nationalbank.
- Redish, A. (2000). *Bimetallism. An economic and historical analysis*. Cambridge University Press.
- Reti, S. P. (1998). *Silver and Gold. The Political Economy of International Monetary Conferences, 1867–1892*. Greenwood Press.
- Spitzmüller, A. (1902). *Die Österreichisch-ungarische Währungsreform*. Braumüller.

Thiemeyer, G. (2009). *Internationalismus und Diplomatie. Währungspolitische Kooperation im europäischen Staatensystem 1865–1900*. R. Oldenbourg Verlag.

Pénzügyminisztériumi források

Az 1892. márczius havára összehívott valuta-enquête irományai:

1. A valutaügy fejlődése 1867 óta. Budapest, Magyar Királyi Pénzügyminisztérium, 1891.

2. A valutaügyre vonatkozó statisztikai adatok. Budapest, Magyar Királyi Pénzügyminisztérium, 1891.

3. A nevezetesebb külföldi államok valutaügyének és jegybankrendszerének leírása és az azokra vonatkozó legfontosabb törvények. I–II. kötet. Budapest, Magyar Királyi Pénzügyminisztérium, 1891.

4. A valutaügyre vonatkozó törvények és fontosabb rendeletek Ausztriában és Magyarországon. Budapest, Magyar Királyi Pénzügyminisztérium, 1891.

A valuta-enquête naplója 1892. márczius 8–10. Budapest, Magyar Királyi Pénzügyminisztérium, 1892.

12. A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI ÉS SZEREPE A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁS FORMÁLÁSÁBAN

*Készült a Százéves a Magyar Közgazdasági Társaság
(Budapest, 1994) c. kötet alapján*

Jelen cikkünkben a *Százéves a Magyar Közgazdasági Társaság* című könyv alapján dolgozzuk fel a Magyar Közgazdasági Társaság (MKT) történetének fő állomásait a szervezet megalapításától kezdődően a két világháború közötti időszakig.

A közgazdász szakma önszerveződésének gondolata nem sokkal a kiegyezés után merült fel, s vele párhuzamosan a közgazdasági ismeretterjesztés igénye is. A szerveződés konkrét kezdeményezője Mudrony Soma, az Országos Iparegyesület titkára volt; ő egy országos közgazdasági gyűlés ötletét vetette fel, és javaslata számos támogatóra talált. A gyűlés 1872-ben ülésezett, három szekcióban. A tanácskozás témái között szerepelt többek között a vállalkozási és a lakásügyi törvényhozás igénye; a nagyipar fellendítésének eszközei, a közlekedés fejlesztésének lehetőségei, illetve a mezőgazdasági szakoktatás kérdése. A résztvevők elhatározták, hogy az országos közgazdasági gyűlést rendszeresen összehívják majd. Nos, nemcsak hogy rendszer nem lett belőle – húsz évig egyáltalán nem volt folytatása. A szervezkedés újbóli igénye csak 1893-ban merült fel, és végül csak 1894. május 27-én alakult meg a Magyar Közgazdasági Társaság. Az 1895 februárjában tartott igazgató-választmányi ülésen már Popovics Sándor is jelen volt választmányi tagként.

A magyar egyesület időben élen, de legalábbis az elsők között járt: igaz, a német nyelvterület Verein für Socialpolitik-ja 21 évvel idősebb (1873-ban alapították), és ugyanabban az évtizedben jöttek létre a skandináv ország társaságai; az American Economic Association viszont csak

kilenc esztendővel, az angol Royal Economic Society pedig mindössze négyvel előzte meg az MKT-t.

A társaság első elnöke, a később akadémiai tagságot és bárói címet elnyerő Láng Lajos egyetemi tanár az alakuló közgyűlésen azt hangsúlyozta, hogy *„a társaság megalakítását az a rég érzett szükség tette kívánatossá, hogy minden egyoldalú érdektől szabadon, a tudomány mai színvonalán közérdekű szempontokból tárgyalassanak a gazdasági kérdések s hogy a közgazdasági eszmék minél szélesebb körben terjesztessenek és az ismeretek népszerűsítve legyenek”* – áll a Pesti Hírlap, 1894. május 29-i számának 9. oldalán. Ugyancsak a korabeli híradás szerint *„különösen öröndetes, hogy nincs gazdasági érdek és csoport, a melynek képviselői a társaság sorában található nem volnának”*.

Programadó beszédében Láng Lajos kifejtette, hogy a közgazdasági kérdések tárgyalása rendszerint pártpolitikai szempontoknak, csoportérdekeknek van alávetve, és így egyoldalú szemlélettel történik. *„E veszedelmet elkerülni – mondta az elnök – csak úgy lehet, ha a mellett, hogy az egyes érdekeltségek a maguk körében szívvvel és kitartással igyekeznek saját érdekeiket előmozdítani, találkozik egy központ, a mely a különféle foglalkozások érdekközösségét képviselve, kifejezésre juttatja mindnyájunk közös érdekét és az által fölébreszti és élteti mindnyájunkban a közérzület, a különböző foglalkozások áldásos harmóniájának legfőbb biztosítékát.”*

39. ábra: Láng Lajos,
az MKT első elnöke.
Forrás: OSZK MEK

Nézzük meg, kik is fémjelezték a frissen megalakult Társaságot!

A tagok 1895. évi listájában olyan nevekre bukkanhatunk, mint a „boldog békeidők” miniszterelnökei, akiknek emlékét máig megőrizte az utókor (vagyis Széll Kálmán, Tisza István és Wekerle Sándor). Ők mind fontosnak tartották, hogy részt vegyenek e szakmai egyesület munkájában. De például Acsády Ignácra, György Aladárra, Falk Miksárra, Galgóczy Károlyra, Hollán

Ernről, Liphay Sándorról, Lévy Henrikről is valószínűleg sokan hallottak már akárcsak budapesti utcanevek alapján. Olyan további kiválóságok is tagjai voltak a szervezetnek, mint például Kautz Gyula, a tudós OMB kormányzó, Kőrösi József statisztikus, Popovics Sándor, a Magyar Nemzeti Bank későbbi első elnöke, Kornfeld Zsigmond, a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatója vagy Lánczy Leó, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezetője és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke.

A millennium korára eső megalakulást nem előzte meg nyilvános tagtoborzás, az alapító tagok száma mégis megközelítette a háromszázat, aztán ez a nagyságrend jellemezte a társaság történetének első negyed századát. 1917-ben majdnem másfélszeres növekedés következett be – valószínűleg a háború okozta gazdasági nehézségek fokozták a közgazdasági kérdések iránti érdeklődést. 1926-tól 1943-ig nagyjából ezer fő körül ingadozott a taglétszám.

A közgyűlés választotta meg az igazgató-választmányt, amely 1936-ban 97 fős volt: azért ilyen sok, mert e testület tagságával tiszteltek meg sok arra érdemes közgazdát, illetve állami vagy vállalati vezetőt. Azonban az üléseken ténylegesen megjelenők létszáma általában tíz és húsz között mozgott. A közgyűlésekről és az igazgató-választmány tevékenységéről a Közgazdasági Szemlében rendszeresen beszámoltak. Ismertették a megvitattott kérdéseket, a fontosabb ügyekben lezajlott vitákat és a döntéseket – úgy tűnik, hogy a társaság szervezeti élete demokratikus keretek között és szabályok szerint zajlott.

A társaság megalakulása után 12 szakosztály jött létre, amelyek vezetéséggel rendelkeztek, s önálló életet éltek. Ezek a szakosztályok erősen különböző aktivitással működtek. Az MKT működését kezdetektől sokkal inkább jellemezte a gyakorlati közgazdasági kérdések vizsgálata, semmint elméleti vagy kutatási eredmények bemutatása. Ám a helyzet a későbbiekben sem változott. Kifejezetten elméleti kérdések nagyon ritkán kerültek terítékre a Társaság rendezvényein, és úgy látszik, végül is hallgatólagos megállapodáson nyugvó munkamegosztás alakult ki: a Társaság a gyakorlatias témák vitafóruma és a közgazdasági ismeretterjesztés fontos bázisa lett, míg a tudomány művelése az Akadémiára és az egyetemekre maradt.

Az 1920-as és 1930-as évtizedben a rendezvények évi száma 10 és 25 között mozgott, a többi évben inkább az egy számjegyű gyakoriság volt jellemző. Néhány fontosabb téma: a századfordulón gyakorta tartottak előadással bevezetett vitanapokat, sőt előadássorozatot is a kor egyik égető problémájáról, a kivándorlásról. Az I. világháború idején persze a háborúval összefüggő témák domináltak, majd pedig, a háborút követően – természetes módon – az infláció természetrajza és leküzdésének lehetősége került az érdeklődés előterébe. (Az I. világháborút követő öt évben húsz előadást szerveztek erről a kérdéstről, és működésének 1920. évi újrakezdetekor a Társaság nagyszabású ankétot szentelt a pénzügyeknek.)

A két világháború közötti időszak rendezvényei közül feltétlenül említést érdemel az 1920-ban megrendezett, több napos, neves előadók közreműködésével és neves hallgatóság érdeklődésétől kísért birtokpolitikai ankét, amelyen több volt miniszterelnök és miniszter is megjelent az érdeklődők között. A téma akkori aktualitása és az iránta mutatott érdeklődés alapja az volt, hogy e tavaszi ankétot néhány hónappal követően a nemzetgyűlés törvénybe iktatta a Nagyatádi Szabó-féle földreformot az 1920. évi XXXVI. törvénycikk formájában.

Ugyancsak nagy érdeklődést váltott ki az 1920-as pénzügyi ankét. Ennek bevezető előadását a nemrég volt pénzügyminiszter, Teleszky János tartotta, míg a vita résztvevői között például Wekerle Sándor és Éber Antal nevére bukkanhatunk. (Utóbbi 1926 és 1948 között, tehát 22 évig megszakítás nélkül volt elnöke az MKT-nak.) A hallgatóságban azonban végig jelen volt a pénzügyminiszter, több államtitkár, egy volt miniszterelnök és több volt tárcavezető is, néhány egyetemi tanár. Nyugodtan állíthatjuk: a Társaság rendezvényeinek rangja volt.

1921-ben az ország gabonaellátásáról, 1922-ben pedig az új vámtarifáról tanácskoztak. Mindkét ankéton jelen volt Bud János, a társaság korábbi igazgatója: az első alkalommal még államtitkárként, a másodikon pedig közlelmezési miniszterként. A kiemelkedő témák közül most már csak felsorolásszerűen: a munkahiány esetére szóló biztosítás, a kereskedelmi mérleg passzivitása, a gazdasági válság, a gazdaadósságok rendezése, a házadómentesség és lakásgazdálkodás, a német–magyar kereskedelmi viszony, valamint Keynesnek a háború finanszírozásával foglalkozó cikkei (ez utóbbiakat zárt ajtók mögött tartották).

Közgyűlés.

MEGHÍVÓ.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1930. április 10-én, csütörtökön d. u. 6 órakor tartja 1930. évi rendes közgyűlését a Budapesti Kereskedelmi Akadémia (V., Alkotmány-utca 9.) disztermében.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgató-választmány jelentése a Magyar Közgazdasági Társaság 1929. évi működéséről.
3. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1929. évi zárszámadásról.
4. Az 1930. évi költségvetés előterjesztése.
5. Esetleges indítványok (az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő indítványok 8 nappal a közgyűlés előtt a főtíkárnak írásban benyújtandók).

Közgyűlés után *Popovics Sándor* v. b. t. t., a Magyar Nemzeti Bank elnöke tart előadást: *Emlékbeszéd Kautz Gyuláról.*

Budapest, 1930. március hó 26-án. *Eber Antal* elnök.

40. ábra: Az MKT meghívója Popovics Sándor előadására.

Forrás: Közgazdasági Szemle, 1930.

A Társaság működésének – az előadások és vitasorozatok rendezése mellett – talán legjelentősebb eleme a Közgazdasági Szemle kiadása volt. Ennek a folyóiratnak a révén nyílt ugyanis lehetőség arra, hogy a legszélesebb közönséget rendszeresen megismertessék a magyar és a külföldi közgazdaság-tudomány legújabb eredményeivel; ráirányíthassák a figyelmet a legfontosabbnak ítélt gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai kérdésekre; tudósíthassanak a viszonylag szűk körben lezajló – és minden tudomány fejlődésében nagy szerepet játszó – vitaestekről; végül ösztönző publikációs lehetőségeket teremtsenek a hazai alkotó közgazdász-társadalom tagjainak.

Felhasznált irodalom:

Halm, T. (szerk.) (1994). *Százéves a Magyar Közgazdasági Társaság*. MKT.

13. POPOVICS TÖRVÉNYHOZÁSI SZEREPVÁLLALÁSA AZ 1905-06-OS BELPOLITIKAI VÁLSÁG UTÁN

Korencsi Attila

Az 1905-ben megtartott országgyűlési választások után belpolitikai válság bontakozott ki, mert az 1875 óta addig minden választást megnyerő, és így kormányt alakító Szabadelvű párt kisebbségbe került, a főleg 48-as párti korábbi ellenzék szerezte meg a többséget. I. Ferenc József császár és király azonban a választási eredmény ellenére 1905. június 18-án báró Fejérváry Géza tábornagyot, a magyar királyi darabont testőrség kapitányát nevezte ki miniszterelnökké, akit egyetlen párt sem támogatott, így az általános ellenállás teljesen megbénította a kormányzást. A válságot az uralkodóval kötött kompromisszum oldotta fel, és I. Ferenc József egy koalíciós kormány élére Wekerle Sándort nevezte ki miniszterelnöknek 1906. április 8-án. A második Wekerle-kormány kinevezését követő 1906-os ismételt országgyűlési választások stabilizálták a kormány mögötti többséget.

41. ábra: Az Országgház épülete 1906-ban.

Forrás: OSZK EPA

Wekerle Sándor először 1892. és 1895. között még a Szabadelvű párt színeiben, majd 1906. és 1910. között már az Országos Alkotmánypárt politikusaként vezette a kormányt. Wekerle harmadik kormányfői ciklusa, szintén alkotmánypárti program szerint, 1917. és 1918. között volt. Intézkedéseivel megteremtette az államháztartás teljes egyensúlyát és az aranyvalutára való áttérés feltételeit.

Az Országos Alkotmánypárt 1905. november 18-án alakult meg a Szabadelvű Pártból kilépett úgynevezett „disszidensek” csoportjából, ifjabb Andrassy Gyula vezetésével. A kiegyezést támogató, „67-es” alapokon álló Alkotmánypártnak a belpolitikai válság végét lezáró 1906-os választás jelentősen megerősítette pozícióját. A koalíciós kormány mandátumának lejártá után szintén Andrassy vezetésével, de már Nemzeti Munkapárt néven, az 1910-es választásokon többséget szerzett.

Popovics Sándor a második Wekerle-kormány idején a pénzügyminisztériumi államtitkári tisztséget töltötte be 1906. április 8-ától (Wekerle miniszterelnöki kinevezése napjától) 1909. április 15-éig. Wekerle Sándor miniszterelnök magának tartotta fenn a pénzügyminiszterséget is, így Popovics tulajdonképpen a Pénzügyminisztérium napi munkáját is irányította ebben az időszakban. Popovics 1906-ban, államtitkárként részt vett az osztrák-magyar kereskedelmi szerződés megújításával kapcsolatos tárgyalásokon, s 1908-ig még kormánybiztosi feladatokat is ellátott.

Popovics azért csak 1909. április 15-éig töltötte be az államtitkári posztot, mert ekkortól lett a dualista jegybank, az Osztrák-Magyar Bank kormányzója. Az Osztrák-Magyar Bank kormányzói tisztségét rotációs alapon töltötték be osztrák és magyar személyek, s Kautz Gyula első magyar kormányzó utáni második ciklusban újra magyar jelölt előtt nyílt meg a lehetőség, így került 1909-ben Popovics Sándor a közös jegybank élére, s ennek következtében az Országgyűlés Főrendi Házának tagjai közé is.

Popovics Sándor azonban ezt megelőzően is volt már tagja az Országgyűlésnek, mivel az 1906. és 1909. közötti évekre esik képviselőházi munkája. Pozsony törvényhatósági jogú város II. választókerületének országgyűlési képviselője volt ebben az időszakban, alkotmánypárti programmal.

Popovits Sándor Pozsonyban.

Popovits Sándor pénzügyminiszeri államtitkár a pozsonyi második kerület országgyűlési képviselője megjelent választói között, akik tiszteletére este bankettet rendeztek. A banketten az államtitkár is felszólalt. A kiegyezés megkötése után — ugymond Popovits — az ország lakói két kérdést tehetnek fel. Az egyik az, hogy kedvező-e a kiegyezés? Erre a leg-egyszerűbb válasz az, hogy *nem*. A másik kérdés az, hogy megkell-e kötni a kiegyezést s erre csak igennel válaszolhatunk, mert a kiegyezés megkötésével véget szakítottunk a bizonytalanságnak és szabad kezet nyertünk arra, hogy tíz év múlva önállóan rendezkedhessünk be. Az államtitkárt választói lelkesen ünnepelték s több felkészítő hangzott el, amelyben a kormányt éltették.

42. ábra:

Újsághír Popovics Sándorról
(Szabadság, 1907. október 23.)

Forrás: Arcanum Digitális
Tudománytár

hangsúlyos része volt annak kijelentése, hogy nem ismer különbséget az ország polgárai között sem a jogok, sem a kötelességek tekintetében, valamint az államháztartási egyensúly megteremtését tartja elsődlegesnek: „*az államháztartásban az egyensúly fenntartását bevételek és kiadások között nem csak minden józan pénzügyi politika alaptételének, hanem a mi viszonyaink között, akiknek államgazdasága tetemes államadósággal van terhelve, egyenesen becsületbeli kötelességnek tartom*”.

Popovics a képviselővé történt megválasztását követően ennek a programnak a szellemében járt el képviselői munkája során. A közös jegybank kormányzójává történt kinevezésre tekintettel 1909-ben lemondott képviselői mandátumáról. Ezt követően az országgyűlési ciklus még fennmaradó évében Bartal György töltötte be Pozsony II. számú választókerületének képviselői tisztét. Az 1910-es választások után Bartalt Neiszidler Károly követte, nemzeti munkapárti programmal. Az új képviselő, Neiszidler Károly, az Osztrák-Magyar Bank pozsonyi fiókin-tézeténél cenzori feladatot ellátó tisztségviselőként dolgozott, egyben Popovics jegybanki munkatársa is volt. Neiszidler már 1884-ben is volt Pozsony város országgyűlési képviselője, s az 1910-es ciklusban a korel-nöki tisztet is ő töltötte be.

A korabeli sajtó tudósítása szerint Popovics 1906. április 22-én tett képviselői programját ismertető látogatást Pozsonyban. Itt elmondta, hogy a „*67-es kiegyezés hívének*” vallja magát, és a „*szabadelvű irány barátjának*”. Egyértelművé tette, hogy elsősorban az ország egészét érintő fontos pénzügyi kérdések képviseletét tűzte ki célul. A helyi ügyek tekintetében kiemelte, hogy „*a magyar városok fejlődését a kultúra, a közigazgatás és a politika érdekei szempontjából elkerülhetetlenül szükségesnek, és ennek folytán az ország érdekében is előmozdítandónak*” tartja. A programbeszéd

Az 1909-es esztendő Wekerle számára is fordulatot hozott, mert – többek között – az önálló magyar jegybank ügyében konfliktus alakult ki a koalíciós pártok között, ezért a miniszterelnök beadta a lemondását, s 1910. január 17-étől gróf Khuen-Héderváry Károly követte őt a kormányfői székben, nemzeti munkapárti programmal.

Popovics még képviselősége idején, 1908-ban valóságos belső titkos tanácsosi címet kapott az uralkodótól. Országgyűlési képviselősége idején, az akkori Országgyűlési Almanach adatai szerint, Popovics Sándor lakása Budapest I. kerületében, a Döbrentey utca 12. szám alatt volt.

Felhasznált irodalom:

Cieger, A. & Tóth-Barbalics V. (2021). *A magyar országgyűlés a dualizmus korában I-II. kötet*. Országgyűlés Hivatala.

Fabro, H. & Ujlaki, J. (szerk.) (1906). *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906-1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*.

Varga, B. I. (2018). Arcél: Popovics Sándor (1862-1935), *Gazdaság és Pénzügy*, 5(2), 190-196.

14. POPOVICS SÁNDOR ÉS AZ OSZTRÁK-MAGYAR BANK

Balogh Ádám Tibor – Pókász Zoltán

Popovics Sándort 1903-ban nevezték ki az Osztrák-Magyar Bank kormánybiztosává. Ebben a feladatkörben a magyar kormány képviselőtét látta el, és bankfelügyelői szerepkört töltött be az intézményben. 1908-ban I. Ferenc József valóságos belső titkos tanácsosok sorába emelte, amely címet a hivatalnokok kitüntetésként kaptak az uralkodótól. Popovicsot immár megillette a kegyelmes úr és az excellenciás úr megnevezés.

1909-ben az Osztrák-Magyar Bank (OMB) kormányzójának nevezték ki, amely tisztségében az Osztrák-Magyar Monarchia egészének valutapolitikájáért felelt. Kinevezésekor a Vasárnapi Újságban azt írták róla, hogy: *„Anyagi előnyök nem vonzották, agglegény ember, úgy mondják, egy diák vagy kishivatalnok igénytelenségével él, — élete igazi tartalmát a munka adja meg. Fiatalember, nem több 47 évesnél, munkaereje teljességében van, komoly és nemes becsvágy viszi előre. Mindenki azzal a bizalommal nézi őt a főkormányzóságban, hogy itt nagy és becses szolgáltatásokat fog tenni s hogy fényes pályája még nem tekinthető befejezettnek, még nevezetes alkotásokat vár tőle a jövőben a közvélemény.”*

Bár a magyar politikai szereplők egy része az önálló magyar bank felállítását sürgette, Popovics székfoglaló beszédében mégis a közös pénzpiac és a bankközösség fenntartása mellett foglalt állást, és felelőtlennek tartotta volna az „ugrást a bizonytalanba”.

„Programszerű nyilatkozatokat afelől, miképpen vezetendők a jegybank üzletei, ne várjanak tőlem. A jegybank terén alig van helye az egyéni érvényesülésnek. Fő dolog elsősorban a bevált elveket tiszteletben tartani és azokra a feladatokra ügyelni, melyeket a gazdasági élet napról-napra az intézetre hárít.”

Álláspontját alátámasztandó emlékeztetett akkor arra, hogy az 1892-es valutareform még nem ment teljesen végbe, mivel a teljes konvertibilitás a papírpénz és az arany között egyelőre nem valósult meg, így a magyar jegybank is instabil pénzügyi környezetben jönne létre.

Popovics kijelentései tehát szembementek az akkori magyar függetlenségpárti korszellemmel, sőt egyes osztrák érdekkörökkel is, amelyek nem kívánták a valutareform végső lépéseit végrehajtani. A beszéd miatt az akkori magyar kormányoknak is magyarázkodnia kellett, bizonygatva, hogy előzetesen nem ismerték annak tartalmát. Popovicsnak végül sikerült megőriznie az egységes bankrendszert, hivatali ideje alatt az országgyűlés meghosszabbította a közös jegybank szabadalmát 1917-ig, viszont a valutareformot nem sikerült teljesen véghez vinni. A tízévente megújítandó szabadalom legújabb, 1917-től érvényes fázisáról 1914-ben kellett volna törvényileg dönteni, de ez a háborús helyzet miatt folyamatosan kijebbtolódott. Végül csak 1917 végén sikerült meghosszabbítani azt., és akkor sem a megszokott tíz évre, hanem „legkésőbb 1919. december 31-ig”.

43. ábra: Az Osztrák-Magyar Bank budapesti főintézete 1909-ben.
Forrás: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum

Popovics Sándort 1912-ben a magyar főrendiház tagjává nevezte ki az uralkodó. Popovics az ország gazdasági helyzetét mérlegelve, már 1913-ban felhívta az osztrák és magyar kormányok figyelmét arra, hogy a negatív tendenciák, mint például a jegyforgalom tartós emelkedése, az aranykészlet jelentős csökkenése, a takarékbetétek felmondása és a nemesfémek (arany- és ezüstpénzek) lakosság általi teaurálása és ezzel a váltópénzforgalom zavarai komoly gondokat jelentenek. Meglátása szerint a Monarchia számára a pénzügyi stabilizáció csak rendkívül súlyos áldozatok árán lehetséges. Láta, hogy az osztrák-magyar pénzügyi helyzet nem megfelelő egy háború lefolytatására; a háború pusztítása felemészti a korona belső értékét és rendkívüli terheket ró a jegybankra.

Az 1914-ben kitört első világháború nehéz feladatok elé állította az egész pénzügyi világot, így Popovics kormányzói működését is. Visszaemlékezésében Popovics a vesztes háború okát utólag a Monarchia kedvezőtlen pénzügyi és gazdasági helyzetében látta. A világháború alatt a jegybank elnökeként egyfelől a monetáris egyensúlyt, másfelől a korona stabilitását kellett szem előtt tartania – mindkét cél közel lehetetlennek tűnt. Ezen törekvések ellen hatott egyrészt az aranystandard feladása – amelynek okai között említhető a jelentősen lepadó arany- és devizataralék –, másrészt az óriási szintre emelkedő kormányzati deficit és az export bezuhanása. Mindezek hatására a korona a háborús országok valutáihoz hasonlóan gyengülésbe kezdett – nemzetközi összehasonlításban azonban az értékcsökkenés mértéke nem volt kiugró – és addig nem ismert mértékű infláció kezdődött, amely 16-szoros árszintnövekedést eredményezett a háború éveiben. Nagy kihívás volt a jegybanknak a pénzforgalom folyamatosságának fenntartása is.

Mindezen problémák orvoslására Popovics bankkormányzói tiszt-ségében saját meggyőződését háttérbe szorítva jóváhagyta a fedezetlen bankjegykibocsátást és a jegybanki finanszírozást. Emellett a pénzforgalom fenntartásának érdekében az OMB érckészletének terhére ezüst egyforintosokat hozott forgalomba. Ezek viszont nagyon hamar kikerültek a forgalomból, általában ékszereket csináltattak belőlük, és ez az akció több mint 100 millió koronába került a jegybanknak.

„Fölismerve azt, hogy a háború a monarchiára nézve a létért való küzdelemmé fajult, a bankvezetőség előtt méltóbbnak tetszett, hogy a kellő feltételezések és feltételek mellett inkább önként álljon az államkormányzat rendelkezésére, semhogy az államot erőszakos rendszabályok felé sodorja, melyek, amennyire a további alakulás a határozathozatal idején áttekinthető volt, a bankra nézve legalább is ugyanolyan súlyos, az összeségre nézve azonban kétségen kívül még sokkal gonoszabb következményeket érleltek volna meg s mindez egyesgyedül annak az előnynek el nem szalasztásaért, hogy a bankvezetőséget kisebb mértékű közvetlen felelősség érje.”

Ezentúl már a háborús időkben is sor került devizahatósági intézkedésekre, a Devizaközpontok működtetésére. A korabeli sajtó sokszor „valutaközéppont”-ként utalt ezekre, jelezve, hogy Bécsben és Budapesten is működött egy-egy. Az 1916-ban megalakult osztrák és magyar devizaközpontok autonóm szervezetek voltak a nagybankok irányításával, amelyekben az OMB is részt vett. A tagok kötelesek voltak devizabevételüket ezeknek a központoknak a rendelkezésére bocsátani, illetve devizasükségletüket a központtól beszerezni. A Devizaközpont célja a bankok többlet devizaigényeinek fedezése volt, amely a lecsökkent export miatt jelentős méreteket öltött. A bankok részéről így a devizák iránt mindig nagyobb volt a kereslet, mint a kínálat. Ehhez az is hozzájárult, hogy a devizaárfolyamok mesterségesek voltak, nem igazodtak a (fekete)piaci árfolyamokhoz. Az OMB-nek aranyeladással kellett pótolnia a kieső devizarészt. Ez az OMB számára nehéz volt, mivel devizatartalékaik ütemesen épültek le. Ezt Popovics azzal magyarázta, hogy meglepte a háború hosszúsága, nem készült a jegybank elhúzódó konfliktusra, így devizakészleteit sem töltötte fel kellő mértékben.

Popovics Sándor 1918 februárjáig volt az Osztrák-Magyar Bank kormányzója, amikor IV. Károly király a harmadik Wekerle-kormány pénzügyminiszterévé nevezte ki. 1918. október 31-ig töltötte be ezt a tisztséget, amely alatt a valutaromlás tempóját csupán mérsékelni tudta. Az árfolyam stabilizálása ekkor már nem sikerülhetett neki és szakembereinek, mivel a korona értéke olyan tényezőktől függött, amikre nem volt ráhatása. A sors iróniája, hogy az OMB magyarországi felszámolási tárgyalásait záró megállapodást végül Popovics Sándornak kellett aláírnia.

Felhasznált irodalom:

Bácskai, T. (szerk.) (1993).: *A Magyar Nemzeti Bank története I.: Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816-1924*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Fabro, H., & Ujlaki J. (szerk.) (1906). *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*.

Gyömrei, S. (1935). *Popovics Sándor*. Honi Ipar, 1935. április 19. (28)(8), 5.

Hegedüs, L. (1940). *Popovics Sándor emlékezete. Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémiának 1940. évi január 29-én tartott összes ülésén*. (XXIII)(7) Magyar Tudományos Akadémia.

Kenyeres, Á. (szerk.) (1982). *Magyar Életrajzi Lexikon 2. kötet, L-Z*. Akadémia Kiadó. (p. 433.).

Korányi, F. (1935). Emlékbeszéd Popovics Sándorról. *Közigazdasági Szemle*, LIX(78), 453–467.

Leba, J. (2019). A nulla év 1918 gazdasága, Popovics Sándor pénzügyminisztersége alatt. *Köztes-Európa*, XI(2), 29–45.

Lengyel L. & Vidor Gy. (szerk.) (1931). *Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet. 1931–1936*. Globus Nyomdai Műintézet Rt.

Pogány, Á. (1992). Az Osztrák-Magyar Bank felszámolása. *Aetas* 7(4), 19–33.

Pogány, Á. (1993). Az Osztrák-Magyar Bank az I. világháború és a forradalmak idején, 1914–1919. In Bácskai, T. (szerk.), *A Magyar Nemzeti Bank története I*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Pogány, Á. (2000). Válságok és választások. Pénzügyi politika Magyarországon és Ausztriában, 1931–1936. *Aetas* 15(4), 32–49.

Pogány, Á. (2000). Popovics Sándor. In Szíjj J. & Ravasz I. (szerk.), *Magyarország az első világháborúban: Lexikon A-Zs* (pp. 549–550). Petit Real Könyvkiadó.

Pogány, Á. (2005). Zwischen Szentháromság tér und Herrengasse. Sándor Popovics und die Finanzierung des Ersten Weltkrieges. In Fiziker R. & Csaba Sz. (Hrsg.), *Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht* (pp. 125–148). Balassi Intézet.

Szentmiklóssy, G. (szerk.) (1930). *A magyar feltámadás lexikona*. Európa Irodalmi és Nyomdai Rt. (p. 925.).

Vécsey, M. (1931). *Száz értékes magyar*. Hungária Hirlapnyomda RT.

Varga, B (2018). Arcél: Popovics Sándor (1862-1935). *Gazdaság és Pénzügy*, 5(2), 190-196.

sz.n. (1906). *A magyar országgyűlés. A főrendiház és képviselőház tagjainak életrajzi adatai* (pp. 200–201) „Magyar Tudósító” szerkesztősége.

II. RÉSZ

AZ ÖSSZEOMLÁSTÓL AZ ÖNÁLLÓ JEGYBANK LÉTREJÖTTÉIG

15. AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ÉS A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁG FELBOMLÁSA

Hory Dávid

Az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó, szuverén állami aktusa az 1918. november 3-i padovai fegyverszünet aláírása volt, mely november 4-én már hatályba is lépett. Az olasz front összeomlásának híre felgyorsította a Monarchia területén folyamatban levő nemzeti függetlenségi szervezkedéseket: 1918. október 21-én a bécsi képviselőházban kikiáltották a német ajkú területek függetlenségét, október 28. és 31. között Prágában a cseh, Turócszentmártonban a szlovák, Zágrábban a horvát és szlovén Nemzeti Tanácsok sorra deklarálták elszakadásukat a Monarchiától, december 1-jén pedig a Központi Román Nemzeti Tanács is határozatot hozott Gyulafehérváron, (ekkor még csak) a románok lakta erdélyi területek egyesüléséről a Román Királysággal.

44. ábra: A köztársaság kikiáltása a Parlament előtt 1918. november 16-án.

Forrás: Fortepan

Ezt a mintázatot követve alakult meg 1918. október 23-24-én Károlyi Mihály elnökletével a Magyar Nemzeti Tanács is, amely szintén nekilátott a függetlenség előkészítésének. A hazatérő katonák felfegyverzett tömegeinek megjelenése és a spontán utcai tüntetések hatására azonban felgyorsultak az események: 1918. október 30-31-én az őszirózsás

forradalom során a Nemzeti Tanácsra felesküdtött fegyveres csoportok komoly ellenállás nélkül megszállták a fontosabb közigazgatási és logisztikai központokat, köztük az Osztrák-Magyar Bank épületét is. Október 31-én hajnalban József főherceg IV. Károly király utasítására Károlyit bízta meg kormányalakítással, így november 1-jén megalakult a független Magyarország első kormánya.

Az így létrejött Népköztársaság, az első magyar köztársaság azonban nem tudott úrrá lenni a gazdasági és belpolitikai nehézségeken, külpolitikai elszigeteltségében és harcképes fegyveres erő híján pedig képtelen volt érvényesíteni érdekeit a november 13-i belgrádi katonai konvencióban rögzített demarkációs vonalakat átlépő csehszlovák és román erőkkel szemben. 1919. március 21-én a hatalmat megszerző kommunista vezetők új államhatalmat hoztak létre, a Tanácsköztársaságot: a Felvidéken elért katonai sikereiket beárnyékolta a kollektivizálási és államosítási hullám nyomában járó vörösterror, amely végül felszámolta a rendszer alapjait és a Tisza vonalánál állomásozó román erők ellen indított támadás összeomlásával együtt a Garbai Sándor vezette Forradalmi Kormányzótanács lemondásához vezetett augusztus 1-jén. Magyarország ekkor már csak a Dunántúlt és a Duna-Tisza közét jelentette, augusztus 5-ére pedig Budapestet is megszállta a román hadsereg.

Az események ilyen fordulata már a párizsi konferencia köreiben is komoly aggodalmakat keltett, egyre sürgetőbbé vált egy szuverén, az antant szempontjából szalonképes magyar kormány létrehozása, amely képes és hajlandó konszolidálni az anarchiába süllyedő országot, és aláírni a már régóta készen álló békeszerződést. Ezt a lehetőséget végül a Tanácsköztársaság alatt Szegeden működő ellenkormányban látták meg, pontosabban annak hadügyminiszterében, Horthy Miklós ellentengernagyban. Horthy eddigre már a tisztázatlan közjogi státuszú, de továbbra is komoly befolyással bíró József főherceggel fővezérré nyilvánította magát és gyakorlatilag állami főhatalmat gyakorolt a Nyugat-Dunántúl felett. Miután megszerezte az antant tábornoki misszió és George Clerk, a békekonferencia megbízottjának támogatását, 1919. november 16-án, néhány nappal a román hadsereg távozása után Horthy a Nemzeti Hadsereg élén bevonult Budapestre.

Az ezt követően megalakult, Huszár Károly vezette kormány kapott végül is meghívást a párizsi konferenciára, ahol Apponyi Albert gróf 1920. január 16-án előadta a békeszerződéssel kapcsolatos magyar

álláspontot bemutató híres beszédét. Bár a magyar kérdést lezárni hivatott 1920. márciusi londoni konferencia több résztvevője is (így Lloyd George angol és Francesco Saverio Nitti olasz miniszterelnök) pozitívan viszonyult a korábban már megállapított határok részleges revíziójához, az eredmény mindössze egy nyilatkozat lett arra vonatkozóan, hogy a Népszövetség keretei között esetlegesen mód nyílhat kisebb határkorrekciókra a jövőben. A békeszerződés aláírására és a független Magyarország határainak megállapítására így a korábban már rögzített feltételek mellett került sor 1920. június 4-én a versailles-i Nagy-Trianon kastélyban. Nem lévén alternatíva, a szerződést heves vitákat követően az Országgyűlés is elfogadta és az 1921. évi XXXIII. törvénnyel kihirdette.

45. ábra: Apponyi Albert gróf, a magyar delegáció vezetője megérkezik a francia Külügyminisztériumba 1920 január 16-án.

Forrás: Francia Nemzeti Könyvtár

Az éppen csak megszilárdult államszervezetet azonban nem várt kihívás érte. IV. Károly 1918. november 13-án kelt nyilatkozatában Magyarország vonatkozásában is lemondott uralkodói jogainak gyakorlásáról, amit a nyilvánosság a trónról való lemondásként értelmezett. Ez a deklaráció azonban ilyen formában nem szerepelt a szövegben, ami a sajátos magyar közjogi helyzettel együtt (a köztársaság kikiáltását az 1919-es nemzetgyűlés semmisnek nyilvánította, az 1920. évi I. törvény pedig kimondta, hogy az

államfői státusz betöltéséig a nemzetgyűlés *ideiglenesen* kormányzót választ) a király és az őt támogató maroknyi legitimista számára jogalapot jelentett, hogy 1921-ben két alkalommal is megpróbálják feltámasztani a monarchiát. Bár az első kísérlet hamar kudarcba fulladt, felerősödtek Románia, valamint az új északi és déli szomszéd revíziótól való félelmei. A trianoni határok fenntartása és Magyarország elszigetelése közös érdekük volt, így a Beneš csehszlovák külügyminiszter kezdeményezésére Prága és Belgrád között 1920-ban aláírt, esetleges magyar agresszióval szembeni segítségnyújtási szerződés mintájára 1921 áprilisában létrejött egy csehszlovák-román, júniusban pedig egy román-jugoszláv szerződés, teljessé téve a kisantant néven ismertté vált szövetséget.

46. ábra: Az Osztrák-Magyar Monarchia felosztása.

Forrás: HUN-REN Történettudományi Intézet

Ezt követően a magyar külpolitikának két fő célja volt: Magyarország rehabilitációja a nemzetközi közösségben, valamint szövetségek keresése a versailles-i békerendszerrel kritikus vagy elégedetlen hatalmak között, a békés határrevízió távlati lehetőségével. Az első királypuccs nyomán távozó Teleki Pál helyére érkező Bethlen István miniszterelnökségének első komoly külpolitikai sikere volt 1922 szeptemberében Magyarország felvétele a Népszövetségbe. A kisantant ellenében szövetségesként a térségbeli francia befolyást ellensúlyozni kívánó Anglia, valamint balkáni befolyását

ugyancsak a franciák rovására kiterjeszteni kívánó Olaszország jöhetett szóba. Olasz közvetítéssel Bethlen elérte, hogy Sopron és környéke népszavazással dönthesse a térség hovatartozásáról 1922 decemberében. A brit kísérlet egy „keleti Locarno” létrehozására, amelyben Magyarország lemond a határrevízióról, cserébe határmenti demilitarizált övezetek létrehozásáért és a magyar kisebbségek ügyében illetékes különbíróságok felállításáért, sikertelennek bizonyult. Olaszországgal eközben egyre intenzívebbé váltak a kétoldalú kapcsolatok, a közeledés végül az 1927-es olasz-magyar barátsági szerződésben öltött testet, amely nem utolsósorban titkos fegyverszállítványokról is rendelkezett. A Bethlen-kormány ezzel szerződéses kapcsolatra lépett a világháború egy győztes hatalmával, sikeresen kitörve a versailles-i békerendszer által létrehozott diplomáciai karanténból.

47. ábra: Bethlen István és felesége Rómába érkezik az olasz-magyar barátsági szerződés aláírására, Bethlen mögött Hory András római magyar nagykövet, a kép jobb szélén Dino Grandi olasz külügyminiszter.
Forrás: Archivio Storico Istituto Luce

Felhasznált irodalom:

Gratz, G. (2001). *Magyarország a két háború között*. Osiris Kiadó.

Gulyás, L. (2013). *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele (1924-1931)*. Attraktor Kiadó.

Johancsik, J. (2010). *Magyarország külpolitikája 1918-1999*. L'Harmattan Kiadó.

Ormos, M. (1998). *Magyarország a két világháború korában (1914-1945)*. Csokonai Kiadó.

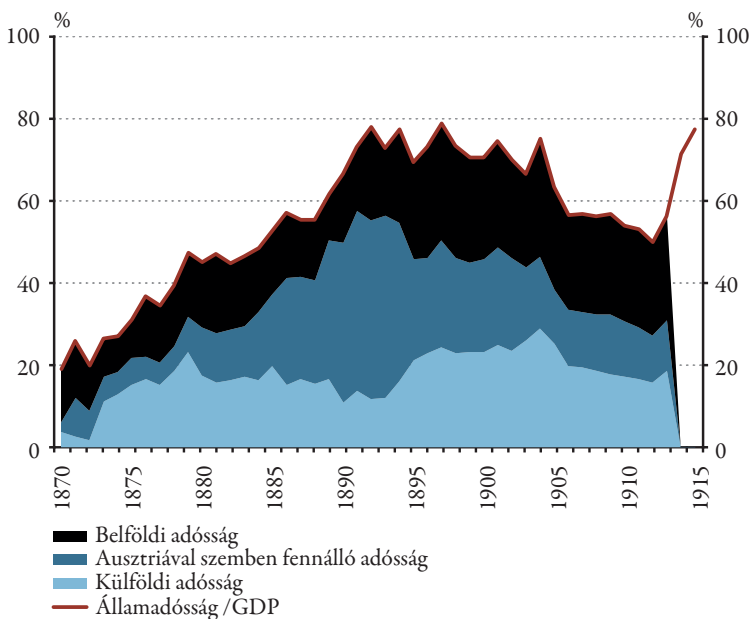
16. ÁLLAMADÓSSÁG ÉS PÉNZÜGYPOLITIKA AZ I. VILÁGHÁBORÚ ELŐTT ÉS ALATT

Végh Noémi – Mosberger Pálma

A XX. század elején, az első világháborúban, majd az azt követő helyreállítási időszakban Popovics Sándor pénzügyi szakemberként részt vett azokban a gazdasági és pénzügypolitikai döntésekben, amelyek hazánk államadosságának alakulására is hatással voltak.

A Monarchia időszakában a magyar állam kiadásai főként infrastrukturális beruházásokat fedeztek, beleértve a vasútvonalak, utak, hidak építését vagy a folyószabályozást, így az államadosság növekedése a gazdaság fejlődési lehetőségeinek alapját finanszírozta. A századforduló és az I. világháború kitörése előtti időszakban a gyors növekedés hatására az államadosság csökkenő pályára állt, a háború előestéjén a GDP 50 százaléka körül alakult (48. ábra). A világháború kitörése után a kölcsönök már a háborús folyó kiadásokat fedezték, az államadosság gyors ütemben 80 százalék közelébe emelkedett. Mivel a háborús évek alatt az ország nem jutott érdemben külföldi forrásokhoz, így a hadviseléshez szükséges forrást az Osztrák-Magyar Bank hitelei, illetve a lakosság számára is elérhető hadikölcsönkötvények biztosították. Ezek a hadikötvények koronában voltak denominálva, és nagy részük a háború utáni inflációban elvesztette értékét.

A háború finanszírozási kérdéseinek megvitatásánál a pénzügyminiszterek mellett az Osztrák-Magyar Bank kormányzója, Popovics Sándor is jelen volt, és óva intette a minisztereket a külső eladósodástól és annak veszélyeitől. Az első kétmilliárd korona összegű jegybanki hitelt 1914. augusztusban vette fel az osztrák-magyar kormány, amit a közügyekhez való hozzájárulási kvóta alapján osztottak fel a két ország között. Így Magyarország 728 millió korona hitelt kapott egy százalék kamatra.

48. ábra: Az államadósság-ráta alakulása (1870-1915).

Megjegyzés: Az adatok statisztikai módszertana az adott korszakokban eltérhet.

1914-1915 esetében nem számolható belföldi-külföldi bontás.

Forrás: Jobst, Scheiber 2014, KSH évkönyvek, Maddison, MNB

Ezt egy 1912-es törvény tette lehetővé, ami engedélyezte, hogy a jegybank háborúban rendkívüli intézkedéseket hozhasson meg, és hogy a kormány a katonai kiadásokra hitelt vehessen fel. Mivel azt gondolták, hogy csupán egy villámháborúval néznek szembe, így a jegybanki hitel pénzügyi kockázatát minimálisnak tartották.

49. ábra: Hadikölcsön jegyzésére buzdító plakát (1917).

Megjegyzés: A hatodik kibocsátású hadikölcsönt népszerűsítő plakát.

Weiss Antal grafikus munkája. Forrás: Fortepan / OSZK

1915-ben már Olaszország is belépett a háborúba, és ezzel egyidőben teret nyert a felismerés, hogy a magyar kormánynak hosszabb ideig tartó háborúval kell számolnia. Az államháztartás és a gazdaság várható alakulásáról közös miniszteri értekezletre került sor, ahol Popovics Sándor, az Osztrák-Magyar Bank kormányzója is kifejtette nézeteit a háború hatásáról, illetve az államkormányzatok számára történő közvetlen hitelnyújtás lehetőségéről. 1915. júliustól már egyszerűsített eljárással, adóslevelek ellenében vehettek fel hitelt a kormányok, aminek a visszafizetéséről való megállapodást a háború utánra halasztották. 1915. szeptembertől a jegybanki hitelek kamatlábát 0,5 százalékban határozták meg, majd 1917 végén a korábbiakét is 0,5 százalékra csökkentették. A háború befejezésekor az Osztrák-Magyar Banknak Magyarország 10,1 milliárd, Ausztria pedig 25,6 milliárd koronával tartozott.

50. ábra: Hadikölcsön jegyzését népszerűsítő plakátterv (1916-1918).
Megjegyzés: Bíró Mihály, festő, plakáttervező, grafikus és szobrász alkotása.
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum

A jegybanki hitelfelvétel mellett, összesen nyolc hadikölcsönkötvény kibocsátásra is sor került 1914. november és 1918 nyara közt hozzávetőleg félévente, amelyből az utolsó sorozatot Popovics Sándor pénzügyministersége alatt bocsátották ki. A kormány közvetlenül a lakosságot célozta meg a kötvényekkel, így számos helyen megvásárolhatóak voltak, kereskedelmi pénzintézetekben, a jegybank fiókjaiban, adóhivatalokban és a Postatakarékpénztár fiókjaiban. A Pénzügyminisztérium a népszerűsítésben jelentős részt vállaló újságoknak és szaklapoknak a jegyzett összeg fél ezrelékét megtérítette.

A jegyzésre az egész magyar közélet, egyházi és világi méltóságok, a gazdasági érdekképviseletek, társadalmi egyesületek is buzdították a lakosságot. Az első kibocsátások rendkívül sikeresek voltak, amit a népszerűsítés mellett támogatott a háború előtt szokásos kamatlábnál magasabb kamat, illetve az, hogy a jegyzésnél a háború kitörését követő moratórium alá eső, befagyasztott betéteket is fel lehetett használni (mivel a háború kitörésekor reális veszélyt jelentett a betéttulajdonosok tömeges betétfelmondása, ezért 1914. augusztus 1-jén moratóriumot rendeltek el).

51. ábra: Hadikölcsön jegyzésére várakozó emberek a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület fiókja előtt (1917).

Forrás: Fortepan / OSZK

A Monarchiában ezek a hadikötvények voltak az első lakosság számára is elérhető állampapírok, amelyek adó- és illetékmentesek voltak (52. ábra). A legkisebb jegyezhető érték 50 korona volt, hogy a kisebb megtakarításokkal rendelkezők is vásárolhassanak. Az Osztrák-Magyar Bank és a hadikölcsönpénztár kedvezményes feltételű lombardkölcsönt folyósított a kötvénytulajdonosoknak, valamint abban az esetben, ha a hitelt hadikölcsönkötvények jegyzése céljából vették igénybe. A hadikölcsönkötvények 5, 5,5 és 6 százalékos kamattal kerültek kibocsátásra és a kibocsátások össznévértéke elérte a 18,5 milliárd koronát, melyből 70 százalék lejárat nélküli járadékkötvény, 0,5 százalék törlesztéses járadékkötvény és 29,5 százalék pénztárjegy volt.

A háború alatt megnőtt a koronában denominált hitelek aránya az államadósságban. A háború előtt az államadósság hozzávetőleg negyede volt aranyban, ezüstben és külföldi valutában denominálva. A hadikölcsönök kibocsátásával és a jegybanki kölcsönökkel közel 90 százalékra nőtt a koronában denominált adósság aránya. A kormány a háború alatt felvett külföldi kölcsönökkel szerette volna megvédeni a korona nemzetközi árfolyamát és kiegyensúlyozni a passzív külkereskedelmi mérleget, ugyanakkor ez nem járt sikerrel. A háború során egy berlini bankszindikátustól 1,4 milliárd márka kölcsönt kapott Magyarország, de ez még arra sem volt elég, hogy a német importtöbbletet finanszírozza. Az osztrák és a magyar pénzügyminiszterek 1916-ban többször is tárgyaltak a német pénzügyminiszterrel újabb hitelek igényléséről, de nem jártak sikerrel. Így az Osztrák-Magyar Banknak az aranykészletéből kellett márkaköveteléseket vásárolnia.

A háborút követően a közös Osztrák-Magyar Bank likvidálása és a háborús közös adósság felosztása, a felhalmozódott hadikölcsönkötvények mennyisége, az egyre gyorsuló áremelkedés, a háborút követő békeszerződések gazdasági és politikai következményei új helyzetet hoztak a magyar pénzügytörténetében.

52. ábra: Hadikölcsönkötvény a harmadik jegyzés idejéből (1915).
 Megjegyzés: A hadikölcsön 5 – 6 százalékkal kamatozó állampapírt jelentett, melyet
 többféle címletben is megvásárolhattak, akár 50–10 000 koronaértéig. A féléves
 kamatot a kötvényhez csatolt szelvények beváltásával lehetett felvenni.
 Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum

Felhasznált irodalom:

Bolt, J. & Zanden, J. L. (2014). The Maddison Project: collaborative research on historical national accounts. *The Economic History Review*, 67(3), 627–651.

Buday, K. (1929). Magyarország a nemzetközi pénzpiacon. *Közgazdasági Szemle*, 53, 556–574.

Domány, Gy. (1927). *A magyar szanálás*. Grill Kiadó.

Halász, F. (1934). Magyarország külföldi adósságainak rendezése. *Közgazdasági Szemle*, 58, 22–42.

Honvári, J. (2006). *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Aula Kiadó.

Jobst, C. & Scheiber, T. (2014). Monetary and Economic Statistics for Austria-Hungary: 1863 to 1914. In Lazaretou, S. & Scheiber, T. (Eds.), *South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World War II* (pp. 55-100).

Pogány, Á. (2002). A magyarországi közkölcsönök története az első világháború kitörésétől a pénzügyi stabilizációig. *Történelmi Szemle*, XLIV(1–2), 65–97.

Popovics, S. (1926). *A pénz sorsa a háborúban*. Magyar Tudományos Akadémia.

Tomka, B. (2000). *A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836-1947*. Aula Kiadó.

Magyar Statisztikai Évkönyvek, 1871, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1881, 1881, 1882, 1893, 1897, 1900, 1902, 1904, 1907, 1910, 1911, 1915, 1926, 1929, 1931, 1933, 1938, Központi Statisztikai Hivatal

17. ÁRALAKULÁS A HÁBORÚS IDŐSZAKBAN MAGYARORSZÁGON

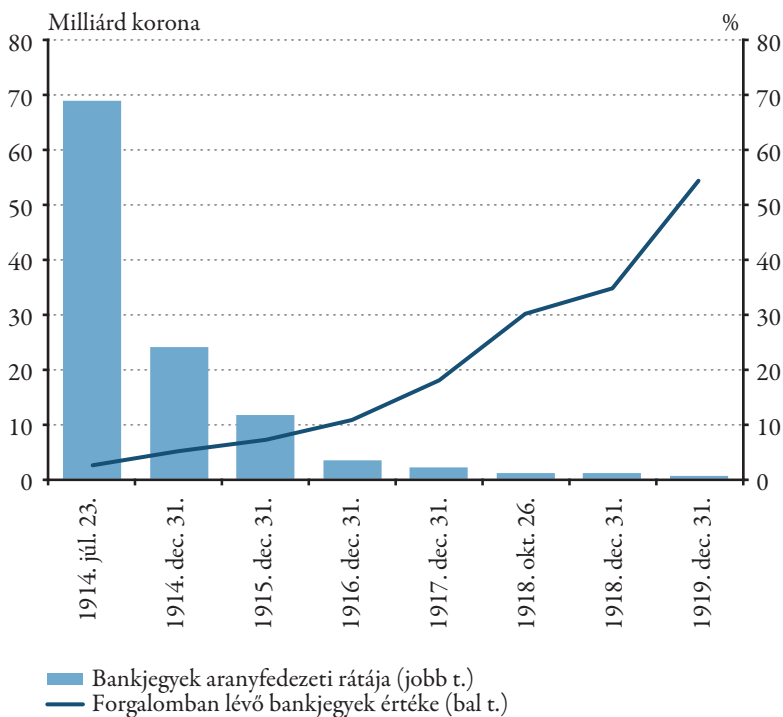
Spéder Balázs

A világháború azonban nem csak az állami kiadásokat és költségvetést terhelte meg, hanem a lakosságnak is jelentős nehézségekkel kellett megbirkóznia. A háború kitörésével párhuzamosan az árak azonnali növekedésbe kezdtek, melyek mögött egyaránt állt a kereslet és a kínálat hirtelen megbomlott egyensúlya, a háborús időszakban a vállalatok által realizálható többlet-árbevétel lehetősége, valamint a későbbiekben a közös jegybanknak a háborús költségvetés finanszírozásához szükséges fedezetlen bankjegykibocsátása is.

A közös jegybank által kibocsátott bankjegyek mennyisége a háború előestéjén alig haladta meg a 3 milliárd koronát, mely már év végére 5 milliárd fölé nőtt, és 1918-ban a Monarchia felbomlása után már 30-35 milliárd koronát tett ki. Az aranytartalékok és devizakészletek felhasználása miatt eközben a bankjegyek aranyfedezeti tartalék rátája 70 százalék fölötti szintről 1918 végére 1 százalék alá csökkent (53. ábra).

1914 júliusában először az élelmiszerek és az iparcikkek árai ugrottak meg, a liszt 43, a burgonya 180, a kenyér 16 százalékkal drágult egyik hónapról a másikra. A lakosság a későbbi várakozásoktól való félelmében azonnal megkezdte az élelmiszerek és létszükségleti cikkek felhalmozását, mely a gazdasági egyensúly további bomlását és az árak további emelkedését vetítette előre. Mind e közben hirtelen megnőtt a termékek iránti kereslet, melyet a hadsereg ételmezésére, ruházkodására való igény, az infrastruktúra katonai célokra való felhasználása, és a katonai műveletek energiaellátása is magyarázott. A besorozásokkal az áruhiány mellett a munkaerőhiány is megjelent.

A hadigazdálkodás hatására a lakosság elkezdte a nemesfém- és fémtartalmú érmék felhalmozását. Először az arany és ezüst fémkoronások, később a nikkel- és bronzfillérek tűntek el, végül 1916-ra már az alpakából és vasból vert pénzek is eltűntek a forgalomból. A háborúhoz

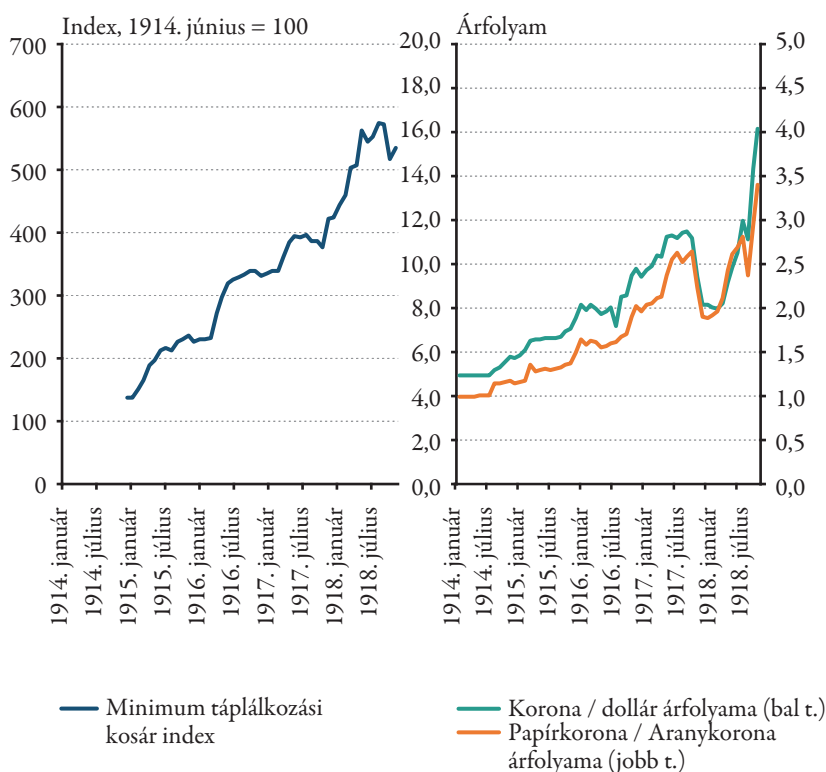
53. ábra: Az Osztrák-Magyar Bank bankjegykibocsátása és a bankjegyek aranyfedezeti rátája (1914-1919).

Megjegyzés: Az aranyfedezeti ráta az arany, ezüst, és aranydeviza tartalékokat egyaránt tartalmazza.

Forrás: Saját számítások Jobst és Scheiber (2014) alapján

elengedhetetlen volt a fémutánpótlás, így a társadalom minden egyes szereplőjétől elvárták, hogy a fémhiány megoldásában szerepet vállaljon. A harangokat beöntötték, a rézből, bronzból és egyéb fémekből készült háztartási eszközök jelentős részét beszolgáltatták, a kisiparosoktól eszközeik, cukrászoktól étkészleteik beszolgáltatását várták el.

Az első világháború idején nem állt rendelkezésre általános fogyasztói és termelői árindex számítás – annak szükségességét pont a háborúban tapasztalt áremelkedések, majd az azt követő magas és hiperinflációs időszakok hozták el. Az áremelkedést éppen ezért kétféle módon tudjuk közelíteni.

54. ábra: Az árak alakulása a minimum táplálkozási kosár index alapján (bal panel), valamint a papírkorona aranykoronához és a korona dollárhoz viszonyított árfolyama alapján (jobb panel).

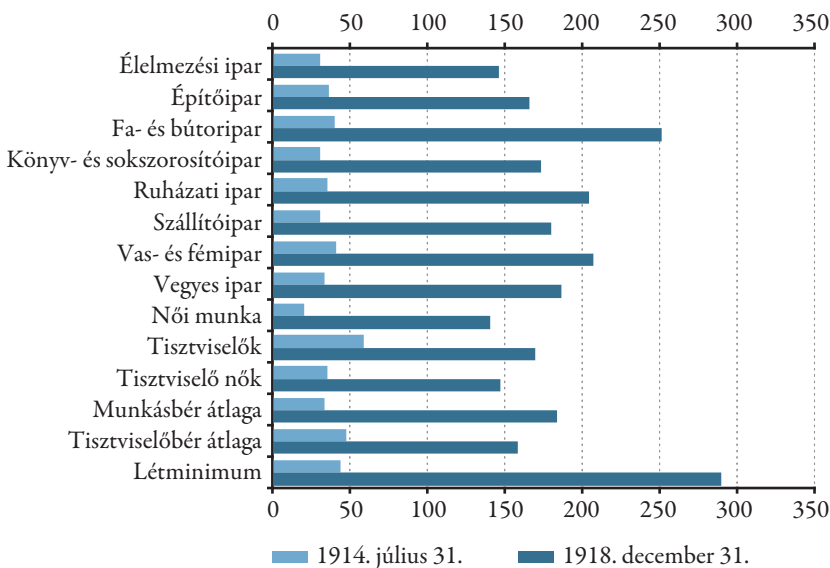
Forrás: Saját számítások a Statisztikai Évkönyvek alapján

A fogyasztói ár típusú számítás egyik fajtája volt egy öttagú munkáscsalád heti 82.800 kalóriát kitevő ételkészlet szükségleti kiadásainak nyomon követése. A statisztikai hivatal adatgyűjtése szerint a háború kitörésekor 100 egységet érő vásárlói kosár költsége az év végére 137 egységre, 1915. végére 227 egységre, míg 1916. végére már 332 egységre rúgott. 1917. folyamán némileg lassult a költségemelkedés, és decemberben 372 egységbe került ugyanazon megélhetési kosár, ami 1914. júniusában 100 egység volt. Az áremelkedés 1918 első felében, a harcoló felek és a Monarchia végső kimerülésével gyorsultak be, és júniusra 570 körül alakult az index, mely a Monarchia októberi bukásánál is ezen a szinten tartózkodott. Ez alapján a minimum táplálkozási kosár indexe a háború során mintegy 5,7-szeresére növekedtek (54. ábra).

A kormányzat természetesen számos alkalommal igyekezett a háborús gazdasági közegben beavatkozni a költségek alakulásának irányításába. Míg eleinte csak gabonatermékekre, majd fontosabb közszükségleti cikkekre alkalmazott ármeghatározást a kormányzat, később ármegállapító jogkörének kibővítésével gyakorlatilag a gazdaság teljes termelés oldalát, valamint fogyasztói oldalát képes lett befolyásolni. A háború során újabb és újabb szervezetek kerültek felállításra, így például a Haditermény Részvénytársaság, az Országos Központi Árvizsgáló Bizottság, a Közélelmezési Hivatal és Tanács, a Cukorközpont, az Újságpapír Központ, a Cipőközpont mind-mind a hadigazdálkodás újabb szintjeit jelentették. A háború végére a legtöbb ár, a kereslet és a kínálat egyaránt szabályozás alá került. A háborús árkontrollok feloldása a későbbi áremelkedést jelentős mértékben megnövelte.

A megélhetési költségek indexe azonban nem számolt az élelmiszereken és egy-két iparcikken túl a lakbér, a fűtőanyagok, a ruházkodás költségével, valamint nem vette figyelembe a háború alatt a bérek emelkedését sem. A bérek alakulásáról Gál Benő statisztikai összefoglalásai alapján kaphatunk közelítő értékeket, aki a keresetek alakulását különböző csoportok, így mezőgazdasági, nem mezőgazdasági dolgozók, tisztviselők stb. között 3-6-szorosára tette, azonban ágazonként jelentős szóródást azonosított (55. ábra).

E mellett azonban fontos figyelembe venni, hogy a háború előrehaladtával egyre több férfi került besorozásra, mely a családok összjövedelmét számszakilag is azonnal csökkentette – a bérek statisztikai növekedése ellenére is. Ráadásul a férfiak által végzett munkakörök nagy részét női munkaerővel kezdték feltölteni, akiknek a bére a férfiaknál alacsonyabb értéket mutatott. Gál Benő becslést adott a létfenntartási indexben az élelmiszereken felüli tételek áralakulására is: adatai szerint a tüzelőanyagok ára több, mint 11-szeresére, a háztartási cikkek 18-szoros árra, a ruházat pedig 15-szörösére drágult. Így viszonylag nagy biztossággal állítható, hogy a bérek alakulása érdemben alatta maradt a kiadások növekedésének.

55. ábra: A bérek és fizetések alakulása koronában ágazatonként a háború idejében.
 Forrás: Gál Benő statisztikai gyűjteményei alapján

Az árak alakulásának egy másik mérőszámaként a korona aranyértékének papírértékben kifejezett összegével a valuta belső értékének alakulását is megvizsgálhatjuk. 1914. augusztus 17-én felfüggesztették az Osztrák-Magyar Bank alapszabályát a háború finanszírozása céljából. A fegyverkezéshez nyújtott lombardkölcsönök fedezete a bankóprés beindításával volt biztosítható. A jegybank nemesfém készlete gyors apadásba kezdett, és miközben a bankjegymennyiség érdemben nőtt, a háború előrehaladtával pedig egyre jobban felértékelődött a nemesfém alapanyagok szerepe, így a tisztán elszámolási egységként létrehozott aranykorona ára is megnőtt. Az aranykorona-papírkorona átváltási árfolyamával tehát további képet kaphatunk a pénz elértéktelenedéséről (54. ábra).

A papírkorona aranykoronához viszonyított árfolyama kevésbé gyengült, mint a korona áruforgalomból számított értéke a megélhetési költségindexek alapján. Ennek egyik oka a világ többi aranyalapú valutájának az árfolyamgyengülése volt a háború következtében, míg másik oka, hogy a pénzügyi piac eltérő módon gondolkodott a háború alakulásáról az áruipari egyensúlytalanságok ellenére. Ugyanez tükröződik a korona dollárhoz

viszonyított árfolyamának alakulásában is, mely szinte együttesen mozgott a papírkorona-aranykorona átváltási árfolyammal.

A két korona egymáshoz viszonyított árfolyama hullámokban gyengült, időleges gyengülések és stabilizációk váltogatták egymást, mely mögött általában a hadi helyzet Monarchia számára kedvező alakulása és a hadikölcsönök sikeres értékesítése játszott a fő magyarázó tényezőt. A piac a háború menetének megváltozását várta többször is, így az 1918 elején mérhető látványos javulás is Wilson amerikai elnök jóvátételi fizetségektől és területi veszteségektől mentes béketerveihez kapcsolódott. Ezt végül Amerika aktív hadba lépését követően nagy zuhanás követte, hiszen a kedvező béketervekkel ellentétben a háború a Monarchia teljes szétesésével fejeződött be.

1918 végén az áremelkedés lassult, sok esetben, különösen még csökkentek is a létfenntartáshoz szükséges termékek árai, melynek két oka volt. Egyrészt a korábban felhalmozott és elraktározott kínálat megjelent a boltok polcain, melyet a kereskedők a háború végére raktak el. Másrészt a vállalati szektor is visszafogta az áremeléseket, hiszen láthatóan a társadalmi kataklizma, kialakuló forradalmi hangulat mellett nem kívánták a társadalmat magukra haragítani. A háború ideje alatt így összességében az árak mintegy hatszorosukra emelkedtek.

Felhasznált irodalom:

Bácskai, T. (szerk.) (1993). *A Magyar Nemzeti Bank története I.: Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816-1924*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Botos, J. (2015). A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914-1924. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat* 60(3), 70-138.

Eckhart, F. (1941). *A magyar közgazdaság 100 éve 1841-1941*. Posner Grafikai Műintézet RT.

Gál, B. (1920). *Gál Benő statisztikai gyűjteményei I: Az árak és bérek alakulása az 1914-19. években*. Magyarországi Szakszervezeti Tanács.

Gál, B. (1923). *Gál Benő statisztikai gyűjteményei III: Az életszínvonal alakulása az 1914-22. években*. Magyarországi Szakszervezeti Tanács.

Jobst, C. & Scheiber, T. (2014). Monetary and Economic Statistics for Austria-Hungary: 1863 to 1914. In Lazaretou, S. & Scheiber, T. (Eds.), *South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World War II* (pp. 55-100).

Leba, J. (2019). A Nulla év 1918 gazdasága Popovics Sándor pénzügyminisztersége alatt: *Köztes-Európa*, 11(2), 29-45.

Matolcsy, M. (1944). *Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924-1944*. Magyar Ipari Munkatudományi Intézet.

Popovics, S. (1926). *A pénz sorsa a háborúban*. Magyar Tudományos Akadémia.

Puskás, J. (1958). Adatok a hadigazdálkodás kialakulásához és rendszeréhez Magyarországon az első világháború idején. *Történelmi Szemle*, 1-2, 136-151.

18. A MONARCHIA FELBOMLÁSÁNAK GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI MAGYARORSZÁGON

Pókász Zoltán

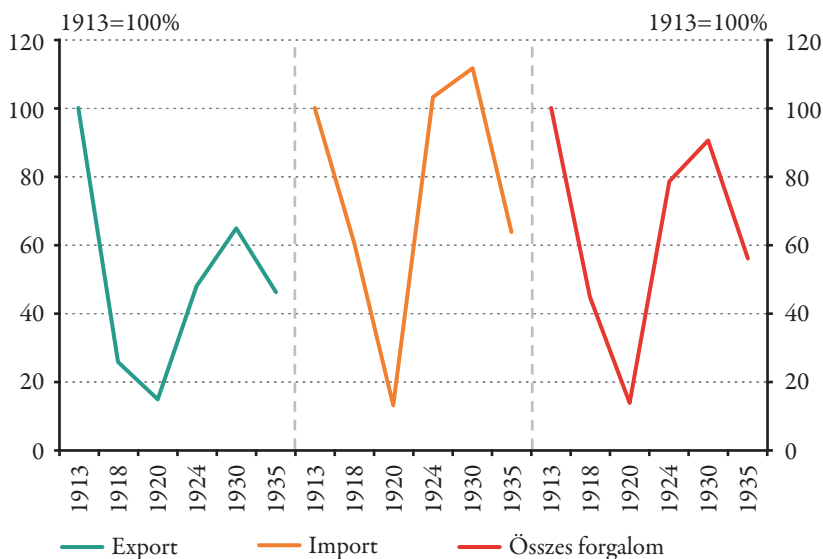
A vesztes első világháborút egy rendkívül turbulens időszak követte Magyarországon: a Monarchia megszűnt, a külkereskedelmi visszaesés és hiperinfláció, további regionális csörték, gyakori rezsimváltkozások, a trianoni békeszerződés drámai körülményei mind néhány esztendő alatt zajlottak le. Mindezek hatása a magyar gazdaságra földrengésszerű volt, és a különböző reálgazdasági hatások pontos okának meghatározása emiatt nem mindig egyszerű.

A Monarchia felbomlása külső és belső tényezőkre is visszavezethető. A birodalom multietnikumú jellegéből következő éledező nacionalizmus és az első világháború destabilizáló jellege okozhatták a birodalom szétesését. A mai napig kérdéses, hogy a belső, gazdasági jellegű feszültségek önmagukban mennyiben járultak hozzá a felbomláshoz. Szávai Ferenc szerint a gazdaság szuboptimális működése, a gazdasági unió tízévenkénti újratárgyalása körüli kiélezett viták, a világháború tetemes költségei fontos tényezők lehettek a Monarchia felbomlásában; Jászi Oszkár is a széthúzó, centripetális erők túlsúlyát emeli ki. Kövér György ezzel szemben a széthúzó és összetartó erők egyensúlya miatt megkérdőjelezi ezt az álláspontot: a közös piac szerinte olajozottan működött, ahogy Magyarország fejlődése is gyors ütemben zajlott.

A Monarchia felbomlásakor jogilag „dismembratio”, feldarabolás történt. Ezáltal nem volt egyértelműen meghatározható utódállam, amelynek kétségkívül viselnie kellett volna a korábbi államalakulat adósságait, és amely kétséget kizáróan megörökölte volna a volt birodalom aktívait: milyen arányban illessék Ausztriát és Magyarországot ezek? A helyzet több mint húsz évig nem oldódott meg, és csak ausztriai náci hatalomátvétel után, az Anschlusst követően 1942-ben tudott kiegyezni Magyarország és Ausztria ebben a kérdésben.

A Monarchia felbomlásával a birodalom régiói közötti vámunió megszűnt. Magyarország többé nem fért hozzá ahhoz a közös piachoz, amelynek közel hetven évig tagja volt. 1918 után hét új vámterület jött létre a kontinensen, a monetáris rendszerek száma 13-ról 27-re nőtt. A trianoni Magyarország exporttermékeinek immár nem volt vámmentes felvevőpiaca, illetve importköltségei is jelentősen megrágtak. Az előző fél évszázadban a fejlődés zálogaként jelenlévő osztrák tőkebefektetések szintje gyakorlatilag nullára csökkent.

Így a korábban kiépített kereskedelmi infrastruktúra is veszített jelentőségéből a térségben felerősödő izolacionizmus miatt, Magyarország ilyen tekintetben is elszigeteltebbé vált: az osztrák és magyar felek közötti kereskedelem a korábbi érték öt százalékára esett vissza. A helyzet súlyosságát mutatja, hogy a magyar export mértéke a Horthy-kor egészében nemhogy nem érte el, de meg sem közelítette az 1913-as, a trianoni Magyarország területére vonatkozó, becsült korrigált export mértékét volumenben, vagyis métermázsában (56. ábra).

56. ábra: A trianoni Magyarország volumenben mért külkereskedelmi forgalmának alakulása (1913=100%).

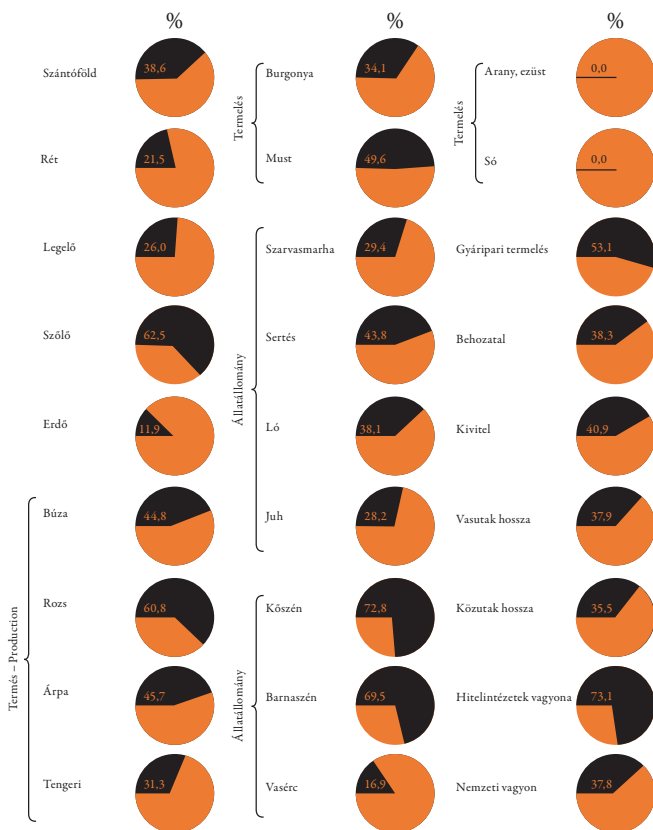
Forrás: Saját szerkesztés, a KSH statisztikai évkönyvei és Fellner (1930) alapján. Az 1913-as érték a szerző becslésein alapul Fellner (1930) adatai alapján.

Az új vámhatárok különösen a trianoni Magyarország határmenti területeit érintették érzékenyen: ezen régiók egy főre jutó reáljövedelme átlagosan több mint 15 százalékkal csökkent, és a határ menti térségek XIX-XX. századi gyors urbanizációja is részben visszafordult. Ezek a hatások nem magyarázhatók a területek különleges szektorális vagy demográfiai adottságaival, kizárólag a külkereskedelmi viszonyok megváltozásának köszönhetőek.

Az újonnan létrejött vámhatárok következményeitől nemcsak Magyarország, hanem az összes utódállam szenvedett. Ezt mutatja, hogy az utódállamok (Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Olaszország és Lengyelország) 1921 novemberében közel álltak ahhoz, hogy maguk között ismét vámuniót teremtsenek, ami végül területi feszültségek, a Monarchia restaurációjától való félelem és az olasz-német ellenállás miatt mégsem valósult meg. Végül a hazai ipar védelme érdekében az Ausztrián kívüli utódállamok a vámilletékeket az osztrák vámilleték másfél-kétszeresére emelték, illetve például Magyarországon az üzemanyag- és az élelmiszerexportot is megtiltották.

A Monarchia korábbi egységes bankrendszere és valutája további nehézségeket jelentett a felbomlásakor: az utódállamok egy valután osztoztak, az osztrák-magyar koronán, amelyért az Osztrák-Magyar Bank volt a felelős. 1918 végétől – a közös jegybank likvidálását meg sem várva – az utódállamok a forgalomban lévő pénzjegyek nemzeti logóval való lepecsételésével maguk kezdték meghatározni az országukban lévő pénzmennyiséget. A nemzeti valuta és a kapcsolódó nemzeti jegybank megalkotása szuverenitási kérdés is volt a világháborút követő időszakban.

Mindennek kezeléséhez maguknak kellett rendelkezniük az országukban lévő valuta felett, így az összes utódállam az osztrák-magyar korona bankjegyeinek lepecsételését rendelte el – ezt egyébként a trianoni és a Saint Germain-i szerződés is előírta. Ezt egyes országok esetén teljes határozár előzte meg, hogy a bankjegyeket ne tudják az adóztatás elől kimenekíteni az országból. Ezután jellemzően a lepecsételt bankjegyek egy jelentős hányadát kényszerkölcsön formájában a kormányzatok maguknál tartották. Az önálló valuták létrejötte az 1923-24-es hiperinflációk egyik fontos oka a kormányzati kiadások deficit általi finanszírozása volt.

57. ábra: A trianoni békeszerződés által Magyarországnak meghagyott gazdasági értékek (fekete színnel)

Forrás: Hungária: Magyar Statisztikai Szemle Szent István király emlékezetére (1938)

A trianoni békeszerződés következményeként Magyarország korábbi nemzeti jövedelmének mindössze negyven százalékát tarthatta meg, ipari kapacitásainak nagyjából ötvenöt százalékát (57. ábra). Gazdasági aránytalanságok jöttek létre szinte minden szektorban: egyes szektorok túlfelletté, mások alulfelletté váltak. A trianoni Magyarország például ötször annyi mezőgazdasági terméket volt képes előállítani, mint amennyi a belföldi kereslete volt, exportálni mindezt pedig nem volt lehetséges. A nyersanyagdús területek elcsatolása azt eredményezte, hogy Magyarország immár jóval több importra szorult: összes olaj-, arany- és ezüstkészletünk, illetve vas- és fakészletünk többsége a határon túlra került. A bácskai, bánáti, csallóközi termékeny földek elcsatolása mezőgazdasági termelésünket is csökkentette. A gabonatermelésünk összességében hetven százalékkal csökkent.

Magyarország gazdaságföldrajzi térképe

dr. TELEKI PÁL gróf és dr. CHOLNOKY JENŐ
közreműködésével hivatalos adatok alapján szerkesztette
dr. FODOR FERENC

Ökonomisch-geographische Karte von Ungarn

Zusammengestellt auf Grund amtlicher Daten unter Mitwirkung
des Grafen Dr. PAUL TELEKI und Dr. EUGEN CHOLNOKY durch
Dr. FRANZ FODOR

Különböző típusú gazdasági termelőterületek. *Verschiedene ökonomische Produktionsgebiende.* Varii tipi di campi della produzione economica.

- Sikági kultúrás gazdálkodás, kenyérszükséglettel, épít és állományhiánnyal**
Estimosa Landwirtschaft der Flachländer mit Überschuss in Brotkorn, mit Mangel in Konstruktions und Heilmaterialien
Economia estensiva della pianura, con eccedente in grano e mancanza di materiali da costruzione e di combustibili
- Dombvidéki típusú termelőterületek kenyérmag kivétel és bevétel nélkül, jelentékeny gyümölcs-termelés, előszáras erdőterületekkel**
Landwirtschaft der Hügelländer, ohne Import und Export in Brotkörner, bedeutende Fruchtproduktion, genügende Waldgebiete
Economia del paese a colline, senza esportazione od importazione di grano, con cultura importante di alberi fruttiferi e con sufficienti terreni selvatici
- Hegyi vidéki gazdálkodás, erdőtermelés, hegyiparizás, bányaművelés**
Landwirtschaft der Gebirgsgegenden. Forstwirtschaft, Bergbau, Gebirgsweiden
Economia del paese montuoso, silvicoltura, industria mineraria, pastorizia alpina
- Kiseb medencék, átmeneti gazdálkodási formák, az előző típusok között**
Kleinere Becken, verschiedene Formen der Übergangswirtschaft zwischen den obengenannten Typen
Bacini minori, forme transitorie fra i precedenti tipi di economia
- Karszt — Karst — Carsti**

A magyar városok gazdaságföldrajzi eredete. *Ökonomisch-geographischer Ursprung der ungarischen Städte.* *Origine economico-geografica delle città ungheresi.*

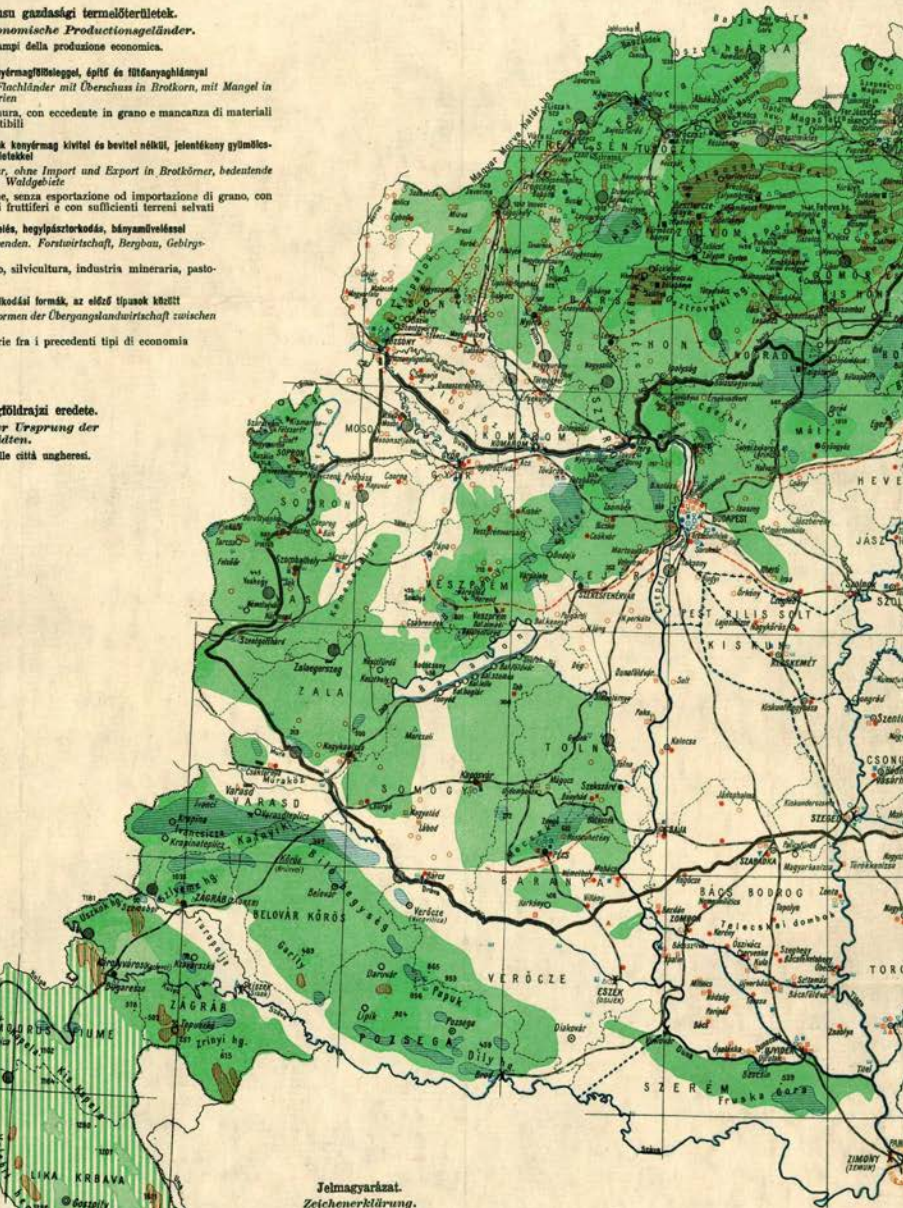
- **Vásárvárosok**
Marktplätze
Centri di mercato
- ↓ **Hágók melletti városok**
Passstädte
Città presso valci
- ⌘ **Folyami átkelőhelyek (Hídvárosok)**
Brückentädte
Luoghi di passaggio fluviale
- **Bányavárosok**
Bergwerke
Città di miniatori
- **Földművelési központok**
Landwirtschaftliche Zentrale
Centri agricoli
- ◎ **Medencék központjai**
Beckenzentrale
Centri di bacini
- ⌘ **Hajózás végpontok**
Endstationen der Schiffahrtlinien
Termini di navigazione
- ⌘ **Kikötővárosok**
Hafenstädte
Porti di mare
- ⌘ **Útemeli városok**
Wichtige Verkehrspunkte
Punti di congiunzione stradale

Magyarország ipari veszteségei a béketelítések szerint.
Industrielle Verluste Ungarns laut des Friedensvertrages.
Perdita dell'industria ungarica secondo il progetto di pace.

Önellátás	100
Előszáras	100
Értékesítés	100
Értékesítés	100
Értékesítés	100
Értékesítés	100
Értékesítés	100
Értékesítés	100
Értékesítés	100
Értékesítés	100

Jelmagyarázat. Zeichenerklärung. Legenda.

- Magyarország szerves határa
Grenze des organischen Ungarns
Magyarország tervezett határa
Grenze des geographischen Ungarns
Cenali propoziti del'Ungheria
- Mégyszársó
Gruben der Comitate
Centri dei comitati
- Hajózási vízutak
Schiffahrts Wasserwege
Vie fluviali navigabili
- Tervezett vízutak
Projektirte Wasserwege
Vie navigabili proposte
- Futónyom vasúti vonalak
Eisenbahn Schablinien
Percorrie più importanti
- Futónyom villamosvonalak
Fährling Eisenbahnen
Vie principali del movimento dei materiali
- Vízenergia telepek
Anstalten zur Ausnutzung der Wasserkraft
Centri idroelettrici
- Szőlőtelepek
Erdessinger
Molino di cartone
- Sótelepek
Salinen
Saline
- Vasúti- és ártéri telepek
Molino di ferro e di stallati
Értékesítő telepek
Schmiede
Molino di metalli prodotti
- Földgazdasági központok (Fiumek)
Centri di gas naturale
- Fűzőhelyek
Bulkware
Lungoli di bagno
- Ragadozó gyári malmok
Molino a cascina
Molino al servizio di fabbrica
- Értékesítő telepek
Abwerke
Fabbrica di spirito
- Sörgyárak
Brewerriegel
Fabbrica di birra
- Fűzőhelyek
Wasserwerk
Fabbrica di vini spiritosi
- Dagonyak
Opencast
Pubblicità
- Cukorgyárak
Zuckerraffinerien
Raffinerie
- Keményítő gyárak
Stärkefabriken
Pubblicità
- Vásáros telepek
Marktplätze
Pubblicità
- Víznyelők
Abwasserkanäle
Pubblicità

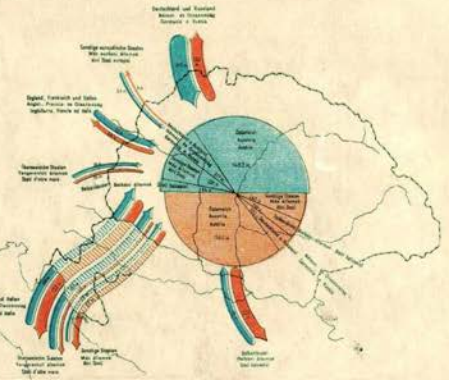
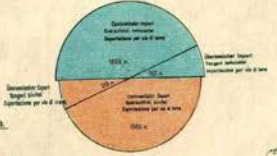
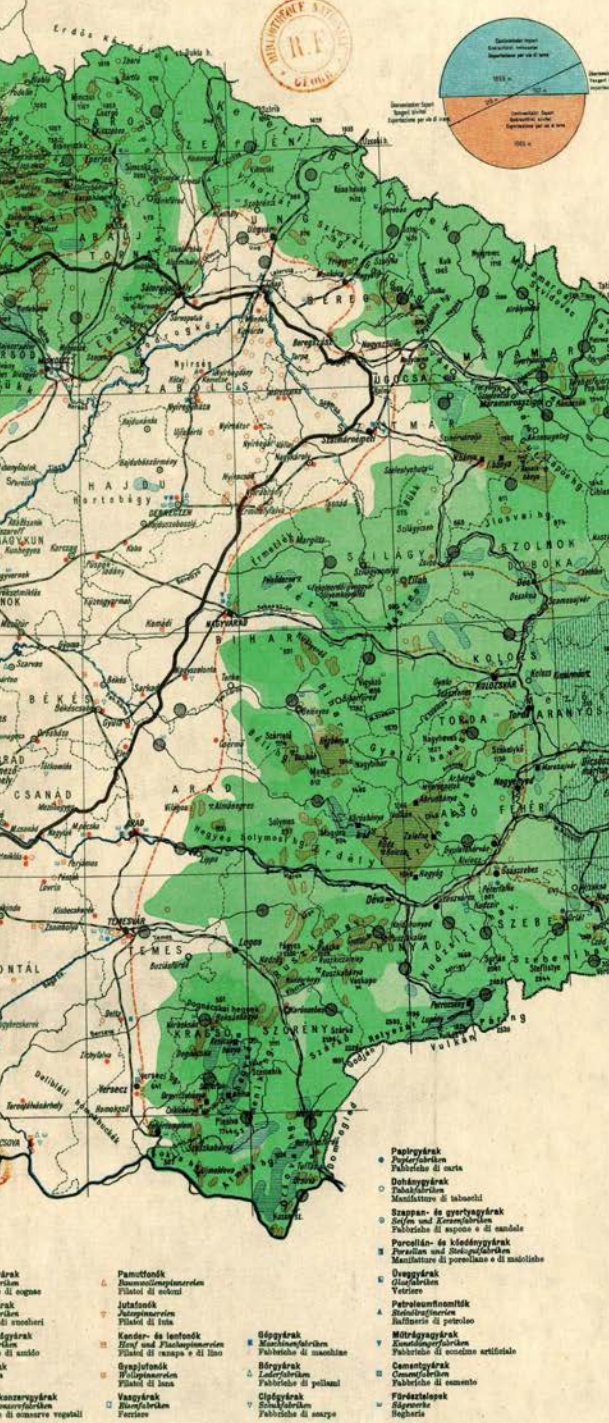
Carta geografica dell' economia nazionale d'Ungheria,

composta in base a dati ufficiali dal

d^{no} FRANCESCO FODOR

con cooperazione del conte d^{no} PAULO TELEKI
e del d^{no} EUGENIO CHOLNOKY

Magyarország behoztali és kiviteli forgalma szárazon és tengeren.
Ungarns Import- und Exportverkehr zu Wasser und zu Land.
Mouvement d'importation e d'exportation dell' Ungheria per acqua e per terra.

Fiume vasúti áruforgalma 1913-ban országok szerint ezer koronákban.

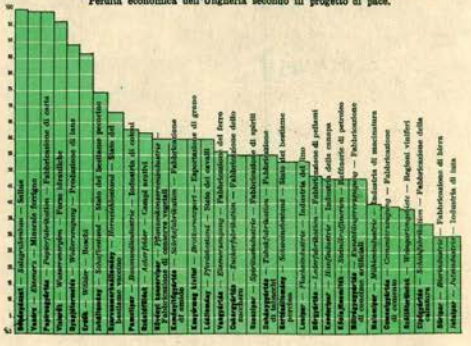
Eisenbahnverkehr von Fiume im 1913 nach Ländern in tausend Kronen ausgedrückt.

Movimento ferroviario di Fiume nel 1913, per paesi e per mila di corone.

Magyarország gazdasági veszteségei a békefeltevések szerint.
Wirtschaftliche Verluste Ungarns gemäss des Friedenvertrages.
Perdita economica dell'Ungheria secondo il progetto di pace.

- Papírgyárak**
Papierfabriken
Fabbriche di carta
- Dobozgyárak**
Kastenfabriken
Manufatture di tabacchi
- Szappan- és gyertyagyárak**
Seifen- und Kerzenfabriken
Fabbriche di sapone e di candele
- Porsóval- és kőedénygyárak**
Porcelain- und Steingewöldefabriken
Manufatture di porcellana e di maiolica
- Óvagygyárak**
Fabbriche
Veterece
- Patrólévelemények**
Schmelzkerzenen
Industrie di petrolio
- Műanyaggyárak**
Chemiefabriken
Fabbriche di sostanze artificiali
- Csontgyárak**
Knochenfabriken
Fabbriche di osseame
- Fűtőanyaggyárak**
Fuelsfabriken
Fabbriche di combustibile
- Székgyárak**
Schiffbauwerke
Cantieri navali
- Értéktárolók**
Magazine
Magazines

58. ábra: Magyarország gazdaságföldrajzi térképe

Mivel a trianoni határok meghúzásakor elsődleges szempont volt, hogy a körkörös felépítésű, Budapest központú vasútvonalaink a kisan-tanhoz kerüljenek, így egészségtelen, a mai napig tartó vízfejűség alakult ki Budapest körül, és a vasúti alkalmazotti réteg is túlfejletté vált. Nagyvárosokat választottak el agglomerációjuktól, városokat szakítottak ketté, mely a gazdaság ellátási láncait is szétzilálta (58. ábra). Magyarország népsűrűsége immár a világon 8. legmagasabb lett (82 fő/km²).

Néhány iparág esetében nem volt olyan drasztikus a trianoni békeszerződés hatása: a pénzintézetek kétharmada a csonka Magyarországon maradt, és a gépipar és nyomdaipar kilencven százaléka is. Általánosságban a csonka Magyarország az iparosodottabb, fejlettebb területeket foglalta magában, ezáltal a további iparosodás valamelyest könnyebbé vált. Természetesen mindez sovány vigasz az egyik legnagyobb nemzeti tragédiánk értékelésekor.

Az 1918 utáni események Magyarországot váratlan helyzetbe hozták, amelynek következményei alapvető struktúrájában rengették meg a gazdaságát. Mindezek a folyamatok a mai napig tartó hatással vannak a magyar gazdaság természetére, felépítésére.

Felhasznált irodalom:

Berend, T. I. & Ránki, G. (1966). *Magyarország gazdasága az első világháború után, 1919-1929*. (No. 4). Akadémiai Kiadó.

Domonkos, E. (2022). *An Economic History of Hungary*. Pallas Athéné Publishing House.

Fellner, F. (1930). *Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme*. Magyar Tudományos Akadémia.

Garber, P. M. & Spencer, M. G. (1992). The dissolution of the Austro-Hungarian Empire: Lessons for currency reform. In Jovanovich M. (Ed.), *International Economic Integration: Monetary, fiscal and factor mobility issues* (pp. 295-334) Routledge.

Gratz, G. & Schuller, R. (1930). *Die Wirtschaftliche Zusammenbruch Oesterreich Ungarns*. Hölder-Pichler-Tempsky.

Jászi, O. (1983). *A Habsburg-monarchia felbomlása*. Gondolat Könyvkiadó.

Kövér, Gy. (1997). Centripetális és centrifugális erők az Osztrák-Magyar Monarchiában. In *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*.

Központi Statisztikai Hivatal (1913). Magyar Statisztikai Évkönyv, 1913.

Központi Statisztikai Hivatal (1918). Magyar Statisztikai Évkönyv, 1918.

Központi Statisztikai Hivatal (1920). Magyar Statisztikai Évkönyv, 1920.

Központi Statisztikai Hivatal (1924). Magyar Statisztikai Évkönyv, 1924.

Központi Statisztikai Hivatal (1930). Magyar Statisztikai Évkönyv, 1930.

Központi Statisztikai Hivatal (1935). Magyar Statisztikai Évkönyv, 1935.

Layton, W. T. & Rist, C. (1925). *The Economic Situation of Austria*: report presented to the Council of the League of Nations. League of Nations.

Nagy, D. K. (2022). Trade and urbanization: Evidence from Hungary. *American Economic Journal: Microeconomics*, 14(3), 733-790.

Szávai, F. (1999). *Az Osztrák-Magyar Monarchia közös vagyona*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.

Szávai, F. (2009). Volt-e szerepe a gazdasági tényezőnek az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásában?. *Közép-Európai Közlemények*, 2(1), 61-72.

Magyar Statisztikai Évkönyvek, 1913, 1918, 1920, 1924, 1930, 1935, Központi Statisztikai Hivatal

19. POPOVICS SÁNDOR SZEREPE A TRIANONI BÉKETÁRGYALÁSOKON

Marosné Kecse Zsuzsanna Réka

Az Osztrák-Magyar Monarchia 1918. november 3-án kötött fegyverszünetet az antanthatalmakkal Padovában. Ettől kezdve minden magyar kormány készült az első világháborút lezáró párizsi békekonferenciára, azonban a diplomáciai elismerést csak a Huszár Károly vezette, egy évvel később megalakult kabinet kapta meg, amely – a szélsőséges irányzatokon kívül – minden számottevő politikai erőt magában foglalt (ún. koncentrációs kormány). A magyar vezetés által összeállított békedelegáció több szempontból is a történelmi Magyarország lenyomata volt: tagjai a politikai, diplomáciai, katonai, gazdasági és kulturális elitből kerültek ki, többségük nemesi háttérrel bírt, világnézetüket a konzervativizmus és a nacionalizmus határozta meg.

A magyar küldöttség elnöke gróf Apponyi Albert, korának talán legmegbecsültebb magyar politikusa lett, akinek munkáját öt főmegbízott segítette: gróf Teleki Pál, gróf Bethlen István, Popovics Sándor, báró Lers Vilmos és gróf Somssich László. Az összesen 68 tagú delegáció tagja volt még hat megbízott, nyolc szakértő, Praznovszky Iván főtitkár és két helyettese, továbbá titkárok, irodai tisztviselők, gyors- és gépírók, irodaszolgák, nyomdászok és újságírók.

59. ábra: Gróf Apponyi Albert és a magyar békedelegáció tagjai.

Forrás: OSZK EPA

Popovics Sándor kora legnagyobb pénzügyi szaktekintélyének számított, de a háborús összeomlás után nem kívánt többé semmilyen hivatalt vállalni vagy részt venni a közéletben, a kormány azonban emlékeztette rá, hogy az országnak szüksége van az ő tekintélyére és szaktudására. Példaértékű módon Popovics végül hazánk érdekeit előtérbe helyezte személyes preferenciáival szemben, és főmegbízottként csatlakozott a béke delegációhoz, amely 1920. január 5-én indult különvonattal a békekonzferenciára. A küldöttség Neuilly-ben, Párizs egyik elővárosában lakott, ahol nem érintkezhetek kívülállókkal, és csak külön engedéllyel és kísérettel léphettek be a fővárosba.

60. ábra: A párizsi magyar béke delegáció tagjainak autogramjai a Château de Madridban működő Restaurant Henry menükártyáján (1920. január 8.).

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum

A küldöttség jelentős dokumentumanyaggal érkezett a békekonzferenciára, amely statisztikákat, térképeket, állásfoglalásokat és a magyar kormány igényeit tartalmazta. Ezeket január 10-én hét jegyzék formájában nyújtották át a békekonzferenciának, a magyar delegáció pedig öt nappal később vette át a békeszerződés tervezetét. Apponyi másnap tartotta meg nevezetes beszédét az öt főhatalom képviselőiből álló Legfelsőbb Tanács előtt, ahol kijelentette, hogy a békeszerződés tervezetét lényeges módosítások nélkül nem fogadhatja el, a területi kérdések rendezésére pedig népszavazást követelt. A béke delegáció nagy része hazautazott, majd

február 11-én tértek vissza Párizsba, ahol átadták a magyar kormány 18 válaszjegyzékét a békefeltételekre.

Hosszú hallgatás után a Legfelsőbb Tanács végül visszautasította a magyar ellenjavaslatokat, és május 5-én átadta Praznovszkynak a békeszerződés végleges szövegét, amely alig különbözött a korábbi változattól. A válaszhoz mellékelte, Millerand francia elnök által aláírt kísérőlevélben azonban homályos utalás szerepelt arra vonatkozóan, hogy később lehetőség nyílhat a határok kiigazítására. Május 18-án a magyar kormány értesítette az antantot, hogy kész aláírni a békeszerződést, mire másnap Apponyi és a békedelegáció lemondott. A kormány végül két új meghatalmazottat nevezett ki dr. Benárd Ágoston és dr. Drasche-Lázár Alfréd személyében, akik 1920. június 4-én a versailles-i Nagy Trianon palotában aláírták a magyar békeszerződést. A politikai elit körében vita volt arról, hogy helyes döntés-e a feltételek elfogadása. Popovics az aláírás mellett érvelt, ugyanis úgy vélte, hogy ha akkor nem írják alá a békeszerződést, később lehet, hogy rosszabb helyzetben, rosszabb pénzügyi feltételek mellett kell mégis megtenni.

61. ábra: A magyar békeszerződés aláírása a Nagy-Trianon palota Cotelle termében (Versailles, 1920. június 4.).

Forrás: Ministère des Affaires Étrangères, Archives Diplomatiques

A magyar békedelegáció 1920. február és május között több alkalommal ülésezett, hogy megtárgyalja a békefeltételeket, és előkészítse a kormány számára az ellenjavaslatokat. A küldöttség két főcsoportban végezte a munkáját: a pénzügyi-gazdasági főcsoportot Popovics vezette, a jogi-politikai főcsoport pedig Apponyi elnöklete alatt működött.

A békeszerződés pénzügyi-költségvetési rendelkezései három nagy csoportra oszlottak: az első a jóvátétel kérdése, a második és harmadik pedig az OMM feldarabolásából következően az államadósságok megosztása és a jegyforgalom rendezése volt. Popovics és a delegáció többi tagja a magyar érdekeket képviselve próbált hatékonyan fellépni és megfogalmazni a szerződés rendelkezéseivel kapcsolatos aggályaikat. A pénzügyi ellenészrevételek tükrözték azt az általános felfogást, hogy a békeszerződés figyelmen kívül hagyta a fegyverletétel óta bekövetkezett eseményeket (a forradalmat, a bolsevik hatalomátvételt és a román megszállást), amelyek jelentősen rontották az ország háborúban meggyengült gazdasági teljesítőképességét.

A jóvátétel vonatkozásában a trianoni szerződés kiindulási pontja az volt, hogy Magyarország – mint Németország, a háború fő felelősének szövetségese – a háború egyik okozója, így felelős az antanthatalmaknak okozott háborús veszteségekért és károkért, amelyekért jóvátétellel tartozik. Noha a békedelegáció rámutatott arra, hogy a magyar nemzet nem akarta a háborút, kártalanítás járt a személyekben esett egészségügyi és dologi károkért, valamint a háború után fizetendő segélyekért, nyugellátásért és kárpótlásokért, a megszállás költségeiért. A békeszerződés csupán általános irányvonalakat rögzített, a pontos összegeket és a végrehajtás módját a rendkívül tág hatáskörrel bíró Jóvátételi Bizottság határozta meg. A jóvátételi összeg törlesztésére 30 évet állapított meg a szerződés, amely 1921. május 1-jével indult volna, de a terheket egészen 1923. végéig nem állapították meg.

A végleges jóvátételi összeg hiányában és annak meghatározásáig az ország elsősorban természetben törlesztett a győztes hatalmaknak. A békeszerződés előírta a hadiflotta és a hadianyagok teljes átadását, valamint a vasúti járműpark részleges átadását. 1929 nyaráig az ország összesen 1714 darab vasúti kocsit adott át a győztes hatalmaknak. Az ország egyik fő exportcikkét jelentő állatállományból 1928-ig 22 206 darabot szállított le az ország Olaszországnak, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak és Görögországnak. A pécsi szénbánya termelésének 44 százalékát az új jugoszláv állam kapta meg, munkanaponként 880 tonna szén értékben egészen 1926 végéig. A Pénzügyminisztérium számításai szerint jóvátételként 1929 nyaráig 21,6 millió pengő természetbeni kártérítést fizetett az ország.

Az elcsatolt területeken levő magyar állami tulajdon- és vagyonelemek értékét a végső jóvátétel összegéből szükséges lett volna levonni, ezt a magyar állam több, mint 6 milliárd aranykoronára, a Jóvátételi Bizottság megbízottjai ennek alig több, mint negyedére értékelték. Ezen igényéről a magyar állam 1930-ban lemondott. Ezzel összhangban azon igényét, hogy az ország területét ért román és csehszlovák megszállás alatt felmerült károkat is térítsék nem tudta érvényesíteni, cserébe a szomszédos országok is lemondtak a megszállási károk jóvátételéről.

1923 decemberében a Jóvátételi Bizottság az állami bevételekre vonatkozó részleges zálogjog feloldásával összhangban 200 millió aranykorona, 1924-1943 között fizetendő jóvátételi összeget szabott ki Magyarországra, melyet a népszövetségi kölcsön futamideje alatt is fizetni kellett. 1932 nyaráig Magyarország 52,1 millió aranykorona (60,5 millió pengő) jóvátételt fizetett ki. Az egyéb természetbeni kifizetések, beleértve az elcsatolt területeken fekvő magyar állami javak összességét, megközelítették a 17 milliárd pengőt 1929 végére. A jóvátételi kérdések végső rendezése végül csak 1930-ban, a második hágai konferencián történt meg. 1930 és 1943 között évi 3,6 millió aranykorona, míg 1944 és 1966 között évente 13,5 millió aranykorona megfizetésére kötelezték Magyarországot, ezzel megszűnt a Jóvátételi Bizottság zálogjoga is. Az időközben bekövetkező gazdasági világválság miatt azonban 1931-ben a jóvátételi kötelezettséget ideiglenesen felfüggesztették, 1932-től pedig befagyasztották, mely így is maradt.

Az államadósságok megosztása kapcsán a szerződés különbséget tett a címletekben fennálló és egyéb adósságok, a zálogjogilag biztosított és nem biztosított tartozások, valamint a háború előtt és alatt kötött adósságok között. A címletekben fennálló adósságok esetében a háború előtt kibocsátott tartozások megosztását részletesen szabályozta a szerződés, a háború alatt kibocsátott hadikölcsönkötvényeket pedig le kellett bélyegezni. A nem címletekben fennálló adósságok a kibocsátás idejétől függetlenül Magyarországot terheltek. A zálogjogilag biztosított adósságok esetében az utóállamok annyi tartozást voltak kötelesek viselni, amennyi a területükön lévő objektumokat (azaz a vasutakat) terhelte. A zálogjogilag nem biztosított adósságok (hadikölcsönök, járadékok) kapcsán az 1911-1913. közötti évek teherviselésének arányában állapították meg a tartozásokat. A pénzügyi albizottság mindkét rendelkezést aggályosnak találta.

62. ábra: Popovics Sándor a magyar béke delegáció tagjaként Párizsban.
Forrás: Nemzeti Filmarchívum

A jegyforgalom rendezése összefüggött az OMB felszámolásával, ami Popovics számára különösen releváns kérdés volt. A békeszerződések értelmében a volt Monarchia utódállamai a hatálybalépést követő két hónapon belül kötelesek voltak felülbélyegezni a forgalomban lévő bankjegyeket, további tizenkét hónapon belül kicserélni azokat saját bankjegyeikkel, a bevont bankjegyeket pedig be kellett szolgáltatni a Jóvátételi Bizottságnak. A szerződés különbséget tett az 1918. október 27. előtt és után kibocsátott bankjegyek között, és csak az előbbiekre ismerte el az összes utódállam kötelezettségét, míg az utóbbiakért kizárólag az osztrák és a magyar állam volt köteles beváltási garanciát vállalni. Az OMB vezetése ezt a rendelkezést értelmetlennek és technikailag kivitelezhetetlennek tartotta. A trianoni szerződés lényegében csak a kész tényeket rögzítette, amikor Magyarországot az OMB felszámolására kötelezte, hiszen a bankjegyek felülbélyegzése és a nemzeti valuták kibocsátása már 1919. elején elkezdődött az utódállamokban, az OMB pedig a szerződés aláírásakor már hónapok óta szigorúan elkülönített üzlet- és számlavezetés mellett működött Bécsben és Budapesten.

A felszámolás, ezen belül az OMB vagyonának utódállamok közötti megosztásának részleteit a felszámolóbiztosok határozták meg. A felszámolási tárgyalásokon a magyar kormány teljhatalmú megbízottja Popovics volt, aki a vagyon és az érckészlet felosztásánál a területi elvhez ragaszkodott az új államok által preferált arányos osztozás elvével szemben. Hangsúlyozta továbbá, hogy az OMB nem állami intézmény,

hanem részvénytársaság, így vagyona és érckészlete a részvényeseket illeti meg. A felmerült nézeteltéréseket az 1922. március 14-én elfogadott bécsi jegyzőkönyv rendezte, amely – a békeszerződés szellemiségével összhangban – figyelmen kívül hagyta az OMB és részvényesei érdekeit. Az egyezség értelmében Magyarországnak végül 2,5 milliárd aranykoronát kellett az újonnan létrejött utódállamok rendelkezésére bocsátani, ami nagy felháborodást váltott ki a hazai közvéleményben. Ezt ugyan Popovics is óriási veszteségként élte meg, mégis a hosszabb távú előnyöket szem előtt tartva úgy érvelt, hogy ez az arany volt az ára az OMB mielőbbi felszámolásának, amelynek köszönhetően hamarabb és kisebb gazdasági veszteséggel jöhet létre az önálló magyar jegybank. A felszámoló bizottság és Magyarország 1922 májusában kötött egymással szerződést, amely papíron is lezárta az OMB felszámolásának folyamatát.

Felhasznált irodalom:

Keresztes, Cs. (2010). Válogatás a trianoni magyar békedelegáció és a magyar kormányzat közötti táviratváltásokból, 1920. január-június. *Kisebbségkutatás*, 19(2), 246–269.

Pogány, Á. (1992). Az Osztrák-Magyar Bank felszámolása. *Aetas*, 7(4), 19–33.

Pogány, Á. (2024). Jóvátétel és gazdasági rekonstrukció. Magyarország trianoni békeszerződésből eredő pénzügyi kötelezettségei. *Kézirat, megjelenés alatt*.

Popovics, S. (1920). A békeszerződés állampénzügyi határozatai. *Új Magyar Szemle*, 1(3), 265–273.

Szabó, Zs. L. (2022). Nem a szabadkőművesek miatt bomlott fel a történelmi Magyarország. *Magyar Hang*, 5(44), 26.

Vécsey, M. (1931). Popovics Sándor. In *Száz értékes magyar* (pp. 194–196). Hungária Hirlapnyomda Rt.

Zeidler, M. (2017). *A magyar Békeküldöttség naplója. Neuilly-Versailles-Budapest (1920)*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

Újságcikkek:

Magyarország. (1920). A béke delegáció albizottságainak munkája. A mezőgazdasági, a pénzügyi és a vasúti bizottságok dolgoznak – A pénzügyi feltételek tarthatatlansága. *Magyarország*, 27(30), 3.

Pesti Hírlap. (1920). A magyar delegáció pénzügyi jegyzékei. Beszélgetés Popovics Sándor főmegbízottal. *Pesti Hírlap*, 42(48), 1–2.

Katolikus magyarok vasárnapja. (1960). Gondoljunk csak arra, hogyan kötötték meg a trianoni békét? *Katolikus magyarok vasárnapja*, 67(65), 2.

M. Kir. Külügyminisztérium. (1920). Jegyzőkönyv, fölvetetett a magyar Békeküldöttség 1920. évi januárius hó 21.-én délután 6 órakor, a külügyminisztérium II: emeleti tanácstermében, tartott ülésén. In *A magyar béketárgyalások – Jelentés a magyar Békeküldöttség működéséről Neuilly S/S.-ben 1920. januárius-március havában, II. kötet* (pp. IX–XII).

20. PORTRÉ: JOHN MAYNARD KEYNES

Szalai Zoltán

A huszadik század kétségtelenül legnagyobb hatású közgazdásza a brit John Maynard Keynes volt. Egyik legnagyobb hatású ellenfelének, a Nobel-emlékdíjas Milton Friedmannak tulajdonított mondás, ám bizonyítottan Richard Nixon amerikai elnök (1969-1974) megállapítása szerint: „mindannyian Keynesianusok vagyunk”. Keynes állandó viszonyítási pontot jelentett a múltban, és ma is jelent hívei és bírálói számára egyaránt.

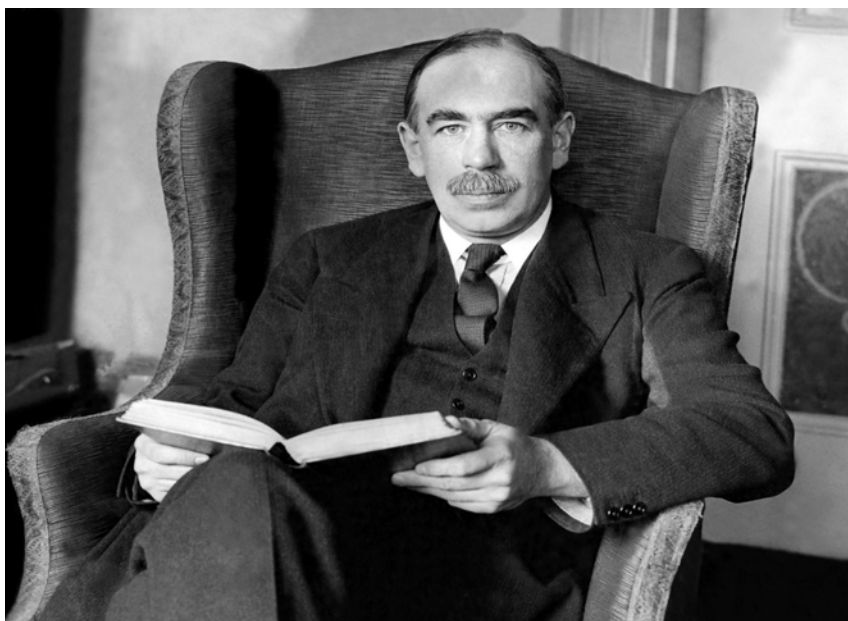
John Maynard Keynes életpályája

- Született: 1883. június 5-én Cambridge-ben, Angliában
- 1904 – Megszerzi alapidiplomáját matematikából
- 1911 – A *The Economic Journal* szerkesztőjévé válik
- 1915-1919 – Az angol kincstár alkalmazottja
- 1919 – A versailles-i békekonferencián az angol kincstár pénzügyi képviselője
- 1919 – A béke miatt lemond kincstári pozíciójáról
- 1930 – Megjelenik kétkötetes *Értekezés a pénzről* című munkája
- 1936 – Megjelenik legőfbb műve, *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* című munkája
- 1942-1946 – A Bank of England Igazgatótanácsának tagja
- 1944 – A Világbank küldöttjeként részt vesz a Bretton Woods-i rendszer kidolgozásában
- Elhunyt: 1946. április 21-én Tiltonban, Angliában

1883-ban született, mérsékelt jómódú családban, az angliai Cambridge-ben. Apja a King's College közgazdaságtan tanára volt, édesanyja pedig az első nők közé tartozott, aki elvégezte ugyanezen egyetemet. Keynes a King's College-ban elsősorban matematikát és etikát tanult, de a korszak meghatározó közgazdásza, Alfred Marshall hatására a figyelmé a közgazdaságtan és a közpolitika felé fordult. Ennek ellenére kevés formális közgazdasági képzésben vett részt, diplomát matematikából szerzett. Tagja volt a Bloomsbury Társaságnak, amely híres értelmiségiekből állt, és akik eszmeileg is és életvitelszerűen is szabadelvű közösséget alkottak. A csoport hatással volt Keynes munkásságára, az általuk képviselt normákat magáénak vallotta, nyilvános szerepléseiben is követte.

Keynes kormányzati karrierre készült. Első munkahelye egy versenyvizsga második helyezettjeként a kormányzat India Hivatalában volt, de kevesebb, mint két év múlva visszatért az egyetemére közgazdaságtant tanítani. Könyvet írt az indiai pénzügyekről, szerkesztője lett az Economic Journal című tekintélyes tudományos folyóiratnak. Mivel a kiemelkedő elméleti tudását magas színvonalon alkalmazta gyakorlati problémákra, az első világháború kitörésekor a kormány visszahívta külső tanácsadónak, így vett részt a párizsi béketárgyalásokon. A békekötést követően, 1919-ben lemondott a kormányzati állásáról, és világhírnévre tett szert a tapasztalatait összefoglaló, a béke gazdasági következményeiről szóló könyvével. (Ezt később külön ismertetjük.)

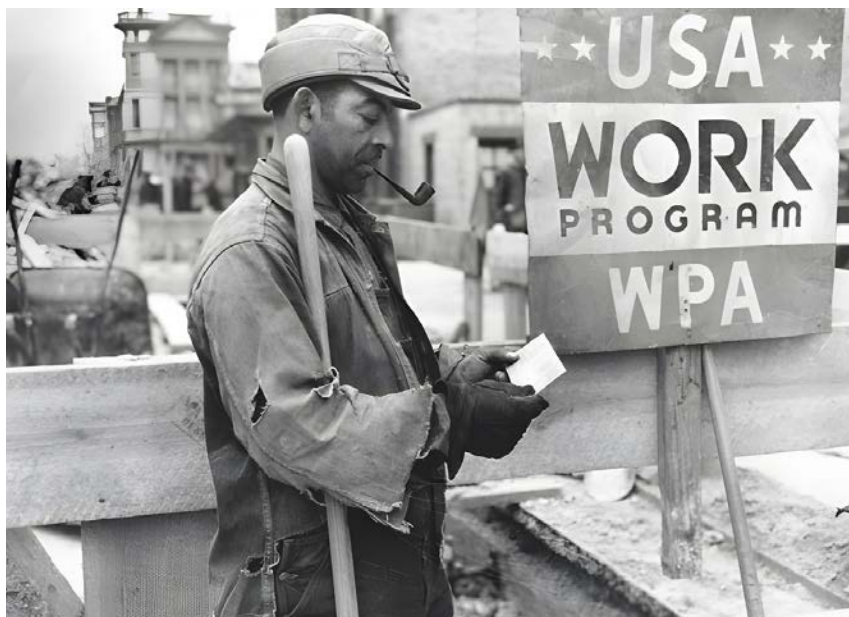
Az európai újjáépítés alakulását figyelemmel kísérte és további könyvekben és általa szerkesztett kiadványokban dokumentálta is. 1921-ben könyvet írt valószínűségszámításból, melyben kifejtett gondolatai végigkísérték a munkásságát és megalapozták a „fundamentális bizonytalanság” tézisét. Könyve elméleti megalapozást ad a kormányzati politika számára, miközben elveti a gazdasági szereplők tökéletes tájékozottságának feltevését. Két fontos könyvben új pénzelméleti és monetáris politikai megközelítést dolgozott ki. A modern pénzt ezekben az írásokban úgy mutatja be, mint amelyeknek már megszakadt a kapcsolatuk a nemesfémekkel. Ennek ellenére ekkor még nem ellenezte a valutaárfolyam stabilitása szempontjából az aranytartalom deklarálását nemzetközi tranzakciókban, de semmiképpen nem a háború előtti paritáson gondolta azt megvalósítani. Keynes ezzel jelentős mértékben eltért a korszakban uralkodó gondolkodástól, amit a Népszövetség szakosított szervezete is képviselt.

*63. ábra: John Maynard Keynes portréja.
Forrás: United Press International*

Későbbi írásaiban már egyértelműen a mai értelemben vett állami kibocsátású papírpénzként írta le a korabeli hivatalos pénzeket. Kezdeményezte egy rokon pénzelméletet képviselő német könyv angol kiadását (Georg Friedrich Knapp (1905): *The State Theory of Money*). Ugyanakkor szimpátiával követte Knut Wicksell svéd közgazdász munkásságát és segítette elő az angol megjelenését tiszta hitelpénz elméleten alapuló pénzelméleti könyvének (*Interest and Prices*, 1898/1936). Mindezek alapján nagyon korszerű tudása volt a pénzről és a monetáris politikáról, amelyekhez a mai vitákban is igen gyakran visszanyúlnak a szakértők.

A harmincas évektől, különösen az 1929-33-as nagy gazdasági válság hatására egyre távolodott a korábban uralkodó közgazdasági gondolkodástól, amely az államnak csak minimális szerepet szánt a gazdaságpolitikában, és amely e helyett a piacok önszabályozásában bízik. Számos nagytekintélyű közgazdász, még sokan azok közül is, akik a párizsi béke gazdasági következményeiről szóló munkáit nagyra értékelték, egyre kritikusabbakká váltak vele szemben, közülük tartozott például Gustav Cassel és különösen Friedrich Hayek.

64. ábra: Kormányzati munkahelyteremtési program a New Deal idején.
Forrás: US National Archives

Keynes legkiérleltebb műve, az 1936-ban megjelent „*A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*” c. könyv új korszakot nyitott a közgazdasági elméletben. A könyv szándéka az volt, hogy bemutassa a modern, nagyvállalatok által dominált gazdaságok működését, leírja, és ezzel megalapozza a kormányzati gazdaságpolitikát, amellyel elérhető a teljes foglalkoztatás. Ebben a bemutatásban a modern gazdaságok önmagukra hagyva hajlamosak a munkaerő alulfoglalkoztatására és gazdasági stagnálásra. A gazdaságpolitika feladata az, hogy alacsony kamatokkal és a kormányzati kiadások változtatásával eljuttassa a gazdaságot addig a határig, ahol még éppen nem alakul ki túlfűtöttség, nincs alulfoglalkoztatás és bővül a gazdaság. A válság nyomán Keynes ezen gondolatai széles körben elfogadottakká váltak és befolyásolták a döntéshozókat.

A második világháború újabb lökést adott az állam gazdasági beavatkozásának. Keynes újabb műve a hadi kiadások finanszírozásának módszereit és a kapcsolódó államadósság kezelését tárgyalták meglehetősen újszerű módon. Végül a második világháború utáni nemzetközi pénzügyi rendszer kialakítását célul kitűző Bretton Woods-i tárgyalásokban való

részvételre ismét meghívást kapott a brit kormánytól. A brit álláspontot képviselve csak részleges sikereket érhetett el az amerikai Harry Dexter White-tal szemben (65. ábra). Ennek ellenére a konferencia nyomán létrehozott Nemzetközi Valutaalap és Világbank bizonyos fokig Keynes sikerének is tekinthető. Igaz, hogy a valutaalap nem lett globális központi bank és a közös elszámolási egységet, az SDR-t is csak 1970-ben hozták létre igen korlátozott felhasználási körben, de a magán tőkeáramlást erősen visszaszorították, amit Keynes a két háború közötti instabilitás egyik fő okának tartott.

65. ábra: Harry Dexter White és John Maynard Keynes
a Bretton Woods-i konferencián.

Forrás: International Monetary Fund

Az 1970-es évek elejéig tartó két és fél évtized, amelyet „keynesi” politikákkal jellemeznek és a névadó 1946-ban bekövetkezett halála miatt már nem érhetett meg, a kapitalizmus aranykorának számít a mai napig. Gyors növekedés párosult meglehetősen stabilitással, a jólét korábban el sem képzelhető növekedésével. A 70-es évek olajárrobbanásával

kezdődött korszakváltással, amely magas inflációt és munkanélküliséget hozott, a keynesi gazdaságpolitika átadta a helyét az új, monetarista, kínálatoldali gazdaságpolitikáknak, amelyek feladták a teljes foglalkoztatás célját.

Keynes gondolatainak hatása egészen napjainkig tart. A 2007-2008-tól kezdődő időszakban, amely több egymást követő válságot eredményezett, az érdeklődés ismét Keynes és az állami gazdaságpolitika lehetőségei felé fordult. Keynes munkásságát legtöbbször a zárt gazdasági keretben való gondolkodással és a fiskális politikai ajánlásaival azonosították, a monetáris rendszerre vonatkozó meglátásai a háborút követő évtizedekben, amelyeket „keynesiánus” évtizedeknek tartanak, furcsa módon szinte teljesen feledésbe merültek. Pedig életművének legnagyobb részében monetáris politikával, ezen belül is a nemzetközi pénzügyi rendszerrel foglalkozott.

Keynes nem alkotott új, zárt, belsőleg koherens rendszert. Ezt nem tartotta a közgazdászok feladatának. Nagy, formalizált elmélet helyett gazdaságpolitikai eszközökben gondolkodott, ezekhez keresett elméleti megalapozásokat. Napjainkban mind a nemzeti gazdaságpolitikák, mind a nemzetközi pénzügyi rendszer új alapokra helyezése van napirenden. Mindkét területen hasznos Keynes életművének tanulmányozása.

66. ábra: Keynes az Egyesült Nemzetek által szervezett Bretton Woods-i konferencián.

Forrás: Hulton Archive

Felhasznált irodalom:

Carabelli, A. M. & Mario A. (2014). Cedrini Keynes's General Theory, Treatise on Money and Tract on Monetary Reform: different theories, same methodological approach?, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 21(6), 1060-1084.

Keynes, J. M. (1921). *Treatise on Probability*, Macmillan.

Keynes, J. M. (1923). *A Tract on Monetary Reform*, Macmillan.

Keynes, J. M. (1930). *Treatise on Money*, Cambridge University Press.

Keynes, J. M. (1936). *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

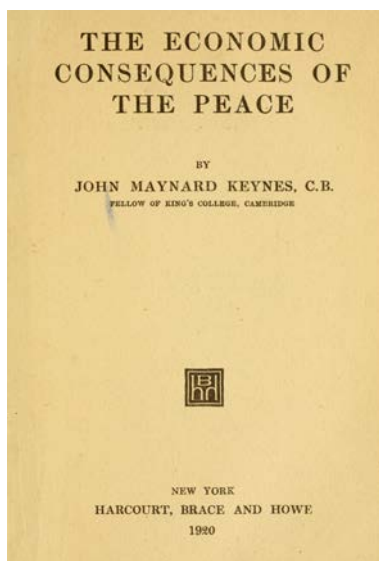
Keynes, J. M. (1940). *How to Pay for the War*, Macmillan.

Tily, G. (2010). *Keynes Betrayed. The General Theory, the Rate of Interest and 'Keynesian' Economics*. Palgrave Macmillan.

21. KEYNES: A BÉKESZERZŐDÉS GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI

Szalai Zoltán

John Maynard Keynes könyve, amely röviddel a párizsi békeszerződés megkötését követően jelent meg 1919. végén, korábban példátlan mértékű visszhangra talált szinte az egész világon. A mai napig megvásárolható, számos nyelvre lefordították és ma is olvassák, vitatják. Újdonság volt, ahogyan használta és ismertette a rendelkezésére álló gazdasági statisztikákat, értelmezte a békeszerződés várható gazdasági és társadalmi hatásait. Éles, gyakran akár sértő módon jellemezte a szerződést készítő és aláíró politikusokat, beleértve a saját közvetlen feljebbvalóit is. Jellemző, hogy édesanyja kérésére az első kiadásban tompította a bírálóinak élet, de később a jellemrajzokat eredeti formájukban is megjelentette.

67. ábra: Keynes könyvének borítója az első amerikai kiadásból, 1920. január

Forrás: The Online Library of Liberty

A kötet megjelenése a közgazdaság-tudomány szempontjából is mérőföldkövet jelentett, mert a mindaddig csak akadémiai körökre szorítkozó, erősen elméleti tárgy, amely előzőleg még az erkölcsstan keretébe tartozott, hirtelen a legszélesebb közvélemény előtt mutatkozott meg és jelezte a modern makroökonomia és makrogazdasági politika kialakulását.

A könyv legfontosabb üzenete szerint a győztes hatalmak olyan feltételeket kényszerítettek a vesztesekre, elsősorban Németországra, amelyeket lehetetlen teljesíteni. A tartós béke gazdasági megalapozása helyett a cél a legyőzöttek gazdasági és katonai potenciáljának végletes meggyengítése

volt. Miközben Németország elveszti a kereskedelmi flottáját, a nemrég szerzett gyarmatait és szén- illetve vastermelése jelentős részét, nem lesz képes a kötelezettségei teljesítésére, és a saját lakosságát sem fogja tudni ellátni a legalapvetőbb közszükségleti cikkekkel. Ezek a megállapítások vonatkoztak a közép- illetve kelet-európai államokra is, köztük a felbomlott Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaira. Részletes gazdasági számításokkal támasztotta alá az elemzését és megjövendölte, hogy a „kartagói” béke csak újabb ellenségeskedéseket fog eredményezni.

Keynes személyesen látta a tárgyalások folyamatát, hiszen a brit kormányt képviselő pénzügyminisztérium tanácsadójaként maga is részt vett azokon. Szorosan együtt dolgozott többek között az angol küldöttséget vezető, Llyod George-dzsal, az amerikai delegációt vezető Woodrow Wilson elnökkel és a francia miniszterelnökkel, Georges Clemenceau-val. Keynest korábbi tapasztalatai különösen alkalmassá tették a könyv megírására, hiszen az egyetem elvégzése után a kormány India Hivatalában dolgozott, és első könyve az indiai pénzügyek alapos elemzését adta. Ezt követően néhány évet a Cambridge Egyetem King's College-ban tanított és itt kollégiumi taggá választották. A háború kitörésekor háborús pénzügyekkel foglalkozott a Pénzügyminisztériumban, így a békekötés idejére már pénzügyi szaktekin-télynek számított a sajtóban megjelent írásai és kiterjedt gyakorlati pénzügyi tudása miatt. A könyv megjelenését követően egy csapásra világhírnévre tett szert, amelyről még a kor legnagyobb tekintélyű monetáris közgazdásza, a svéd Karl Gustav Cassel is elismeréssel nyilatkozott.

68. ábra: A versailles-i szerződés aláírása a Tükörteremben
Forrás: Hulton Archive / Getty Images

Miközben szinte minden megnyilatkozó elismerte a könyv magas színvonalát, bőven kapott bírálatokat is. Az USA-ban azt vetették szemére, hogy gátolja a békeszerződés kongresszusi elfogadását, érveket adva az ellenzők számára, de nagyon rossz néven vették vitriolos jellemzését is, amelyet az elnökökről adott. Angliában többen németbarátnak nevezték, de a legélesebb bírálatokat nem meglepő módon francia szerzőktől kapta. Elsősorban Étienne Mantoux részletesen bírálta Keynes számításait arra jutva, hogy Németország igenis képes teljesíteni a kiszabott jóvátételi, illetve helyreállítási kötelezettségeket. A kérdés szerinte az, hogy hajlandó-e erre Németország. Németországban ezzel szemben szimpátiával fogadták a könyvet, ahol egyébként is árulásnak tartották a békeszerződést. Németország nem tekintette legyőzöttnek magát, és az USA-val kötendő békére számított. Nem érezte bűnösnek, vagy bűnösebbnek magát a győzteseknél és azt is kifogásolta, hogy még a korábbi békekötések esetében sem szabtak ilyen jóvátételi kötelezettségeket a legyőzöttre, mint ezúttal.

Keynes a tárgyalások végeztével, mély csalódásának hangot adva lemondott pénzügyminisztériumi állásáról. 1922-ben több változatlan kiadást követően mintegy függelékként kiadta a békeszerződés felülvizsgálatával foglalkozó könyvét. A Manchester Guardian című lap mellékleteiként 1922-1923 között megjelent kiadványokban a világ szinte minden tekintélyes pénzügyi szakemberét és politikusát felkérte arra, hogy nézeteiket foglalják össze az európai helyreállítással kapcsolatban. Ez a maga nemében szintén páratlan, 800 oldalt megtöltő gyűjtemény Keynes szerkesztésében jelent meg és reflektált a békekötést követő első évek tapasztalataira is. Ez azért is indokolt volt, mert a békeszerződés a kötelezettségek végső összegét nyitva hagyta és egyhangú döntéssel megváltoztathatónak határozta meg.

Utólagos értékelésekben többen pontosították Keynes számításait és az azokra alapozott következtetéseit. Egyesek szerint Németország későbbi újrafegyverkezése cáfolta, hogy elviselhetetlenek lettek volna a követelések. Mások szerint Keynes könyvében előre vetítette a II. világháborút. A viták egyelőre nem zárultak le, részben azért sem, mert később a jóvátételi követeléseket módosították, amivel Keynes számolni nem tudott, bár számíthatott rájuk. A részletek mellőzésével azonban megfogalmazhatjuk, hogy milyen tanulságokkal szolgált a könyv és a róla szóló vita.

Kapcsolódó jóvátétel	Kibocsátás százaléka	Ki fizette?	Visszafizetett?
1815-1819: Napóleoni háborúk	22	Franciaország	Igen
1825-1947: Haiti függetlensége	300	Haiti	Igen
1848-1881: Mexikói-amerikai háború	<1	Egyesült Államok	Igen
1871-1873: Porosz-francia háború	25	Franciaország	Igen
1895-1901: Kínai-japán háború	-	Kína	Igen
1897-1898: Görög-török háború	-	Görögország	Igen
1901-1939: Boxerlázadás		Kína	Igen
1918-1918: Első világháború (Oroszország)	37	Oroszország	Nem
1919-1964: Első világháború (Bulgária)	>150	Bulgária	Igen
1923-1933: Első világháború (Németország)	100	Németország	Nem
1923-1954: Első világháború (Magyarország)		Magyarország	Igen
1945-1952: Második világháború (Finnország)	20	Finnország	Igen
1947-1965: Második világháború (Olaszország)	1	Olaszország	Igen
1953-1965: Második világháború (Németország)	3	Németország	Nem
1955-1965: Második világháború (Japán)	4	Japán	Igen
1994- : Öbölháború	>400	Irak	Igen

69. ábra: Háborús jóvátételi fizetések 1800 óta.

Forrás: Hinrichsen (2023): Keynes, *The Transfer Problem and Reparations, 179-201.*,
In: Clovis (ed): 182. o.

Mindenekelőtt Keynes maga számol be róla, hogy a tárgyalások döbentették rá: Európa valójában egy gazdasági egység volt a háború előtt is, és nem képes fejlődni másképpen, csak együtt. Ezen belül is az európai jólét Németország fejlődésétől függ, amelynek „ipartalanítása” visszavetné az egész kontinenst. Keynes határozott meggyőződése volt, hogy a béke alapvető feltétele a gazdasági helyreállítás és a jólét növelése. Keynesben ekkoriban alakult ki, hogy teljesen új hazai és nemzetközi pénzrendszerre van szükség, amit későbbi írásaiban az aranytól elszakadt „menedzselt pénzrendszernek” nevezett. Fontos szerepet szánt nemzetközi pénzügyi intézményeknek, amilyen a háborút követően létrejött Népszövetség és az ennek keretében létrehozott Pénzügyi Bizottság. A háború utáni rendezés elengedhetetlen feltételének tekintette az adósságok jelentős részének elengedését és a külföldi hiteleket is. Mindezek a javaslatok évtizedekkel később valamilyen formában meg is valósultak, elég a Bretton Woods-i intézményekre, az európai integráció különböző fázisaira – Európai Szén-és Acélközösség, Európai Fizetési Unió (EPU), Vámunió, Közös Piac vagy a Gazdasági és Monetáris Unió – gondolni.

Felhasznált irodalom:

Ambrosi, G. M. (2017). Keynes's principles of European reconstruction. *Annals of the Fondazione Luigi Einaudi*, 51, 25-52.

Clavin, P., Corsetti, G., Obstfeld, M., & Tooze, A. (Eds.) (2023). *Keynes's Economic Consequences of the Peace after 100 Years: Polemics and Policy*, Cambridge University Press.

Clark, P. (2017). Keynes and the Manchester Guardian's Reconstruction Supplements. *Annals of the Fondazione Luigi Einaudi*, 51, 9-24.

Keynes, J. M. (1991). *A békeszerződés gazdasági következményei*, Európa (eredeti angol megjelenés 1920).

Keynes, J. M. (1922). *A revision of the Treaty. A Sequel to The economic consequences of the peace*, Harcourt, Brace and Company.

Keynes, J. M. & Cox, M. (2019). *The Economic Consequences of the Peace*, Palgrave Macmillan.

Pettifor, A. (2019). Balance of power: The Economic Consequences of the Peace, *Nature*, 100, 23.

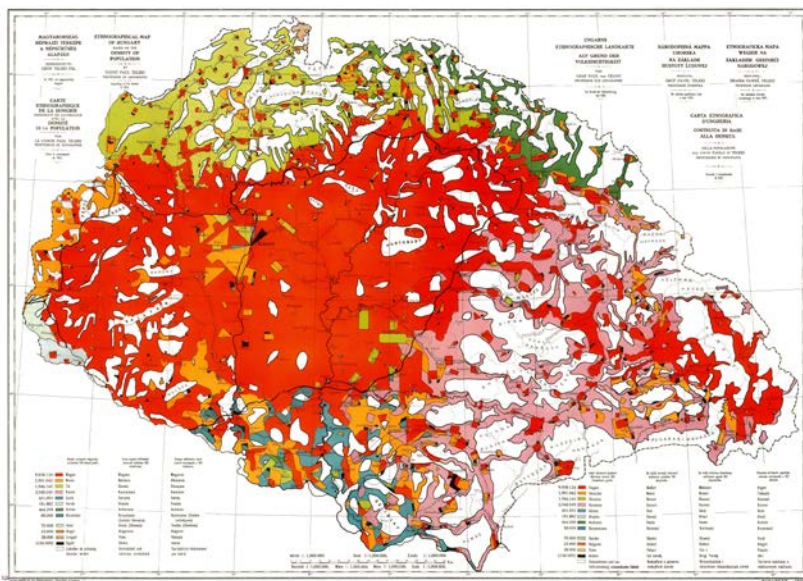
Tily, G. (2010). *Keynes Betrayed. The General Theory, the Rate of Interest and 'Keynesian' Economics*, Palgrave Macmillan.

Tooze, A. (2014). *A The Deluge: The Great War, America and the Remaking of the Global Order, 1916–1931*. Allen Lane.

22. A TRIANONI BÉKE DEMOGRÁFIAI KÖVETKEZMÉNYEI MAGYARORSZÁGRA NÉZVE

Koloh Gábor

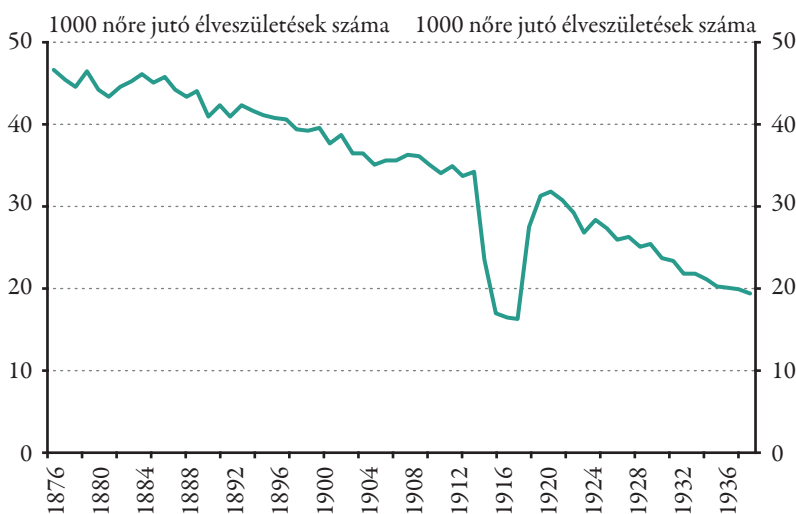
A trianoni békeszerződéssel Magyarország népességi helyzete mind a népességszám tekintetében, mind a népesség homogenitása tekintetében jelentősen megváltozott. A világháború után a Magyar Királyság lakóinak száma az 1920-es népszámláláshoz képest mért mintegy 20,9 millió főről 7,6 millió főre csökkent. A háború előtti királyságnak, azaz Magyarországnak és Horvát-Szlavónországnak népességének 48,1 százaléka volt magyar nemzetiségű, míg a trianoni határokon belül mintegy 89 százalék volt a magyar nemzetiségűek aránya. 3,2 millió magyar nemzetiségű honfitársunk ragadt az új határokon kívül.

70. ábra: Magyarországnak az 1920-as trianoni béketárgyalásokra készült etnikai térképe, az ún. Teleki Pál-féle „vörös térkép”.

Forrás: OSZK Térképtár

Magyarországra legalább 450 ezer ember menekült közvetlenül a trianoni béke előtt és annak ratifikálását követően, egészen az 1924-es korlátozó szabályozásig, ameddig akadályt nem gördített Bethlen István miniszterelnök az útjukba, mely szerint csak a tanulási vagy a családegyesítési szándékkal érkezők előtt áll nyitva az ország. A menekültek valódi száma hosszabb ideje fontos kérdése a hazai kutatásoknak és vélhetően az is marad, hiszen a közvetlen források hiánya, másrészt viszont a helyzet sajátossága nem teszi lehetővé az ezres nagyságrendnél pontosabb becslést. Utóbbi nagyjából a feldúlt ország adminisztratív körülményeiből következők: a pontos, mindenkire kiterjedő regisztrációra nem volt esély. A menekültek segélyezését vállaló Országos Menekültügyi Hivatal iratanyaga, melyhez a kutatások a legtöbb várakozást fűzték, napjainkig nem ismert. A jelenlegi létszámbecslés leginkább az ország népesedési tendenciáját, a környező államok statisztikáit, illetve a mintavételes vizsgálatokat veszi alapul, óvatosan félmillió körüli becsülve a menekültek számát.

71. ábra: Az élveszületési arány alakulása (1876-1939).

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

A hosszú távú demográfiai folyamatokat tekintve fontos kiemelni, hogy egyes tendenciák, mint a termékenység és a halandóság mutatóinak alakulása már a XIX. század utolsó harmadától elmozdulást, egy új trendet tükröztek, miközben az ezekről folytatott diskurzus nem látta, a folyamatbelisége miatt nem is láthatta ezek irányát és összetettségét.

Emiatt aligha meglepő módon, az érzékelt legnagyobb kataklizmához, a háborúhoz és a trianoni béke igazságtalanságához kötötte azok bekövetkeztét.

A háborút követően ugyanis, hiába a népességszám folyamatos növekedése, egyre látványosabbá vált a tény, hogy Magyarország mind több városában és vidékén rohamosan csökken a termékenység mértéke, ami az 1930-as években már a népesség egyszerű reprodukcióját veszélyeztette. Az 1870-es évek után született generációk tagjai ugyanis már a saját bőrükön érezhették, mivel jár, ha az idősebb családtagok egyre tovább élnek, miközben a csecsemő- és gyermekhalandóság arányainak csökkenése következtében az újszülöttek közül is egyre többen életben maradtak. Ennek az átmenetiségnek az emlékét őrzik azok a több mint százéves családi fényképek, ahol egy szűk, nukleáris család tagjainak száma is elérheti a hat-nyolc főt. Az alábbiakban részletesebben áttekintett népesedési változások alapvetően formálták a „Nagy Háborút” követő évek magyarországi társadalmát.

72. ábra: Családi kép 1900-ból.

Forrás: Fortepan

A trianoni Magyarország területére vetítve 1910 és 1930 között gyors ütemben nőtt a népesség száma: 7,6 millióról 8,7 millió főre, ami még impozánsabb, ha az 1870. évi ötmillió főt vesszük alapul, de már kevésbé lelkesítő, ha figyelembe vesszük, hogy ez a változás még így is elmaradt az európai népességnövekedés átlagától. Hosszabb távon érvényesülő, strukturális problémákra irányítja a figyelmet az a körülmény is, hogy ez a növekedés messze nem arányosan oszlott el az ország területén, hanem leginkább a fővárosra, az azt övező települések gyűrűjére és a vidéki nagyvárosokra koncentrálódott. A népesség szerkezetét érintő további változás, hogy a háború hatására megborult nemi egyensúly lassan újra helyreállt, bár érzékeny különbséget jelez, hogy még 1930-ban is 1045 nő jutott 1000 férfira, szemben az 1920. évi 1062 nővel. A háború előtt ez az arány szinte kiegyenlített volt, hiszen 1910-ben 1000 férfira 1007 nő jutott. Ráadásul leginkább a reprodukatív korú, egészséges férfiak veszték el a háború éveit és a születések elmaradása miatt ez Magyarországon is az elöregedés felé mozdította a társadalmat.

Akik a háborúból visszatértek, házasként és nőtlenként vagy megözvegyülteként családi életükben is kihívásokkal és megpróbáltatásokkal szembesülhettek. Magyarországon a házasságkötések arányának csúcspontja 1919, amikor a házasságkötési index értéke 1000 főre számítva 20,2 volt. Ez több mint kétszerese a háború előtti évek értékének és csak 1923–1924-re történik meg a visszarendeződés. A visszatértek életkörülményei sokszor azonban meg sem közelítették azt, amelyet a frontra vonuláskor maguk mögött hagytak: ekkor vált a beteg, alkoholista vagy súlyosan traumatizált, nem ritkán megcsalt férfiktól való menekülés, illetve megszabadulás egyre gyakoribb útjává válás, amit egy újabb házasságkötés követhetett. *„A mai Magyarországon (...) majdnem annyi elválás történik, mint amennyi volt a háború előtti egész Magyarországon.”* – emelte ki a korszak egyik legismertebb statisztikusa, Kovács Alajos.

A házasságkötések néhány éven át tartó kiugróan magas arányát nem követte a születések hasonló növekedése, sőt, a háború utáni évek élveszületési rátája el sem érte a háború előtti. 1914/15 –1918/19 között érthetően lezuhant és a katonák visszatérével gyorsan visszaugrott az élveszületési görbe, de hosszabb távon szemlélve azt, csak a korábbi csökkenő trend folytatását látjuk. Ezen a téren különösen érzékeny veszteséget

szenvedett el az ország, mert az 1918 utáni évek „háborús pótlása”, tehát a megugró születési arány igazából roppant keveset pótol az elmaradt születésekből, hogy aztán már a húszas évek elejétől gyors és folyamatos legyen a csökkenés – történjen a születés házasságon belül vagy kívül. Ráadásul az ország messze legnépesebb városában, Budapesten a húszas évek közepére már évek óta a születési arány elmaradt a halálozási aránytól.

A fentiekben több ponton utaltunk a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkenésére és a felnőttkori halálozás idejének és körülményeinek javulására, de már a korabeli statisztikusok is felfigyeltek az öngyilkosok lassan növekvő arányára: a teljeskörűen még máig feltáratlan jelenség mögött nem nehéz a válásnál jelzett indítékokat felsorakoztatni.

Kiemelendő, hogy rövidebb távon pusztítóbb és emlékezetesebb volt a háború végével közvetlenül összefonódó pandémia, azaz az 1918 és 1922 között pusztító spanyolnátha. 1918-ban minden tizedik halott, több mint 50 ezer ember hunyt el influenzában, amely érték a járvány előtt és után három–négy száz főre volt tehető. Összesen tehát legalább 70 ezren, de a szövődményeivel együtt akár 100 ezer főt is elragadhatott, ami mintegy fele a trianoni országterület 200 ezer főre tehető háborús halálozási veszteségének.

*73. ábra: Maszkot viselő polgári lakosok a spanyolnátha idején.
Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár*

Az első világháború, a Monarchia és még inkább a történeti Magyarország felbomlása a Kárpát-medence és benne a trianoni ország család-jainak életét gyökeresen felforgatta, miközben az már így is egy több évtizeden átnyúló, mélyrétegű átalakuláson ment keresztül. A háború utáni visszarendeződés letörölhetetlenül magán hordozta a korábbi évek hatását is: az elöregedő társadalom, a csökkenő gyermekvállalás jelensége, a népesség országon belüli szerkezeti aránytalansága nem az 1914–1918 közötti évek következménye, de kétségtelenül mélyítették ezeket a problémákat. A növekvő válások, az öngyilkosságok emelkedő aránya és a legyengült szervezetű embereket nagytömegével pusztító spanyolnátha sokáig gyűrűző hatásáért viszont egyértelműen a háború felelt.

Felhasznált irodalom:

Faragó, T. (2011). *Bevezetés a történeti demográfiába*. Budapesti Corvinus Egyetem.

Koloh, G. (2020). Magyarország demográfiája és az első világháború. In Ablonczy B. (szerk.), *Úton: Menekülés, mobilitás, integráció Közép-Európában és Magyarországon az első világháború után* (pp. 11-22). Történettudományi Intézet.

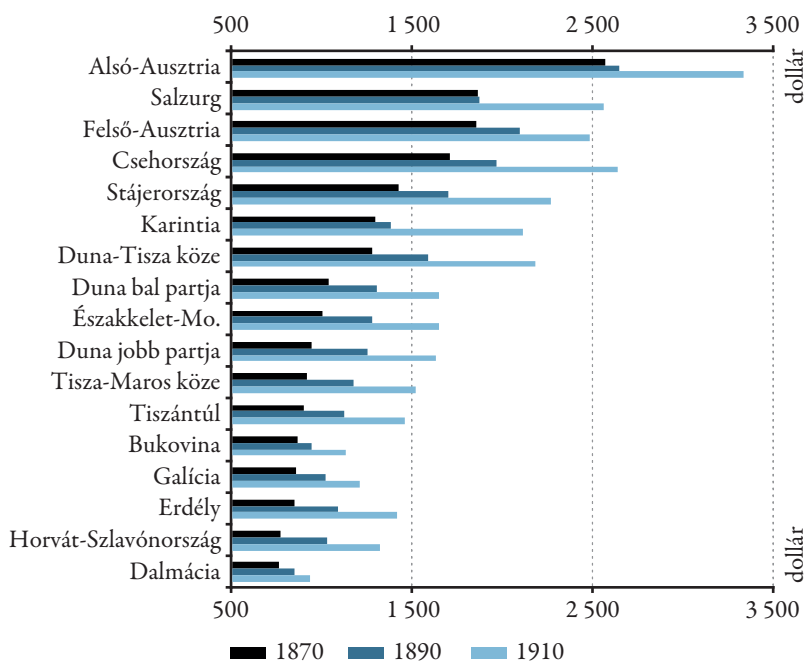
Kovács, A. (1923). Magyarország népessége a trianoni béke után. *Statisztikai Szemle*, 1(1–2), 3-5.

Őri, P. & Spéder, Zs. (2020). Folytonos átmenet: Magyarország népesedése 1920 és 2020 között. *Statisztikai Szemle*, 98(6), 481-521.

23. TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK MAGYARORSZÁGON TRIANON ELŐTT ÉS UTÁN

Demeter Gábor – Szilágyi Zsolt

Magyarország az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP/fő) tekintetében 1880–1910 között jelentős fejlődést mutatott (74. ábra). A dinamikus növekedés azonban jelentős – és a közelmúltig alábecsült – területi differenciáltsággal is járt. Míg a centrumok és perifériák területi elhelyezkedése viszonylag stabil maradt Magyarországon a dualizmus korában, a köztük lévő különbségek érdemi változást mutattak.

74. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása a Monarchia tartományaiban 1870-1910 között.
Megjegyzés: A nemzetközi dollár vagy Geary–Khamis-dollár egy elvi pénzmennyiség, melynek vásárlóereje pontosan ugyanannyi, mint adott időben az Amerikai Egyesült Államokbeli dolláré, tehát tulajdonképpen amerikai dollár vásárlóerő-paritáson átszámítva.
Forrás: Saját szerkesztés Schulze (2007) alapján, konstans Geary-Khamis dolláron

A növekvő írni-olvasni tudás, az infrastrukturális fejlődés és az ipari adóbevételek mezőgazdaságiakhoz mért növekedése ellenére a stagnáló-romló fajlagos agrármutatók szociális és strukturális válságra, az intenzifikáció elmaradására utalnak (75. ábra). A napszámra kényszerülő kisbirtokosok aránya nőtt, a nem agráriumból élő keresők aránya csak öt százalékpontot emelkedett 1900-1910 között, így az agrárium deklaszszáltjai nem tudtak magasabb hozzáadott értéket termelő ágazatokba, így pl. az iparba vagy a kereskedelembe átrétegződni. A kapitalista gazdaság természetes fejlődésmenetének következményeként viszont az egy főre eső települési jövedelem és vagyon eloszlásának, a vasúttól mért távolságnak és az írástudási szintnek a területi egyenlőtlenségei a kezdeti növekedés után 1910-re csökkentek. A kormányzat – liberális gazdaságpolitikájából fakadóan – területspecifikus támogatásokat csak 1900 után kezdeményezett.

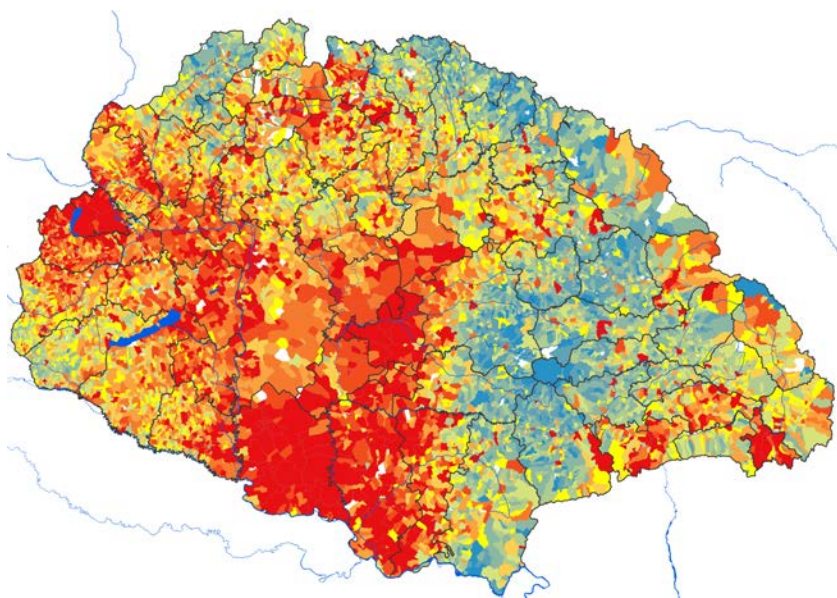
Települési	Egy holdra jutó tiszta föld-jövedelem K-ban*	Egy főre jutó tiszta föld-jövedelem*	Egy főre jutó hasznos terület (kh)*	Legközelebbi vasútállomástól mért távolság (km)	Írni-olvasni tudók aránya	Háziiparban foglalkoztatottak aránya 100 főre
Átlag, 1910	6,26	16,64	3,38	8,59	0,51	0,33
Átlag, 1880	6,00	19,69	4,31	25,00	0,30	0,31
Átlag, 1865	5,80	17,20	4,10	65,53	na	na

Települési	Állami direkt adó 1 főre (K)	Települési vagyon 1 főre (K)	Települési bevétel 1 főre (K)	Állami direkt adó a tiszta föld-jövedelemhez mérve	Napszámra kényszerülő kisbirtokosok a föld-birtokosokhoz mérve	Nem agrárkeresők aránya
Átlag, 1910	12,91	29,67	6,22	1,05	0,65	0,21
Átlag, 1880	6,382	13,15	1,36	0,42	0,27	0,17

75. ábra: A fejlettségi vizsgálatba bevont indikátorok fajlagos értékeinek változásai 1880–1910, 12500 település adatai alapján.
Forrás: KSH adatok alapján saját számítás.

Mivel a regionális léptéknél finomabb GDP felbontás e korra nem számítható, így az egyenlőtlenségek és fejlettségi szint finomfelbontású vizsgálata egyedi indikátorokból képzett kompozit mutatókon keresztül lehetséges (pl. az 52. ábra, vagy az ún. HDI).

Az 76. ábra indikátorai alapján készített kompozit területi fejlettségi térkép alapján a fejlettség a XVIII-XX. században a Pozsony–Buda (Duna) tengely mentén koncentrikusan csökkent. Így a földrajzi irodalom által hangoztatott nyugat-keleti és észak-déli lejtő képe 1910-ben csak a mai országterületre vetítve igaz. A periférikus térségek elhelyezkedése 1880-ban és 1910-ben is hasonlított, és egybeesett a szlovákság, ruszinok, románok dominálta etnikai régiókkal. Erdély közjogi egyesülése Magyarországgal sem jelentette annak gazdasági integrálódását 1910-re – a Szászföldet és Kolozsvár vidékét kivéve alulfejlett maradt. A németység kifejezetten fejlett területeken összpontosult már 1880-ban is, a délvidéki szerbek mutatói javultak a Monarchia idejében.

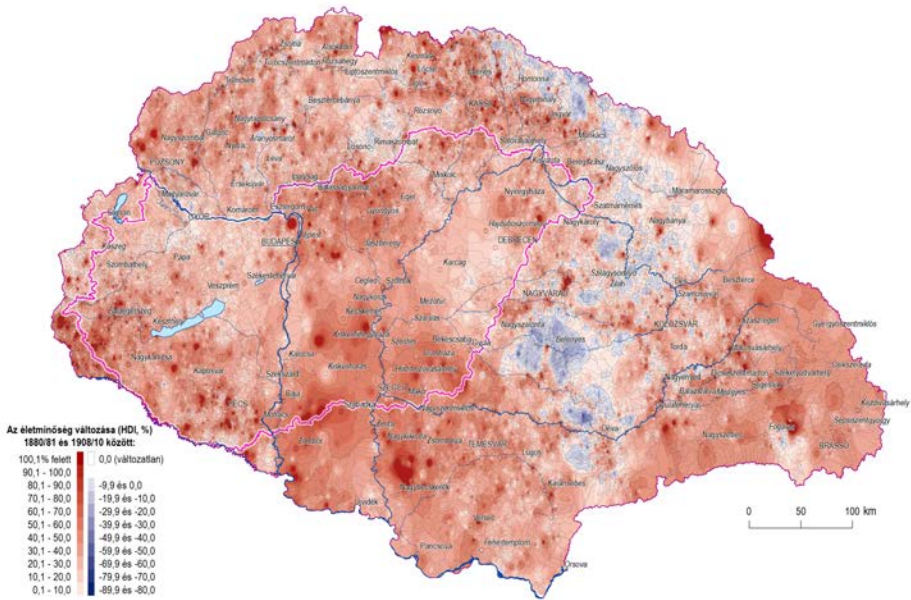

76. ábra: A kompozit fejlettség területi mintázata 1910-ben 15 (27) indikátor alapján. Megjegyzés: A pirosabb árnyalatok magasabb fejlettséget, a kékebb árnyalatok alacsonyabb fejlettséget jelölnek.
Forrás: Saját számítások alapján

A centrumok a perifériáktól több esetben markáns „törésvonalak” mentén különültek el: magyar–román és magyar–szlovák viszonylatban ezek épp a majdani határok közelében húzódtak, a nyelvi kontaktzóna mentén. Itt a fejlettségi viszonyokban érzékelhető törésvonal szinergikusan hatott az etnikai problémákra. Az ország területi fragmentálódása

társadalmi-gazdasági dimenziók mentén tehát még a trianoni határok meghúzása előtt megkezdődött.

A fejlettség területi dimenziója tehát hasonló súllyal esik latba a dualizmus korában, mint a választójogi, nyelvi és földkérdés jól ismert (nem feltétlenül területspecifikus) problémái. Jelentős elmozdulások 1880 és 1910 között a fejlettség területi mintázatában nem voltak, csak a Székelyföld és a Délvidék déli része közeledett (77. ábra). A szakirodalom szerint a területi mintázat megváltozása 30 éven belül még rendszerszintű szerkezeti-politikai változások esetében sem várható.

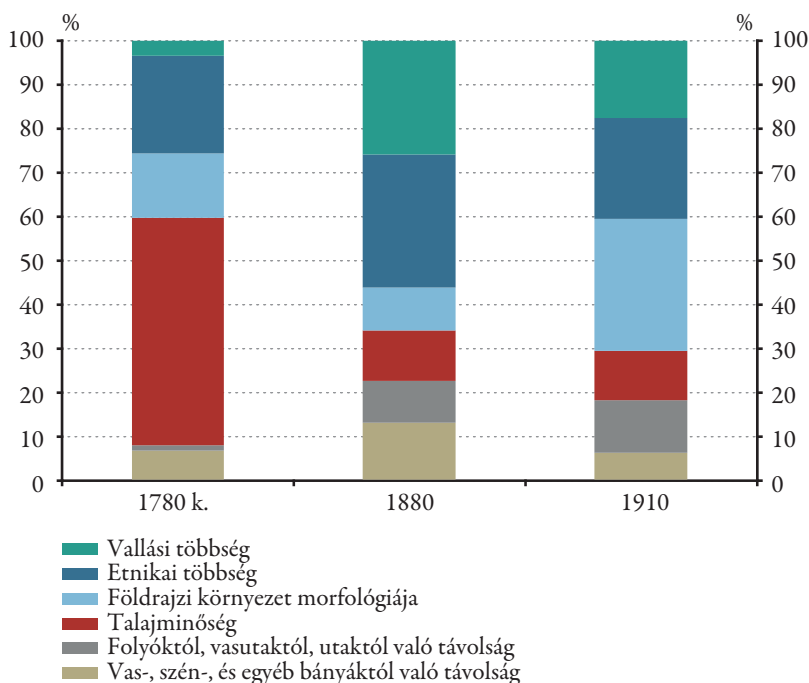

77. ábra: Az életminőség index változása 1880 és 1910 között.
 Forrás: Saját számítások

A települési adatokból számolt országos fejlettségi szintek összevetése alapján 1880-1910 között nem nőtt a fejlettség, és nem volt konvergencia sem: a perifériák közül Kárpátalja és Nyugat-Erdély lemaradása nem csökkent, így a Felvidék felzárkózása nem ellensúlyozta ezt. Korábban, 1780-1880 között, mind a fejlettség, mind a konvergencia nőtt.

A különböző időszakokban vett fejlettségi szintek mozgatórugóinak vizsgálata magyarázatot ad arra, a növekedést meghatározó tényezők

szerepe hogyan alakult (78. ábra). A természeti környezet szerepének erősödése az agrárszféra fellendülésére utal, a nyersanyagtól és közlekedési vonalaktól való távolság jelentőségének csökkenése 1880-hoz képest pedig a modernizációs vívmányok széles körű elterjedésére. Míg 1780 és 1880 között a nyelv fejlettséget differenciáló szerepe fokozódott a magyarok és németek javára, 1880-1910 között a vallási-etnikai viszonyok (vidéken földrajzilag determinált) szerepe is csökkent a fejlettségi szint alakulásában.

78. ábra: A természeti, társadalmi és gazdasági tényezők súlyának változása a fejlettség alakításában, 1780–1910.

Forrás: Saját szerkesztés Földvári Péter számításai alapján

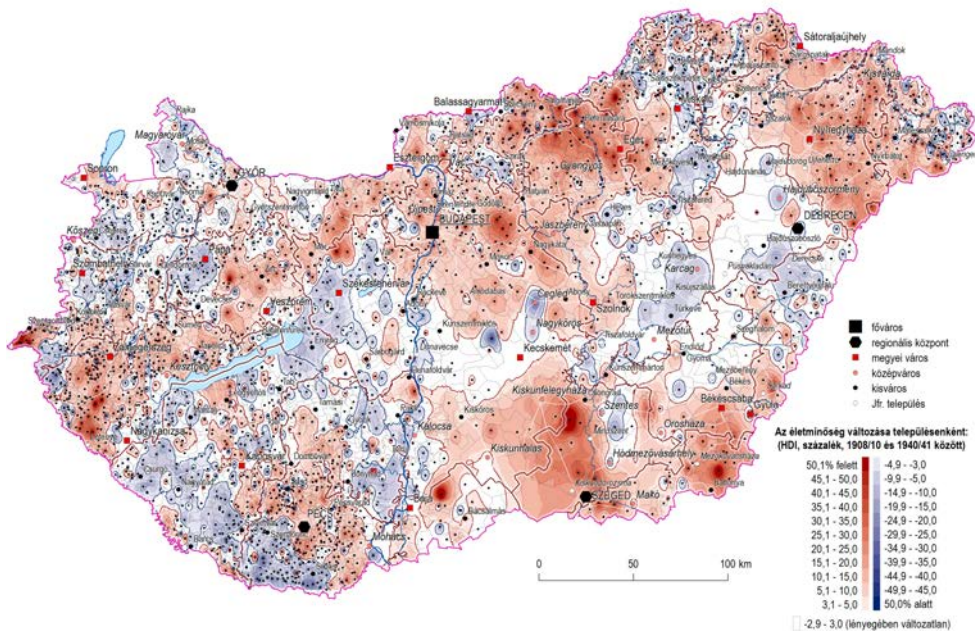
A településnagyság már 1750 körül is fontos differenciáló tényezője volt a fejlettségnek, ez ahogy Trianon előtt 1910-ben, úgy Trianon után 1941-ben is megmaradt. A két világháború közti időszakban a városok adó alapján számolt életszínvonala nőtt, függetlenül az új határtól való távolságuktól, míg a falvaké csökkent 1910-hez képest (79. ábra).

Településtípus*	Határ menti területen (határtól legfeljebb 25 km-re)				Nem határ menti területen (határtól 25 km-nél távolabb)			
	1910	1941	Különbözet		1910	1941	Különbözet	
			érték	%			érték	%
Életszínvonal (FHTT, pengő)								
Városok	11,63	15,15	3,52	130,3	16,12	22,07	5,95	136,9
Falvak	7,24	6,93	-0,30	95,8	7,65	7,50	-0,15	98,1
Életminőség (HDI)								
Városok (1-6)	0,569	0,577	0,009	101,5	0,625	0,609	-0,016	97,4
Falvak	0,507	0,524	0,017	103,3	0,523	0,537	0,013	102,6

79. ábra: Az életszínvonal és az életminőség változása a városokban és a falvakban a trianoni országterületen a határtól mért távolság függvényében, 1910–1941.

Forrás: GHA, MÉTA, ArcMap, saját számítás és szerkesztés. Az FHTT a direkt adókon alapul, a GDP-t helyettesíti, a HDI egyik komponensként.

A kompozit mutató (HDI) esetében azonban a kép már kedvezőbb a vidékre nézve, a falvak életminősége nőtt, a városoké stagnált, a határmenti fekvés nem rontott helyzetükön (80. ábra). Divergencia a regionális központok és a középvárosok szintjén volt, a többi hierarchiaszintet a konvergencia jellemezte 1910-1941 között. A városok közti konvergencia nagy volt a Dunántúlon, de helyzetük nem javult, míg a Dunán innen nőtt az országosan alacsony HDI és stagnáltak a különbségek. A falvak HDI-értéke minden nagytájon konvergált: a fejlettségi szintet tekintve a Dunán innen javulás volt mérhető, a magasabb HDI-indexű Dunántúl stagnált. A teljes településállományt tekintve a HDI mindent nőtt, a differencia csökkent a nagyrégiókban. Országosan a falvak esetében nagyobb konvergencia mérhető növekvő HDI mellett, mely 1941-re elérte a városi szintet, a városokban stagnált a HDI és kisebb volt a konvergencia.

80. ábra: Az életminőség index változása 1910 és 1941 között.

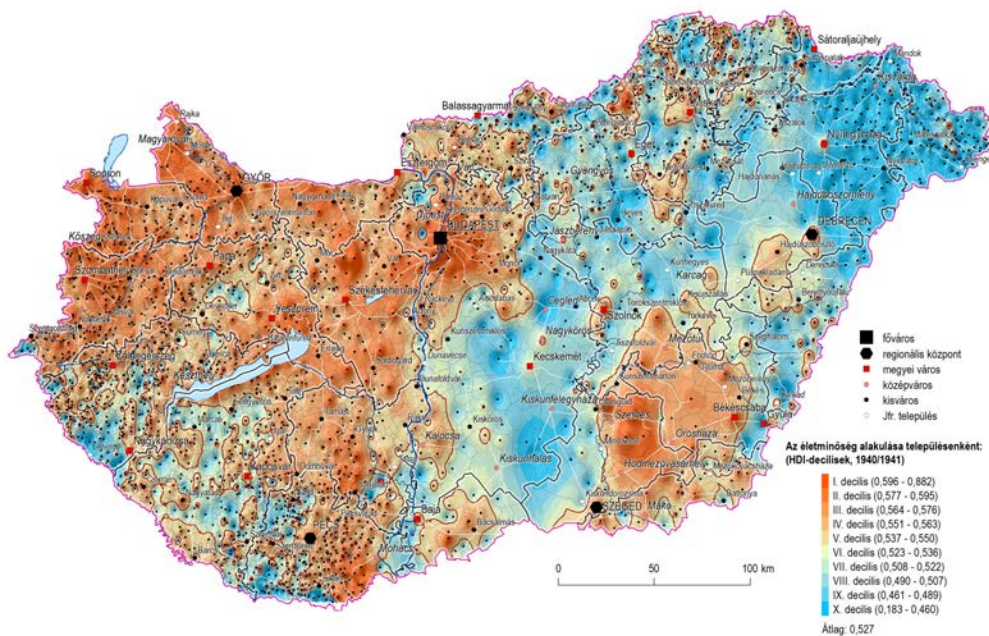
Forrás: Saját számítások

A Tiszántúl 1930 táján veszítette el 1910-ben még kedvező pozícióját, ami több okra vezetődik vissza: a világgazdasági válság, a gabonaárak összeomlása, a Monarchia piacainak elvesztése az 1920 utáni protekcionista fordulat során, de szerepet játszott a határhúzás is. Itt egyébként 1920 előtt is jelentős volt a városhiányos területek aránya, melyek korreláltak a perifériák elhelyezkedésével, tehát nem Trianon volt az elsődleges oka helyzetüknek (81. ábra).

A Duna-Tisza közének felemelkedése folytatódott, szemben a Vajdasággal, mely 1930 után hanyatlott. Az 1910-ben periferikus Északnyugat-Szlovákia fellendülése 1930 táján kezdődött, ezzel párhuzamosan megindult a transzverzális vasút (Léva-Kassa-Ungvár-Nagyvárad-Arad szakasz) magyarlakta és 1910-ben még fejlett sávjának hanyatlása is.

Az adó alapján számolt életszínvonal összefüggőbb területen vidéken a Balaton környékén, a népi németek dominálta Tolnában, a hírhedt Viharsarokban és az iparosodó területeken (Oroszlány-Mór-Dorog, Ózd) javult. A városokban Szeged és a főváros kisugárzása volt kedvező. Az ország nagy részén viszont romlott a helyzet.

A kompozit HDI nőtt a Nyírségben, Pest megyében, a Dunántúli-középhegységben, Pécs és Szeged környékén és a Viharsarokban és Zalában. Viszont a mutató járásszinten divergált a hírheft Ormánságban és a Cse-rehátan, a Sárreéten, a Tisza-tó környékén és több nyírségi járásban – az adóbevételek alapján kedvezőnek ítélt Ózd-Putnok és Mór térségében is – azaz a mai perifériákon. Az itteni fejlődési göcök hatása tehát nem sugárzott ki környezetükre, a növekedés nem szervesült.

81. ábra: Az életminőség index topográfiája 1941-ben.
Forrás: Saját számítások

Felhasznált irodalom:

Egri, Z. (2023). Mobilitás és perzisztencia a hazai települési szintű jövedelemegyenlőtlenségi folyamatokban, 2012–2019. *Területi Statisztika*, 63(1), 3–37.

Papp, I., Péntes, J., F. Romhányi, B. & Demeter, G. (2022). *A fejlettség regionális mintázatának változása 1330–2010 között a Kárpát-medencében*. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 6, 229–262.

Pénzes, J. (2014). *Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek*. Didakt Kiadó.

Rónai, A. (1993). *Közép-Európa atlasz*. Szent István Társulat - Püski Kiadó.

Schulze, M. S. (2007). *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*. (LSE Working Papers no. 106/07). Department of Economic History, London School of Economics.

24. ÁTMENETI IDŐK: GAZDASÁG ÉS PÉNZPOLITIKA A MONARCHIA BUKÁSÁTÓL A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGON KERESZTÜL KORÁNYI FRIGYESIG

Szalai Zoltán

A háború végével Magyarország egy széteső gazdasági egység utódállamává vált, ahol a régi gazdasági kapcsolatok szétszakadtak. Már a háborúban kialakult hadigazdaság is nehézségeket okozott, hiszen a lakosság ellátása háttérbe szorult a hadsereg ellátásával szemben. A Monarchia az ellenfeleihez képest gyengébb gazdasággal rendelkezett, így a viszonylag kisebb hadsereg, amelynek kiállítására képes volt, nagyobb terhet jelentett. A háború alatt a katonai és más állami kiadások növekvő részét közvetlenül finanszírozta a Monarchia közös központi bankja, az Osztrák-Magyar Bank, ami miatt inflációs nyomás alakult ki a Monarchia egészében. A kibocsátott bankjegyek forgalma négyszeresére nőtt és az ércfedezete az 1914 közepén mért mintegy 45 százalékról 1918-ra 1,1 százalékra csökkent. Becslések szerint a háború végére a korona mintegy 60 százalékát érte a háború előtti vásárlóértékének.

Tetézte a nehézségeket, hogy az ellenséges antant által elrendelt gazdasági blokád a háborút követő években is fennmaradt. A háború befejezését követően a blokád miatt kialakult nyersanyag-, fűtőanyag- és élelmiszerhiány mellett az utódállamok által egymással szemben is bevezetett védővámok tovább emelték az árakat. A hazatérő frontkatonák, a hadirokkantak, hadiözvegyek és -árvák, a magyar nemzetiségű menekültek beáramlása és a megörökölt, de a sokkal kisebb országban túlméretessé vált államapparátus ellátása egyszerre növelték az állami kiadások iránti igényt. A jótételi és kiadások, majd a spanyolnátha és nyomában más járványok tovább terheltek a költségvetést, és jelentősen fékeztek a gazdasági tevékenység helyreállítását. Az 1918-ban létrejött Károlyi-kormány, majd 1919 márciusában a hatalmat átvevő Forradalmi Kormányzótanács kevés eredményt voltak képesek elérni a gazdaság szanálásában.

82. ábra: 1. világháborúból hazatért leszerelt katonák csoportképe az öszirózsás forradalomban.

Forrás: Wikimedia Commons

A súlyos gazdasági helyzet igen csekély támogatást élvező politikai vezetéssel párosult. Európa és különösen Kelet-Közép-Európa súlyos legitimációs válságba került, így az adókivetési képessége is és a kiadások visszafogására irányuló szándék is rendkívül korlátozott volt. Már a Károlyi-kormány idején munkások gyáratok foglaltak el, földbirtokokat vettek el a birtokosoktól szovjet, bajor és észak-olasz mintára. Egyszerre zajlottak polgári és szocialista jellegű akciók az országban, ami még tovább mérsékelte elsősorban a városi tőkés vállalatok működtetésére való ösztönzést. A vállalatok „szocializálása” természetesen nagy lökést kapott a Tanácsköztársaság kikiáltásával, de a formálisan állami tulajdon tervszerű működtetéséről egyelőre szó sem lehetett, sokkal inkább anarchikus viszonyok alakultak ki.

Különösen érdekes a pénzügyi helyzet alakulása. A közös központi bank maradt hivatalosan továbbra is a jegybank és még a Károlyi-kormány kérésére Budapestre küldött a bankjegyek nyomásához szükséges kliséket és papírokat. Erre azért volt szükség, mert az infláció miatt

megnövekedett pénzigényhez bankjegyekre volt szükség, de a szállítást Bécsből nem tartották elég biztonságosnak, valamint a kiszállítást az újonnan létrejött osztrák szervezetek is gátolták. Már a Károlyi-kormány megkezdte a bankjegyek nyomtatását, de takarékosági okokból az egyik oldalát fehéren hagyták, illetve később kék hullámvonallal látták el. Az elnagytolt pénzekből 25 és 200 koronás címleteket nyomtattak 1918 folyamán (83. ábra). A bankjegyek sorozatszám alapján is azonosítani

83. ábra: Az Osztrák-Magyar Bank budapesti főintézete által kibocsátott 200 koronás bankjegy elő- és hátoldala, az ún. fehérpénz 1918-ban.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

lehetett a Budapesten nyomtatott bankókat. Ugyanakkor az országon belül is és az új, korábban a Monarchiához tartozó utódállamokban még forgott a régi kék bankjegy. A kétfajta bankó elfogadottsága egyre inkább eltért, és a kéknek „ázsioja” alakult ki a budapesti fehérrel szemben és fokozatosan a kétszeresét érte, annak ellenére, hogy Ausztriában is jelentős infláció alakult ki, a magyarhoz hasonló okok miatt.

Ennek az volt az oka, hogy a hazai gazdasági szereplők a fehér bankóért élelmiszert alig tudtak vásárolni, mert a vidéki gazdák nem fogadták el a terményeikért cserébe. A bankjegyek ércfedezete már a háború alatt is jócskán csökkent, 1919-ben már fél százalékra esett. A 100 korona svájci árfolyama Zürichben 1918 októberében mintegy 44 frank volt, ami 1919. márciusra 22,5-re, augusztusra 11,6 frankra csökkent. A tanácskormány államosítások és kényszerbeszolgáltatások révén igyekezett a bankjegyek fedezetét megteremteni. Nagyobb baj volt, hogy a város nem tudott a vidéknek iparcikket szállítani cserébe az embargó és a kialakult gazdasági káosz miatt. Közben a fehér korona kiáramlása a költségvetési kiadások miatt gyors volt, két-háromszorosára emelt béreket fizettek a gyakran csak fele annyit dolgozó munkásoknak, ami magas infláció mellett mintegy 25 százalékos reálbéremelkedést eredményezett. A hivatalos munkaidő 8 órára csökkent a gyakran 10-12 helyett, de a ténylegesen legdolgozott munkaidő ennél is kevesebb volt a kényszerű állásidők és a gyengülő munkamorál miatt.

A vállalatok elegendő árbevétel híján felérték a pénzügyi tartalékaikat, és részben a vagyontárgyaikat, eladósodtak a bankokkal szemben, amelyek viszont az állami költségvetésre támaszkodtak. A vidék ugyanakkor visszahúzódhatott az önellátásba és csak a kék bankón alapuló kereskedelembe. Utóbbit lehetővé tette, hogy a határ menti kereskedelembe is hozzájuthattak a kék bankóhoz a mezőgazdasági termékekért cserébe, nem voltak ráutalva a fehér koronára. A Gresham-törvény értelmében a kevésbé elfogadott bankjegy kiszorította a forgalomból az elfogadottat, mert az utóbbit felhalmozták, az előbbit pedig igyekeztek elkölteni.

A Forradalmi Kormányzótanács által kibocsátott bankjegy elfogadottságát politikai tényezők is gyengítették. Az Osztrák-Magyar Bank bécsi képviselői egyszerűen hamis pénznek nevezték. Az új politikai rendszer elfogadottsága is alacsony volt, és sokan számítottak a bukására. Az új rendszer számos híve a háborús kényszergazdálkodást és a pénz használatának visszaszorulását egyenesen az új szocialista rendszer kezdeteként,

a magasabb rendű, pénzt nem használó gazdasági rendszer felé tett lépésként értelmezte, ahogyan ez történt Szovjet-Oroszországban a hadikomunizmus idején. A vidéken folytatott terményrekvirálások ellenséggé tették a falusiakat az új rendszerrel szemben. Ugyanakkor, mivel a kék koronát az új hatalom nem tudta szándékosan elinflálni, ezen a kényszerítő úton sem tudta növelni a saját kibocsátású pénz elfogadását.

A Forradalmi Kormányzótanács döntést hozott egy új pénz bevezetéséről, amely fokozatosan felváltotta volna a koronát. Kis címletek kibocsátását meg is kezdte a művelettel megbízott, államosított Postatakarékpénztár (84. ábra).

84. ábra: A Magyar Postatakarékpénztár által kibocsátott 5 koronás államjegy elő- és hátoldala 1919-ben.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

A koronának nevezett bankjegyek átváltását vállalták a Monarchia bankójára. Ehhez megfelelő mennyiségű kék bankót helyeztek letétbe fedezetül. A tervek szerint a megfelelő mennyiségű új pénz legyártását követően megkezdték volna a régi valuta bevonását. Ugyan a régi pénz felülbélyegzését már a Károlyi-kormány előkészítette, erre csak a Tanácsköztársaság bukását követően, 1920 márciusában került sor. Erre azért lett volna szükség, hogy biztosítsák, hogy a bankjegyek csak Magyarországon területén legyenek használhatók. Az állandó váltópénz hiány miatt azonban a régi bankók bevonására nem került sor.

A Tanácsköztársaság 1919. augusztusi bukását követően továbbra is kedvezőtlen volt az inflációs helyzet. Az új ellenforradalmi rendszer többszöri kísérlete a szanálás önerőből való végrehajtására vagyonaadók és kiadáscsökkentések révén sikertelen maradt.

Felhasznált irodalom:

Hatos, P. (2020). Egy lehetetlen történet. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság, *Történelmi Szemle*, 62(2), 1–22.

Huszi, E. (1959). Bankrendszer és pénzforgalom a Magyar Tanácsköztársaságban. In *A Magyar Tanácsköztársaság Pénzügyi Rendszere* (pp. 169-244). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Korányi, F. (1920). A kommün pénzügyi mérlege. In: Huszár, K., *A vörös rémuralom Magyarországon* (pp. 54-66). Berko.

Nagy, T. (1959). Költségvetés és adórendszer a Magyar Tanácsköztársaságban. In *A Magyar Tanácsköztársaság Pénzügyi Rendszere*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Péteri, Gy. (1979). *A Magyar Tanácsköztársaság iparirányítási rendszere*. Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Polányi, K. (2004). *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó.

Varga, E. (2021). *Selected Political and Economic Writings, From the Hungarian Revolution to the Orthodox Economic Theory in the USSR*. Brill Leiden and Boston.

25. AZ ÖNÁLLÓ PÉNZÜGYI FELÜGYELÉS MEGSZERVEZÉSÉNEK IDŐSZAKA

Varga Bence

A Pénzintézeti Központot, mint első integrált felügyeleti szervet 1916. június 1-jén hozták létre. Alapítását megelőzően is működött azonban Magyarországon felügyeleti szerepkört betöltő intézmény, mint például az 1898-ban létrehozott Országos Központi Hitelszövetkezet. Ezen felügyeleti elődszervezetek tevékenységében a felügyelés nem kapott kiemelt szerepet, működésük nem volt integráltnak nevezhető, hanem a pénzpiac egy bizonyos szegmensével összefüggésben láttak el felügyeleti feladatokat.

Erősebb felügyeleti jogosítványokkal rendelkező szervezet létrehozása a pénzintézetek működését szabályozó törvény (ti. 1875. évi kereskedelmi törvény) nem kellően proaktív jellege, a pénzintézetek számának jelentős növekedése és az esetükben előforduló nagyszámú bukások miatt szükségessé vált. Ezt támasztja alá a Soproni Építő és Földhitelbank példája is, amelynek esetében éppen a felügyeleti szabályozás hiánya miatt előfordult, hogy tőzsdei spekulációk során elveszítette saját tőkéjét, ennek ellenére ellenőrzés hiányában továbbra is gyűjtött betéteket, és helyezte ki azokat hitelként, valamint évekig működött jelentős összegű fiktív nyereséget kimutatva. Az Érsekújvári Takarékpénztár az éveken keresztül kimutatott fiktív nyereségét, valójában pedig teljes alap- és tartaléktőkéjét, valamint a betétek egy részét is kifizette osztalékként. A kereskedelmi törvény esetében pedig elmondható volt, hogy mind a pénzintézetek alapítását, mind pedig azok felügyelését formálissá tette.

A Pénzintézeti Központ működését kezdetben határozott, ötéves időszakban rögzítették, melyet csak 1918-ban hosszabbítottak meg határozatlan időtartamra. A kor elméleti-módszertani elveinek fejlettségét mutatja, hogy már az 1916. évi Pénzintézeti Központról szóló törvény is

egyik fő feladatának jelölte meg a pénzügyi egészségesebb fejlődése érdekében a pénzügyintézetek ügyvitelének és ügykezelésének tekintetében történő közreműködést, valamint, hogy működésében egyaránt érvényesüljön az egyenlőség elbírálása és az arányosság elve. Integrált működéséről tett tanúságot, hogy ellenőrzési tevékenysége bankokra, szövetkezetekre és takarékpénztárakra is kiterjedt. Felügyeleti tevékenysége alapításának időszakában még korlátozott volt, hiszen kizárólag azoknál a 20 millió koronánál kisebb saját tőkével rendelkező intézményeknél fogantatható vizsgálatot, amelyek önként kérték azt, vagy amelyek hitelt vettek fel a Pénzügyintézeti Központtól.

Jelentős gazdaságpolitikai lépésnek volt tekinthető, hogy reagálva a korábbi, kisebb méretű, üzleti modelljét tekintve sok esetben életképtelen működésű pénzügyintézeti alapításokra átmenetileg, 1919. január 1. napjáig a 20 millió koronánál kisebb saját tőkéjű pénzügyintézet alapítását megtiltották. Felügyeleti jogosítványainak erősödését jelentette, hogy 1920-ban a vizsgálat hatóköre már kiterjedt mindazon intézményekre is, amelyeknek saját tőkéje 40 millió korona alatti. Ezen felül a 40 millió koronánál nem nagyobb saját tőkével rendelkező pénzügyintézetek alaptőkéjének emelése és a pénzügyintézetek székhelyének áthelyezése 1920-tól a Pénzügyintézeti Központ előzetes hozzájárulásához volt kötve.

85. ábra: Az egykori Pénzügyintézeti Központ 1938-ban megnyílt Szabadság téri székházának eredeti tervrajza.

Forrás: Hungaricana, Budapest Főváros Levéltára

Az ellenőrzés saját tőke általi korlátozását az indokolta, hogy a felügyelői szervezet ekkor még nem volt kellően kiépített, és egy komplexebb üzleti tevékenységet végző pénzügyintézet átfogó ellenőrzése nagyobb apparátust igényelt volna, ez azonban ekkor még nem állt rendelkezésre.

A Pénzintézeti Központ működésének kiemelt felügyeleti jellegét mutatja az is, hogy a korábbi, felügyeleti jogkörrel is rendelkező intézményekkel (pl. Magyarországi Pénzintézetek Országos Szövetsége) ellentétben a Pénzintézeti Központ érdekképviseleti funkciót nem töltött be. 1921. január 1-től kizárólag a Pénzintézeti Központ tagjai fogadhattak el betétet, melyeknél viszont a Pénzintézeti Központ már kötelezően ellenőrzést folytatott. A pénzintézetek ellenőrzése szempontjából kiemelkedő eredmény volt, hogy 1925-től kezdődően a Pénzintézeti Központnak az intézmények körében lehetősége volt (ekkor még nem kötelező jelleggel) legalább éves rendszerességgel vizsgálatot folytatnia.

A Pénzintézeti Központnak – a felügyeleti szerepe mellett, azt kiegészítendő – szanalási funkciója is volt, így a megrendülő, de fenntartható működésű, életképes pénzügyi intézmények számára átmeneti likviditást biztosíthatott, mely gyakorlattal az európai felügyeletek sorában az elsők között szerepelt. *Teleszky János* (1868-1939) pénzügyminiszter így nyilatkozott a Pénzintézeti Központ megalakításakor annak újszerűségéről: „*Valóban ilyen intézmény, amely [...] összekapcsolja a bírálónak, az irányítónak szerepét a támogató, a hitelnyújtó szerepével, amely nemcsak megállapítja a bajokat, hanem mindjárt segíthet is, nincs sehol máshol...*” – elevenítik fel Jakabb és szerzőtársai.

86. ábra: A Pénzintézeti Központ új épületének a tetőtéri nyitott körterasza
Forrás: Magyar Építészeti Múzeum

Felhasznált irodalom:

- Blum, B. (1899). Pénzgazdaságunk és a vidéki intézetek. *Közgazdasági Szemle*, XXIII, 740–764.
- Horváth, Z. (1995). ifj. Fiandorffer Ignác élete és munkássága (1816-1891). II. rész. *Soproni Szemle*, XLIX(2).
- Jakabb, O., Reményi-Schneller, L. & Szabó, I. (1941). *A Pénzintézeti Központ első huszonöt éve (1916-1941)*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Jirkovsky, S. (1945). *A magyarországi pénzintézetek története az első világháború végéig*. Athenaeum Kiadó.
- Teleszky, J. (1927). *A magyar állam pénzügyei a háború alatt*. Magyar Tudományos Akadémia.
- Tomka, B. (2000). *A magyarországi pénzintézetek rövid története (1836-1947)*. Aula Kiadó Kft.
- Varga, B. (2019). *A pénzügyi felügyelés kialakulása Magyarországon. Lehetetlenségi trilemmák előfordulása a hazai felügyelet-történetben* [PhD-értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Közgazdaságtani Doktori Iskola].

26. PORTRÉ: HEGEDÜS LÓRÁNT

Rab Virág

Hegedüs Lóránt az Osztrák-Magyar Monarchia idején szocializálódott, ami alapvetően meghatározta a gondolkodását és viszonyát a munkához. Apja, Hegedüs Sándor hatására azért „*tanulta ki a közgazdaságtant, hogy amikor az országnak szüksége lesz rá, ő ott legyen.*” Az önerőből kereskedelmi miniszterré avanszált apa egyszemélyben volt közgazdász, akadémikus, képviselő és publicista. Az édesanya szintén céltudatos író, Jókai Mór unokahúga. A keresztapa maga az írófejedelem, Jókai Mór. A családtagok mintát adtak a fiatal Hegedüs számára, aki – apjához hasonlóan – több területen is nyomot hagyott maga után: az elméleti közgazdaságtan, a gazdaságpolitika, a szociológia, az irodalom és a publicisztika területén. Tevékenységei közül kiemelkedik a pénzügyminisztersége, melynek kilenc hónapja alatt kimagasló szellemi képességei és kivételes munkabírása mellett holisztikus szemlélete, eredeti gondolkodása, továbbá jó szónoki képességei is megmutatkoztak.

Hegedüs Lóránt életpályája

- Született: 1872. június 28-án Pesten.
- 1882-1890 – A Budapesti Református Főgimnázium tanulója
- 1895 – Doktori címet szerez a Pázmány Péter Tudományegyetemen
- 1898–1905 – A pápai kerület országgyűlési képviselője
- 1905 – A Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) igazgatója, majd 1912-től alelnöke.
- 1910-1918 – A sepsiszentgyörgyi kerület országgyűlési képviselője

- 1913-1917 – A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója
- 1919 – A Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének (TÉBE) szervezője
- 1920 – Az MTA levelező tagja
- 1920-1921 – Az első Teleki-kormány, majd a Bethlen-kormány pénzügyminisztere
- 1934 – Az MTA tiszteleti tagja
- Elhunyt: 1943. január 1-jén Budapesten.

Hegedüs gyorsan világlátott polgárrá vált: Budapesten jogot, Berlinben közgazdaságtant, Londonban szociológiát tanult, ami átfogó ismeretekkel vértette fel az államtudományok területén. 1895-ben avatták doktorra az uralkodó védnöksége mellett és kitüntették a „*promotio sub auspiciis regis*” címmel, azaz „*a király védnöksége mellett felavatva, tanulmányait és doktori szigorlatát kitűnő eredményekkel végezte*”. Ez alkalommal nyilvánosan is esküt tett arra, hogy megszerzett tudásával a királyt, a tudományt és a hazát fogja szolgálni.

87. ábra: Hegedüs Lóránt ifjúkori portréja.
 Forrás: Hegedüs Lóránt örököseinek családi gyűjteménye

Már egyetemi évei alatt felkeltette a szakma figyelmét az adózás témakörében publikált írásaival. Gyakorlati ismereteit – részben Popovics Sándor irányítása alatt – tiszteletbeli miniszteri fogalmazóként első munkahelyén, a Pénzügyminisztériumban gyarapította. 1897-ben a 9. ügyosztályra (szeszadó, cukortermelési, sörtermelési és ásványolaj adók), 1898-ban a 19. ügyosztályra (vasúti és közgazdasági ügyek) volt beosztva a minisztériumban.

Különösen érdeklődött a kivándorlás okai és következményei iránt. Öt hónapos terepmunka keretében tanulmányozta az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt magyarok helyzetét és az emigráció okait. Továbbá vizsgálta a Dunántúlról Szlavóniába és a Székelyföldről Romániába irányuló kivándorlást is. Publikációival megalapozta a téma szakirodalmát; a mellett érvelt, hogy az emigráció kizárólag a kivándorlók földéhségének csillapításával szüntethető meg. A megoldást a kötött birtok (hitbizomány) felszámolásában látta. A kivándorlás megállítását a közgazdasági önállóság és az iparfejlesztés szempontjából is döntőnek tartotta.

26 évesen megnősült: Navratil Margitot, Navratil Ákos közgazdász leánytestvérét vette el. Ugyanekkor a magyar parlament addigi legfiatalabb képviselőjévé választották. 1905-ben Tisza híveként nem jutott be a parlamentbe, 1910–1918 között azonban igen; előbb a pénzügyi bizottság, majd a delegáció főelőadója, később a delegáció hadügyi előadója volt.

1904-ben a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen pénzügytanból magántanárrá habilitált, majd 1916-ban rendkívüli tanári címet szerzett. 1905-től a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) ügyvezető igazgatója, országos érdekképviselőnek megszervezője. 1913–1917 között a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója. 1919-ben kulcsszerepe volt a fővárosi pénzintézetek érdekképviselőnek, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének (TÉBE) megszervezésében, mely a mai Bankszövetség elődjének tekinthető.

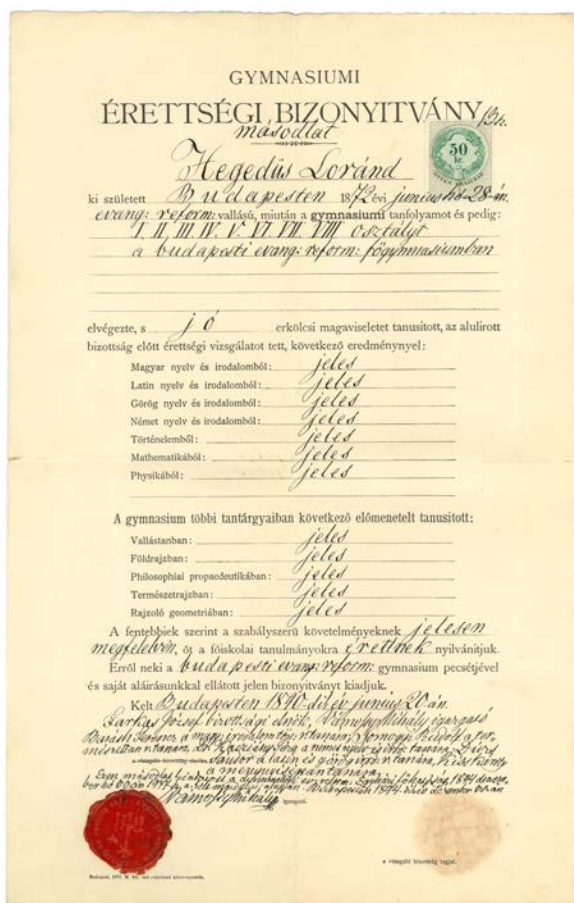
Az 1918. és 1919. évi forradalmak –, de különösen a Tanácsköztársaság idejére eső fogságai – szakmailag és egzisztenciálisan is ellehetetlenítettek, egy időre az élete is veszélybe került. A belpolitikai visszarendeződést követően, az ellenforradalom időszakában tudott újra érvényesülni: a magyar béke delegáció gazdasági szakértő tagjaként tudósította Párizsból az eseményeket a Pesti Hírlap hasábjain.

A pénzügyminiszterséget a trianoni békeszerződés aláírása után hat hónappal vállalta el, mindössze egy évre. Ez volt az a kihívás, amelyik értelmet adott minden korábbi szakmai tevékenységének. Egy, az egyeztetéseken már átesett, részleteiben is kidolgozott stabilizációs programmal indult, melynek három fő, egymásra épülő eleme volt: a költségvetési egyensúly megteremtése, a pénz vásárlóértékének emelése, és a fedezetlen pénzkibocsátás megszüntetése. Hosszú távon egy aranyalapon álló, a nemzetközi pénzpiacokon is jegyzett nemzeti valuta (a magyar frank) megteremtését, másrészt egy autonóm, aranytartalékokkal rendelkező jegybank létrehozását tűzte ki célul. Elsőként a háborús évek vagyonszaporulatát kívánta megadóztatni (vagyonváltás) az államháztartás hiányának fedezése céljából. Majd új adórendszer felállításán fáradozott. Az első váltságtörvény az ingó vagyona, a második az ingatlanokra terjedt ki.

88. ábra: Bethlen István kormánya 1921-ben, jobbról a negyedik Hegedűs Lóránt.
(Vasárnapi Újság, 1921. április 24.)

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

89. ábra: Hegedüs Lóránd érettségi bizonyítványa.
 Forrás: Hegedüs Lóránd örököseinek családi gyűjteménye

Ebből az időszakból származik a Borsszem Jankó húsvéti számának vicce: „Kedves Borsszem Jankó! Igaz-e az a kósza hír, hogy Hegedüs Lóránd az ingatlanok után az ingetleneket is meg fogja adóztatni?” (1921. március 27.)

Hegedüs sokirányú érdeklődéséből adódóan átlátta és összekapcsolta a megoldásra váró feladatokat: a kis- és középbirtokosok például gabonában fizették a vagyonváltságot, amivel egyúttal előteremtette az ellátatlanok számára szükséges gabonát is. Az 1000 kataszteri holdnál

nagyobb földbirtokoknak pedig földben kellett lerónia a vagyonszármazékos jogot, így gyarapodott az 1920-as földreform végrehajtásához szükséges állami földtulajdon. Továbbá ideiglenes jelleggel, a Pénzügyminisztérium felügyelete alatt, Popovics Sándor támogatásával létrehozta a nemesi örökösökkel nem rendelkező Magyar Királyi Állami Jegyintézetet.

Rövid időre ugyan sikerült megállítani az inflációt, ám végül összeomlott a programja. Pénzügyminisztériumi munkájáról keserűen így nyilatkozott: „*Trianon kincskamrává alakította a pénzügyminisztériumot annak, aki meg akarta Magyarországon a középosztályt menteni.*”

1921 szeptemberében, miután nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalom nem támogatja adóbevételeket növelő programját, a Magyar Királyi Állami Jegyintézet pedig egyre inkább a gazdaság finanszírozójává válik, lemondott és egy berlini szanatóriumba vonult. Pár évre teljesen kiesett a közéletből. 1925 tavaszán kezdett újra cikkezni a Pesti Hírlap hasábjain. Külön rovatot vezetett az adózók számára. Visszatért a gazdasági, tudományos és kulturális szervezetekhez és a felsőházba is, legtöbb idejét azonban az irodalomnak szentelte. 1926 és 1940 között harminc könyve és nagyobb lélegzetvételű tanulmánya jelent meg, több a pénz és az adózás témakörében. 1943. január 1-jén hunyt el.

Felhasznált irodalom:

Hegedüs, L. (1940). *Popovics Sándor emlékezete. Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémiának 1940. évi január 29-én tartott összes ülésén.* (XXIII)(7) Magyar Tudományos Akadémia.

Hegedüs, L. (1937). Beszámoló az 1921. évi magyar valutakísérletről. A Magyar Közgazdasági Társaság 1937. október 7-i ülésén tartott előadás. *Magyar Közgazdasági Szemle*, 61(11), 729-740.

Hetényi, I. (2002). Hegedüs Lóránt (1872–1943). In Bekker, Zs. (Ed.), *A magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)* (pp. 724-725). Aula.

Judik, J. (1943). Hegedüs Loránt, a kögazda. *Gazdasági jog* 6(6.), 321-332.

Müller, T., Kovács T., & Kovács, L. (2014). *A Magyar Bankszövetség története.* Tarsoly Kiadó.

Pogány, Á. (2018). Az állami pénzpolitika Magyarországon, 1918–1924. In Bódy, Zs. (Ed.), *Háborúból békebe: A magyar társadalom 1918 után* (pp. 106-117.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Rab, V. (2017). Hegedüs Loránt, a kötelességteljesítés fanatikusa. In Faggyas, S. (Ed.), *Protestáns hősök 2. – Fél száz portré az elmúlt fél évezred magyar történelméből* (pp. 230–237). Press-Pannonica-Média.

Rab, V. (2021). An Old-and-new Aspect for Interpreting the Course of Life of Loránt Hegedüs as an Economist. In Kaposi, Z. & Rab, V. (Eds.), *Economic and Social Changes: Historical Facts, Analyses and Interpretations* (pp. 16-22.) Working Group of Economic and Social History Regional Committee of the Hungarian Academy of Sciences in Pécs.

Sárközi Z. (1996). Hegedüs Lóránt (1872–1943). *Századok* 130(2) 445-449.

Székely, V. (1985). *A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában 3. rész.* Magyar Királyi Pénzügyminisztérium.

27. KORÁNYI FRIGYES SIKERTELEN STABILIZÁCIÓS KÍSÉRLETE

Spéder Balázs

A háborút követő infláció legfőbb eredői közé tartozott az Osztrák-Magyar Bank háborús gazdaság finanszírozási tevékenysége. A Monarchia egészében már 1918-ra is jelentős infláció alakult ki, mely a vesztes utódállamokban különösen magas szinteket ért el. Az első világháborút követően 1919 júniusában Magyarországon az árszínvonal 14,5-szeresére növekedett 1913-hoz képest. A háborús időszak áremelkedése azonban csak előjáték volt az elkövetkező időszak gazdasági zavaraihoz és hiperinflációjához.

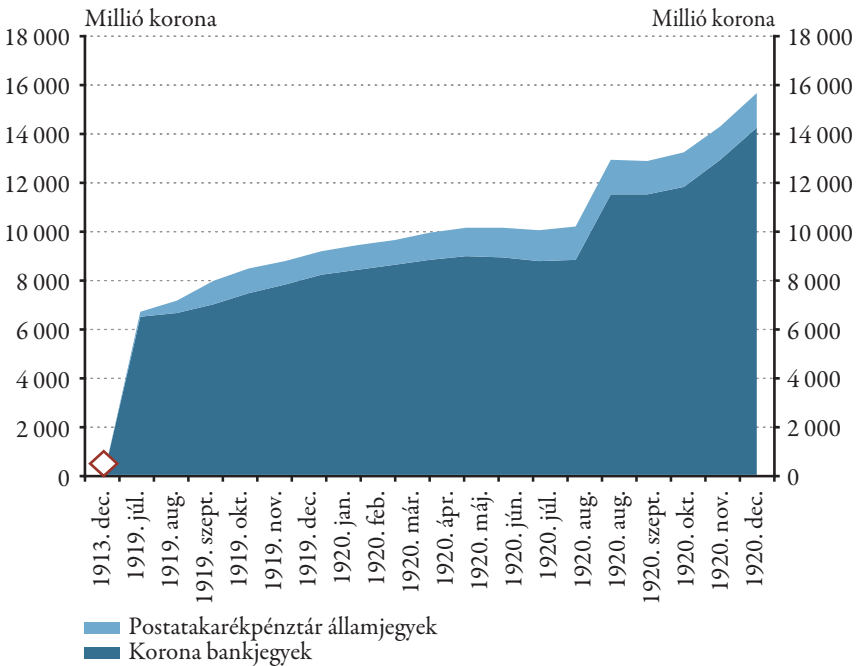
90. ábra: „A rablók kezei” c. korabeli rajz az utódállamoknak a történelmi Magyarország területeire vonatkozó igényéről.

Forrás: „Szózat” Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligájának napilapja

A háborút követően nyilvánvalóvá válik a valutaközösség felbomlása. Az egyes utódállamok már 1919 februárjában megkezdik a korábbi monarchiás koronabankjegyek felülpecsételését saját országuk megnevezésével, így hozva létre saját önálló valutájukat, a csehszlovák koronát, vagy éppen a szerb-horvát-szlovén dínárt. Magyarországon e közben esély sem mutatkozik a felülpecsételés kivitelezésére. 1919 folyamán politikai káosz uralkodik: a háború végével Károlyi Mihály békepárti öszirózsás forradalmát és köztársaságát a Tanácsköztársaság proletárdiktatúrája, majd Horthy Miklós

ellenforradalma követi. Gazdaságilag százazrek érkeznek menekültként, hadirokkantak sokasága tér haza és várnak ellátást. E közben az ország területe folyamatosan változik, keletről a román seregek, délről a szerb csapatok kívánnak minél több területet elfoglalni a békeszerződés aláírásáig.

A háborús gazdaságból eredő inflációs nyomást tetézi a le nem pecsételt fedezetlen korona bankjegyek beáramlása Magyarországra. A forgalomban levő bankjegyek kiegészültek a már említett, a Tanácsköztársaság pénzügyi kormányzata által kibocsátott államjegyekkel is, így a fehérpénzzel, és a postatakarék-bankjegyekkel. 1919. decemberében a teljes Monarchia területén található korona bankjegyek mintegy 17 százaléka a csonka Magyarország területére koncentrálódott, így az első világháborús infláció után 1919 júniusában Magyarországon 13,5-szer, míg 1919 decemberében már 18,5-szer annyi pénz volt forgalomban, mint 1913-ban (91. ábra). A pénzforgalomba került jelentős bankjegymennyiség megnövelte a fogyasztói keresletet és a vállalati aktivitást egyaránt, és addicionális inflációt eredményezett a gazdaságban.

91. ábra: A forgalomban levő bankjegyek és államjegyek állományának alakulása 1919. júliusa és 1920. vége között.

Forrás: Saját számítás Jankovich (1925) alapján

A Tanácsköztársaság bukását követően sorozatban kinevezett kormányok és pénzügyminiszterek mindegyike törekedett a gazdasági és pénzügyi stabilizációra, ezek azonban 1924-ig egytől-egyig sikertelenek maradtak.

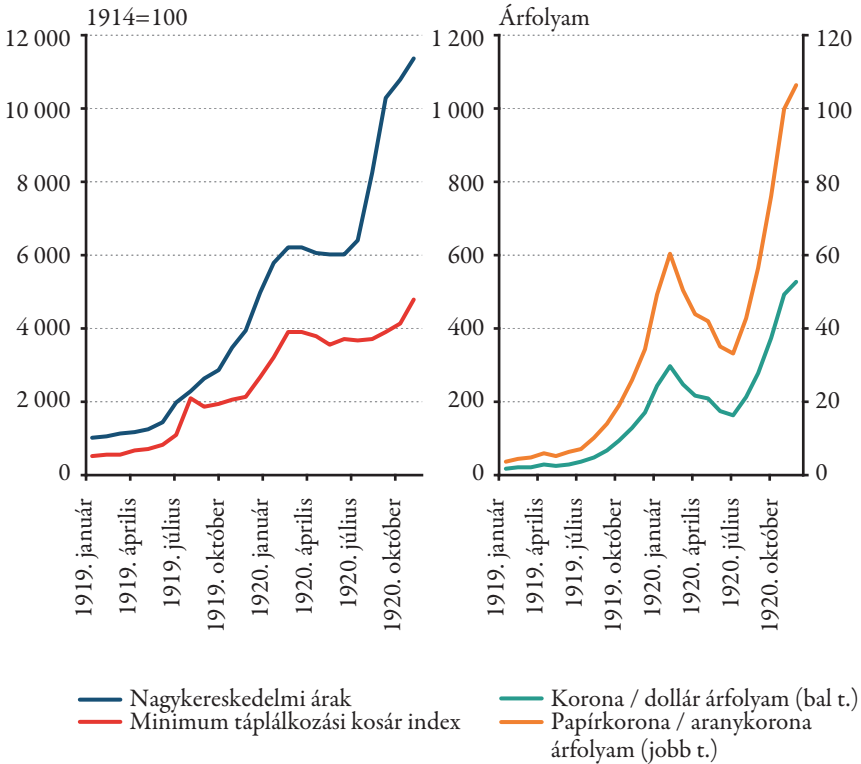
1919 szeptemberétől Korányi Frigyes került a pénzügyminiszteri székbe. Korányi a valuta stabilizálását csakúgy célul tűzte ki, mint a békeszerződésben megszabandó jóvátételi költségekre pár éves haladék igényét. 1920 márciusában, a Monarchia volt tagállamaiból utolsóként Magyarországon is lepecsételték a bankjegyeket (92. ábra). A felülbélyegzett bankjegyek felét kényszerkölcsönként az állam visszatartotta, és a cserébe adott államkötvényt csak vagyoadóra, valamint a földreform során értékesítendő földterületre lehetett költeni.

92. ábra: Felülbélyegzett 1000 korona címletű bankjegy „Magyarország” megjelöléssel. Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

A felülbélyegzés hatására az áremelkedés megállt, a fizetőeszköz belső értékében tapasztalható stabilizáció mind a nagykereskedelmi árindexben, mind a munkáscsalád minimum táplálkozási kosár indexén látható 1920. márciusától kezdődően (93. ábra, bal panel).

Az 1919 decemberi 343 százalékos éves nagykereskedelmi árváltozás fokozatosan 1920. júliusára 200 százalékra lassult. A korona külső értékében is érdemi javulás történt, 1920. júliusára a korona 300-ról 164 köré erősödött a dollárral szemben, míg a papírkorona értéke is felértékelődött az aranykoronával szemben (93. ábra, jobb panel).

93. ábra: Az árak alakulása (bal panel), valamint az árfolyamok alakulása (jobb panel).
 Forrás: Saját számítások Jankovich (1925) és Magyar Statisztikai Évkönyvek alapján

Az 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés azonban megtörte a kedvező folyamatokat, és a valuta külső és belső értéke egyaránt gyors romlásnak indult. A győztes hatalmak által előírt, és a teljesítési képességeket jócskán meghaladó jóvátételi kötelezettségekről szóló hírek az árfolyam nagymértékű gyengülését és az árak ismételt emelkedését hozták magukkal. A korábban visszatartott kényszerkölcsönt az állami költségvetés a szociális helyzet enyhítése céljából finanszírozásra költötte, mellyel párhuzamosan a deficit ismételten megugrott. Korányi Frigyes 1920. decemberében sikertelen stabilizációs kísérlete után lemondott posztjáról.

Felhasznált irodalom:

Bácskai, T. (szerk.) (1993). *A Magyar Nemzeti Bank története I.: Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816-1924*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Botos, J. (2015). A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914-1924. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat* 60(3), 70-138.

Jankovich, B. (1925). A papírpénz inflációja és értéke az utolsó évtized tapasztalata nyomán. *Közgazdasági Szemle*, 69. 3-126.

Péteri, Gy. (1985). Montagu Norman és a magyar „szanálási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. *Századok*, 119(1), 121-151.

Pogány, Á. (2019). Inflation and Financial Stabilization in War and Peace: The Case of Hungary (1914-1924). In Bonoldi, A. (ed.), *Wartime and Peacetime Inflation in Austria-Hungary and Italy (1914-1924)*. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Franz Steiner Verlag.

Pogány, Á. (2023). *A nagy háborútól a nagy válságig - Bank- és pénztörténeti tanulmányok a két világháború közötti Magyarországról*. L'Harmattan Kiadó.

28. HEGEDÜS LÓRÁNT SIKERTELEN STABILIZÁCIÓS KÍSÉRLETE

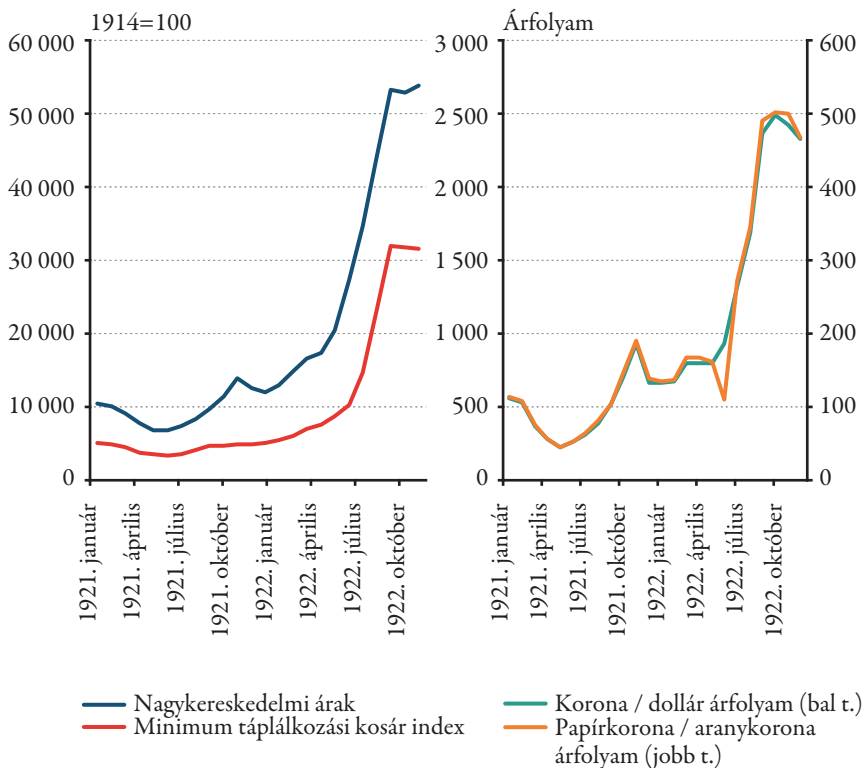
Spéder Balázs

1920 decemberében Hegedüs Lóránt, a hazai pénzügyi körök rendkívül elismert személye lett a pénzügyminiszter. Stabilizációs programja bizonyos pontokon egyezik elődje, Korányi Frigyes terveivel, egyes esetekben azonban még bővebb is. Tervei szerint a kiadások csökkentésén és a bevételek növelésén alapuló rövidtávú költségvetési stabilizáció megteremt a lehetőségét hosszútávon egy aranyalapú pénzrendszer létrehozásának és a független jegybank felállításának.

Hegedüs stabilizációs törekvéseinek első lépéseként először vezették be Magyarországon az általános forgalmi adót, mely eleinte 1,5 százalékot, majd később már 3 százalékot tett ki. Az uralkodó osztálynak terhelte meg legjobban a költségvetését a vagyonadó bevezetése, mely az ingatlanokra, bankbetétekre, devizakészletekre és értékpapírokra egyaránt vonatkozott, melyet földtulajdonban vagy mezőgazdasági terményben is ki lehetett egyenlíteni.

A stabilizációs törekvéseket jelentősen támogatta, hogy 1920-21 folyamán a nemzetközi környezet is lassult, a világgpiaci árak csökkentek az Egyesült Államokból kiinduló kis válság eredményeként. A jelentős külső behozatalra szoruló magyar gazdaság kereskedelmi és fizetési mérlege gyorsan javult, mely a költségvetési számokban is meglátszott.

Az 1921-es év első felében az árak és a megélhetés költségei jelentősen mérséklődtek, mintegy 40 százalékkal olcsóbbá válva, mint amikor Hegedüs Lóránt elfoglalta a pénzügyminiszteri széket (94. ábra). Hegedüs reformkísérleteit nagy érdeklődéssel és támogatással figyelték a külföldi kormányok és a pénzügyi világ is, mely meglátszott a korona árfolyomának erősödésében is. A hangulatot azon belpolitikai események sem rengették meg, hogy 1921. március 27-én IV. Károly megpróbált visszatérni a magyar trónra, ám nem járt sikerrel, majd április 14-én lemondott a nemzetközi közösség által is elfogadott Teleki Pál miniszterelnök.

94. ábra: Az árak alakulása (bal panel), valamint az árfolyamok alakulása (jobb panel).
 Forrás: Saját számítások Jankovich (1925) és Magyar Statisztikai Évkönyvek alapján

A deflációs közeg ugyanakkor itthon jelentős ellenállásba ütközött. A gazdaságból eltűnő pénz ugyan lassította és visszafordította az áremelkedést, viszont rendkívül nehéz helyzetbe hozta az exportorientált mezőgazdasági és nagyvállalati szektort. A belső kereslet is hamarosan visszaesett, melyet az év közepére a keresetek mintegy 20 százalékát elérő adóteher is súlyosbított.

A stabilizációs kísérlet az uralkodó körök ellenállásába és a világháborút és több forradalmat megélt társadalom tűrőképességébe ütközött. Az adóbevételek elmaradása miatt ideiglenesen nyáron az Osztrák-Magyar Bank budapesti utódfiókjának bankópréséhez volt szükséges nyúlni a gyorsan romló deficit finanszírozása érdekében, majd szeptemberben

a sikertelen nemzetközi hitelszerzési kísérletet követően Hegedüs lemondott posztjáról. Októberben IV. Károly másodsor is megpróbált visszatérni a trónra, mely ideiglenesen ismét nehéz politikai helyzetet teremtett, ugyanakkor a gazdasági instabilitást már a bankóprés újbóli beüzemelése hozta el.

Az Osztrák-Magyar Bank kötelező felszámolását követően szükségessé vált egy új központi jegyintézet létrehozása, melynek hatására 1921. augusztus 1-jén létrehozták a Magyar Királyi Állami Jegyintézetet. A gazdaság stabilizálására és az inflációs probléma kezelésére létrehozott Jegyintézet azonban bár hivatalosan független, törvényi kiskapukkal a Pénzügyminisztériumnak alárendelt szervezet volt. Elnökének Popovics Sándort kérték fel. Bár a jegyintézet az árak stabilizálást tartotta szem előtt, és Popovics is ennek tudatában vállalta el az elnöki széket, ez idővel átalakult, és 1922. második felében már az egyik fő célja az lett, hogy egyfajta inflációs hitelpolitikával kihúzza a gazdaságot a világháború utáni válságból.

Felhasznált irodalom:

Bácskai, T. (szerk.) (1993). *A Magyar Nemzeti Bank története I.: Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816-1924*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Boross, E. A. (1984). *The Role of the State Issuing Bank in the Course of Inflation in Hungary between 1918 and 1924*. Feldman, G. D., Holtfrerich, C. L., Ritter, G. A. & Witt, P. Ch. (eds), *The Experience of the Inflation*. International and Comparative Studies.

Botos, J. (2015). A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914-1924. *Múltunk – Politikátörténeti Folyóirat* 60(3), 70-138.

Jankovich, B. (1925). A papírpénz inflációja és értéke az utolsó évtized tapasztalata nyomán. *Közgazdasági Szemle*, 69, 3-126.

Péteri, Gy. (1985). Montagu Norman és a magyar „szanalási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. *Századok*, 119(1), 121-151.

Péteri, Gy. (2002). *Global Monetary Regime and National Central Banking: The Case of Hungary, 1921-1929*, Boulder, CO: Social Science Monographs.

Pogány, Á. (2019). Inflation and Financial Stabilization in War and Peace: The Case of Hungary (1914-1924). In Bonoldi, A. (ed.), *Wartime and Peacetime Inflation in Austria-Hungary and Italy (1914-1924)*. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Franz Steiner Verlag.

Pogány, Á. (2023). *A nagy háborútól a nagy válságig - Bank- és pénztörténeti tanulmányok a két világháború közötti Magyarországról*. L'Harmattan Kiadó.

29. INFLÁCIÓS GAZDASÁG ÉS A MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI JEGYINTÉZET

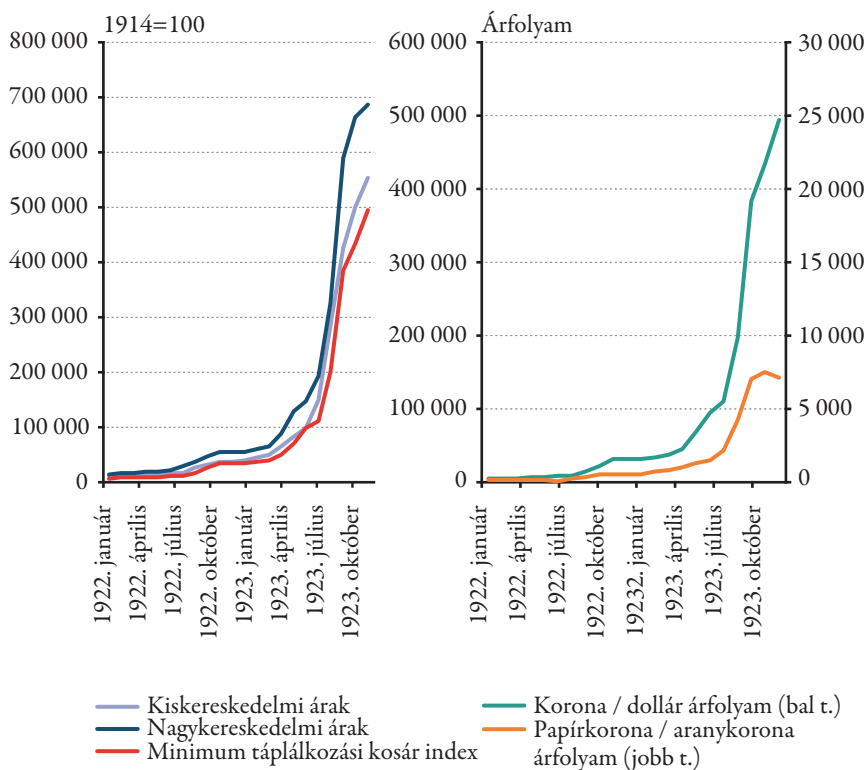
Spéder Balázs

Korányi Frigyes és Hegedüs Lóránt sikertelen reformjait követően egyértelművé vált, hogy mivel a társadalom nem képes az elsősorban belső erőforrásokra koncentrálódó stabilizáció társadalmi költségeit viselni, így a külföldi segítségére elengedhetetlen a pénzügyi konszolidációhoz. A külföldi hitel megszerzéséhez Kállay Tibort nevezték ki pénzügyminiszternek, aki 1921. decemberétől egészen 1924. februárjáig posztján maradt.

A gazdasági és politikai irányítás kettős feladat előtt állt: egyszerre kellett a belső gazdasági válságot kezelni, mely a gazdaság fűtésével volt elképzelhető, valamint a pénzügyi stabilizációt is meg kellett volna oldani, ami azonban pont, hogy a gazdaság hűtését, lefékezését igényelte volna. A külföldi hitel biztosításához elengedhetetlennek látszott mind a Népszövetségbe való belépés, mind a Jóvátételi Bizottsággal való tárgyalás, végül pedig a Magyarország körül formálódó kisantant országokkal való megbékélés. Míg a Népszövetségbe már 1921. őszén felvették Magyarországot, addig a Jóvátételi Bizottsággal való megegyezés sokkal nehezebbnek bizonyult.

A trianoni békeszerződés értelmében ugyanis a győztes hatalmak zálogjoggal bírtak a magyar állami bevételekre és kiadásokra, miközben a jóvátétel pontos összegét sem határozták meg. Az 1921-22-re Ausztriában kialakuló hiperinflációnak csak egy népszövetségi kölcsön vetett véget, mely ugyanakkor jelentős külső felügyelettel párosult. A magyar politikai elit ezért elsősorban a Népszövetség kihagyásával, a lehetséges hitelezőket körbejárva igyekezett külföldi hitelt szerezni. A Bethlen-kormány ugyanis tartott tőle, hogy a pénzügyi felügyelet mellett Magyarországgal szemben egyéb igényeket, így például a területi revízió feladását is a hitel előfeltételül szabják.

A magyar próbálkozás sikertelen, a nemzetközi hitelszerzés Nagy-Britannia támogatása ellenére megbukott a kisantant és Franciaország ellenállásán, akik attól tartottak, Magyarország a hitelt katonai fegyverkezésre fordítaná. 1922 folyamán a pénz belső és külső értéke is egyaránt ötödére csökkent (95. ábra). Az árak ideiglenes év végi stabilizálódásának a külpolitikai helyzet vet véget.

95. ábra: Az árak alakulása (bal panel), valamint az árfolyamok alakulása (jobb panel).
 Forrás: Saját számítások Jankovich (1925) és Magyar Statisztikai Évkönyvek alapján

A Ruhr-vidék francia megszállásával 1923. januárjában egyértelművé vált, hogy a magyar politika sem számíthat sok megértésre. Ezt alátámasztandó 1923. májusában Bethlen és Kállay a Jóvátételi Bizottságnál kérvényezték a jóvátételi zálogjog felfüggesztését, hogy biztosítékot adhassanak a potenciális nemzetközi hitelezőnek. Kérelmüket azonban a bizottság elutasítja, és egyértelművé teszi, hogy a hitelt Magyarország

csak népszövetségi felügyelet mellett kaphatja meg – ennek azonban jelenleg nincs támogatottsága a tagállamok közt. A valuta értéke ekkor, 1923. júniusában kezdett radikális gyengülésbe.

96. ábra: Ötszázezer koronás államjegy

Kállay Tibor pénzügyminiszteri aláírásával 1923-ból.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Az inflációs gazdaság eközben jelentős segítséget nyújtott a háborús válságból kiemelkedni próbáló magyar gazdaságnak. A megnövekedett pénzbőség növekvő fogyasztáshoz vezetett, mely a vállalatok profitjának emelkedését, és a termelés bővülését eredményezte. A megnövekvő vállalati bevételekből lehetővé vált a háború, az idegen katonai akciók és a forradalmak során elpusztult épületek, gépek, ipari létesítmények újjáépítése. Mindeközben pedig az infláció másik hatásaként a korábban felvett vállalati adósságok értéke az inflációnak köszönhetően radikálisan csökkent, további teret adva a gazdaság bővülésének, hiszen a vállalatok hitelek törlesztése helyett beruházások kivitelezésére fordíthatták hirtelen megnövekedett bevételeiket.

Az 1921-es éves átlagos nagykereskedelmi infláció 131 százalékon alakult, míg 1922-ben 310 százalékra gyorsult. Az infláció jelentős felgyorsulása 1922-ben következett be: a kiskereskedelmi árak decemberi értékében 1921-ben még csak 120 százalékos, míg 1922-ben már 459 százalékos infláció volt tapasztalható. A létfenntartási cikkek árindexében 1921-ben 130, míg 1922-ben 420 százalékos infláció volt tapasztalható a korabeli számítások szerint.

Az inflációs gazdaság megjelent a munkavállalói bérekben és vállalati profitokban is. Az 1922-es éves mintegy 310 százalékos inflációt érdemben meghaladta a vállalatok nyereségének 982 százalékos éves átlagos emelkedése (97. ábra). Míg a téglagyártásban és a textiliparban 518, valamint 564 százalékot meghaladó éves profitbővülés volt, a faiparban 710 százalékot, a vasiparban és a malomiparban 850 százalékot közelítette a profitemelkedés. Különösen nagy profitbővülés volt az élelmiszeriparban (1206 százalék) és az építőiparban (2834 százalék).

Iparág	Nyereség alakulása, 1922/1921, éves változás (százalék)	Béremelkedés, 1922/1921, éves változás (százalék)	Vagyonbővülés, alaptőke százalékában
Bányászat	322,1	-	1378,4
Élelmiszeripar	1206,5	292,4	1818,3
Építőipar	2834,2	594,2	631,6
Faipar	709,9	451,0	349
Malomipar	852,2	227,2	2543,1
Textilipar	564,2	395,0	1835,5
Téglaipar	518,5	531,2	599,1
Vasipar	850,6	392,5	1936
Átlag	982,2	423,5	1386,3

97. ábra: A vállalati profit és a bérek alakulása 1922-ben.
Forrás: Saját gyűjtés Gál Béni Statisztikai füzetei alapján

Bár a bérek emelkedése is jelentős volt az inflációs gazdaságban, azok emelkedése elmaradt a profitok bővülésétől. 1922-ben a vállalati nyereségek 982,2 százalékkal nőttek, míg a bérek csak 423,5 százalékkal. A megemelkedő tőkejövedelmi arány eredményeként a vállalati vagyon

jelentősen bővült, mely a vállalati szektor kilábalásához is hozzájárulhatott. A háborús tőkehiányt a vállalati szektor pótolni tudta, jelentősen nőtt a foglalkoztatottság, az infláció pedig hozzájárult a tőkeberuházásokhoz felvett hitelek elértéktelenítéséhez is.

A gazdaság felpörgetése infláció által eleinte jól működik. A növekedés támogatását a Magyar Királyi Állami Jegyintézet adja, mely Pénzügyminisztériumi köteletségének eleget téve kereskedelmi banki, valamint magánvállalati váltókat vásárolva juttat likviditást a reálgazdaság számára. A jegyintézet nem hivatalos jegybank lévén, csak államjegyeket bocsátathat ki. Az infláció felpörgését a közvélemény csak az egyre nagyobb címletű államjegyekből észlelhette, melyek közül 1922. végén bocsátotta ki a Jegyintézet a 25 ezer koronás verziót (98. ábra).

98. ábra: A Jegyintézet által kibocsátott 25.000 koronás államjegy 1922-ből.
 Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

A radikális leértékelődés az államháztartási deficit jelentős megugráásával párosul, amit nemzetközi támogatás hiányában csak a bankóprés felporgetásával lehetett fedezni. 1923. augusztusában ezért Popovics Sándor lemondott a Jegyintézet elnöki pozíciójáról, utódja Pap Elek lesz. 1923 második felében a kormányzati hiány fedezetlen bankjegykibocsátással történő finanszírozása miatt az áremelkedés az év második felében hiperinflációvá alakult át.

A hiperinflációs káoszt nem tudták kezelni, a gazdaság működése leállt, nem lehetett tervezni a másnappal. A folyamatokat látva novemberben népszövetségi vizsgálóbiztosok érkeztek Magyarországra, azonban értékelésük szerint a gazdaság állapota nem olyan rossz, mint ahogy a magyar küldöttség előadta, egészen egyszerűen csak a hatékonytalan ágazatok fiskális támogatásában, és a hibás monetáris politikában látják az infláció okát. A korona értéke még egy nagyobb gyengülési hullámon ment keresztül 1923. novembere és 1924. márciusa között, mely mögött egyaránt állhat a kormányzat tervezett gyengítési manővere, hogy mielőbb hitelhez jusson, valamint az is, hogy januárban felmerült és elterjedt a hír, hogy a külföld belpolitikai változásokhoz köti az árfolyam stabilizálását.

1924. márciusában tetőzött az áremelkedés, 100 korona értéke 0,0077 centimere csökkent. Kállayt ismét Korányi Frigyes váltotta a tárca élén, és ugyanebben a hónapban aláírták a Népszövetség által támogatott hitelmegállapodást is. Az áremelkedés üteme veszít lendületéből, mely előrevetíti, hogy a közvélemény az államháztartási egyensúly megteremtését várja a külföldi hitel segítségével. A teljes stabilizációt azonban csak a népszövetségi megegyezést követő reformok hozhatták el.

Felhasznált irodalom:

Bácskai, T. (szerk.) (1993). *A Magyar Nemzeti Bank története I.: Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816-1924*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Boross, E. A. (1984). *The Role of the State Issuing Bank in the Course of Inflation in Hungary between 1918 and 1924*. Feldman, G. D., Holtfrerich, C. L., Ritter, G. A. & Witt, P. Ch. (eds), *The Experience of the Inflation*. International and Comparative Studies.

Botos, J. (1999a). *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank 1924-1948*. Presscon Kiadó.

Botos, J. (2015). A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914-1924. *Múltunk – Politikátörténeti Folyóirat* 60(3), 70-138.

Gál, B. (1923). *Gál Benő statisztikai gyűjteményei III: Az életszínvonal alakulása az 1914-22. években*. Magyarországi Szakszervezeti Tanács.

Hornnyák, Á. (2007). Adalékok a magyar jóvátétel rendezésének és az 1924. évi népszövetségi kölcsön megszerzésének jugoszláv és angol vonatkozásaihoz. In Rab, V. & Dévényi, A. (szerk.), *Receptek a válságra. Pénz és gazdaság a 20. század első felében* (pp. 43-64). Pannónia Könyvek.

Imre, B (1926). *Az inflációs évek hitelpolitikája*. Magyar Mérnök és Építész-Egylet.

Jankovich, B. (1925). A papírpénz inflációja és értéke az utolsó évtized tapasztalata nyomán. *Közgazdasági Szemle*, 69, 3-126.

Ormos, M. (1964). *Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése*. Akadémiai Kiadó.

Péteri, Gy. (1985). Montagu Norman és a magyar „szanálási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. *Századok*, 119(1), 121-151.

Péteri, Gy. (2002). *Global Monetary Regime and National Central Banking: The Case of Hungary, 1921-1929*, Boulder, CO: Social Science Monographs.

Pogány, Á. (1987). Két szempont a magyarországi infláció vizsgálatához. *Történelmi Szemle* 30(2), 121-136.

Pogány, Á. (2019). Inflation and Financial Stabilization in War and Peace: The Case of Hungary (1914-1924). In Bonoldi, A. (ed.), *Wartime and Peacetime Inflation in Austria-Hungary and Italy (1914-1924)*. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Franz Steiner Verlag.

Pogány, Á. (2023). *A nagy háborútól a nagy válságig - Bank- és pénztörténeti tanulmányok a két világháború közötti Magyarországról*. L'Harmattan Kiadó.

30. TERMÉKSZINTŰ ÁRALAKULÁS- SZÁMÍTÁSOK A HIPERINFLÁCIÓ IDEJÉN

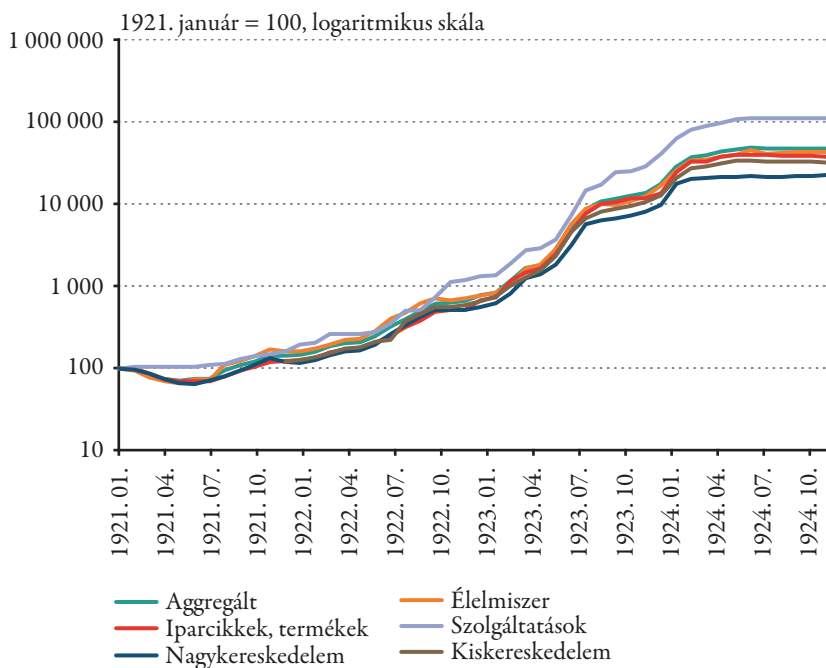
Pókász Zoltán

Az első világháború előtt és alatt a hivatalos statisztikai adatgyűjtés csak nagyon specifikusan, és nagyon korlátozott módon terjedt ki az áralakulás vizsgálatára. A világháború árrobanásának következtében egyre több statisztikus és közgazdász kezdett az árak gyűjtésébe, azok publikálásába és értelmezésébe, mely a későbbi harmonizált inflációsszámítás alapját képezte. Varga Jenő, Dálnoki Kovács Jenő, Gál Benő, valamint Vágó József tekinthető ezáltal a hazai árszámítások szellemi atyjának, akik 1920-21-től különböző újságokban adták ki eredményeiket. A statisztikai hivatal 1924-től publikált sztenderdizált formában először létfenntartási költségindexet egészen 1944-ig.

Vágó József a Pester Lloyd német nyelvű újság esti kiadásában publikálta havi rendszerességgel árszámítását, mely az inflációs időszak leg-részletesebb termékszintű árfelírásának tekinthető. A Pester Lloyd 1914. július közepétől számított kiindulással összesen 57 fogyasztási termékre – az élelmiszereken át az iparcikkekig és szolgáltatásokig – közölt havi, illetve az infláció begyorsulását követően a hiperinfláció alatt kétheti szinten árakat. Fontos megemlíteni, hogy a Pester Loyd árindexe egy tetszőleges mértékű, a szerző által átlagosnak vélt kosárértéket számol minden periódusban, nem pedig egy átlagos fogyasztó, egy adott társadalmi csoport vagy család fogyasztását vette alapul ehhez.

Az újságban közölt áradatokból egyenlő súlyozással aggregált inflációs index készíthető, illetve a drágulás lebontható különböző kategóriákra is (mint az élelmiszerek, iparcikkek és szolgáltatások) (99. ábra). Látható, hogy az élelmiszerek és az iparcikkek, termékek inflációja hasonló mértékű, a szolgáltatások inflációja azonban ezekhez képest is kimagasló. Emellett a kiskereskedelmi szektor inflációja meghaladja a nagykereskedelmi szektor inflációját. A Pester Loyd számait alapul véve 1914 júliusa

és 1921 januárja közt 7 ezer százalékos, míg 1921 januárja és a hiperinfláció végét jelentő 1924 júniusa között körülbelül 21 ezer százalékos volt az árszint-emelkedés. A KSH és a Népszövetség által számolt kis- és nagykereskedelmi áremelkedés kissé elmarad a Pester Lloyd adataitól, melyet az eltérő megfigyelt termékek listája és súlyozása okozhat.

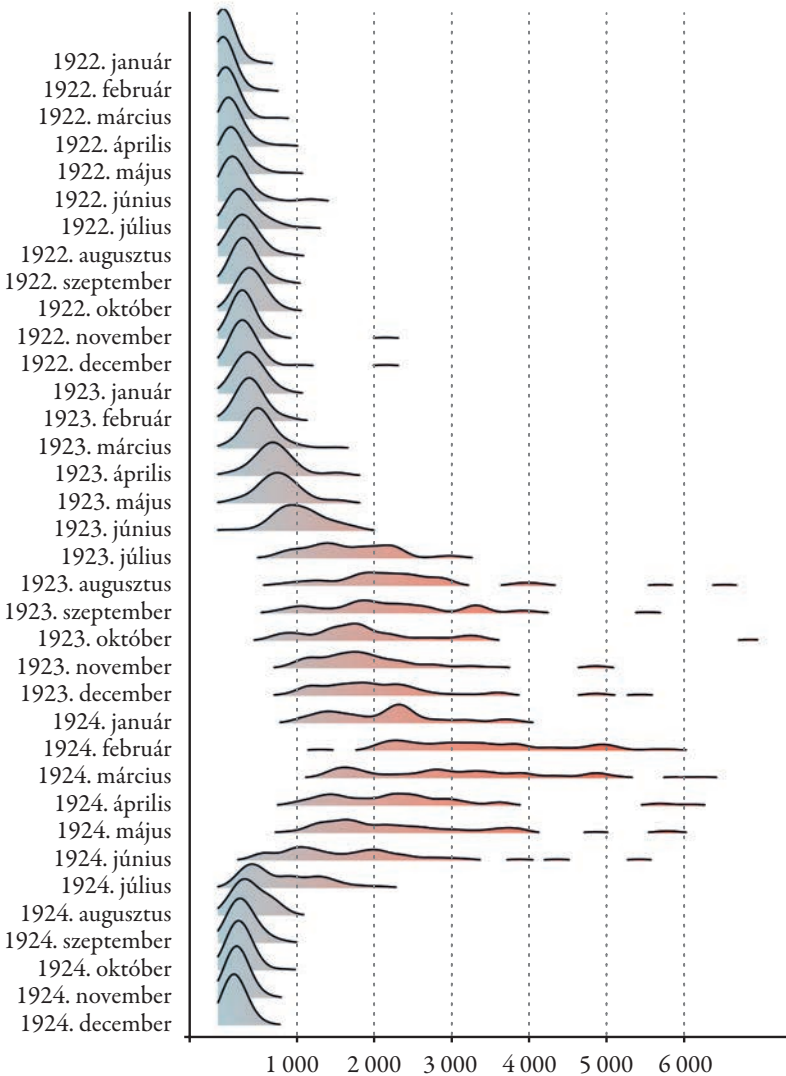

99. ábra: A magyar árszint alakulása a Pester Lloyd adatai alapján (1921. január = 100).
 Forrás: Saját szerkesztés, a Pester Lloyd 1921-1925 közötti kiadásai alapján

Az összes termék inflációjának eloszlását egy úgynevezett hegyerinc diagramon ábrázoljuk (100. ábra). Az ábrán mindig az előző év azonos hónapjához képest mért termékszintű infláció szintjének százalékos változása látható a vizsgált időszakban. Az adott hónapokhoz tartozó eloszlások egyes pontjai egy adott termék inflációját mutatják.

A Pester Lloyd adatai is megerősítik, hogy 1921 nyarán elkezdődik a jelentős árszínvonal-emelkedés: 1921 augusztusának végén már 25 százalékkal magasabb az árak szintje, mint egy hónappal korábban. Az 1923 közepéig tartó időszakot a volatilis, jelentős, de még hiperinflációt el nem érő, öt és harminc százalék közötti havi szintű infláció jellemzi, míg az

áremelkedés a termékek széles körében normálisnak tekinthető az eloszlás alapján, melyet az egészséges, egymódusú normális eloszlással jellemezhetünk. Ezek alapján a különböző termékek átárázása nagyjából hasonló ütemben történik 1922-től 1923 közepéig.

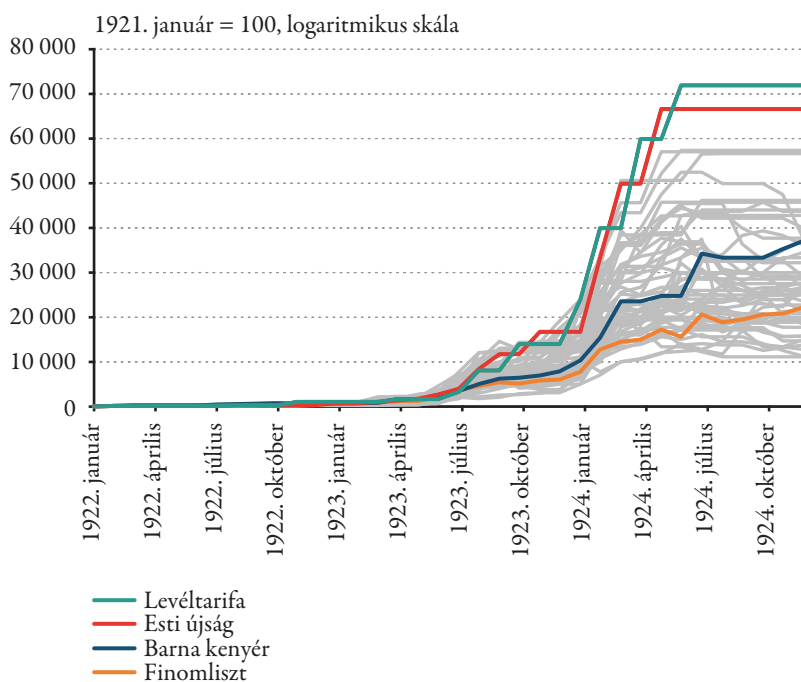
100. ábra: Hegygerinc diagram az éves infláció alakulásáról termékszinten 1922-1924 között.

Megjegyzés: 7000 százalék fölötti éves áremelkedés csak egy-egy esetben fordult elő, ezeket azonban az ábrázolás átláthatósága miatt nem illusztráljuk.

Forrás: Saját szerkesztés, a Pester Lloyd 1921-1925 közötti kiadásai alapján

Az áremelkedés döntő része 1923 közepe és 1924 közepe között zajlik. Ez megegyezik a közgazdasági irodalom feltételezéseivel is, miszerint 1923 júniusától van hiperinfláció hazánkban, hiszen ekkor haladja meg az 50 százalékot a havi szintű drágulás mértéke. A hiperinflációs időszakban a különböző termékek inflációja rendkívül változatossá, heterogénné válik (100. ábra). Egy csúcspont helyett az eloszlások többszörös csúcspontok és elnyúltak lesznek – vagyis az infláció mértéke mellett az egyes termékek inflációjának szórása is rendkívüli módon megnő. A hiperinfláció során hiperinflációs hónapok váltják egymást mérsékelt, áremelkedést alig mutató hónapokkal, melyek mögött a korábban tárgyalt hitelezőkkel való megévesztési kísérletek és nemzetközi viszonyok állhatnak.

Számos termék inflációja meghaladja ebben a periódusban az 5000 százalékot is (101. ábra). Néhány cikket érdemes kiemelni, amelyek ára a legnagyobb mértékben drágult; ezek a cikkek jellemzően szolgáltatások, mint a hajvágás vagy a levéltarifa.

101. ábra: Az 1921-1924 időszak inflációjának alakulása termékek szerint.
 Forrás: Saját szerkesztés, a Pester Lloyd 1921-1925 közötti kiadásai alapján

Kimagasló árnövekedést ért el bizonyos időszakokban néhány élelmiszer is, például a só: 1924 februárjában a só ára 125-szöröse az egy évvel korábbi árának. Ehhez hasonló számok jellemzik a kakaót és a paprikát is. Ugyanakkor az időszak egészét (1921-1924) tekintve nincsen érdemi különbség az inflációs dinamikában az élelmiszerek és az iparcikkek között – mindössze az, hogy az élelmiszerek árszintje egy hónappal később éri el a maximumát. A szolgáltatások áremelkedése ezzel szemben jóval magasabb, mint a többi csoporté. Összességében a legnagyobb áremelkedést a levéltarifa és az esti újság átlagárai mutatják a vizsgált időszakban, rendre 720-szoros, illetve 667-szeres áremelkedést elérve a vizsgált három év alatt.

A hiperinflációs stabilizáció hatása jól látható 1924 közepétől, mely egybeesik a független jegybank létrehozásával. Ezen időszaktól kezdődően az árak vagy stagnálnak, vagy – főleg az élelmiszerek esetén – csökkennek is.

A Pester Lloyd magazin és Vágó József adatgyűjtése akkoriban a világ élvonalába tartozott. A háború utáni zűrzavaros időszak viszont elhozta az árstatisztikák kidolgozásának és harmonizálásának szükségességét, melyet ezt követően már a statisztikai hivatal vett a kezébe.

Felhasznált irodalom:

Botos, J. (2015). A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914-1924. *Múltunk – Politikátörténeti Folyóirat* 60(3), 70-138.

Cagan, P. (1956). *The Monetary Dynamics of Hyperinflation*. In Friedman M. (Ed.), *Studies in the Quantity Theory of Money*. University of Chicago Press.

Újságcikkek:

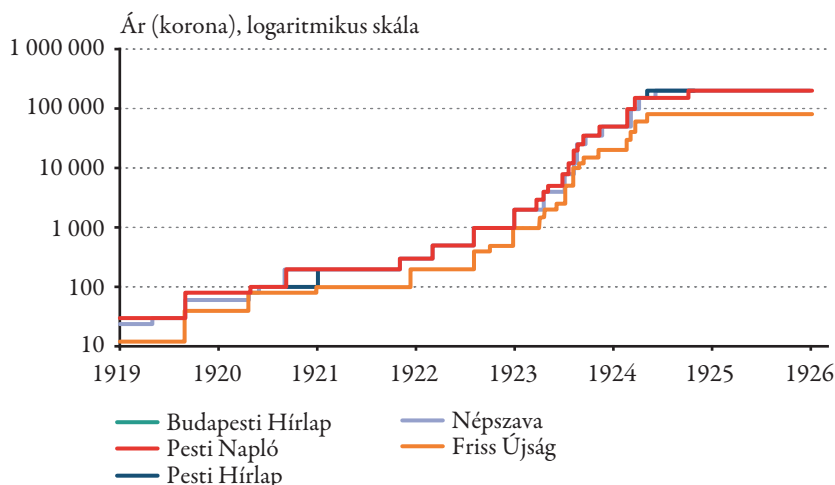
Pester Lloyd 1921-1925. közötti lapszámai.

31. NAPI SZINTŰ ÁRALAKULÁS AZ ÚJSÁGÁRAK ALAPJÁN

Pókász Zoltán – Spéder Balázs – Süle Eliza

Az újságárak vizsgálatával nemcsak havi, hanem még nagyobb frekvencián, napi szinten is követni tudjuk az árak változását. Sőt, az újságok átárazása minimális költséggel jár a többi termékhez képest, vagyis az árragadósság mértéke is kevésbé jelentékeny. Mindezek miatt a pontos inflációs dinamikáról is átfogóbb képet kaphatunk. Összesen öt, a korban népszerű újság különböző kiadásainak, előfizetési típusainak árváltozásain keresztül vizsgáljuk meg a drágulás ütemét az 1920-as évek első felében.

Elsőként az újságárak szintjének alakulását vizsgáljuk (102. ábra). Az újságok napi árának alakulása jól tükrözi az általános magas, majd hiperinflációs folyamatokat. 1924 közepéig folyamatosan, kisebb-nagyobb megállásokkal emelkedik az újságok ára. A logaritmikus skálán is jól látható, ahogy az árak drágulása begyorsul. 1922 januárja és 1924 júliusa között körülbelül 565-szörösére nőttek az újságárak átlagosan, míg az azelőtti három évben, 1919 és 1921 között csak körülbelül 12-szeresére.

102. ábra: A különböző újságok napi árának alakulása (1919-1925).

Forrás: Saját szerkesztés, az Arcanum Digitális Tudománytár alapján.

ELŐFIZETÉSI ÁRAK.

Hónapra: 100
Évadra: 1200
 Magyarországi postaköltséggel együtt: 1250
 Külföldre: 1500

Éves száma az előfizetőknél: 20
Előfizetői listák: 1000

Előfizetői listák: 1000

PESTI HÍRLAP

Magyarországi
 LEHETŐSÉGET
 KÖZLÖDŐKÉZ
 BUDAPESTI HÍRLAP
 KÖZLÖDŐKÉZ
 Budapest, Vilmos körút 104.
 FOLYÓKÖZMÜNYI
 Munkácsy László

A bűnbak.

"Hegedüs az oka mindennek!" — a magyar gondolatok két újabb iránzatát említi ez a mondat, ami a bűnbakot jelöl. Ez a bűnbak az a magyar gondolat, amely a magyar gondolatok iránzatát említi. Ez a bűnbak az a magyar gondolat, amely a magyar gondolatok iránzatát említi. Ez a bűnbak az a magyar gondolat, amely a magyar gondolatok iránzatát említi.

**Október elsejétől kezdve
 Jelelmelők a közlekedési eszközök segélyét.
 A kormány fővezet a közlekedés a drágasággal.
 Járhat a miniszterelnök.**

A közlekedési eszközök iránt az emberek drágulást követően egyre inkább a miniszterelnök iránt érdeklődnek. A miniszterelnök iránt az emberek drágulást követően egyre inkább a miniszterelnök iránt érdeklődnek. A miniszterelnök iránt az emberek drágulást követően egyre inkább a miniszterelnök iránt érdeklődnek.

Van-e szükke a kormányváltásról?

A kormányváltásról beszél a miniszterelnök. A kormányváltásról beszél a miniszterelnök. A kormányváltásról beszél a miniszterelnök. A kormányváltásról beszél a miniszterelnök.

Trónján királyok.

Trónján királyok. Trónján királyok. Trónján királyok. Trónján királyok. Trónján királyok. Trónján királyok. Trónján királyok. Trónján királyok.

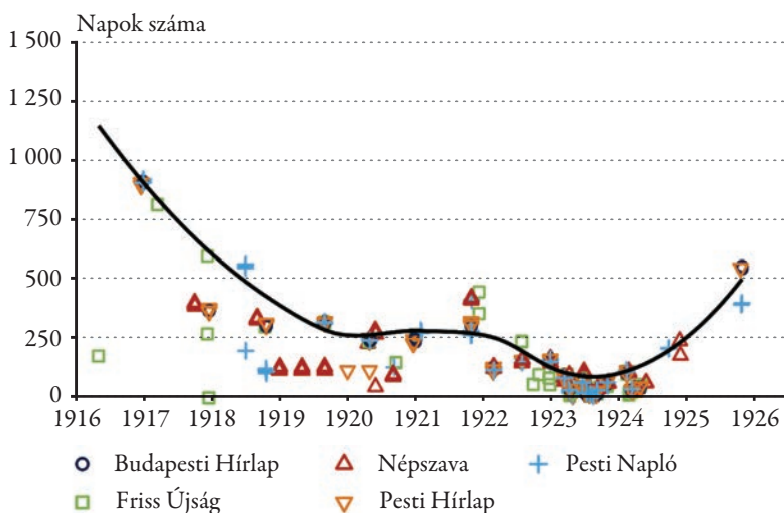
103. ábra: A Pesti Hírlap 1921. szeptember 18-i száma, bal felső sarokban a különböző előfizetési árak megjelenítése. Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

Legtöbbször a különböző újságok azonos időközönként emlik az árakat, és a drágulásuk üteme is nagyjából megegyezik. A Pesti Napló és a Budapesti Hírlap diktálják az áremelkedések ütemét és ütemezését, amelyekhez a többi újság rövid idő elteltével általában alkalmazkodik. A Korányi-stabilizáció (1919. szeptember-1920. december) kevésbé látható, a Hegedüs-féle stabilizáció (1920. december-1921. szeptember)

azonban jól kivehető az ábrán: különösképp ez utóbbi időszakban az újságárak jórészt stagnálnak.

Érdekes információval szolgál annak vizsgálata, hogy a napi, heti, havi, féléves és éves újság-előfizetések árainak növekedése hogyan viszonyul egymáshoz. Kiszámíthatatlan árdinamika idején logikus lenne a hosszabb távú előfizetések árát jobban emelni, hiszen a kiadók az árszint folyamatos növekedését várhatnák az előfizetés időtartama alatt. Ezzel szemben a magyar esetben a napi újságárak nőttek nagyobb mértékben 1919 és 1926 között, nem a hosszabb (havi vagy negyedéves) előfizetések árai. Ezek alapján arra lehet következtetni, hogy a szerkesztőségek szemszögéből az infláció nem vált kiszámíthatatlanul magassá havi vagy negyedéves időtávokon. Ugyanakkor az inflációs dinamika elszabadulását mutatja, hogy 1922 második felére, 1923 elejére mind az öt újság kivezeti a hosszabb, féléves és éves előfizetéseit, vagyis ilyen horizonton már nem voltak biztosak a szerkesztőségek a jövőbeli infláció alakulásában.

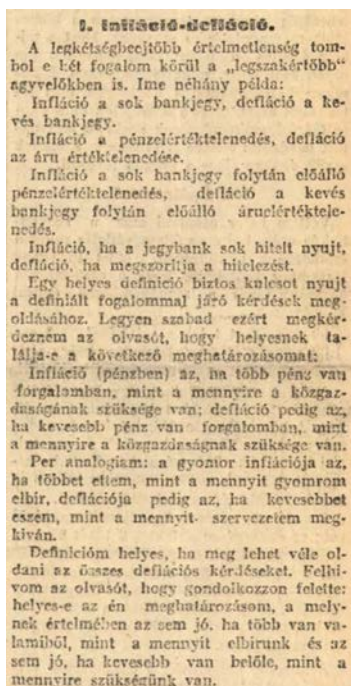
Az utolsó árváltoztatás óta eltelt napok számának vizsgálata során arra kapunk választ, hogy az áremelkedés dinamikája mögött mi állhat. Elképzelhető, hogy az árakat emelték átlagosan nagyobb mértékben a hiperinfláció alatt, ugyanakkor az is lehet, hogy az áremelések ütemezése gyorsult fel, esetleg mindkettő egyszerre is megvalósulhatott.

104. ábra: Az eltelt napok száma a legutóbbi árváltoztatás óta (1916-1925).

Forrás: Saját szerkesztés, az Arcanum Digitális Tudománytár alapján.

Az alacsonyabb inflációjú időszakokban a nyomdák ritkábban módosítják az árakat, tehát egy ármódosításnál az utolsó árváltoztatás óta eltelt napok száma magas lesz, míg magasabb inflációs időszakokban az utolsó árváltoztatás óta eltelt napok száma lecsökken (104. ábra). Az árváltoztatások gyakoriságáról árulkodik az árak pontfelhője, azaz a pontok sűrűsége is. Minél magasabb az inflációs dinamika, annál gyakrabban változtatnak árat a kiadók, ezáltal nő a pontok sűrűsége is. Az 1923-24-es hiperinfláció alatt gyakran néhány naponta változtatják az újságárakat, így az ábrán sok adatpont lesz alacsony értékkel. A bemutatott trendvonalat az adatpontok olyan súlyozásával állítottuk elő, amely nagyobb súlyt ad a magasabb értékeknek.

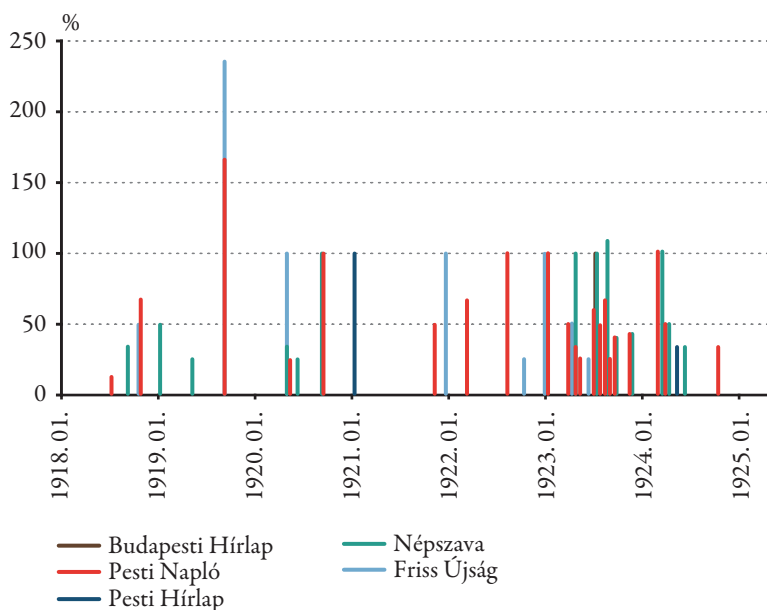
105. ábra: Korabeli elmélkedés az inflációról és a deflációról a Budapesti Hírlapban (1923. április 6.).

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár.

Jól látható, hogy legtöbbször az adott újság különböző előfizetéseinek árait egyszerre módosítják (104. ábra). Ez a folyamat a hiperinfláció alatt borul fel, amikor az átárazás nem mindig egy ütemben történik. Az ábra alapján lekövethetőek a főbb inflációs epizódok a korszakban. Ahogy az inflációs dinamika 1916-tól kezdve felgyorsul, az átárazások egyre gyakoribbak lesznek, amelyeket a trendvonal 1919 végéig tartó csökkenése is jelez. Ezután, a különféle stabilizációs kísérletek nyomaként, egészen 1922 első hónapjaiig stagnál a trendvonal (vagyis nem változik az újságok drágulási üteme). A trend 1923 közepén éri el mélypontját, ekkor a legmagasabb az átárazások üteme. 1924 első néhány hónapjában ez a tendencia folytatódik, majd a népzövettségi hitelt követően a trendvonal pozitívvá

válík, vagyis lassul az infláció. Összességében tehát ha csak az újságárak változásának gyakoriságát vizsgáljuk, akkor is visszakapjuk az inflációs tendenciákat és gazdaságtörténeti pontokat.

Az áremelések mértékét vizsgálva azt látjuk, hogy az esetek többségében, az 1920. év második felétől százszázalékos áremelések voltak jellemzőek, és ezek a hiperinfláció hónapjaiban sem emelkedtek (106. ábra). Sőt, a legnagyobb újságdrágulás nem is a hiperinfláció hónapjaiban, hanem közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után, 1919 szeptemberében történt, amikor több újság árát is nagyjából kétszáz százalékkal emelték.

106. ábra: Az újságokárak áremelkedésének százalékos változása a megelőző árhoz képest (1918-1925).

Forrás: Saját szerkesztés, az Arcanum Digitális Tudománytár alapján.

Ezek alapján tehát a hiperinfláció alatt nem az átlagos áremelések mértéke, hanem azok gyakorisága nőtt meg. Összesen a vizsgált időszak alatt 372-szer változtatták meg valamelyik újság valamelyik kiadásának árát, ebből 206 db az 1922-24-es időszakban, illetve 149 db 1923 júliusa és 1924 júniusa között, a hiperinfláció legsúlyosabb hónapjaiban történt. Az árváltozások közel fele hétfői napra esett, és ez az arány nem változott szignifikánsan a hiperinflációs hónapokban sem.

Felhasznált irodalom:

Fisher, T. C. & Konieczny, J. D. (2006). Inflation and costly price adjustment: a study of Canadian newspaper prices. *Journal of Money, Credit and Banking*, 38(3), 615-633.

32. PORTRÉ: BETHLEN ISTVÁN

Horváth Judit Ágnes

Amikor Bethlen István 1921. április 14-én megbízást kapott Horthy Miklós kormányzótól miniszterelnöki feladatok ellátására, az ország nehéz helyzetben volt – az első világháborús összeomlást a baloldali forradalmak követték, a trianoni békekötés után az ország területe kétharmadával, lakossága egyharmadával csökkent, gyáripára és mezőgazdasági termelése a felére esett vissza, az ország elszigetelődött. A válságos állapot magas inflációt, munkanélküliséget, csökkenő életszínvonalat eredményezett. A gazdasági nehézségekhez belpolitikai válság társult, amikor IV. Károly kétszer is megkísérelte a visszatérést.

Bár a bel- és külföldi körök abban egyetértettek, hogy Magyarország gazdaságilag életképtelen, ennek ellenére az angol külügyminisztérium megbízottja, William Lampson így nyilatkozott: „*Gróf Bethlen komoly, okos, tapasztalt államférfi, aki kész mindent megtenni annak érdekében, hogy átsegítse országát a jelenlegi megpróbáltatásokon.*”

Bethlen István életpályája

- Született: 1874. október 8-án született Gernyeszegen
- 1893–1896 – A Budapesti Tudományegyetem jog- és államtudományi karának hallgatója
- 1898–1900 – A Magyaróvári Magyar Királyi Gazdasági Akadémia vendéghallgatója
- 1901 – Feleségül veszi a nemzetség másik ágáról származó Bethlen Margit (1882-1970) grófnőt, három gyermekük születik: András, István és Gábor
- 1901-1939 – Parlamenti képviselő, 1919-1921 kivételével

- 1918–1919 – Az ellenforradalmi erők egyik fő szervezője, 1919 őszén „titkos erdélyi miniszter”
- 1919 – Bécsben megválasztják az Antibolsevista Comité (ABC) vezetőjének
- 1920 – Popovics Sándorral együtt tagja az Apponyi Albert vezette trianoni béke delegációnak
- 1921-1931 – Magyarország miniszterelnöke (ez idő alatt pénzügyminiszter, igazságügyminiszter, külügyminiszter, majd végül földművelésügyi miniszter is volt)
- 1939 – Örökös felsőházi taggá választják
- 1944 – Szovjet fogságba esik decemberben
- Elhunyt: 1946. október 5-én Moszkvában, szovjet fogságban

107. ábra: Bethlen István, miniszterelnökként.
 Forrás: Fortepan / Francia Nemzeti Könyvtár

Bethlen István elsősorban a belpolitikai helyzetet akarta megszilárdítani, ennek érdekében hozta létre 1922 elején az Egységes Pártot, amely jelentős parlamenti súllyal bírt. Célja a hosszú távú kormányzóképeség mellett, a rendezett belügyi viszonyok megteremtése, amit elengedhetetlennek látott a külföldi tőke bevonásához. Az erős parlamenti bázis alapot szolgáltatott a konszolidációs politikához, amelynek első lépése a költségvetési egyensúly helyreállítása volt. Bethlennek a háborús veszteségekből és az új nemzetközi helyzetből adódóan be kellett látnia, hogy nem lehet folytatni a reformkori gazdaságpolitikát, és hogy az állami szerepvállalásnak döntő jelentősége van a gazdaság újjáélesztésében. Szigorú takarékosági intézkedésekkel élt, adót emelt, bevezette a vagyonsváltást, csökkentette az állami alkalmazottak létszámát és fizetését.

„Mert ezt a nemzetet nem meghalni, hanem élni kell megtanítani, mert meghalni mindig tudott és fog tudni a jövőben is, hogyha ütni fog az óra.”

A gazdaság helyreállításához nélkülözhetetlen külföldi kölcsönök megszerzését 1922 után a külföldi körök földfedezethez akarták kötni. Bethlen ezt elvetette, egyrészt ezt a földet földreform céljára akarta felhasználni, másrészt gátolni akarta a külföldi földszerzést az országban.

Több tárgyalási fordulót követően 1922 szeptemberében az országot felvették a Népszövetségbe, ami alapul szolgált arra, hogy 1923-ban kölcsönért folyamodjon. 1923 őszén a Népszövetség képviselői vizsgálatot folytattak az országban a pénzügyi rekonstrukció kapcsán, aminek eredményeként 250 millió aranykorona kölcsönre tettek javaslatot. Ennek megtárgyalása 1923 végén kezdődött meg, amelynek során a magyar felet legfelsőbb szinten Bethlen képviselte. Annak ellenére, hogy a külföldi bankárok nem láttak gazdasági lehetőséget Magyarországon, a Bethlen-kormány Popovics Sándor segítségével mégis megszerezte a stabilizációhoz szükséges nemzetközi kölcsönt.

A bethleni gazdaságpolitika fő elemei: egyrészt a mezőgazdaság, az ipar és a bányászat támogatása – a húszas évek közepétől a költségvetés 22 százalékát fordította erre a célra – míg másrészt a munkaerőképzés és oktatás – ami az ő korában nem számított magától értetődőnek.

Az egyetemi környezet inspirálóan hatott a kutatásokra, egyre-másra új találmányok születtek. 1924 után a költségvetés 14,4 százaléka a közoktatásban került felhasználásra.

A gazdaságot megbénító inflációt 1924-re sikerül letörni, a magyar jegybank, élén Popovics Sándorral a korona árfolyamát stabilizálta és az angol fonthoz kötötte. A szanálás 1926-ra befejeződött, ezzel megszűnt a kölcsön feltételül szabott népszövetségi felügyelet – elmondható, hogy Magyarország mindössze öt év alatt nyerte vissza gazdaság és pénzügy politikai önállóságát, köszönhetően az 1924-ben Bud János pénzügyminiszter által bevezetett, Bethlen és Popovics által támogatott „ínségköltségvetésnek”. Az ország új pénzneme a pengő lett.

108. ábra: A stabilizáció során a Bethlen kormányzat által bevezetett új pénznem, a pengő.
Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

A kötelező nyugdíj- és betegbiztosítási rendszer bevezetése is a Bethlen-kormányhoz fűződik. Ebben az időszakban vált általánossá a napi 8 órás munkaidő. A hazai nyersanyagbázissal rendelkező iparágak (élelmiszer-, textil-, vegyipar) fellendítése érdekében új vámrendszer lépett életbe. A Bethlen-kormány korán felismeri a turizmusban rejlő lehetőségeket, nem tömegekre épülő, hanem minőségi idegenforgalmi koncepciója egyedülálló a korabeli Európában, ennek keretében épül a lillafüredi palotaszálló, elkezdődnek a termálfürdők fejlesztései és a keskeny nyomtávú vasutak országos hálózatának kiépítése. Infrastruktúrafejlesztés és az úthálózat bővítése fűződik Bethlen nevéhez, valamint a vasúti közlekedés és távbeszélő rendszer korszerűsítése.

Már 1927-re a bethleni konszolidáció az új országhatárok között helyreállította a korábbi gazdasági fejlettségi szintet, ami az osztrák szint 48 százalékának felelt meg. 1929-re a háborús jóvátételi költségek ellenére a reformoknak köszönhetően a magyar költségvetés többlettel zárt, ipari termelése pedig 10 százalékkal haladta meg az utolsó békeév teljesítményét. A brit történész, C.A. Macartney így ír az elért eredményekről: *„Gróf Bethlen István eredményes volt egy nagyfokú szociális és politikai harmónia megteremtésében”*.

Az 1929 őszen kirobbant gazdasági világváláság 1930-tól Magyarországon is éreztette hatását, az 1929-1933 közötti időszakban az ipari termelés 40 százalékkal csökkent, a magyar mezőgazdasági exportcikk ára 50-70 százalékkal esett vissza. A nemzeti jövedelem 40 százalékos visszaesésére a vállalkozók, termelők a bérek csökkentésével, elbocsátásokkal reagáltak. A feszült közhangulatban egyre másra alakultak a radikális belpolitikai pártok.

Bethlen jól látta, hogy tovább kell növelni az állami szerepvállalást, ennek értelmében biztosítani akarta a magyar gabona világpiaci partitáshoz megfelelően kerüljön jegyzésre a budapesti tőzsdén. A pénzügyi és hitelválság megoldására a kormány a Magyar Nemzeti Bankkal együttműködve kötött devizagazdálkodást vezetett be. Bethlen és Popovics még elintézik, hogy az ország 1931. augusztus 14-én kölcsönhöz jusson, ezzel

az ország elkerülte a pénzügyi összeomlást, de a válság hatására a kormánnyal szemben fellépő bizalmi válság következményeként Bethlen tíz nap múlva, augusztus 24-én lemondott.

Lemondása után kormánypárti vezető, Horthy tanácsadója, 1943-1944-ben a háborúból való kiugrást támogatta, különbéke kísérleteket szervezett angolszász irányultsággal, majd a német megszállás idején illegálisba vonult. A felszabadulás után Sztálin joggal tartott attól, hogy a karizmatikus politikus meggátolja a kommunista párt hatalomra jutását, ezért 1944 decemberében a szovjet hadsereg elfogta és fogságban tartotta. 1946-ban, egy moszkvai kórházban szívrohamban halt meg.

Az a közel fél évszázad, amelyben Bethlen István politikusként tevékenykedett, Magyarország újabb kori történelmének zűrzavaros időszaka. 1901-ben, amikor először képviselővé választották, az ország európai középhatalom, a Monarchia része, a magyarság egésze szuverenitása alá tartozott. Halálakor, 1946-ban már negyedszázada kisállami létet szokja az ország, ráadásul a társadalom szerkezete is átalakult. Az addig meghatározó arisztokrácia a szó szoros értelmében eltűnt. Bethlen múlhatatlan érdeme az, hogy egy háborút veszített, demoralizált, súlyos károkat szenvedett országot felemelte, szigorú, következetes politikája révén ismét bekapcsolta az európai gazdasági és politikai élet vérkeringésébe.

Felhasznált irodalom:

Ablonczy, B. (2014). *Gróf Bethlen István és kora*, Osiris Kiadó.

Bethlen, I. (2018). A bethleni konszolidáció gazdasági teljesítménye, *Polgári Szemle*, 14(1-3), 138-159.

Korencsi, A. (2020). A magyar jegybanki tevékenységek értékalapozottsága, *Polgári Szemle*, 16(1-3), 161-173.

Romsics, I. (2019). *Bethlen István*. Helikon kiadó.

Schlett, A. (2020). Ínségköltségvetés – Megszorító csomag az 1920-as években. *ArchívNet*, 20(5-6) Magyar Országos Levéltár.

Szávai, F. T. (2023). Bethlen István és a világgazdasági válság. *Ephemeris Hungarologica: A Magyarországtudató Intézet folyóirata*, 3(1). 68-85.

Varga, L. (2021). *Magyar képviselet a Népszövetségben az 1920-as években* [Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem].

III. RÉSZ

**A FÜGGETLEN JEGYBANK
SZÜLETÉSE**

33. A NÉPSZÖVETSÉG ALAPÍTÁSA ÉS KORAI MŰKÖDÉSE

Tischler Patrik

Az I. világháborút követően a győztes antant hatalmak olyan nemzetközi szövetség létrehozását szorgalmazták, amely elsősorban saját reálpolitikai érdekeiket szolgálta: míg a franciákat a Németország feletti ellenőrzés, valamint a kontinentális európai hegemon pozíciójuk biztosításának célja vezérelte, addig a britek a hatalmi egyensúly zálogát látták a szervezetben. Ezzel szemben az Amerikai Egyesült Államok (USA) egyrészt a Woodrow Wilson elnök által megálmodott 14 pont gyakorlati megvalósulását remélte a szervezettől, amely többek között magában foglalta a tengeri hajózás szabadságát és ezáltal az ún. „nyílt kapuk” megteremtését. Másrészt a szövetségen keresztül Washington képes lett volna beleszólni Európa belügyeibe is, amely azonban szembe ment az amerikai külpolitika akkori két alappillérel, a Monroe-elvvel és az izolacionizmussal.

109. ábra: A „Négy nagy” tanácskozása a párizsi békekonferencián 1919-ben: balról jobbra David Lloyd George brit miniszterelnök, Vittorio Emanuele Orlando olasz miniszterelnök, Georges Clemenceau francia miniszterelnök és Woodrow Wilson amerikai elnök.

Forrás: U.S. Signal Corps / Wikimedia Commons

Az eltérő nemzetállami érdekekből kifolyólag a szövetség létrehozásával kapcsolatban számos javaslat született (pl. Wilson elnök, Sir Walter Phillimore brit jogász és a későbbi Nobel-békedíjas Léon Bourgeois francia politikusé), ezért azok tárgyalása az egyik legfontosabb részét képezte a Párizs környéki békekonferenciának. Mindennek köszönhetően 1919. január 25-én a győztes hatalmak megegyeztek a Népszövetség létrehozására irányuló tervezetben, amelynek végső változatát 1919. április 28-án fogadták el a békekonferencián. A versailles-i békét aláíró államoknak ratifikálniuk kellett a Népszövetség alapokmányát is, mivel annak rendelkezései bekerültek a békeszerződésekbe. Így a Népszövetség alapítása egybeesett az első, Németországgal kötött békeszerződéssel, amelyet 1919. június 28-án írtak alá Versailles-ban. A szervezet székhelye Genf lett.

Érdekes, hogy annak ellenére, hogy a Népszövetség megalapítása a wilsoni elvekre épült, az USA végül a Szenátus ellenállása miatt nem ratifikálta az alapokmányt és ez által nem lépett be a szervezetbe. A republikánus politikusok ugyanis attól tartottak, hogy a Népszövetséghez való csatlakozással az USA újabb háborúba keveredhet, amely ugyancsak ellentmondott az elszigetelődés elvére épülő külpolitikának.

110. ábra: A brit *Punch* magazin karikatúrája Wilson elnök világbékéről szóló álmairól.

Forrás: *Punch*

A győztes hatalmak dominanciája a Népszövetség működésében is tetten érhető volt, mivel annak első főtitkárát a britek adták Sir Eric Drummond személyében. A szervezet legfontosabb szervei az egész évben működő Titkárság, valamint az időszakosan ülésező Közgyűlés és Tanács voltak, amelyeket több segédszervezet, köztük bizottságok segítettek. A napi ügyeket a főtitkár vezetése alatt álló Titkárság végezte, míg a Közgyűlés valamennyi tagállam részvételével meghatározta az általános irányelveket és döntött az új tagok felvételéről. A Tanács a legfőbb hatalmak politikai fórumaként szolgált, amely minden, szervezetet érintő ügyben tárgyalhatott.

A Népszövetség elsődleges célja a béke és a biztonság megteremtése volt, ugyanakkor ez a mandátum korlátozottan érvényesült a valóságban, mivel a szervezet alapvetően a győztes hatalmak érdekeit szolgálta, amely mellett a vesztes államoknak kevés beleszólásuk volt az őket is érintő ügyekbe. Így a Népszövetség lényegében már megalapításának pillanatában bukásra volt ítélve a célját tekintve: a méltánytalan és igazságtalan feltételeket tartalmazó békeszerződések ugyanis jelentős feszültségeket keltettek az olyan vesztes államokban, mint például Magyarország és Németország esetében.

111. ábra: A Népszövetség ülése.

Forrás: Wikimedia Commons

E probléma súlyával természetesen tisztában volt a szervezet. Popovics Sándor egyik írásában szól arról, hogy 1920. február 13-án a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elrendelte egy nemzetközi konferencia összehívását, hogy tanulmányozza a kialakult válságos helyzetet. Popovics ugyanakkor felhívta a figyelmet egy, a konferencia hatékonyságát befolyásoló ellentmondásra, ugyanis a szervezet Tanácsa a konferencia számára előírta, hogy azokat a kérdéseket, amelyek „*a szövetségesek és Németország között folyó negociációk tárgyát képezi, nem szabad vita tárgyává tenni*”. A konferenciát végül 1920. szeptember 24-én rendezték meg Brüsszelben, amelyen Popovics is a delegáció tagja volt. A munka négy fő bizottságban folyt: államháztartás és fiskális politika, pénzforgalmi eszközök és a váltóárfolyamok ügye, nemzetközi kereskedelempolitika és nemzetközi hitelügyek. A konferencia ajánlásai nem voltak kötelező érvényűek, ám a két évvel későbbi felülvizsgálat alapján elmondható, hogy számos ország törekedett arra, hogy ezeket az ajánlásokat átültesse válságkezelési gyakorlatába. Ugyanakkor, ahogyan arra Popovics is utalt, a jóvátételi kérdések tisztázása nélkül, a konferencia nem tudott hatékony megoldásokat kínálni.

A magyar delegáció kifejtette, hogy az első világháborút követően a trianoni békeszerződés rendelkezései, a mezőgazdasági és a gyáripari termelés jelentős visszaesése és a meglóduló infláció miatt Magyarország rendkívül súlyos gazdasági válságba süllyedt. Így az 1921. április 14-én hivatalba lépő, gróf Bethlen István vezette kormány legfontosabb célkitűzése a magyar gazdaság stabilizálása lett. Ennek keretében először a Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter által kidolgozott, belső erőforrásokon alapuló antiinflációs politikát vezették be, amely azonban csak ideiglenesen volt képes stabilizálni a gazdaságot. A magyar kormány így nem tehetett mást, minthogy külföldi kölcsönhöz folyamodjon a konszolidáció érdekében. Az első tervek még magánkölcsönök felvételéről szóltak, azonban az arra irányuló magyar törekvések kudarcba fulladtak az ország gazdasági helyzete miatt. A Bethlen-kormány számára az egyetlen járható út a népszövetségi kölcsön felvétele maradt, amelyre példaként szolgált Ausztria kölcsönfelvétele.

A Népszövetség által nyújtott hitelek célja a háború által leginkább sújtott országok gazdasági talpra állásának elősegítése volt az államháztartás egyensúlyának helyreállításán és a valutaárfolyamok stabilizálásán

keresztül. Ennek keretében összesen öt közép- és kelet-európai ország (időrendi sorrendben: Ausztria, Magyarország, Görögország, Bulgária, Észtország), valamint a különleges státusszal rendelkező Danzig (ma Gdańsk városa) részére folyósítottak népszövetségi kölcsönt. A hitelek közös jellemzője volt a nemzetközi jelleg, mivel azokat különböző helyeken bocsátottak ki (többek között pl. Londonban, Amszterdamban és New Yorkban) és eltérő devizákban denominálták. További közös ismertetőjegy volt a hitelek hosszú futamideje: míg Ausztria, Magyarország és Danzig húszéves, addig Bulgária, Görögország és Észtország negyvenéves futamidejű kölcsönhöz jutott hozzá. A Népszövetség különösen nagy hangsúlyt fektetett a hitelfedezeti biztosítékokra, amelyek magukba foglalták a különböző állami bevételek zárolásának lehetőségét, valamint a pénzügyi ellenőrök delegálásának jogát a hitelfelvevő országokba. A hitelezők számára tehát a Népszövetség által nyújtott garancia tette vonzóvá a hitelnyújtást.

A magyar kölcsön esetében annak felvételéhez első körben a magyar állami bevételek zálogjogának feloldását kellett elérnie Bethlennek, mivel a Népszövetség bármikor zárolhatta a kormány bevételeit a jóvátételi fizetések teljesítésének céljából. Bethlen ezért 1923 tavaszán Londonban – többek között Popovics Sándor kíséretében –, valamint Rómában és Párizsban tárgyalta a Jóvátételi Bizottság képviselőivel. Ezt követően Kállay Tibor pénzügyminiszter 1923. május 4-én hivatalosan is benyújtotta a magyar kormány hitelkérelmét a Népszövetségnek. A magyar kölcsönkérelem elbírálására és a hitelkonstrukció megtervezésére a Pénzügyi Bizottság kapott felhatalmazást, amelynek képviselői 1923. november 6-án Budapestre érkeztek azzal a céllal, hogy megvizsgálják az ország gazdasági helyzetét és az alapján előkészítsék a pénzügyi rekonstrukcióra vonatkozó tervet.

A Népszövetséggel folytatott tárgyalások és a Pénzügyi Bizottság magyarországi vizsgálata is sikeresen zárult, amelynek köszönhetően Magyarország részére 250 millió aranykorona értékű kölcsönt állapítottak meg. A kölcsön több mint felét Nagy-Britannia biztosította, amely mellett többek között az USA, Olaszország és Svájc vállalt hitelnyújtást. A kölcsön kedvezőtlen feltételek mentén valósult meg, mivel egyrészt minden más állami tartozással szemben elsőbbséget élvezett, másrészt pedig a fizetés szavatolása céljából a hitelezők zárolhatták a vámokból,

a cukoradóból és a dohányjövedékből származó állami bevételeket. A hátrányos kondíciókat némileg ellensúlyozta, hogy a magyar kormány a kölcsön teljes összegét a gazdaság konszolidálására fordíthatta.

A kölcsönfelvételt tartalmazó pénzügyi szanalási programot, valamint azt kiegészítő I. és II. számú jegyzőkönyvet 1924 márciusában írta alá a magyar kormány, amelyet nem sokkal később, 1924. áprilisában törvénybe is iktatott a parlament. A Népszövetség az ország pénzügyi stabilizálását közvetlenül kívánta ellenőrizni, ezért Jeremiah Smith amerikai ügyvéd személyében pénzügyi ellenőrt küldött Magyarországra, aki 1924. május 1-jén érkezett meg Budapestre. A magyar kormány jó viszonyt alakított ki az amerikai ellenőrrel, amely összességében jelentősen hozzájárult a sikeres bethleni konszolidációhoz.

A fenti szanalási programmal párhuzamosan a magyar országgyűlés elfogadta a kormánytól független jegybank felállításáról szóló törvényt is, amelynek köszönhetően a Magyar Nemzeti Bank 1924. június 24-én megkezdhette működését Popovics Sándor vezetésével.

Felhasznált irodalom:

Domány, Gy. (1924). A magyar jegybank. *Közgazdasági Szemle*.

Gergely, M. (2011). Hatékony volt-e a brüsszeli terápia? Az 1920- évi Brüsszeli Nemzetközi Pénzügyi Konferencia javaslatainak eredményessége két év távlatából. *Kutatási Füzetek: PTE Történelem Doktori Program sorozata* (17), 139-162.

Popovics, S. (1921). A bruxellesi konferencia és a Népek Szövetsége. *Különlenyomat a Külügyi Szemle 1920–21. évfolyamából*. Magyar Külügyi Társaság.

Romsics, I. (2021). Bethlen István miniszterelnöksége. *Korunk*, (8), 46-58.

Schlett, A. (2015). Hitelexpanzió, válság és válságkezelés a Horthy-korszakban. *Közép-Európai Közlemények*, 8(4), 61-80.

Varga, L. (2021). *Magyar képviselő a Népszövetségben az 1920-as években* [Doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem].

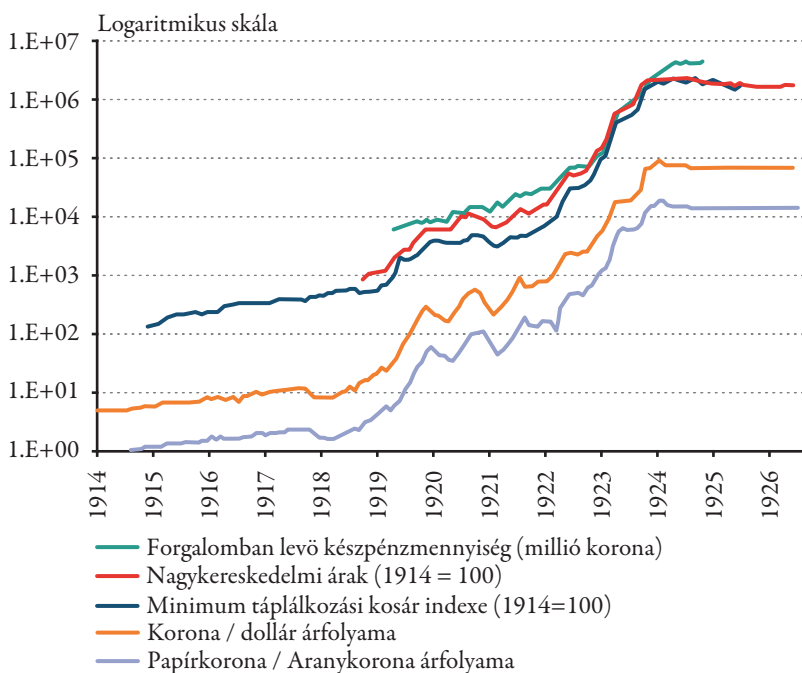
Zendejas, J. F. (2021). Contesting the preferred creditor status of the League of Nations, 1931–1933. *The Economic History Review*, 74(4), 1062-1086.

34. AZ 1924-ES PÉNZÜGYI ÉS MONETÁRIS STABILIZÁCIÓ MÉRLEGE

Spéder Balázs

Az első világháború pusztítását követően zavaros fél évtized következett a magyar gazdaságtörténetben. Az államháztartási hiányt finanszírozó pénznyomtatás hiperinflációhoz, valamint kilátástalan gazdasági helyzethez vezetett. A magas inflációs közeg letörése az 1920-1923 között a korábbi sokkok túlélése miatt nem állt a politikai és gazdasági tervezés érdekében. A csehszlovák és román pusztítások, a Monarchia szétesése a korábbi magyar gazdasági és kereskedelmi rendszerek teljes összeomlásával, a kereslet-kínálati viszonyok radikális megbombolásával járt. Az állam pénzszükséglete és a gazdaság újjáépítése megemelte a deficit monetáris finanszírozásának a szükségét.

Magyarországon a világháborút követően 1919. júliusa és 1924. júniusa között az árszint 1100-szorosára, a forgalomban levő bankjegymennyiség 430-szorosára nőtt. 1923. júliusára havi mintegy 100 százalékos infláció alakult ki – ez megegyezik egy napi szinten 2,3 százalékos inflációval. Más megközelítésben: az árak minden 31. napon megduplázódtak. A hiperinfláció csúcspontján, 1924. január-február során éves összevetésben 2770, valamint 2330 százalékos áremelkedést regisztráltak a nagykereskedelmi, és 2000 százalékos áremelkedést a kiskereskedelmi árindexben. Ezzel párhuzamosan a forgalomban lévő készpénzmennyiség emelkedése a magyar korona nemzetközi értékének radikális elértékeltelenedéséhez vezetett (112. ábra).

112. ábra: A háborús időszak, az inflációs gazdaság és a hiperinfláció alakulása egyes változók esetén a Magyar Királyságban, 1914-1926 között. Megjegyzés: 1918. októberéig osztrák-magyar papírkoronában, majd azt követően magyar papírkoronában kifejezett értékek, ha máshogy nincs jelezve.

Forrás: Saját számítások a League of Nations és a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal különböző jelentései alapján.

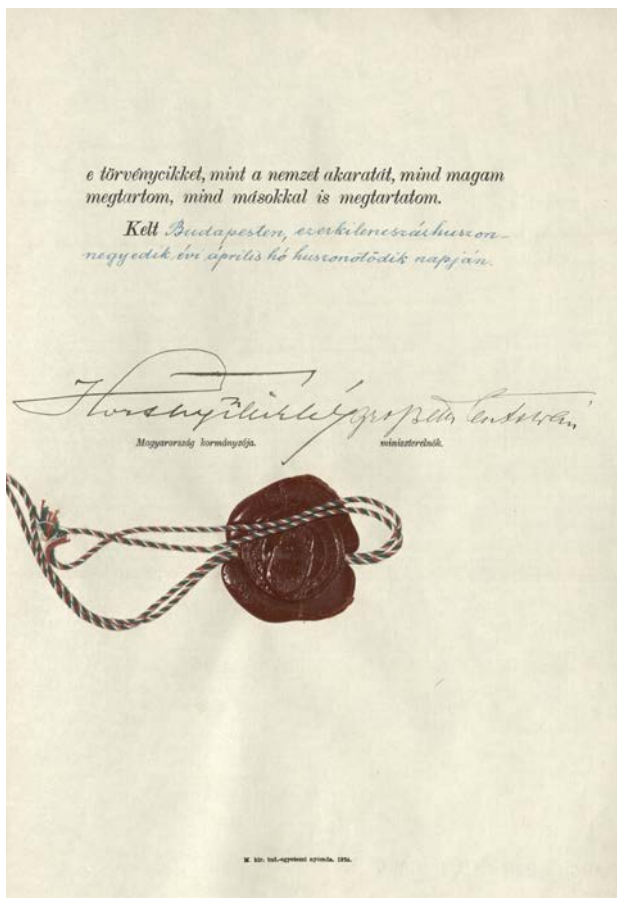
A tisztán belpolitikai eszközökkel végrehajtott többszöri stabilizációs kísérletek sikertelenek voltak, így egyetlen lehetőségnek a Népszövetséghez való csatlakozás, a népszövetségi kölcsön felvételének, és a szanálási program keretében megfogalmazott elvárások teljesítésének ígérete bizonyult. A program legfontosabb feltételei közé tartozott a költségvetési egyensúly megteremtése, az aranystandardnak megfelelő szigorú jegyfedezeti politika integrálása, valamint az autonóm központi bank felállítása is.

A magyar fél részéről a népszövetségi kölcsönt a magyar állam nevében még a Magyar Királyi Állami Jegyintézet vette fel, mivel a frissen megalkotandó magyar jegybank részére tiltott volt az állam finanszírozása.

Bethlen István miniszterelnök 1924. március 27-én a terjesztette a nemzetgyűlés elé az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról, a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról, illetve az államháztartás hiányának fedezése céljából felvételre kerülő belső kölcsönről szóló törvényelőterjesztés csomagot. A Magyar Nemzeti Bank létrehozásáról szóló 1924. évi V. törvénycikk 1924. április 26-án lépett hatályba, amelynek a magyar fél 1924. június 24-én, a Magyar Nemzeti Bank működésének elindításával eleget is tett.

A bankjegymennyiség és az infláció növekedése mögött eleinte a Jegyintézet hitelezési politikája, és az összeomlott gazdaság iránti újjáépítési igény állt. A Jegyintézet szerint ugyanis a gazdasági válságból kilábalni a privát szektornak nyújtott hitelezés által lehetett, a megnövekedő fogyasztás és vállalati termelés ugyanakkor az infláció emelkedéséhez is vezetett. Megjelent azonban az államháztartás hiányának finanszírozási igénye is. Az inflációs spirál kibontakozásával párhuzamosan egyre nagyobb részt tett ki az állami költségvetés finanszírozása. A bankjegyek és államjegyek általi finanszírozás mögött azonban nem állhatott fedezet. 1920 és 1924 között a magyar költségvetés deficitje évente 21 és 48 százalék közt alakult. A független központi bank 1924-es létrehozása annak a pénznyomtatás monopóliumával való felruházásával és a kormányzati költségek finanszírozásának tiltásával párosult.

A hiperinflációnak több sikertelen stabilizációs kísérlet után Magyarországon – Ausztriához hasonlóan – csak egy részben külföldi segítséggel megalapozott monetáris és fiskális stabilizáció és egy új valutareform vethetett véget. 1921 és 1924 közötti több sikertelen reform-próbálkozást követően 1924-ben a népszövetségi arany-kölcsön folyósítása mellett Magyarországon 1924-ben a Magyar Nemzeti Bank létrehozásával megtörtént a monetáris reform (113. ábra). A kormányzat 1924-1926 során fiskális politikai reformokkal stabilizálta az államháztartás és a külkereskedelem egyensúlyát. A stabilizáció során a papírkorona értékét a font sterlinghez kötötték. A papírkoronát később az aranykoronához képest határozták meg, 17000-szeres áron. A stabilizációt a valutareform zárja 1927. január 1-jén, a korona helyett a pengő bevezetésével.

113. ábra: A Magyar Nemzeti Bank megalapításáról szóló, 1924. évi V. törvénycikk eredetije, Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök hitelesítő aláírásaival és pecsétjével.

Forrás: MNL OL, Regnicolaris levéltár, Archivum regni, Ladula H. Privilegia recte articuli (N 45), Ser. A. Fasc. 3. 1924. évi törvények

Felhasznált irodalom:

Bácskai, T. (szerk.) (1993). *A Magyar Nemzeti Bank története I.: Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816-1924*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Boross, E. A. (1984). *The Role of the State Issuing Bank in the Course of Inflation in Hungary between 1918 and 1924*. Feldman, GD; Holtfrerich, C.-L.; Ritter, GA and Witt, P.-C. (eds), *The Experience of the Inflation*. International and Comparative Studies.

Botos, J. (1999a). *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank 1924-1948*. Presscon Kiadó.

Botos, J. (2015). A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914-1924. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat* 60(3), 70-138.

Botos, J. (2021). Az önálló, független magyar jegybank megalakítása, kezdeti tevékenysége. *Jogtörténeti Szemle*, 19(1), 1-10.

Domány, Gy. (1927). *A magyar szanálás*. Grill Kiadó.

Ormos, M. (1964). *Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése*. Akadémiai Kiadó.

Óvári Pap, Z. (1926). *A jegybankok viszonya az államhoz*. Grill Kiadó.

Péteri, Gy. (1985). Montagu Norman és a magyar „szanálási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. *Századok*, 119(1), 121-151.

Pogány, Á. (1987). Két szempont a magyarországi infláció vizsgálatához. *Történelmi Szemle* 1987-88(2), 121-136.

Pogány, Á. (2019). Inflation and Financial Stabilization in War and Peace: The Case of Hungary (1914-1924). In Bonoldi, A. (ed.), *Wartime and Peacetime Inflation in Austria-Hungary and Italy (1914-1924)*. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Franz Steiner Verlag.

Pogány, Á. (2023). *A nagy háborútól a nagy válságig - Bank- és pénztörténeti tanulmányok a két világháború közötti Magyarországról*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Schlett, A (2021). A magyar gazdaság talpra állítása: a pénzügyi stabilizáció. In Kása, Cs. & Vizi, L. T. (szerk.), *Talpra állás Trianon után*, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 153-180.

35. A NÉPSZÖVETSÉGI KÖLCSÖN

Végh Noémi – Mosberger Pálma

Az első világháború lezárását követő időszakban az államháztartás jelentős egyensúlytalansággal küzdött. Az állami pénzügyek kiadási oldalát számottevő szociális kiadások, mint a leszerelő katonák, a hadirokkantak, hadiözvegyek és árvák, valamint az elcsatolt területekről menekülők segélyezése terhelték. Ezzel szemben az adóbevételek a gazdasági válság és az ország területi veszteségei következtében drasztikusan csökkentek. A folyó kiadások fedezése céljából tehát az állam hitelfelvételre szorult.

A kormánynak továbbra sem volt lehetősége külföldről nagyobb volumenű kölcsönt felvenni, ezért a jegybankra és a belföldi magánszektorra (bankok, lakosság) tudott csak támaszkodni. 1919. február 7-én a kormány egy közel egymilliárd koronás hitelkeretről állapodott meg a hazai pénzintézetekkel, amelyet azonban a kommunista hatalomátvétel miatt nem tudott teljes mértékben igénybe venni, a Forradalmi Kormányzótanács ugyanis felmondta a hitelmegállapodást. A jegybanki kölcsönöket az Osztrák-Magyar Bank, majd 1921-től a helyére lépő Magyar Királyi Állami Jegyintézet folyósította, amelynek elnöke ekkor Popovics Sándor volt.

1920 tavaszán a Monarchiabeli közös fizetőeszköz, vagyis a koronabankjegyek felülbélyegzése során az állam 4,435 milliárd korona értékben jutott ún. kényszerkölcsönhöz. Magyarországon a cserére felajánlott bankjegyek értékének csak felét kapta vissza a lakosság, a másik fele elmentételezésül át nem ruházható államkötvényt kapott, amit azonban vagyonadó fizetésére és a földreform során juttatott birtokok ellenértékének megváltására lehetett felhasználni.

Az államadósság alakulásában a háborút követő években meghatározó szerepet játszott az infláció. A jegybanki finanszírozás, valamint a termelőkapacitásokban elszenvedett veszteség nyomán kialakuló infláció a koronában denominált adósság elértéktelenedéséhez vezetett.

A külföldi hitelfelvétel elsődleges akadálya sokáig a Népszövetség jóvá-tételi bizottságának az állami bevételekre vonatkozó zálogjoga volt. A bizottság 1923-ban már hajlandóságot mutatott a zálogjog felfüggesztésére, amit egy konkrét szanalási terv kidolgozásához kötött. A Népszövetség pénzügyi bizottsága 1923 végére dolgozta ki javaslatait a szanalásra, melynek fő elemei az infláció letörése, egy független jegybank megalapítása, a költségvetési egyensúly 1926 közepéig teljesítendő helyreállítása, valamint ennek megtörténteig a költségvetési hiány piaci hitelekből történő finanszírozása voltak.

89a.

Magyar királyság 1924 évi államkölsöne.

Miképpen közzétette az 1924 évi március hó 4-én Genfben kelte és a Nemzetek Szövetségének Tanácsának 1268. és beiktatott I. és II. számú jegyzőkönyve az államháztartás költségvetésének az 1924 évi költségvetéséről, valamint a Nemzetek Szövetségének Tanácsának 1924 évi június hó 4-én kelte határozata alapján, többféle változatban az államháztartás költségvetéséről, a költségvetés megvalósulását, továbbá a költségvetés kiadásaitól való a kiegyenlítésével kapcsolatos költségvetés felül 200 millió aranykoronára egyenlítőit meg nem kötött végösszeget.

Lejár 1924 évi február hó 1-én.

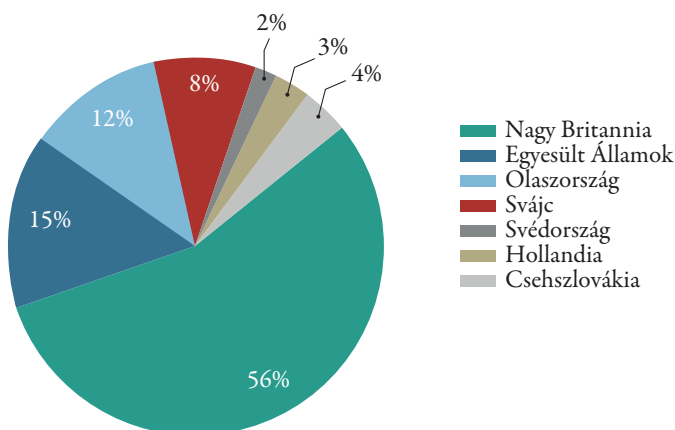
Hitelesítési ország	Egyenlítő	Csoporton belülről			Arányosított			Összesen	
		az eredeti pénzeszközökben	arany koronában	pengőben	az eredeti pénzeszközökben	arany koronában	pengőben	az eredeti pénzeszközökben	arany koronában
Amerikai Egyesült Államok	75	3.000.000	44.424.584	21.452.751	75	3.000.000	33.531.229	44.424.584	44.424.584
Franciaország	75	3.000.000	36.338.054	11.730.191	75	3.000.000	11.980.880	36.338.054	36.338.054
Belgium	75	3.000.000	25.184.354	30.238.589	75	3.000.000	14.564.909	25.184.354	25.184.354
Anglia	75	3.000.000	7.934.482	6.294.891	75	3.000.000	3.125.767	7.934.482	7.934.482
Portugália	75	3.000.000	3.257.464	40.324.734	75	3.000.000	3.326.331	3.257.464	3.257.464
Összesen	375	15.000.000	118.138.938	110.049.546	375	15.000.000	65.529.106	118.138.938	118.138.938
Megjegyzések	17	652.000	4.194.581	4.829.860	75	784.000	3.601.485	4.194.581	4.194.581
Összesen			122.333.519	114.879.406			69.130.591	122.333.519	122.333.519

1924. március 4-én 1924. március 4-én
 1924. március 4-én 1924. március 4-én
 1924. március 4-én 1924. március 4-én
 1924. március 4-én 1924. március 4-én

Töltés 89/1. lapon.

114. ábra: A Magyar Királyság 1924. évi államkölsöne.
 Forrás: MNL OL K 269, 543. csomó, 340. tétel

A Népszövetséggel kötött megállapodás következtében 1924-ben a kormányzattól független – Popovics Sándor vezette – jegybank létesítése mellett lehetőség nyílt az első jelentős állami hitelfelvételre is a háború után. Az ún. újjáépítési hitelfelvétel eredményeképpen végül 253 millió aranykorona folyt be az államkasszába (pengőre átszámítva közel 300 millió) nyolc ország hitelezőitől, amelyek közül Nagy Britannia volt a meghatározó (115. ábra). A kibocsátott kötvények külföldi fizetőszökből voltak denominálva, jellemzően a kölcsönt nyújtó ország devizájában.

115. ábra: A népszövetségi kölcsön megoszlása a hitelnyújtó országok szerint.
 Forrás: Domány (1927)

A népszövetségi kölcsönből befolyó 253 millió aranykoronából csak 70 milliót használtak fel eredeti céljára, vagyis a költségvetési hiány finanszírozására. 100 millió aranykoronát beruházásokra fordítottak. Ennek oka, hogy a költségvetési reform váratlanul eredményes lett, és már az 1924/25-ös költségvetési év többlettel zárt (a költségvetési év nem esett egybe a naptári évvel, ugyanis július 1-től június 30-ig tartott). A maradék összeget csak fokozatosan, 1929-ig költötte el a kormány, szintén beruházási célokra.

A népszövetségi kölcsönfelvételt követő években Magyarország kockázati megítélése fokozatosan javult. A húszas évek második felében az állam mellett az önkormányzatok, vállalatok is egyre könnyebben jutottak hitelhez külföldön, amit a gazdasági világválságot megelőző globális likviditásbőség és a nagy kockázatvállalási hajlandóság tett lehetővé. A likviditásbőség és a hazai szereplők hitelkereslete jelentős külső eladósodást eredményezett.

A kedvező időszaknak az 1929-ben kezdődő gazdasági világválság vetett véget, amelynek időszaka alatt mindvégig Popovics Sándor volt az MNB elnöke. A recesszió Magyarországon is megjelent, a külkereskedelmi mérleg jelentős deficitet mutatott, és az államháztartás korábbi egyensúlya is felborult. A növekvő globális kockázatkerülés a magas külföldi eladósodottságú Magyarország kötvényeinek megítélésében már 1930-ban élesen tükröződött. A külföld felé történő fizetési nehézségek miatt 1931 második felében devizakorlátozásokat vezettek be, végül a kormány 1931-ben beszüntette a külföldi hitelek törlesztőrészleteinek és kamatainak átutalását. Az ún. transzfermoratóriumot eredetileg egy évre tervezték érvénybe léptetni, azonban a válság elhúzódásával évente meghosszabbították. Az esedékes részleteket, kamatokat pengőben, az MNB által kezelt Külföldi Hitelezők Alapjába kellett befizetni. A transzfermoratórium az állam adósságára is vonatkozott, azonban ez alól kivételt jelentett a népszövetségi kölcsön, valamint a devizatartalékok függvényében néhány más állami tartozás adósságszolgálatára.

Az évtized első felében a kormány erőteljes korrekciót hajtott végre a kiadások mérséklésével és a bevételek növelésével, így csökkent a költségvetés hiteligénye, amit már belső forrásokból is biztosítani tudott. Az államadósság az 1930-as évek közepéig a GDP 30 százaléka közelében alakult.

Felhasznált irodalom:

Bolt, J. & Zanden, J. L. (2014). The Maddison Project: collaborative research on historical national accounts. *The Economic History Review*, 67 (3), 627–651.

Buday, K. (1929). *Magyarország a nemzetközi pénzügyi piacon*. *Közgazdasági Szemle*, 53, 556–574.

Domány, Gy. (1927). *A magyar szanálás*. Grill Kiadó.

Halász, F. (1934). Magyarország külföldi adósságainak rendezése. *Közgazdasági Szemle*, 58, 22–42.

Honvári, J. (2006). *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Aula Kiadó.

Jobst, C. & Scheiber, T. (2014). Monetary and Economic Statistics for Austria-Hungary: 1863 to 1914. In Lazaretou, S. & Scheiber, T. (Eds.), *South-Eastern European Monetary and Economic Statistics from the Nineteenth Century to World War II* (pp. 55-100).

Pogány, Á. (2002). A magyarországi közkölcsönök története az első világháború kitérésétől a pénzügyi stabilizációig. *Történelmi Szemle*, 44 (1–2), 65–97.

Popovics, S. (1926). *A pénz sorsa a háborúban*. Magyar Tudományos Akadémia.

Tomka, B. (2000). *A magyarországi pénzintézetek rövid története 1836-1947*. Aula Kiadó.

Magyar Statisztikai Évkönyvek, 1871, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1881, 1881, 1882, 1893, 1897, 1900, 1902, 1904, 1907, 1910, 1911, 1915, 1926, Központi Statisztikai Hivatal

36. A BANK OF ENGLAND SZEREPE A RENDEZÉSBEN

Boros Eszter

A független jegybank létrejötte hazánkban szorosan összefüggött az 1920-as trianoni békediktátumot követő konszolidációval. Nem egyszerűen „csak” az önálló magyar pénzügyi rendszert kellett ekkor megteremteni, hanem alapjaiban kellett újjászervezni egy példátlan veszteségeket elszenvedett ország gazdasági-társadalmi rendszerét. Az inflációs spirállal szembesülő magyar vezetésnek nem maradt más választása, mint a külföldi pénzügyi segítségnyújtás igénylése, ezért Bethlen István kormánya felvette a kapcsolatot az első világháború után létrehozott nemzetközi szervezettel, a Nemzetek Szövetségével (Népszövetség). Ez a lépés egyúttal egy különösen érdekes kapcsolat – a brit jegybankkal, a Bank of Englanddel való kooperáció – kezdetét is jelentette, amely egészen a harmincas évekig nagy jelentőséggel bírt a magyar pénzügypolitikában.

A britek kiemelkedő szerepet játszottak a Népszövetség stabilizációs tevékenységében, ami többek között Montagu Norman jegybankelnök nemzetközi pénzügyi rendszerről alkotott víziójával magyarázható. A Bank of England vezetője a központi bankok együttműködését szorgalmazta, amelyre – az államok és a piac mellett – egyfajta harmadik koordinációs mechanizmusként tekintett. Ezen kívül természetesen Nagy-Britannia pénzügyi befolyásának és világhatalmi pozíciójának megőrzéséhez is fontosnak tartotta az európai rekonstrukcióban való aktív részvételt.

Magyarország és a Népszövetség tárgyalásai során az önálló jegybank alapításának kereteit alapvetően Norman elképzelései határozták meg, aminek kulcseleme volt az intézményi autonómia. Az aranykészlettel rendelkező, a kormánytól független Magyar Nemzeti Bank (MNB) létrehozása a népszövetségi kölcsön odaítélésének egyik feltétele volt a költségvetési egyensúly helyreállítása és a fedezetlen pénzkibocsátás megszüntetése mellett. Az MNB alakuló közgyűlésére 1924. május 24-én

került sor. Az intézmény alapszabálya kizárta a költségvetési deficit jegybanki finanszírozását. E szigorú feltétel a korszakban még korántsem volt általános, ám jól tükrözte a Montagu Norman és Popovics Sándor magyar jegybankelnök által is konzekvensen képviselt antiinflációs politikát.

Az MNB megalapítása után rövidesen, 1924 júniusában megkezdődött a Magyarországnak 20 évre megítélt, 250 millió aranykoronás népszövetségi kölcsön folyósítása. A britek ráhatásának köszönhetően hazánk végül a teljes összeget a gazdaság stabilizálására fordíthatta (az előzetes feltételek értelmében még a háborús jóvátétel fizetésére is szálni kellett volna belőle). A kölcsön jegyzésében az angol pénzpiac vállalta a legnagyobb részt, több mint az összeg felét. A segítség feltételeként stabilizációs programot kellett végrehajtani, amelynek ellenőrzésére népszövetségi delegáció érkezett Magyarországra. Abban, hogy a britek hazánkban a szokásosnál is aktívabbak voltak a nemzetközi stabilizációs erőfeszítésekben, személyes tényezők is szerepet játszottak. A budapesti küldöttségben ugyanis helyet kapott a brit Harry A. Siepmann, aki az MNB kirendelt tanácsadójaként kimondottan tevékeny volt a magyar és a nemzetközi igények összehangolásában (1924-1926 között). Siepmann nemcsak Montagu Normannel, hanem Popovics Sándorral is szoros szakmai kapcsolatot alakított ki, amely gyakori eszmecserék, majd áttételes kapcsolódások formájában egészen a harmincas évek közepéig éreztette hatását. (Később, 1931-1939 között az MNB tanácsadója, illetve felkért szakértője volt Henry J. Bruce angol diplomata, aki munkája során komolyan támaszkodott Harry Siepmann magyarországi tapasztalataira.)

A népszövetségi kölcsön és a stabilizáció kezdeti szakaszához visszatérve, az elmúlt évtizedek történelmi munkái arról számolnak be, hogy Popovics Sándor szorososan együttműködött Montagu Normannel az akkori magyar fizetőeszköz, a korona stabilizációjában. Sőt, egy időre, 1924-1925 között Norman még az MNB kamatpolitikájába való speciális beavatkozási jogokat is kért, miután a Bank of England előzőleg négymillió fontos előleggel segített áthidalni a népszövetségi kölcsön folyósítása előtti időszakot. Popovics és Norman 1924-es megállapodása szerint a papírkorona árfolyamát 346 ezer papírkorona = 1 angol font árfolyamon fixálták. Az aranykorona és a papírkorona egymáshoz viszonyított hivatalos szorzószáma 17 000 lett 1924 augusztusától. (A font pedig egyébként nem sokkal ezután, 1925-ben visszatért az aranyalaphoz.)

116. ábra: A Bank of England épülete a Threadneedle Street és a Prince's Street sarkán, 1934.
Forrás: RIBA Collections

Az intézkedések véget vetettek a korona inflációjának, amely még egészen 1926 végéig forgalomban maradt. A sikeres stabilizáció jelképeként 1927-től viszont már új fizetőeszközt vezettek be, a pengőt. Popovics Sándor megbízatása végéig (1935) elsődleges feladatának tartotta a pengő értékének megőrzését.

A brit kapcsolat tehát meghatározónak bizonyult a magyar pénzügyi stabilizációban. Ezt az is jól mutatja, hogy a korona angol fonthoz rögzítését azután is fenntartották, miután Popovics és Norman megállapodása ezt már nem követelte volna meg. Pedig az 1925 ősztől 345 és 347 ezer papírkoronát érő angol font között mozgó árfolyam pénzügyi szempontból hátrányos volt Magyarország számára, ahogyan a Londonban tartott magyar aranytartálékokon is kamatvesztés keletkezett. (Ezzel szemben Ausztria New Yorkban helyezte el monetáris tartálékát, ami pénzügyileg kedvezőbb volt.) A brit orientáció és az anyagi áldozat vállalásának oka az lehetett, hogy a magyar vezetés nagy jelentőséget tulajdonított az Egyesült Királyság szerepének egy valószínűnek tartott súlyos likviditási válság kezelésében.

Felhasznált irodalom:

Botos, J. (1999a). *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank 1924-1948*. Presscon Kiadó.

Péteri, Gy. (1985). Montagu Norman és a magyar „szanálási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. *Századok*, 119(1), 121-151.

Pogány, Á. (2000). Válságok és választások. Pénzügyi politika Magyarországon és Ausztriában, 1931–1936. *Aetas* 15(4), 32–49.

Pogány, Á. (2003). A magyar monetáris rendszer vonatkozásai a két világháború között, az 1920-as években. *Klió*, 12(2).

Schlett, A. (2020). Ínségkölségvetés – Megszorító csomag az 1920-as években. *ArchívNet*, 20(5-6) Magyar Országos Levéltár.

37. PORTRÉ: MONTAGU NORMAN

Sándor Nóra Anna

Montagu Norman Collet, a Bank of England (BoE) eddigi történetének leghosszabb ideig hivatalban lévő elnöke (1920-1944) kétségkívül a huszadik századi gazdaságpolitika egyik legkiemelkedőbb alakja, történészek szerint az első modern jegybankár. Munkássága jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy az 1694-ben eredetileg magánbankként alapított Bank of England privát intézményből modern jegybankká váljon. A pénzügyek mondhatni Norman „vérében” csörgedeztek: bankárcsaládból származott. Apja, Frederick Henry Norman a Martins Bank, míg anyai nagyapja, Mark Collet a Brown Shipley privátbank tulajdonosa volt, apai nagyapja, George Warde Norman pedig a Bank of England igazgatói pozícióját is betöltötte.

A nemzetközi hírű magániskolában, Etonban folytatta tanulmányait, később a Cambridge-i King's College egyetemen tanult tovább, ám egy év után úgy döntött, otthagyja az egyetemet és európai körútra indult. Lipcsében németül, míg Svájcban franciául is megtanult. 1892-ben tért vissza Londonba, az ifjú Norman a Martins Bankban kezdte meg szakmai pályafutását. Pályája elején is gyakran utazott, főképp New Yorkba, kedvelte az amerikai kultúrát és a népet.

Később a Brown Shipley, valamint a Brown Brothers bankok csapatait erősítette. Szakmai pályafutását rövid időre megszakította és az ezredfordulón a búr háborúban is harcolt, azonban egészségügyi okok miatt távozásra kényszerült.

Montagu Norman életpályája

- Született: 1871-ben szeptember 6-án Londonban.
- 1885-1889 – A brit elit középiskola, az Eton College diákja
- 1890 – A Cambridge-i King's College diákja
- 1892 – Csatlakozik a családi vállalkozás Martins Bankhoz
- 1897 – Csatlakozik a Brown Shipley kereskedelmi bankhoz
- 1900-1901 – A második búr háborúban a hadsereg tagjaként szolgál
- 1907 – Igazgatói pozícióban csatlakozik a Bank of Englandhez
- 1915 – Sir Brian Cockayne alelnök asszisztense lesz
- 1918 – A Bank of England alelnöke lesz
- 1920-1944 – A Bank of England elnöke
- Elhunyt: 1950. február 5-én Londonban.

117. ábra: Montagu Norman portréja. László Fülöp Elek festménye.
Forrás: Philip de László Archive Trust

Jegybanki pályafutását 1907-ben kezdte igazgatói pozícióban. 1918-ban lett a Bank of England alelnöke, majd két évvel később, 1920-ban kezdte meg az elnöki ciklusát, amely pozíciót 24 éven keresztül betöltötte. Elnöki karrierjének kezdetén rögtön olyan problémákkal volt kénytelen szembenézni, mint az elszálló infláció, a rendezetlen háborús adósságok és Közép-Európa teljes összeomlásának rémképe. Az első világháborút követően Norman kulcsszerepet töltött be a nemzetközi monetáris rendszer újjáépítésében. Olyan intézmények létrehozásában vállalt aktív szerepet, mint a Nemzetközi Fizetések Bankja (Bank for International Settlements – BIS) vagy a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség).

Norman munkásságának fókuszpontjába az európai béke helyreállítását és a jegybankok közötti kooperáció fokozását, emellett a brit gazdasági hegemonia megőrzését és a font sterling világvaluta pozíciójának stabilizálását állította. Nézete szerint a háború utáni újjáépítés csak a megfelelő szakértők és technokraták bevonásával, politikamentesen valósulhatott meg. Montagu Norman konzervativizmusa a leginkább abban érhető tetten, hogy véleménye szerint a jegybanki autonómia a deviza-, monetáris és hitelpolitika terén a jegybanki lét princípiuma, továbbá a jegybankelnök szerint fontos, hogy ne érvényesülhessen fiskális dominancia, a monetáris és fiskális politikai döntéshozók esetében együttműködés szükséges.

Norman elnöksége alatt a Bank of England a korábbiaktól eltérően a brit iparpolitikát is támogatta, amelyben nagy szerepe volt a jegybankelnöknek: az ő támogatásával jött létre ugyanis az Értékpapírkezelési Alap (Securities Management Trust, SMT) és az Iparfejlesztési Társaság (Banker's Industrial Development Company, BIDC), ez utóbbi fő feladata az ország iparági képviselői által benyújtott átszervezési tervekben való technikai segítségnyújtás volt.

Norman támogatta az aranystandard rendszerhez való visszatérést, amelyből Nagy-Britannia, valamint Európa is a háború miatt lépett ki. Nagy-Britannia számára mindez azért is volt kiemelkedően fontos, mert az aranya a biztonság zálogaként tekintettek. Az ország 1925-ben tért vissza az aranystandardhoz, megközelítőleg a háború előtti árfolyamon (1 font = 4,86 dollár), Norman ugyanis attól tartott, a font sterling leértékelése életszínvonal-csökkenést okozna. Emellett attól is félt, a devalváció

miatt csorbulna London pénzügyi központ szerepe. Az 1929-es válság azonban a briteket is elérte és lépnie kellett a jegybanknak, így Normanék bár kelleetlenül, de 2,5 százalékról 4,25 százalékra emelték a kamatot 1931-ben a válság tovaterjedő hatásai miatt. Nagy-Britannia naponta 25 millió dollárnyi aranyat veszített és egyre nőtt a felismerés, hogy az aranystandard rendszer fenntarthatatlan, az ország végül 1931 szeptemberében hagyta el a font aranyhoz kötését. Az Egyesült Államok 1933-ban, míg Franciaország 1936-ban döntött ugyanígy. Bár Norman ázsioja az aranystandardból való kilépést követően némiképp csökkent, népszerűségét gyorsan visszanyerte az 1930-as években véghezvitt munkásságának elismeréseként.

A magyar-brit gazdasági kapcsolatok történelmi hagyományokban nem bővelkedtek túlzottan, London elkötelezettsége a csonka Magyarország európai gazdasági vérkeringésbe való visszaillesztése kapcsán a korábbiaktól eltérő, újszerű volt. A brit külgazdasági stratégiát alapvetően defenzív célok határozták meg, a fentebb is említett hegemonia megőrzése, a font világalvuta státuszának megtartása és a béke helyreállítása volt a legfőbb célkitűzés. Emiatt viszont Norman számára kulcsfontosságú volt Közép-Európa, így Magyarország újjáépítése, valamint a totális csőd elkerülése.

Európa krízise Nagy-Britannia számára a piacok zsugorodását, a kereskedelmi lehetőségek szűkülését és az egyéb bevételek (banki, hajózási vagy biztosítási téren) elvesztésének rémképét jelentették, amelyeket Norman mindenképpen el akart kerülni. Éppen ezért a Bank of England támogatta Budapestet az 1920-as években és az 1930-as évek első felében. A Bank of England és Montagu Norman közbenjárása nélkül nem jöhetett volna létre a pénzügyi stabilizáció, Magyarország nem kaphatta volna meg a Népszövetségi kölcsönt 1924-ben.

London aktívan támogatta Magyarországot a nemzetközi pénzügyi szervezetekben, emellett 1929-ben és 1931-ben segített a Magyar Nemzeti Bank számára megszervezni egy nemzetközi hitelt, amelyet külföldi jegybankok és a BIS folyósított. Popovics 1935-ös visszavonulását követően Imrédy Béla lett az MNB elnöke, aki többek között Norman

kérésére is vállalta el a jegybankelnöki posztot. Imrédyt maga Norman és még számos brit pénzügyi szakember is támogatta, gyakran adtak neki tanácsot külföldi hitelezőkkel és a nemzetközi pénzügyi szervezetek képviselőivel folytatott tárgyalásai során.

Norman megjelenése a korban is extravagánsnak számított, széles karimájú kalapot és smaragd nyakkendőötvet viselt, hegyes szakállával is kitűnt kortársai közül. A közgazdászokkal szemben gyanakvó volt, korabeli források szerint egy ízben elhangzott ez a mondat: *„nem azért vagy itt, hogy megmondd, mit tegyünk, hanem azért, hogy megmagyarázd, miért tettük”*. Ugyanakkor, a Bank of England egy későbbi elnöke, Leslie O'Brien, aki Norman titkáraként is dolgozott 1943-1944 között, a legeragadóbb személyiségként jellemezte, akivel valaha is találkozott.

Norman jó kapcsolatokat ápolt a külföldi jegybankelnökökkel, bankárokkal és a kor politikusaival, a korábbiaktól eltérően rendszeres egyeztetéseket kezdeményezett a Bank of England és a City intézményei között gazdasági kérdésekről, amellyel (az ipar támogatásán túl) szintén hozzájárult a jegybank átalakításához. Emellett rengeteget utazott Európa-szerte annak érdekében, hogy a világháborút követő helyreállítás mielőbb megtörténhessen. Norman olyannyira magáénak érezte Európa (főleg Közép-Európa) sorsát, hogy a BoE a magyar, a német és az osztrák stabilizációs programok kidolgozásában is szerepet vállalt.

Norman jelleméhez érdekes adalék, hogy a brit jegybank elnöke számára az egyének fontosabbak voltak, mint az intézmények. Norman szerint, ha sikerült a megfelelő embert alkalmazni, onnantól kezdve az intézmény felelőssége volt, hogy bízson a szakértő döntéseiben. Szoros barátság fűzte Benjamin Strong-hoz, a Federal Reserve Bank of New York elnökéhez (118. ábra). Kettejük kapcsolata nagy mértékben alakította az 1920-as évek pénzügypolitikáját. Norman 1944-ben betegség miatt hagyta ott a jegybank elnöki székét 73 éves korában, 1950 februárjában távozott az élők sorából.

118. ábra:
*Benjamin Strong és
Montagu Norman.*
Forrás: *Museum of
American Finance*

Montagu Norman öröksége vitathatatlan: korát megelőzve ismerte fel a nemzetközi együttműködés fontosságát és a jegybanki kapcsolati háló szerepét a globális gazdasági problémák megoldásában.

A jegybanki világra máig tartó hatása van Norman központi bankokról vallott elveinek. A brit jegybank egykori elnöke szerint a jegybankok nem versenyezhetnek más bankokkal általános üzleti tevékenységért; a jegybankoknak függetlennek kell lenniük; a jegybankok a „bankok bankjai” minden országban, a központi bankoknak útmutatóul kell szolgálni és tanácsaikkal támogatni kell a pénzügyi intézetek üzleti fejlődését; a központi bankoknak ellenőrző tevékenységet kell folytatniuk az ország bankjai felett. Ezen legfőbb ismérvek tulajdonképpen a mai modern jegybankok alapkritériumai is.

Felhasznált irodalom:

Anson, M. (é.n.). *Insights into an enigma? Discovering Montagu Norman through the Bank of England archive.* <http://public.bacs.daisy.websds.net/PDFFiles/Articles/104001.pdf> (2024.04.25.)

Boyle, A. (1968). *Montagu Norman: A Biography.* Webright and Talley.

Clay, H. (1957). *Lord Norman.* Macmillan.

Cottrell, P. L. (1997). *Rebuilding the Financial System in Central and Eastern Europe, 1918-1994.* Routledge. Taylor & Francis Group.

Ferber, K. (1988). Lépéshátrányban. A magyar kormány kölcsönszerzési kísérlete 1930-1931. *Történelmi Szemle*, 30(2), 137-154.

Forbes, N. (2017). The Flows of International Finance After the First World War The Bank of England and Hungary, 1920–1939. In Smith, A., Mollan, S. & Tennet, K. D. (2017). *The Impact of the First World War on International Business.* (pp. 223-236). Routledge.

Heim, Carol E. (1984). The Bank of England and Industrial Diversification in the Depressed Areas. *The Economic History Review*, 37(4), 533-550.

Legg, W. L. G. & Williams, E.T. (1959). *Dictionary of National Biography*. Oxford University Press.

Pogány, Á. (2010). Imrédy Béla, a bankár és miniszter. *OTKA Kutatási Jelentések*.

Péter, Gy. (1985). Montagu Norman és a magyar „szanálási mű”. Az 1924-es magyar pénzügyi stabilizációról. *Századok*, 119(1).

Péteri, Gy. (1992). Montagu Norman and Central Europe’s Monetary Reconstruction after the World War I. *Contemporary European History*, 1(3), 233-258.

Tomka, B. (2000). *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története, 1836-1947*. Aula Kiadó.

38. A MAGYAR NEMZETI BANK ALAKULÓ KÖZGYŰLÉSE

Korencsi Attila

„A Magyar Nemzeti Bank
létesítésének célja, legfőbb feladata:
a pénz megbomlott jogrendjének
helyreállítása.”

A Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló, 1924. április 26-án kihirdetett 1924. évi V. törvénycikk 1. §-a meghatározta a jegybank létesítésének legfontosabb lépéseit, így azt, hogy egy hónapon belül alakuló közgyűlést kell tartani, valamint, további egy hónapon belül az üzleti működést meg kell kezdeni.

A törvény értelmében a pénzügyminiszter által összehívott alakuló közgyűlésre 1924. május 24-én, szombaton került sor a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében, amely alkalmas volt a várható nagyszámú résztvevő befogadására. A negyed 11-kor kezdődött – és mindössze 50 percig tartó – eseményen a részvényjegyzők mellett természetesen az akkori gazdasági, társadalmi és politikai élet szinte minden jeles képviselője megjelent, a 300 férőhelyes dísztermet zsúfolásig megtöltve.

Az ülést báró Korányi Frigyes pénzügyminiszter nyitotta meg, aki fordulópontnak nevezte ezt a napot, mivel egy olyan intézmény kezdhetette meg a működését, mely a hazai gazdasági élet egyik alappillérét jelentette. A pénzügyminiszter így értékelte megnyitó beszédében az alapítást: *„A Magyar Nemzeti Bank lesz az eszköze és biztosítéka annak, hogy gazdasági életünk alapját, a stabil pénzt, ismét régi magaslatára emelhetjük, s megszerzhetjük számára azt a becsületet, amely szükséges ahhoz, hogy a termelés normálissá válhassék.”*

119. ábra: A Magyar Tudományos Akadémia díszterme.
Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény

A Magyar Nemzeti Bank első elnöke Popovics Sándor lett. Az elnököt – a részvényesek döntésének megfelelően – a pénzügyminiszter előterjesztésére az államfő nevezte ki. Popovics kiválasztása szinte magától értetődő döntés volt. Tallós György közel hetven évvel az alapítás után így értékelte Popovics alkalmasságát: *„Popovics Sándor nemcsak első elnöke, hanem megalkotója is volt a Banknak. A Bank létesítéséről szóló 1924. évi V. törvénycikk az ő elgondolásai alapján készült, tőle nyerte a Bank első szervezetét, ő töltötte meg élettel az új intézményt.”*

A közgyűlésen közfelkiáltással megválasztották még a főtanács tagjait és póttagjait, valamint a számvizsgálókat. Az államfő a Bank kormánybiztosává Szabóky Alajos pénzügyminisztériumi államtitkárt nevezte ki, a vezérigazgató Schober Béla lett.

Az új jegybank legfontosabb feladata az első világháborút követően inflálódott fizetőeszköz stabilizációja, a pénzügyi rendszer iránti bizalom helyreállítása, a stabilitás elősegítése volt. Az MNB a korona államjegyek kibocsátása mellett a fizetőeszközt megfelelő érckészlettel és értékálló külföldi fizetőeszköz vásárlásával is védte. Popovics Sándor az alakuló közgyűlésen elhangzott beszédében is ezt helyezte a jegybanki működés középpontjába: *„A Magyar Nemzeti Bank létesítésének célja, legfőbb feladata: a pénz megbomlott jogrendjének helyreállítása.”*

Emlékezetül adom ezennel mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta:

Törvénycikk

a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról.

1. §. Ha a Magyar Nemzeti Bank a jelen törvény életbelépésétől számított egy hónapon belül a jelen törvény szerint és az ennek kiegészítő részét alkotó alapszabályok változatlan elfogadásával megalakul és egy további hónapon belül üzleti működését megkezdí, az állam bankjegyek kibocsátásának kizárólagos jogát a Bank e működésének megkezdésétől 1943. évi december hó 31. napjáig bezárólag terjedő időre a Bankra ruházza. Ebben az esetben a jelen törvényhez mellékelt alapszabályok rendelkezései törvény erejével bírnak és az állam vállalja mindazokat a kötelezettségeket, amelyek az említett alapszabályok szerint őt terhelik.

A Bank üzleti működése megkezdésének napját a pénzügyminiszter hirdetésménnyel közzé teszi.

2. §. A Bank üzleti működésének megkezdésével egyidejűleg az 1921. évi XIV. törvénycikk alapján létesített m. kir. állami jegyintézet működése megszűnik.

A pénzügyminiszter a m. kir. állami jegyintézet felszámolásának végrehajtása iránt a Bankkal megállapodásokat létesíthet.

3. §. A hatályban levő törvények és rendeletek ama rendelkezései, amelyek az Osztrák-magyar banknak, vagy a m. kir. állami jegyintézetnek, vagy a devizaközpontnak valamely jogosítványt vagy különös hatáskört adnak, megfelelően akkép alkalmazandók, mint ha a Magyar Nemzeti Bankról lenne szó, feltéve, hogy a jelen törvény, illetőleg az ennek kiegészítő részét alkotó alapszabályok másképp nem rendelkeznek.

4. §. A jelen törvény kiegészítő részét alkotó alapszabályok 52. cikkének azzal a rendelkezésével kapcsolatban, amely szerint a Bank a m. kir. állami jegyintézet egész államjegyforgalmát és girószámlatartozásait átveszi, az államnak a Bank irányában való adósságát fogják alkotni a következő összegek:

a) az állam által az erre vonatkozó külön törvényes felhatalmazások alapján a m. kir. állami jegyintézetnél államjegyekben főlvettt előlegek és ezeknek még ki nem egyenlített kamatai,

b) az Osztrák-magyar banknak az állam és a m. kir. állami jegyintézet által beváltott jegyei,

120. ábra: A Magyar Nemzeti Bank alapításáról szóló törvénycikk.

Forrás: MNL OL, Regnicolaris levéltár, Archivum regni,

Ladula H. Privilegia recte articuli (N 45), Ser. A. Fasc. 3. 1924. évi törvények

Popovics Sándor az infláció elleni küzdelem és a stabil jegybanki működés fontosságát beszéde további részében is kiemelte:

„Tudjuk azt, hogy a pénz romlásának megakadályozása egyúttal megelőzése annak az állami, társadalmi és gazdasági katasztrófának, melynek bekövetkeztétől mindenki fél, aki a múltak tapasztalatain okulva, helyesen ítéli meg a jelent, és élesen lát a jövőbe. [...] Egy jól megalapozott, a helyes működés garanciájával ellátott jegybank, mely független az államtól, mindenesetre egyik föltétele a bizalom megszületésének és megerősödésének.”

A jegybanktörvény szerint az MNB alaptőkéje 30 millió aranykorona volt. Popovics Sándor az alakuló közgyűlésen *„örömmel és meglelégedéssel konstatálta, hogy az ország, számos zavarólag közbelépett körülmények ellenére, az alaptőkejegyzéséből a maga részét becsülettel kivette”*.

Az egyes részvények 100 aranykoronáról szóltak, de jegyezhetők voltak úgynevezett negyedrésztvények is. Az alakuló közgyűlésen a részvényjegyzők névsorának és részvényjegyzési nyilatkozatainak bemutatásával igazolni kellett, hogy a teljes részvénytőkét tényleg jegyezték. Igazolni kellett továbbá a pénzügyminiszter által aláírt nyilatkozat bemutatásával, hogy minden egyes részvény névértékének 50 százaléka tényleg be van fizetve, és hogy az így befizetett összegek az MNB szabad rendelkezésére állnak. A részvénytőke másik felét a megalakulást követő két hónapon belül készpénzben kellett befizetni. Igen nagy volt a részvényjegyzők köre. A részvénytársasági formában működött jegybank részvényeinek 39,5 százaléka az állam kezében volt, de jelentős részvényesnek számított még a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, a Gyáriparosok Országos Szövetsége, a Pénzügyintézet Központ és az Országos Mezőgazdasági Egyesület is. További részvényeket tudhattak maguknak még kisebb befektetők, vállalkozások, pénzügyi intézmények, hazaiak és külföldiek egyaránt.

A Magyar Nemzeti Bank a működése tárgyi feltételeinek megteremtéséhez a megszűnt Osztrák–Magyar Bank budapesti épületei és felszerelése, valamint a Magyar Királyi Állami Jegyintézet ingóságai szolgáltak

alapul. Így került az MNB tulajdonába az 1924. november 15-én kelt adásvételi szerződés alapján a Szabadság téri épület is, amely korábban az Osztrák–Magyar Bank budapesti főintézetének székhelyeként szolgált.

121. ábra: A Magyar Nemzeti Bank 100 aranykoronás részvénye
Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Az 1924-ben életre hívott önálló Magyar Nemzeti Bank hazánk egyik legstabilabb és legnagyobb tekintéllyel bíró nemzeti intézményévé vált. Ahogy Popovics Sándor az alakuló közgyűlésen elmondott beszédében hangsúlyozta: „...mutassuk meg országnak-világnak, hogy bízunk erőnkben és látjuk a jobb jövőt!”

Felhasznált irodalom:

Botos, J. (1999a). *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank, 1924-1948*. Presscon Kiadó, Budapest.

Dubiczky, Zs (2024). *Az Akadémián alakult meg és egy különleges épületben kezdte meg a működését az idén 100 éves Magyar Nemzeti Bank*. PestBuda, 2024 május 24. https://pestbuda.hu/cikk/20240524_az_akademian_alakult_meg_es_egy_kulonleges_epuletben_kezdte_meg_a_mukodeset_az_iden_100_eves_magyar_nemzeti_bank (Letöltés: 2024.05.24.)

Hegedüs, L. (1940). *Popovics Sándor emlékezete. Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémiának 1940. évi január 29-én tartott összes ülésén*. (XXIII)(7) Magyar Tudományos Akadémia.

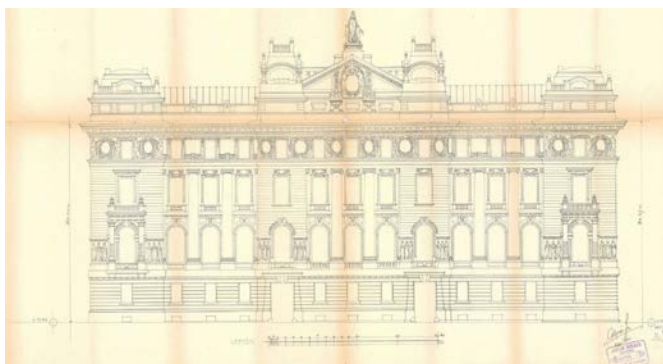
Radnóti, J (1926). *Mi volt itt? A konjunktúra története Hegedüs Lóránt bukásától Popovics Sándor eljöveteléig*. Ujságüzem könyvkiadó és nyomda részvénytársaság.

Tallós, Gy. (1992). Az MNB első elnökéről, születésének évfordulóján – Százharminc éve született Popovics Sándor. *Bankszemle*, 60-63.

39. A MAGYAR NEMZETI BANK SZÉKHÁZÁNAK KORAI TÖRTÉNETE

Garami Erika

Az 1878-ban alapított Osztrák–Magyar Bank budapesti főintézete önálló székház hiányában sokáig egy József nádor téri bérleményben működött. 1900-ban meghívásos pályázatot írtak ki a lebontott Újépület (*Neugebäude*) helyén kialakuló Szabadság tér 4891 m²-es telkén építendő jegybanki székház tervezésére. Nyolc magyar és nyolc osztrák építész kért fel, köztük Lechner Ödönt és Kőrösi Albertet, Otto Wagnert és a Fellner és Helmer építészpárost. A két magyar és két osztrák építésszel megerősített zsűri egyhangúan Alpár Ignác (1855–1928) tervét ítélte a legjobbnak. Döntéshozatalkor figyelembe vették azt is, hogy a tér másik oldalán ekkor már szintén Alpár tervei alapján épült a Tőzsdepalota. A pályázatokat Bécsben, majd Budapesten is kiállították. Azóta eltűnt a hivatalos programleírás és a pályaművek közül csak a nyertes maradt fenn. A magyar sajtó a pályázatot egyfajta osztrák–magyar harcként állította be, ünnepelte Alpár győzelmét és a „magyar diadalt”. Ezzel szemben az osztrák sajtó csak szűkszavú hírekre szorítkozott.

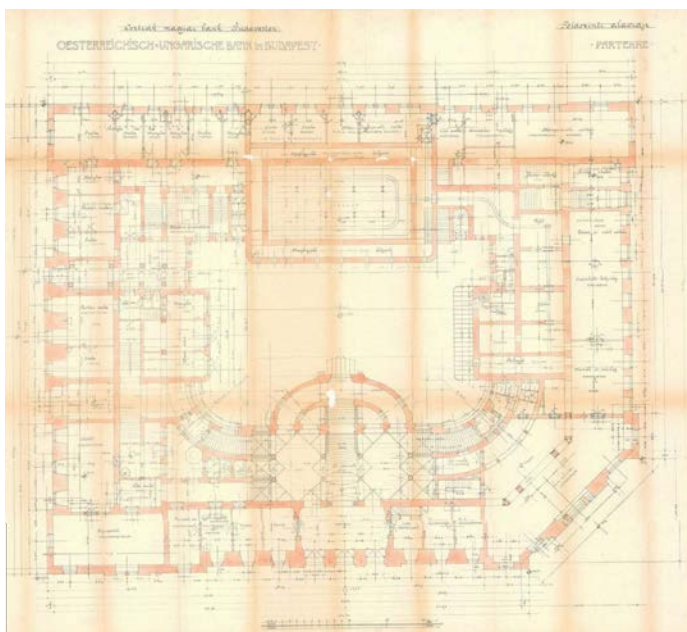

122. ábra: Az Osztrák–Magyar Bank budapesti főintézetének Szabadság téri homlokzati tervrajza.

Forrás: Hungaricana, Budapest Főváros Levéltára

1902 és 1905 tavasza között zajlott a kivitelezés Pucher István építőmester – a pályázat egyik zsűritagja – irányításával. A pályázóknak figyelembe kellett venniük a jegybank más bankoktól eltérő működését: „az építész csak akkor tud egy speciális rendeltetésű épületet megtervezni, ha teljesen és tisztán ismeri azon üzemet, melynek lebonyolítására az épület készül” – vallotta Alpár. A megvalósítás csak kis mértékben tér el a tervektől. Alpár Ignác és méltatói is a más bankoknál szokásos központi pénztárcsarnok elhagyását emelték ki. Az épület közepére egy tágas, jól áttekinthető udvart tervezett, ahol a bankintézetek számára végzett pénzforgalom biztonságos lebonyolításához szükséges pénzszállító kocsiknak biztosított elegendő helyet. A trezorokat a pince helyett a földszinten helyezte el megfigyelőfolyosókkal, teherlifttel.

A bankügyletek az első emeleti, egymástól elkülönülő bankhelyiségekben zajlottak. A második emeletre helyezte a főtanács üléstermét, a bankkormányzó és a főtitkár szobáit, a központi hivatalokat és azok kiszolgáló helyiségeit. A legfelső szinten tisztviselői lakásokat alakítottak ki, amelyeket két oldalsó bejáratról nyíló, „a bank forgalmából teljesen kikapcsolt” lépcsőkön lehetett megközelíteni.

123. ábra: Az Osztrák–Magyar Bank budapesti főintézetének földszinti tervrajza.
Forrás: Hungaricana, Budapest Főváros Levéltára

A kivitelezés költsége a tervezett 3,5 millió koronához képest 4,5 millióra emelkedett. Hasonlóan a századfordulón emelt más jelentős középületeihez, a jegybankbank épületeiben is a legmodernebb technikát alkalmazták. Központi fűtés és vízűtés, központi porszívó, csőposta, páternoszter és telefon is segítette a magas színvonalú munkát. Szempont volt az építésnél, hogy hazai alapanyagokat használjanak, hazai mestereket és művészeket alkalmazzanak. A mésző például egy kis erdélyi bányából, Szászfenes mellől származik, a kövek mennyisége éppen elegendő volt a bankszékház felépítéséhez, majd a bánya bezárt. A belső szobrászmunkák Maróti Géza, a kőpadló Walla József, a fapadlók Neuschlosz Ödön és Marcell, a lakatos- és trezormunkák Alpár Ede, az asztalosmunkák Michl Alajos alkotásai. A világítás a Ganz Rt., a vasipari munkák a Schlick gyár nevéhez fűződnek.

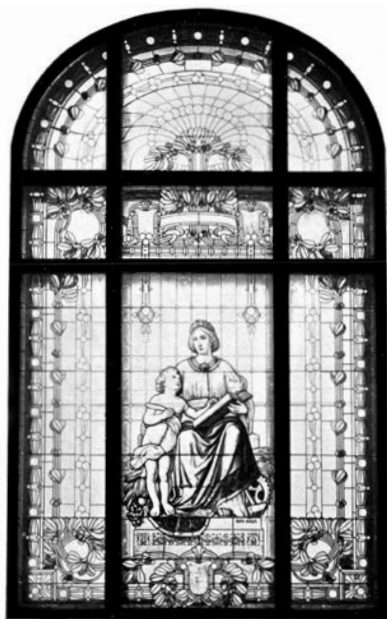
124. ábra: Az Osztrák-Magyar Bank budapesti főintézetének új székháza 1907-ben.
Forrás: Fortepan/Schmidt Albin

A külső díszítés is a banki munkára utal. Az első emelet magasságában elhelyezett fríz – Sennyei Károly szobrászművész munkája – a bank életét és a kereskedelem egyes jeleneteit mutatja be. A Kiss Ernő utca – Szabadság tér sarkától indulva az ábrázolások a következők: ércolvasztás, nemesfémrudak öntése, pénzverés, papírpénzek metszése, nyomtatása,

rajzolás, népművészetek, tudomány, ötvösművészet, állattenyésztés és földművelés, ipar, föníciai és egyiptomi kereskedelem. Az első emeleti ablakok felett, mintegy zárókövekként a világ különböző tájáról származó embereket ábrázoló faragott kövek a bankügyletek nemzetiségét szimbolizálják. A főbejárat az egykori Széchenyi térre (Promenádra) néz, ami azóta a Szabadság tér része. A felette lévő két allegorikus nőalakot formázó szobor Tóth István alkotása. A Hold utcai sarok letompításával az épület aszimmetrikus lett. Róna József formázta meg a párkány felett elhelyezkedő bőségszarut tartó nőalakot, amely évekig a Magyar Nemzeti Bank logóján is szerepelt. A Szabadság tér felőli szobor alkotója Markup Béla. A palotaépületen a késői historizmus, az eklektika és a szecesszió jegyei egyaránt felfedezhetők.

Róth Miksát és műhelyét dicsérik az udvarra néző színes ólomüveg- és a folyosó maratott ablakai. A bejárattal szemben, a lépcső tetejére tervezte a legnagyobbat, amely Magyarország védőszentjét, a *Patrona Hungariae*-t ábrázolja jobbján a kis Jézussal, balján könyvvel (125. ábra).

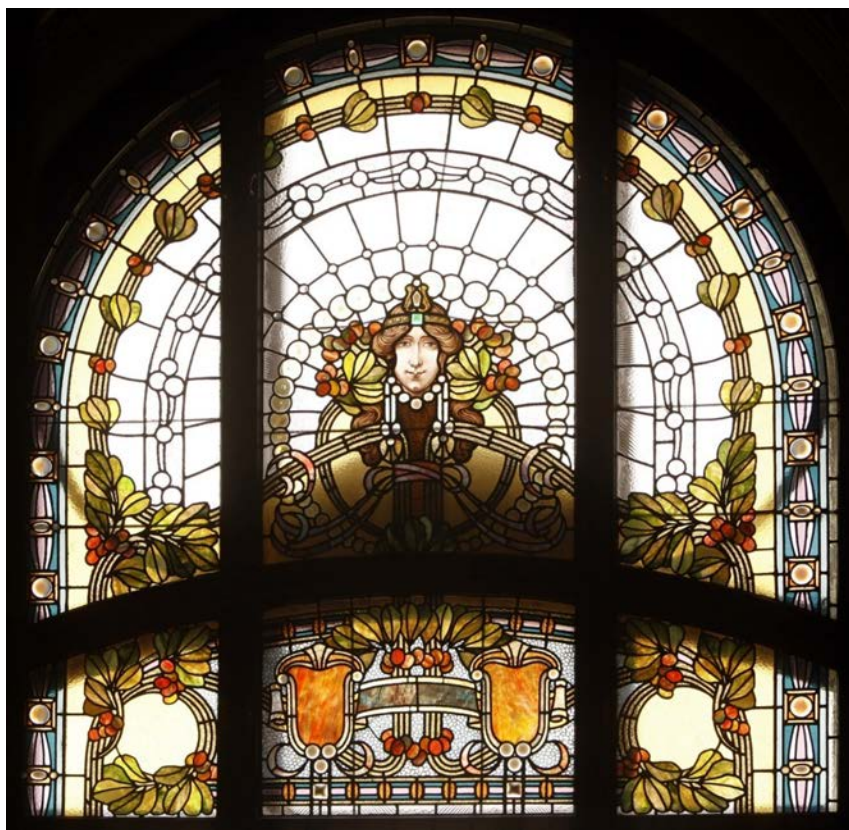
ALPAR IGNÁC

AZ OSZTRÁK-MAGYAR BANK PALOTÁJA

FESTETT ÜVEGABLAK

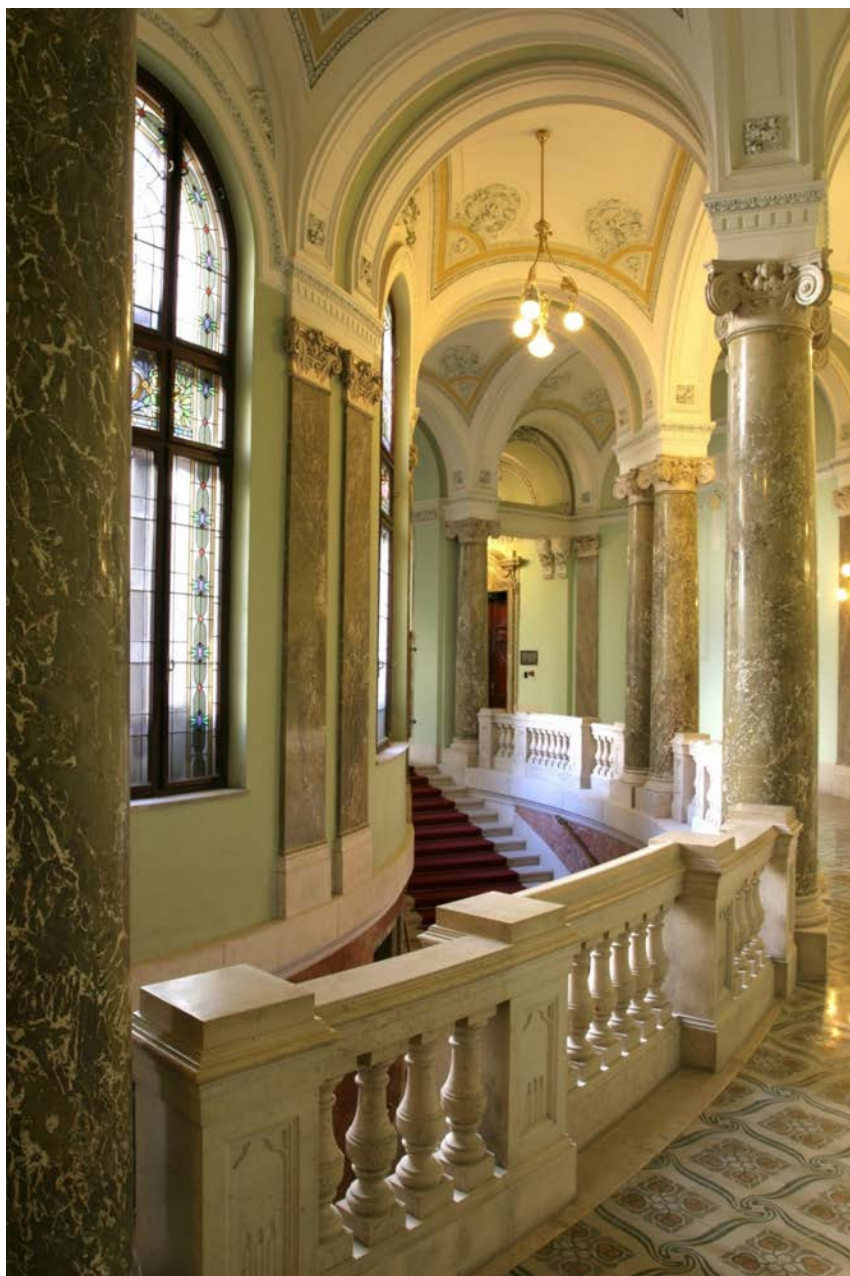
125. ábra: *Patrona Hungariae*, Róth Miksa üvegablaka
(*Magyar Építőművészet* 1917/4–6. 24. p.)
Forrás: *Arcanum Digitális Tudománytár*

126. ábra: Róth Miksa üveglakna napjainkban.
Forrás: Magyar Nemzeti Bank

A munkaszobák ablakai a térre, illetve az utcára nyílnak, azokat egyszerű üveg fedi, hogy minél több természetes fényhez jussanak a dolgozók. A világosság mellett a lehető legtöbb helyen természetes levegő biztosítására is törekedett az építész. Az egyes szintek domináns színei felfelé haladva egyre világosabbak. Az ornamentika – így a mennyezeti stukkók, a korlátok, a famunkák – szintenként egy-egy növény köré csoportosulnak. A földszint jellemző növénye a búza, az első emeleté a bogáncs és az írisz, míg az elnökségi szinté a vadgesztenye.

1905-től a közös jegybank hosszú ideig elhúzódó felszámolásáig működött az épületben az OMB budapesti főintézete. Végül 1921. augusztus 1-jén itt kezdte meg munkáját az átmeneti időre létrehozott Magyar

*127. ábra: Az épület belseje.
Forrás: Magyar Nemzeti Bank*

Királyi Állami Jegyintézet a jegybank szakembergárdájával. 1924-től pedig a Magyar Nemzeti Bank székháza. 1976 óta műemlék.

A jegybank a székházon kívül számos más épületben működött, illetve működik, amelyek egy része saját tulajdonú, más részük bérlemény. A fiókok és mellékhelyek hálózata még az osztrák–magyar időszakban alakult ki, s tevékenységük folytatódott a Magyar Nemzeti Bankos korszakban is. 1924-ben az MNB 17 fiókkal kezdte munkáját, öt évvel később 77 tagot számlált a hálózat, ebből 54 korlátozott jogkörű mellékhelyként üzemelt. A bécsi döntéseket követően a visszacsatolt területeken 18 fiók, illetve kirendeltség alakult, amelyek mindössze néhány évig működtek.

Felhasznált irodalom:

Alpár, I. (1917). Az Osztrák–Magyar Bank budapesti palotája. *Magyar Építőművészet*, 4–6.

Magyar, V. (1934). Alpár Ignác élete és működése. III. rész. Mercur szolgálatában. 1897–1918. In Bloch, L. & Fridrich F. G. (szerk.), *Budapesti Építőmesterek Ipartestülete V. évkönyv*.

Németh, N. & Maróty, K. (2011). A századforduló két legfontosabb építészeti pályázata és sajtója II. Az Osztrák–Magyar Bank pályázata. *Architectura Hungariae*, X(4).

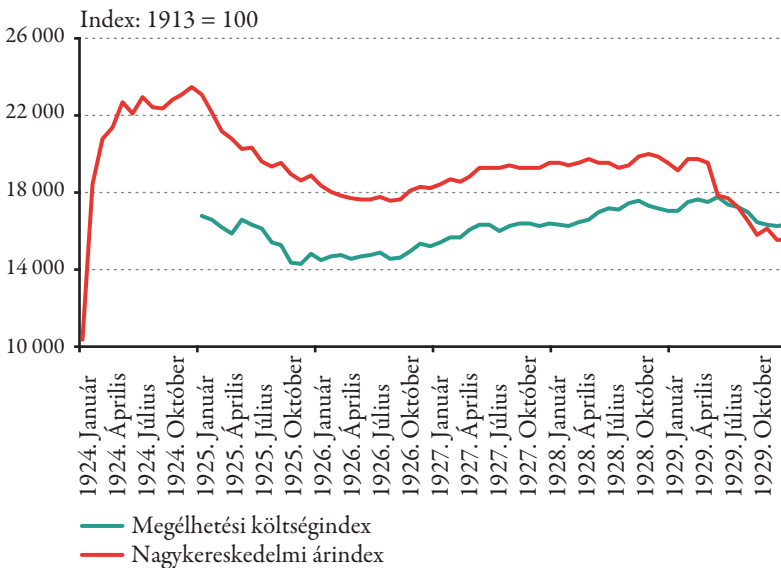
Levéltári források:

BFL XV.17.d.329 – 24746

40. REÁLGAZDASÁGI STABILIZÁCIÓ 1924 ÉS 1926 KÖZÖTT: NÖVEKEDÉS VAGY SZANÁLÁSI VÁLSÁG?

Horák Bence

Az alapítást követő azonnali monetáris és fiskális konszolidációnak, valamint a népszövetségi kölcsön keretében az országba áramló deviza-alapú forrásoknak köszönhetően rendkívül gyors stabilizáció zajlott le. A költségvetési kiigazítások miatt az államháztartás egyenlege már az 1924-1925-ös költségvetési évre többletet mutatott, a fogyasztói árak rohamos növekedése pedig hirtelen lelassult (128. ábra).

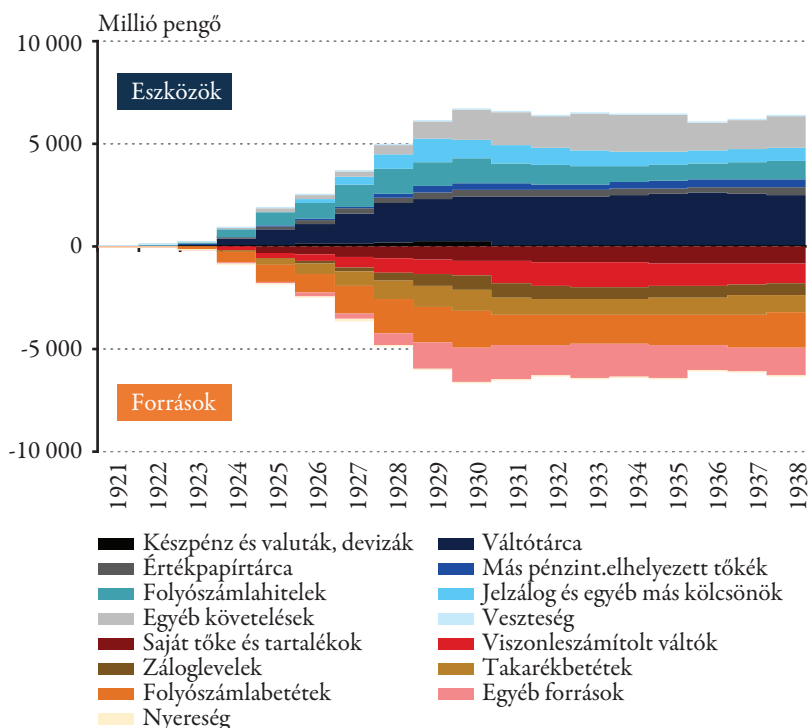
128. ábra: Fogyasztói árszint Magyarországon a stabilizáció időszakától (1924-1929).

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

Mivel nettó pozitív államháztartási egyenleg alakult ki, a fiskális deficit finanszírozására előirányzott összegeket a kormányzat átcsoportosíthatta, aminek köszönhetően adócsökkentéseket, valamint beruházásokat hajthatott végre a népszövetségi kölcsön összegéből, 50-50 millió aranykorona értékben.

A korona árfolyama a növekvő érc- és nemesfémkészletnek, valamint az országgal szembeni bizalom jelentős javulásának köszönhetően hamar megszilárdult. Ezzel párhuzamosan lezajlott a valutareform, aminek 1927. január 1-jén a pengő bevezetése lett a következménye. A népszövetségi kölcsönszerződés megkötésekor domináns brit közreműködés azt eredményezte, hogy először a koronát a font sterling árfolyamához kötötték, ezzel Magyarország ismét visszatért a rögzített árfolyamrendszerbe. A koronát 1927-től a pengő váltotta fel.

1925-től megnyílt a hazai piac a nyugati hitelforrások számára, ami a kereskedelmi banki mérlegek kiszélesedéséhez vezetett az időszak során (129. ábra). 1924 és 1928 között 0,9 milliárd pengőről 4,9 milliárdra, azaz több, mint ötszörösére emelkedett a hitelintézeti szektor eszközállománya. A jegybank által fenntartott diszkontláb kezdeti magas szintje megfelelő táptalajt biztosított a font- és dolláralapú kölcsönök beáramlásához, ami a legjelentősebb városok, valamint nagyvállalatok beruházásait támogatta.

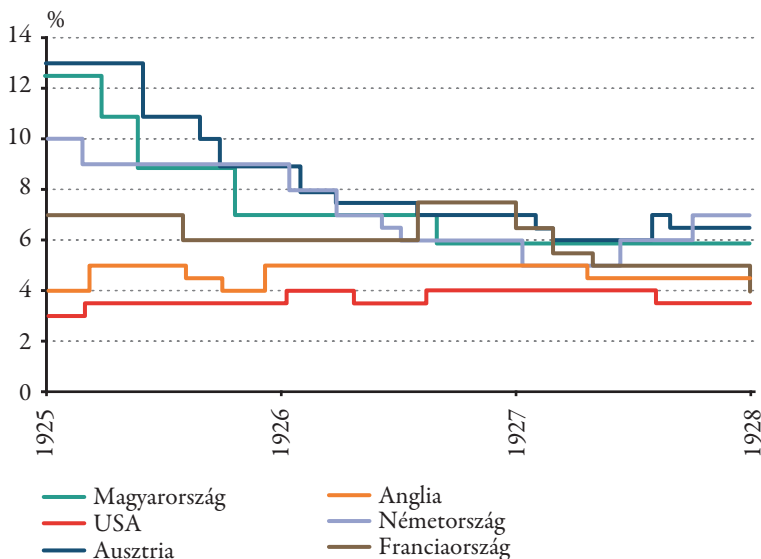

129. ábra: A hitelintézeti szektor összesített mérlegének alakulása (1921-1938).

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

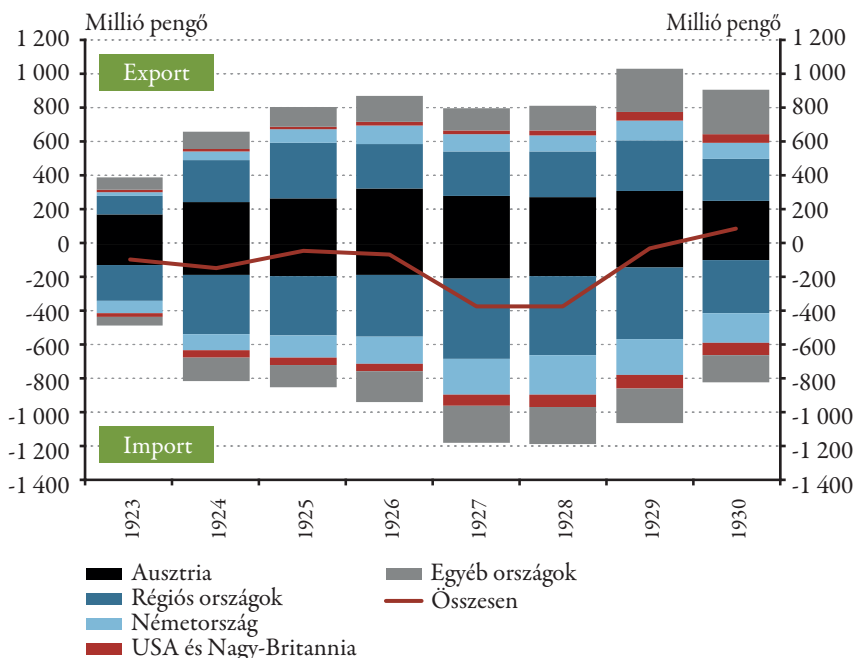
A trianoni békeszerződés során elveszített hasznos nyersanyaglelőhelyek hiányában az ország leginkább mezőgazdasági termelésre támaszkodhatott, amit nagyban befolyásolt az időjárás ciklikusságának alakulása, a globális terménykínálat, valamint az agrárszektorban jelen lévő likviditás nagysága. A mezőgazdaság központú termelés mellett azonban az ipari vállalatok térnyerése egyre jelentősebb volt belső piacainkon, valamint az exportértékesítésnél. 1925 és 1926 között a textilipar és a bányászat fejlődött legdinamikusabban, ami hozzájárult a munkanélküliség fokozatos visszaszorulásához és a foglalkoztatás bővüléséhez. Az építkezések száma is évről évre növekedett, az életszínvonal, valamint a vásárlóerő pedig javult. Megindult a hazai hitelintézeteknél a folyószámla- és takarékbetét-elhelyezési hullám, ami a banki hitelezés forrásoldali garanciájaként funkcionált.

A hitelexpanzió jelentős volt ebben az időszakban, azonban a belső tőkekepződési folyamat a potenciális szintje alatt maradt, így főként a rövid lejáratú külső hitelek fűtötték a magyar gazdaságot. A jegybank a kamatcsatornán keresztül, a leszámítolási diszkontláb fokozatos leszállításával próbált hatást gyakorolni a gazdaságra, ugyanis a mezőgazdasági és a feldolgozóipari vállalatok a magas adósságszolgálat miatt növekvő fizetéseképtelenséggel és csődhullámmal néztek szembe. Annak ellenére, hogy a monetáris hatóság szűk két év alatt felére csökkentette az irányadó rátát – konvergálva a fejlett világ jegybankjaihoz – a kamattranszmisszió kevésbé volt hatékony (130. ábra). A fővárosi pénzügyi intézetek átlagosan három, a vidéki intézetek olykor az irányadó kamatot hat százalékponttal is meghaladó mértékű különbséggel nyújtottak kölcsönt a magánszektor szereplői részére. Az MNB, a kamatok csökkentésén felül, a váltótárca folyamatos, és a mezőgazdasági termények értékesítése miatt ciklikus változtatásával növelte, vagy szűkítette a likviditást a gazdaságban, különösen a vidéki pénzintézetek kedvezőtlen tőkehelyzetét ellensúlyozva ezzel.

130. ábra: A globális jegybanki kamatlábak alakulása, napi frekvencián (1925-1927).
 Forrás: Nagy Magyar Compass éves jelentések

A külföldről érkező hitelforrások termelésbe csatornázása nem ment végbe zökkenőmentesen. A mezőgazdasági vállalatok rentabilitását gyakran meghaladó adósságszolgálat, valamint a hosszú lejáratú jelzáloghitelek érdemi növekedése nélkül az agrár- és ipari vállalatok a külső rövid hitelek áramlásának volumenétől és kamatszintjétől függöttek. Az alacsony saját tőkével rendelkező vállalatok a kölcsönösszegeket ráadásul sokszor hitelmegújításra, földvásárlásra, valamint az értékesítés támogatására fordították, nem pedig a termelékenység növelését, valamint a magas munkaintenzitású folyamatok csökkentését célzó beruházásokra. Az erős árfolyam tovább gyengítette az export kilátásait, így az export-értékesítés stagnált, ami az import növekvő hányada mellett 1927-re és 1928-ra mintegy 1200 millió pengőnyi, a nettó nemzeti termék több, mint 6 százalékát meghaladó külkereskedelmi deficitet eredményezett (131. ábra).

131. ábra: A külkereskedelmi mérleg alakulása Magyarországon, a cél- és származási országok bontásában (1923-1930).

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

Bár a népszövetségi kölcsön keretében végrehajtott kétéves szanalási program érdemi reálgazdasági stabilizációval párosult, a restriktív költségvetési politika, valamint az aranystandard gyakorlatának megfelelően alkalmazott szigorú jegyfedezési rendelkezések azt eredményezték, hogy az időszakot jellemző globális konjunktúrából Magyarország csak kis mértékben profitált.

A javuló külkereskedelmi- és fizetési mérleg, valamint az államháztartás fél évtizeden keresztül többlete a beruházások volumenének növekedéséhez vezetett, ami a növekvő nettó nemzeti termékben és foglalkoztatásban is nyomott hagyott. A hitelintézeti szektorban, valamint a reálgazdaságban bővülő devizaforrásoknak köszönhetően a hazai ipar forrásellátottsága fokozatosan javult, de a gazdaság szerkezetének átalakulását nem sikerült érdemben az agrárszektor irányából elmozdítani. Többek között ezek az okok vezettek el oda, hogy az évtized végére hazánk

rendkívüli módon kitetté vált a mezőgazdasági terményárak csökkenése, valamint a nemzetközi tőkeáramlás visszaesése miatt a világgazdaságban kialakuló dekonjunkturális folyamatoknak, ami a későbbiekben hosszú ideig elhúzódó gazdasági stagnálást eredményezett.

Felhasznált irodalom:

Berger, P. (2003). *Gazdasági újjáépítés külső sokkok után. Népszövetségi támogatás Ausztriának és Magyarországnak 1922–1926 között. Fejlesztés és finanszírozás*, 1(2), 65–74.

Schlett, A. (2021). A magyar gazdaság talpra állítása: a pénzügyi stabilizáció, *Magyarságkutató Intézet Kiadványa*, 39, 153-181.

Tomka, B. (1996). *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története 1836–1947*. Gondolat Könyvkiadó.

Young, J. P. (1925). *European currency and finance, vols. 1 and 2. (Commission of Gold and Silver Inquiry, United States Senate, serial 9.)* US Government Printing Office.

41. A KÜLFÖLD VIGYÁZÓ SZEME: JEREMIAH SMITH SZEREPE A STABILIZÁCIÓS FOLYAMAT NYOMON KÖVETÉSÉBEN

Peterecz Zoltán

Magyarország az első világháború utáni években minden szempontból legyengült állapotban volt. Az első világháborúból vesztesként kikerülő országnak az öldöklés után egyből forradalmak sorával kellett szembenéznie. A Tanácsköztársaság bukása utáni román megszállás pedig csak tovább rontotta a már addig is súlyos helyzetet. A kegyelemdöfést pedig az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés adta meg. Jelentős külföldi tőke nélkül nem lehetett finanszírozni a gazdaságot, de mivel a magánpiacról nem sikerült jelentősebb kölcsönt felvenni, más megoldás után kellett nézni: ez a lehetőség a Népszövetség volt.

Magyarország 1922 szeptemberében nyerte el a tagságot a szervezetben, és ezzel megnyílt az út, hogy sikerüljön támogatókat találni terveikhez és céljaihoz. Ez mindenekelőtt Nagy-Britanniát jelentette, melynek

132. ábra:
Jeremiah Smith portréja
Forrás: Szerző
magángyűjteménye

stratégiai céljai között szerepelt Közép-, Kelet- és Dél-Európa gazdasági talpra állítása. Ennek első kézzelfogható jele az 1922-ben megindított osztrák pénzügyi szanálás volt, és ennek mintájára kívánta a Bethlen-kormány is megkezdni saját pénzügyi rehabilitációját. Bethlen István miniszterelnök és Korányi Frigyes pénzügyminiszter 1923. május 5-én megjelent a Jóvátételi Bizottság előtt, és ezzel kezdetét vette egy hosszú tárgyalássorozat, ami csak 1924 kora tavaszára jutott nyugvópontra. Ebben nagy szerepet játszott, hogy Montagu Norman, a Bank of England befolyásos elnöke is felsorakozott a magyar ügy mögé. A britek egy stabil Magyarországot

kívántak látni egy olyan Duna-medencében, ahol az országok között megindulhat a kereskedelem, ezzel segítve a brit regionális célokat. Nem elhanyagolható tény, hogy a térségbeli francia térnyerést is szerették volna megakadályozni. A Bethlen-kormány bukása ezen célokat nem segítette volna.

A Népszövetség végül a következő célokat tűzte ki: Magyarországon az inflációt meg kell állítani, amihez elkerülhetetlen egy független jegybank felállítása; a terv futamidejének végére, azaz 1926. június 30-ig el kell érni a költségvetési egyensúlyt; mindezt a közel 250 millió aranykorona értékű rekonstrukciós kölcsön segítségével lehet elérni, melynek felügyeletét egy népszövetségi főbiztos fogja gyakorolni. Az 1. számú egyezmény tartalmazta a politikai kérdéseket, míg a 2. számú egyezmény a technikai részletekkel foglalkozott.

A Népszövetségnél kezdettől fogva egy amerikai személyt képzeltek el a főbiztosi poszton, aki politikai függetlenségével és presztízsével feddhetetlen és fontos szereplő lesz a rekonstrukciós terv végrehajtása során. Végül erre a munkára Jeremiah Smith-t kérték fel, a J. P. Morgan bankház jogi munkatársát, aki nemzetközi pénzügyekben igen tapasztalt személynek számított.

A főbiztos volt hivatott az egész rekonstrukciós programot felügyelni, miközben rendkívül egyedi jogköröket kapott. A magyar kormánynak minden az általa kért információt rendelkezésére kellett bocsátania. Amennyiben a program veszélyben volt, úgy a főbiztos elrendelhetette, hogy a kormány növelje az adóbevételeket, csak a főbiztos hozzájárulásával vehetett fel a kormány újabb kölcsönöket; a főbiztos Budapesten tartózkodott és a Népszövetség Tanácsának havonta benyújtotta jelentését a rekonstrukciós program alakulásáról. Talán a legfontosabb pont a magyar kormány szempontjából az volt, hogy a főbiztos addig maradt Magyarországon, amíg a Népszövetség nem döntött úgy, hogy az ország pénzügyi stabilitása megvalósult.

A főbiztos azonban nem csupán az ellenőrzésért felelt, de egyben ő volt a magyar kormány és a Népszövetség közötti kapocs is. Rendszeresen meg kellett jelennie a Tanács és a Pénzügyi Bizottság előtt Genfben, hogy számot adjon a program alakulásáról. Emellett Smithnek közeli

munkakapcsolatot kellett kiépítenie a miniszterelnökkel, a pénzügminiszterrel, az újonnan alapított Magyar Nemzeti Bankkal és más pénzügyi szervezetekkel, hogy a sajtóról és egyéb csoportokról ne is essék szó. A Népszövetség magyarországi főbiztosának jelentései egykoron ráadásul magyar nyelven nyomtatásban is megjelentek. Ez bárki erejét meghaladó követelmény volt, így igen észszerűnek látszott a döntés, hogy Smith rendelkezzen egy kis létszámú csapattal. Legfőbb segítők a szintén amerikai Royall Tyler és a brit Harry Siepmann volt – mindhárom férfi a párizsi békekonferencia veteránjának számított.

133. ábra: Harry Siepmann portréja
Forrás: Szerző magángyűjteménye

Smith és csapatának 1924. május 1-i megérkezése a magyar fővárosba olyan időszak nyitányát jelentette, amely nemcsak Magyarország pénzügyei miatt volt jelentős, de a Népszövetség hosszú távú tervei szempontjából is. A pénzügyi rehabilitációs programok szorosan összefüggtek az európai kontinensen tartós békét megteremteni kívánó szándékkal. Smith és beosztottjai szigorúan távol tartották magukat a politikától, ugyanakkor árgus szemekkel figyelték a magyar pénzügypolitika működését.

Smith a maga amerikai pragmatikusságával közelítette meg a feladatot. Nem minden esetben ragaszkodott mereven a program pontjaihoz, hanem az adott helyzethez igazította álláspontját, amivel segítette a kormány és közte, illetve Magyarország és a Népszövetség közti

feszültségmentes együttműködést. Mivel a magyar kormánynak is érdekében állt minél stabilabb alapokra helyezni az ország gazdaságát és pénzügyeit, érthető, hogy minél jobb munkakapcsolatra törekedett Smithvel, akit „Magyarország barátjának” kiáltott ki a program végére. Smith nem fogadott el fizetséget munkájáért, fizetését az Egyesült Államokba ösztöndíjjal kijutó magyar diákok támogatására fordította. Budapestről elutazása előtt egyetlen kívánsága volt, hogy a köz elől elzárt Szent Koronát megtekinthesse.

134. ábra: A Szent Korona a koronaőrség egyik tagjával a korban.
Forrás: Fortepan / Pálinkás Zsolt

Siepmann szintén figyelő szemekkel követte a rekonstrukciós program minden apróbb rezdülését. A jó elemző elmével felvértezett fiatal angol férfi Montagu Norman novíciusának és magyarországi informátorának számított. Siepmann hosszú magánleveleiben rendszeresen tájékoztatta Normant a magyarországi program alakulásáról és a felmerülő kisebb-nagyobb zökkenőkről, illetve az érintett személyek ebbéli szerepéről. Beszámolóit elengedhetetlenek voltak ahhoz, hogy Londonban pontosan tudják, mi történik Budapesten.

Fontos hangsúlyozni, hogy a teljes felügyelet nem szűnt meg a magyar pénzügyeket illetően 1926. június 30-a után sem. A kölcsön törlesztésére lekötött állami bevételek és a kölcsön egyenlegéből fennmaradó rész kezelésére továbbra is szükség volt valakire. Ebből a szempontból a kulcsszereplő, a magyar kormány és a Népszövetség, illetve a hitelezők megbízottjai közti kapocs Smith addigi helyettese, Royall Tyler lett, aki élvezte mind a Népszövetség, mind Bethlen támogatását, és a következő három évben ő töltötte be a nominális ellenőrző szerepét.

Felhasznált irodalom:

Peterecz, Z. (2018). *Jeremiah Smith és a magyar népszövetségi kölcsön, 1924–1926: Egy jenki pénzügyi ellenőr a Magyar Királyságban*. Debreceni Egyetemi Kiadó.

42. A PENGŐ BANKJEGYEK TERVEZÉSE ÉS BEVEZETÉSE

Garami Erika

A korona elértéktelenedése és az első világháborút lezáró békekötések rendelkezései minden utódállamban szükségessé tették új valuta bevezetését. Magyarországon az új pénzrendszer alapjául az 1925. évi XXXV. törvénycikk szolgált, amelyet gondos, vitáktól sem mentes előkészítő munka előzött meg. Szakembereket és az utca emberét az új valuta neve egyaránt foglalkoztatta. Felmerült a tallér, shilling, márka, frank, turul, turán, forint, libertás, Máriás, a váltópénzekre pedig a garas, dénár, poltura, obulus, batka, krajcár, fillér és az újfillér elnevezés. A Magyar Numizmatikai Társulat szakszerű érvekkel alátámasztott javaslatot nyújtott be Bud János pénzügyminiszternek az elnevezést illetően, amelyben a pengő – fillér neveket ajánlotta.

1927. január 1-jétől a koronában való kötelező számítás helyébe a pengőértékben való kötelező számítás lépett. Az első pengő értékre szóló pénzek 1926. december 27-én jelentek meg a forgalomban. A XX. század mindhárom valutája, a korona, a pengő és a forint is bevezetésekor aranyalapú valuta volt. 1 pengőt 12 500 koronával tettek egyenlővé.

*135. ábra: Ganz HAEF5 metszetnyomógép,
amellyel az 1930-as évektől a bankjegyek nyomtatása történt.
Forrás: Pénzjegynyomda Zrt.*

Míg a magyar fémpénzverés ekkor már több mint 900 éves múltra tekinthetett vissza, addig a papírpénzek tervezésének, gyártásának feltételeit meg kellett teremteni, mivel az 1848–49-es papírpénzeket – köznapi nevén a Kossuth-bankókat – kivéve ennek nem voltak hazai hagyományai. Hiányzott a felszerelés, a szakemberek és a szaktudás is. Az újonnan alakult magyar jegybank mellé megteremtették a gyártás feltételeit is. 1925-ben létrehozták a Magyar Nemzeti Bank Pénzjegynyomdája Rt.-t. Alkalmazni és képezni kellett a megfelelő szakembergárdát. A bankjegypapír előállításához a Kolba Mihály és Fiai diósgyőri céggel kötöttek megállapodást. A bank a gyár részvényei 75 százalékának megszerzése fejében rendezte annak adósságait. A magyar bankjegyek papírjait – ritka kivétellel – azóta is a Diósgyőri Papírgyár szállítja.

Öt művészt kértek fel az 1926-os első bankjegysor tervezésére, akikből hárman nyújtottak be bírálatra anyagot: Haranghy Jenő, Jaschik Álmos és Helbing Ferenc. Bár egyikük grafikai sorozatát sem fogadták el maradéktalanul, számos változtatással Helbing Ferenc (1870–1958) terveit találták kivitelezésre leginkább alkalmasnak. Ő tervezte a korona államjegyeket az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után. Az első pengők megjelenése idején a tervező művészek nem vettek részt a metszésben, a gyártásban, nem voltak a Pénzjegynyomda alkalmazottai. Horváth Endre volt az első, aki a nyomda tervezőjeként, majd művészeti vezetőjeként nemcsak a grafikát, hanem a metszést is maga készítette az 1930-as évek közepétől 1954-ben bekövetkezett haláláig. Bár egy bankjegy tervezését egy névhez szokták kötni, valójában csapatmunka. A rajzolóknak és a metsző(k)nek a tervezőhöz hasonlóan fontos szerep jut. A művészek nevét del. (delineavit = rajzolta), sc. (sculpsit = metszette) a pengő jegyeken nem tüntették fel.

Az első pengő sorozat előoldalaira a magyar történelem jeles személyiségeinek portréit választották a döntéshozók. Az 5 és a 10 pengős hátoldalára jellegzetes budapesti kép, a Lánchíd és az országház épülete került, míg a magasabb címletekre részben népnevelő céllal magyar műalkotásokat választottak, amelyek az előoldalakkal tematikailag nem mindig állnak összhangban. A sor többi tagjánál egy évvel később került forgalomba a legmagasabb címlet, az 1000 pengős, amely egyúttal a korszak legnagyobb vásárlóerejű pénze is volt. Tervezője Egry (Egri) Zoltán, aki a Magyar Királyi Állami Nyomdából szerződött át 1925-ben

a Pénzjegynyomdába. Az előoldal fő motívuma eredetileg a sorozatba illeszkedő Szent László király ábrázolás lett volna, de helyette az aradi Szabadság-szobor emlékmű Hungária-feje látható a jobb oldalon és átellenben, a bal mezőben pedig vízjelként jelenik meg (136. ábra). A motívum az 1943-as, Jaschik Álmos tervezte 1000 pengősön is ismétlődik. A hátoldalon Benczúr Gyula: Vajk megkeresztelése című festményének részlete látható. Ugyanez az ábrázolás díszíti a 2000-ben kibocsátott első magyar emlékbankjegy, a 2000 forintos hátoldalát is.

136. ábra: Az 1.000 pengős címlet elő- és hátoldala, 1927-es nyomat.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Az első pengő bankjegyeket, különösen az 5 pengőst, könnyű volt hamisítani. A további hamisítások megelőzése érdekében rövid időn belül a teljes sort lecserélték, de különböző időpontokban hozták forgalomba az új 5, 10, 20, 50 és 100 pengősöket. Tervezőjük Jaschik Álmos (1885–1950) grafikus, festő, iparművész, szakíró, művészpédagógus és

jelmeztervező. Az ábrázolások koncepciója maradt, azaz továbbra is történelmünk jeles férfiúi szerepelnek az előoldalakon, de jelentős változások figyelhetők meg az első sorozathoz képest. Az 5 pengősön Széchenyi, a 10-esen Deák, a 20-ason Kossuth és a 100-ason Mátyás király látható, de az 50-esen II. Rákóczi Ferencet Petőfi képe váltotta fel. A hátoldali ábrák még több újdonságot tartalmaznak. A 20 pengős hátoldalán egyedülálló módon a Magyar Nemzeti Bank Szabadság téri székháza kapott helyet.

A pengő bankjegyeken a hiperinflációs sor nagyobb címleteinek megjelenéséig folytatták a koronarendszerből örökölt hagyományt, miszerint a címlet nevét betűkkel a magyarországi kisebbségek anyanyelvén is feltüntették: németül, szlovákul, románul, szerbül, ruténul (137. ábra).

137. ábra: A 20 pengős címlet elő- és hátoldala, hatnyelvű bankjegy, 1930.
 Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

Az 1945–46-os hiperinfláció egyes címleteihez „*miután a tempó túl gyors volt, nem tudtak új véseteket csinálni s így előkerültek az általam rajzolt első pengőbankjegyek lemezei más szöveggel ellátva*” – írta visszaemlékezésében Helbing Ferenc.

A fémpénzek esetében az értékpénzek, tehát egypengős és annál nagyobb címletek tervezésére ismert művészeket, jellemzően a Pénzverde tervezőit kérték fel, míg a váltópénz-sor, az 1, 2, 10, 20 és 50 filléres tervezésére nyilvános pályázatot írtak ki 1925-ben. 72 pályamű közül – köztük a kor ismert művészeié – ifj. Pálincás (Ormai) János (1901–1985) szigorló építész tervei kerültek kivitelezésre. A fémpénzkibocsátási jog csak 1968-tól került a Magyar Nemzeti Bank jogkörébe.

Felhasznált irodalom:

1925. évi XXXV. törvénycikk a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről.

Garami, E. (2002). *Az első pengő bankjegyek „imázsváltása”*. In Torbágyi, M. (szerk.), *A numizmatika és a társtudományok IV. Konferencia Esztergomban*. 1999. október 1–3. (pp. 157–168.) Argumentum Kiadó – Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Numizmatikai Társulat.

Helbing, F. (1946). *Emlékezéseim: Budapest, 1946*. Kézirat, Magyar Nemzeti Galéria Adattár 21575/1982/2b.

Zimmermann, L. (1924–1925). *Az új magyar pénzegység elnevezése*. *Numizmatikai Közlöny*, 23–24, 33–36.

Levéltári források:

MNL Z.6., Z.9. 3. cs., Z.20. 2–3., 18. cs.

43. A PÉNZVERÉS KEZDETE BUDAPESTEN

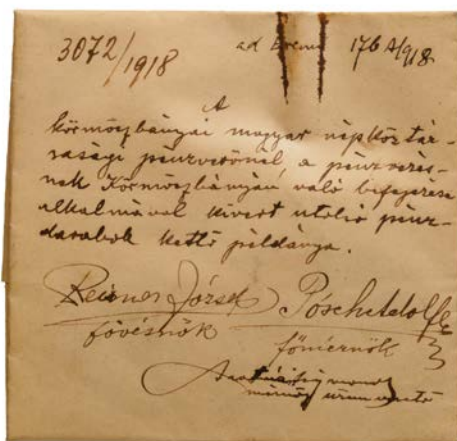
Horváthné Rudolf Teréz

Ezeréves története során a történelmi Magyarország több tucatnyi városában működött pénzverde, jellemzően a nemesércekben gazdag lelőhelyek, bányák közelében. Közülük gyorsan kiemelkedett az I. Károly (1308-1342) magyar király által 1328-ban városi kiváltságjokkal felruházott Körmöcbánya (ma Kremnica, Szlovákia), ahol a bányászat és a pénzverés már a kezdetektől szorosan összefüggött egymással (138. ábra). A különösen aranyban gazdag alsó-magyarországi bányavidék központja már a XV. századra az ország legjelentősebb, legtermelékenyebb és egyben mintaadó verdéjévé vált, és maradt egészen a XX. század elejéig. A lelőhelyek fokozatos kimerülésével párhuzamosan egyre több helyen szűnt meg a pénzérmék gyártása is, és miután 1871-ben örökre bezárta kapuit a gyulafehérvári pénzverde, a Magyar Királyság területén kizárólag Körmöcbánya maradt fenn pénzverő helyként.

138. ábra: Körmöcbánya, piactér, háttérben balra a verde épülete, 1890.
Forrás: Magyar Pénzverő Zrt.

Körmöcbánya közel 600 évet felölelő magyar királyi pénzverdei státusza akkor változott meg gyökeresen, amikor az első világháború végnapjaiban, pontosan 1918. november 14-én sürgöny érkezett a Magyar Népköztársaság Pénzügyminisztériumától, Budapestről, miszerint „Körmöcbányára nézve cseh invázió lehetősége forog fenn”, ezért haladéktalanul meg kell kezdeni a verde felszámolását és minden ingóságának a fővárosba menekítését. A még álló gépek egyikén 1918. november 30-án, 9 óra 15 perckor került sor hét darab vas 2 filléres érme leverésére, majd ezzel az aktussal a „magyar pénzverés Körmöcbányán befejeztetett.” (139. ábra)

139. ábra: Az utolsó, Körmöcbányán vert 2 filléres két példányát tartalmazó, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött lezárt boríték elő- és hátoldala.

Forrás: Magyar Pénzverő Zrt.

A körmöcbányai pénzverde Budapestre 1918 novemberében és decemberében több tételben megérkező felszerelését különböző helyekre szállították: a nemesfémkészlet, a verde éremgyűjteménye, illetve a verőszerszámok a Központi Állampénztárba kerültek, a mérőeszközök és súlyok a Főfémjelző Hivatalba, a szerszámokat, köztük a 2 db Loewe- és a 14 db Uhlhorn-típusú pénzverőgépet a budapesti Kinizsi utcai Dohánygyár fogadta be, míg a színesfémkészlet, legyen az vert vagy veretlen, a diósgyőri Állami Vasgyárban nyert elhelyezést. Mivel az aprópénzhiány megkövetelte, kezdetben Csepelen a Weiss Manfréd Lőfegyver- és Tölténygyárban, majd a MÁV Gépgyárban 1919 és 1922 között az eredeti K.B. jegyű körmöcbányai verőtövek felhasználásával folyt vas 10 és 20 filléresek verése.

Ez a szükségmegoldás azonban csak ideig-óráig oldotta meg a helyzetet, hiszen már az 1918-as költözést követően több helyszín is felmerült az új pénzverde létrehozására. A gödöllői kastély melléképületei mellett szó esett győri és veszprémi, székesfehérvári és szegedi helyszínekről, mígnem 1920 nyarán került először a köztudatba a mai Budapest, Üllői úti, egykori József Főherceg Lovassági Laktanya. Kezdetben ettől a verde vezetősége ódzkodott, mivel az „kívül van a városon és nem megfelelő a közbiztonság”. Mégis erre a helyszínre esett a választás, amit az is bizonyít, hogy 1921 telén már több épületet is megkapott itt a leendő pénzverő. Eközben tárgyalások folytak még külföldi cégekkel is a pénzverés kiszervezésére, sőt a Le Locle-i székhelyű Huguenin Frères & Compagnie, a korszak egyik leghíresebb svájci verdéje 5 koronás címletű próbavereteket is gyártott, de itt végül tömeggyártásra már nem került sor.

1922-ben újabb lendületet kapott a hazai pénzverés ügye, amikor Michaelis Samu bányafőtanácsost nevezték ki a Magyar Királyi Állami Pénzverő élére (140. ábra). A bányászathoz és a kohászathoz egyaránt értő beszercebányai születésű szakembernek köszönhető a budapesti pénzverő műszaki feltételeinek kialakítása és létrehozása.

140. ábra: Michaelis Samu, a Magyar Királyi Állami Pénzverő vezérigazgatója.
Forrás: Magyar Pénzverő Zrt.

1923-ra véglegesen eldőlt a helyszín kérdése: komoly anyagi forrást kapott a Pénzverő az Üllői úti építkezésekhez, továbbá gépek beszerzéséhez. 1924. december 5-én minisztertanácsi határozat mondta ki, hogy a volt József Főherceg Lovassági Laktanyát a pénzverő részére záros határidőn belül át kell adni. Az építkezés végül 1925-ben indult meg, ezzel párhuzamosan folytak a gépek és egyéb berendezések beszerzései, hiszen az olvasztó, öntő, választó és „pénzítő” üzemek felszerelése számos eszközt igényelt. A régi körmöci Loewe- és Uhlhorn-típusú gépek mellé még ebben az évben sikerült 2 db Schuler típusú gépet beszerezni, amelyek felszerelésére már 1925 nyarán megérkeztek a német verőgépgyártó cég szakemberei.

Mire a pengő pénzrendszer bevezetéséről rendelkező 1925. évi XXXV. törvénycikk 1925. november 21-i megjelenését követően, a Pénzügyminisztérium 1925. december 7-i beadási határidővel kiírta a színesfémből készülő fillér váltópénzek tervezésére a pályázatot, a verde készen állt a munkára. 1926. március 1-jén öles szalagcímek adták mindenki tudtára, hogy elkészültek az első 50 fillér névértékű érmék, immáron BP. verdejellel (141. ábra).

141. ábra: Az 1926-ban kibocsátott 50 filléres előlapjának és BP. verdejeles hátlapjának verőtöve.
Forrás: Magyar Pénzverő Zrt.

A pénzverő területének végleges átvétele 1926. március 23-án történt meg. Az indulásról a verde 1926-ban megnyitott Emlékkönyve is tanúskodik, melynek díszes nyitó oldalai között az odalátogató Bethlen István miniszterelnök kézjegye éppúgy megtalálható, mint a Magyar Nemzeti Bank elnökének, Popovics Sándornak az aláírása. Bejegyzésre került a verde vezetőségének – „tisztikarának” – összetétele is (142. ábra).

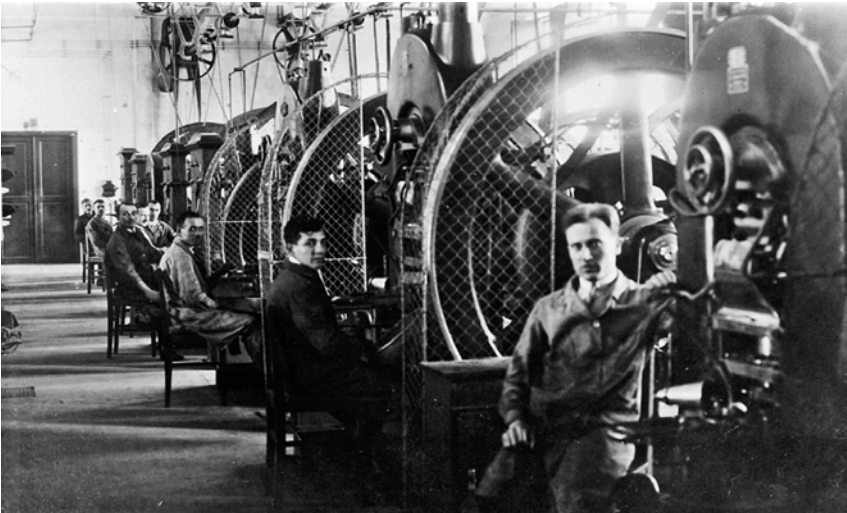
142. ábra: A budapesti Magyar Királyi Állami Pénzverő 1926-ban megnyitott emlékkönyve – többek mellett – Popovics Sándor, a Magyar Nemzeti Bank elnöke aláírásával.
Forrás: Magyar Pénzverő Zrt.

Az üzem területén kiépített lakásokat a következő év folyamán vehették át az alkalmazottak, és ekkor kerülhetett sor újabb Schuler-gépek megrendelésére is. 1928-ra készült el a Pénzverő szervezeti és működési szabályzata, és 1929. december 4-i dátum áll azon az „Iparigazolványon”, amely az üzemnek az ipar gyakorlását megadta.

Amikor Dr. Szentmiklóssy Géza szerkesztésében 1930-ban megjelent „A magyar feltámadás lexikona 1919 – 1930” című kiadvány, a „Magyar Királyi Állami Pénzverő” címszó alatt így ír: „Az átalakítási munkálatokat csak 1925 nyarán kezdték meg, ennek dacára 1926 márciusában már megindulhatott a pénzverési munka és ma az egész hatalmas mű készen áll és serény munkájával igyekszik előmozdítani az ország talpraállását.”

*143. ábra: A budapesti Magyar Királyi Állami Pénzverő épülete, 1930-as évek.
Forrás: Magyar Pénzverő Zrt.*

*144. ábra: A budapesti Magyar Királyi Állami Pénzverő gépterme, 1930-as évek.
Forrás: Magyar Pénzverő Zrt.*

Felhasznált irodalom:

Ambrus, B. (1979). A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzverése. *Levéltári Szemle*, 29(1–2), 35–63.

B. Nánási, É. (1978). Adatok a körmöcbányai verdéből az I. világháború végén. In Gedai, I. (szerk.), *Emlékezés a 650. éves Körmöcbányára* (pp. 40–48). Magyar Numizmatikai Társulat.

B. Nánási, É. (1980). A budapesti pénzverde története 1918–1927 között. *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve*, 12–24.

Gellért, J. (1948). Pénzverés Budapesten 1920–1922. években. *Numizmatikai Közlöny*, 46–47, 49–51.

Káplánné Juhász, M. (2004). A BP. verdejegy használatának rövid jogtörténete, *Az Érem*, 60(1), 41–44.

Leányfalusi, K. & Nagy, Á. (2006). *A pengő–fillér pénzrendszer. Magyarország fém- és papírpénzei 1926–1946*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete.

Soltész, F. G. (2020). Az átmenekített körmöcbányai pénzverő levéltára. *Éremtani Lapok*, 179, 10–16.

Zimmermann, L. (1926). Az új magyar pénzegység elnevezése. *Numizmatikai Közlöny*, 23–24, 33–36.

44. A DIÓSGYŐRI PAPÍRGYÁR RT. MEGALAKULÁSA

Ráczkövy Gizella

A pénzügyi stabilizációt követően fontos kérdéssé vált a bankjegyek előállításának is. Míg korábban ez is a Monarchián belüli közös feladatkörök-höz tartozott, az új, kisebb területű, de függetlenné vált Magyarországnak immáron önmagának kellett a gazdasági élethez elengedhetetlen papírpénzeket előállítani. A bankjegy előállításához azonban elengedhetetlen a jó minőségű bankjegypapír létrehozása. A stabilizációs program értelmében ezt ráadásul teljesen a kormányzati befolyástól független módon kellett megtenni.

A századforduló körül gyors fejlődésnek induló magyar iparban az első világháborúval együtt járó gazdasági nehézségek már nagyon korán jelentkeztek. 1914 őszétől a közös hadügyi kormányzat hadi megrendeléssel árasztotta el a hazai gyárat, azonban a háború második évétől a fellendülés teljesen megszűnt. A munkaképes férfilekosság egyre nagyobb tömegét hívták be katonának, így az ipari munkásság létszáma a felére csökkent. A papíripar termelése a háború előttinek a 60 százalékára esett vissza. A háború utáni időszak sem hozott gyors javulást, mivel az új határok miatt a papíripar-iparágnak mindössze 23,4 százaléka maradt az országban.

A tőke átcsoportosulása volt megfigyelhető ebben az időszakban, azaz az előző időkhöz képest megnőtt a részvénytársaságok száma. A nagyiparban egyre gyakoribb lett a részvénytársasági forma, ami egyben ahhoz is vezetett, hogy a bankok a vállalatok irányításában is részt vettek, így közös üzletpolitikát folytattak a bankok igazgatóságának tagjai és az iparvállalatok vezetői.

145. ábra: A Diósgyőri Papírgyár épületegyüttese 1917-ben.
Forrás: Diósgyőri Papírgyár Zrt.

A Diósgyőri Papírgyárban az első világháborút követő időszakra a korábbi fellendülés teljesen lefékeződött, megállt. A tőkehiány az 1782-ben alapított és az azóta is a tulajdonosok által nagy gonddal irányított és működtetett Papírgyár akkori tulajdonos Kolba családot is sújtotta. A régi, finomabb papírokra már nem volt vevő. A háború után nem kellettek a vízjeles, nagy gonddal készített, díszes levélpapírok. Ebben a helyzetben többet értek volna a nagy termelékenységű, akár egyszerűbb papírok gyártását biztosító berendezések, viszont az évszázadokon át bevált profilról áttérni a teljesen gépi papírgyártásra nem csupán elhatározás, hanem anyagi kérdés is volt.

1925 a gyár életében nagy fordulópontot jelentett. Ekkor kezdődött meg az a folyamat, melynek végeredményeként a Kolba Mihály fiai Diósgyőri Papír és Papírlemezgyára részvénytársasággá alakult át. Ezt megelőzően a tulajdonosok már többször próbálkoztak azzal, hogy a Magyar Nemzeti Bankkal papírvételi és kölcsönszerződést kössenek, ami viszont különböző okok miatt nem valósult meg.

146. ábra: A Diósgyőri Papírgyár bejegyzett védjegye 1900-ból.
Forrás: Diósgyőri Papírgyár Zrt.

A Magyar Nemzeti Bankkal kötött szerződés időpontjában még átmeneti állapotban volt a családi tulajdonú gyár részvénytársasággá alakítása. Ebben az időben az adósságát a vállalat csak úgy fizethette vissza, ha az addigi 160 000 pengős alaptőkéjét 560 000 pengő névértékű részvény kibocsátásával 720 000 pengőre felemelte, ennek elsőbbségi részvényeit a bank átvette, később pedig a gyár a megrendelésekből a hiteleket lassan visszafizette (volna). A szerződés pontjai igen kemények voltak addig pedig, amíg a volt tulajdonosok meg nem fizették saját részvényeik vételárát és járulékait, átengedték a banknak az összes részvényesi jogot. Ezeket a jogokat a bank megbízottai gyakorolták (147. ábra).

A Diósgyőri Papírgyár Rt. igazgatósága tizenkét tagból állt, amely háromtagú végrehajtó bizottságot választott. A felügyelőbizottságban öten foglaltak helyet. A Magyar Nemzeti Bank így kívánta teljesen biztosítani a gyártási körülményeket, miután nem újította meg a bankjegypapír importját. A megkötött szerződés alapján az ügyek vezetését az Első Magyar Papíripar Részvénytársaság vette át. A röviden EMPI-nek ismert szervezet feladatai közé tartozott a hazai gyárak közötti import kontingens meghatározása, egy sor termékre egységes értékesítési árak megállapítása stb. Az EMPI kötelezettséget vállalt arra vonatkozóan,

T.

Magyar Nemzeti Bank,

Budapest.

Alulírottak, mint akik a Diósgyőri Papírgyár rt. teljes alaptőkéjét képviselő elsőbbségi és tőzsrésztvényeinek tulajdonosai vagyunk, a társaság május hó 17-én megtartandó rendes közgyűlésére való figyelemmel, kérjük, méltóztassanak a részvények tekintetében fennálló zálogjoguk és mindennemű egyéb jogaik épségben tartásával a részvényeket az alábbi megosztásban, az ugyancsak alább felsorolt természetes személyek részére a Diósgyőri Papírgyár r.t. Önöknél nyitandó közgyűlési letétbe át helyezni és az erről szóló igazolást a társaságnak kiszolgáltatni:

Scossa Géza	úr nevére	500 db	elsőbbségi részvény
Dr. Gesztessy Ferenc	" "	500 "	" "
Szász Dezső	" "	500 "	" "
Kószol Sándor	" "	500 "	" "
Rudloff Ödön	" "	100 "	" "
Knoll Aladár	" "	30 "	" "
Dr. Takács Endre	" "	250 "	" "
vitéz Péry Vilmos	" "	20 "	" "
Dr. Flittner Vilmos	" "	200 "	" "
Dr. Herz Henrik	" "	50 "	" "
Dr. Frank Károly	" "	500 "	" "
Durand Felix	" "	20 "	" "
Róbert Emil	" "	20 "	" "
Münster Sándor	" "	20 "	" "
Vukovári Tivadar	" "	20 "	" "
Lannert György	" "	30 "	" "
Dr. Heinrich Frigyes	" "	500 "	" "
Knirsch Gusztáv	" "	200 "	" "
Sebestyén László	" "	20 "	" "
Dr. Bérczy László	" "	20 "	" "

Összesen: 4.000 db. elsőbbségi részvény

Dr. Herz Henrik úr nevére	800 db	tőzsrészvény
Özy. Kolba Róbertné úrnő nevére	600 "	"
Kolba Viktor úr	600 "	"
Kolba Mihály "	1.200 "	"

Összesen: 3.200 db tőzsrészvény.

A közgyűlés megtartása után sziveskedjenek a részvényeket ismét visszahelyezni az Önöknél vezetett fedezeti letétbe.

Teljes tisztelettel

147. ábra: Levél a Diósgyőri Papírgyár részvényesi jogairól.

Forrás: Diósgyőri Papírgyár Zrt.

hogy Diósgyőr egész termelését a megállapított feltételek mellett átveszi, ily módon a gyár teljes termelésére megvonta a kereskedelmi fedezet. Egy részét a Bank kötötte le, más részét az Első Magyar Papíripar vette át. Ez azt is jelentette, hogy az EMPI a Magyar Nemzeti Bank előtt is szavatosságot vállalt 400 000 pengővel, hogy a diósgyőri kölcsönöket rendben és időben visszafizetik.

A szerződések megkötése után a gyár korszerűsítésre került. Több új gép beszerzésére került sor, köztük egy síkszítási papírgépre is. Ezen beszerzések révén a korábbi szerződések teljesítése mindenképpen reálissá vált. *„Nem függ az idő viszonyaitól, sem fagyban, sem aszály esetén nem akadozik a termelés.”* – ezt szavatolta a részvénytársaság, hozzátéve, hogy milyen minőségű bankjegypapírokért felel.

Bankjegyek, részvények, értékpapírok céljára gyártott termékekhez a következő anyagösszetételt írták elő: a len és a pamut keverési aránya 40-40 százalék, a többi kender. Ebből a gyártmányból maximálisan 15 százaléknyi selejtet lehet visszatáplálni az újrafelhasználásnál. A szakító hosszúságot legalább 400-500 méterben határozták meg, a nyúlás maximális értékét 4 százalékban. A papír töltőanyagául blanc fix-et használtak olyan mértékben, hogy a vizsgálati anyag súlyának maximálisan 6 százalékát ne haladja meg. A papír tömege négyzetméterenként 79 grammnál kevesebb és 85 grammnál több nem lehetett.

A bankjegypapír anyagelosztását, simaságát egy MNB vízjegyű papír-mintához mérték, amelyet a szerződés kiegészítése tartalmazott. A minőség pontos és szakszerű meghatározása mellett a szállítás mennyisége is szerepelt a szerződésben. Ez 1926-ban 616 vagon bankjegypapír volt, azzal a kikötéssel, hogy maximálisan még további 9 vagon gyártását tudja elvállalni a részvénytársaság. Az adatok alapján az látszik, hogy az új gépbeszerzések olyan mértékben növelték a termelékenységet, hogy az első időkben jelentős volt a szabad kapacitás.

A csomagolás is megfelelően biztonságos technikai megoldásokat kívánt. A szállításhoz olyan háromszor abroncsolt és olajpapírral bélelt ládákat használtak, amelyek a papírt a nedvességtől megóvták. A bankjegypapír ára magában foglalta a fuvardíjakat. 1926-ban a bankjegypapírok kilogrammjáért 5,08 pengőt kapott a gyár.

A Magyar Nemzeti Bankkal ezáltal létrejött rendkívül szoros függőségi kapcsolat több, mint két évtizeden át, egészen az államosításig tartott.

Felhasznált irodalom:

Mares, V. (1982). *A Diósgyőri Papírgyár kétszáz éve*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

45. MI A KAPCSOLAT A MAGYAR ÉS A SVÁJCI PÉNZJEGYNYOMDA KÖZÖTT?

Halabrin Zsuzsanna

A pénzügyi szanálás során elengedhetetlen volt a Magyar Nemzeti Bank életre hívása és az új magyar intézményben a bankjegy előállításának és kibocsátása. Az önálló jegybank felállításig – ideiglenes jelleggel – 1921-ben megalapították a Magyar Királyi Állami Jegyintézetet, amelynek feladata volt a pénzforgalom fenntartása és a bankjegyek kibocsátása. 1921-22-ben a Jegyintézetre hárult a feladat, hogy az Osztrák-Magyar Bank felülbélyegzett pénzjegyeit az új államjegyekre cserélje be.

Az 1922. május 26-án tartott minisztertanácsi ülésre készített előterjesztés szerint a Magyar Pénzjegynyomda Rt. megalakulásának előzményei közé tartozik, hogy miután a magyar nyomdaipar pénzjegyek gyártásával eddig nem foglalkozott, a szükséges berendezések sem álltak rendelkezésre, nem voltak ismeretesek a pénzjegyek készítésénél alkalmazott bonyolult eljárások, hosszas kísérletezésre pedig nem volt idő, a kormány a szóban forgó jegyek előállításának céljából külföldi céghez fordult. A kor politikai viszonyaira való tekintettel legcélszerűbbnek mutatkozott egy semleges államban levő céggel érintkezésbe lépni, így esett a választás Svájcra. A pénzjegyeket a zürichi Orell-Füssli cégnél rendelték meg, amely cég Svájc jegybankja számára évek óta gyártotta a pénzjegyeket, valamint a legelőnyösebb ajánlatot tette és a legrövidebb idő alatt vállalkozott az előállításra.

A külföldön gyártott pénznél hosszú távon azonban lényegesen olcsóbb megoldás lett volna belföldön, hazai nyomdában előállítani a magyar pénzjegyeket. A svájci céggel folytatott tárgyalások egy budapesti nyomda felállítására irányultak, amelyhez a zürichi cég rendelkezésre bocsátaná a pénzjegyek előállításának különleges módszerét és tapasztalatait, továbbá beszerezné a szükséges gépeket, berendezéseket, betanítaná a személyzetet, így az új nyomda képes lenne a Svájcban gyártottal

teljesen azonos pénzjegyeket előállítani. A minisztertanács május 26-án az előterjesztést elfogadta, így a tárgyalások az Orell-Füssli céggel tovább folytatódtak.

148. ábra: A zürichi Biblia fedőlapja 1531-ből, az Orell – Füssli cég egyik első nyomtatványa.

Forrás: Sigmund Widmer (1984): Zwingli 1484-1984

A pénzjegynyomda-terv híret vette az American Bank Note Company magyarországi cége (Magyar-Amerikai Grafikai és Nyomda Rt.), amely szintén javaslatot tett a magyar kormány felé. Ajánlatuk szerint, mint nagy tőkével rendelkező magánvállalkozás, amely semmi anyagi támogatást nem igényel, minden befektetés és kockázat nélkül a hazai pénzjegynyomtatás minden előnyét nyújtja és jobb technikai feltételeket tud biztosítani, mint a svájci cég. Állításuk szerint olyan bankjegyeket állít elő, melyek technikailag, vitán kívül messze a legelső helyen állnak. Közben

azonban a magyar kormány gondosan tájékozódott az Orell-Füssli cég által készített jegyekről és meggyőződött róla, hogy a zürichi cég által előállított pénzjegyek mind a grafikai tervek és az eredeti formák, mind pedig a nyomólemezek előállítására és a nyomtatás tekintetében megfelelően magas színvonalúak. Ez alapján szeptemberben elment az udvarias, ám elutasító válasz az amerikai követnek.

A svájci céggel történt tárgyalások során megállapodás történt, hogy a kormány és az Orell-Füssli cég Budapesten önálló nyomdát létesít, amely képes lesz Magyarország teljes pénzjegyszükségletét elsősorban kivitelben, a modern technikai haladásnak mindenkoron megfelelő módon előállítani. 1922. év végén az államkincstár 51 százalékos részvételével az Orell-Füssli cég 49 százalékos részesedésével Magyar Pénzjegynyomda Rt. néven új nyomdavidualat létesült. A megállapodás szerint a nyomdaüzem műszaki ügyeinek intézését az Orell-Füssli cég által delegált műszaki igazgató látja el. A műszaki igazgató munkaköre a szorosan vett műszaki teendőkhöz kívül a technikai személyzet megválasztására, illetményeinek megszabására, anyagbeszerzésre, idegen rendelések körüli intézkedésre és külföldre szóló rendelések kalkulációira is kiterjed. Ugyanakkor a nyomda személyzete néhány, különösen az első időben nélkülözhetetlen szakmunkáson kívül, lehetőleg teljes egészében magyar munkásokból fog állni és az új cég a beszerzéseknél is a lehetőség szerint a magyar iparra fog támaszkodni. A Magyar Pénzjegynyomda R.T. alapszabályait a részvénytársaság alakuló közgyűlésén, 1922. december 9-én fogadták el.

Mivel megfelelő épület nem áll rendelkezésre, így új épület felépítése is szükségessé vált. 1923 augusztusában a Pénzjegynyomda építkezése a lehető legnagyobb energiával folyt. Az alapozás, a pincefalazat, azok szigetelése, a földszinti födémek vasgerendáinak felfektetése elkészült. Októberre tető alá hozták és megkezdték a belső berendezést. A folyamat meggyorsítása érdekében az épület kis módosításokkal a zürichi Orell-Füssli cég nyomdaépületének tervei alapján készült, annak budapesti másaként.

149. ábra: A svájci Pénzjegynyomda épülete, 1921.
Forrás: Orell Füssli

A Magyar Pénzjegynyomda R.T. csak átmeneti jelleggel töltötte be feladatkörét. Az 1924-ben megalapított Magyar Nemzeti Bank 1925-ben az Orell-Füssli cégtől és a magyar államtól megszerezte a Magyar Pénzjegynyomda R.T. összes részvényeit és a nyomdaüzemet saját kezelésébe vette át. A nyomda ugyanabban az épületben, ugyanazokkal a munkásokkal és gépekkel, de új szervezetben, illetve vezetés alatt, a Magyar Nemzeti Bank kezelésében, annak nyomdaüzemeként folytatta a magyar bankjegyártást.

150. ábra: A magyar Pénzjegynyomda épülete, 1928.
Forrás: Pénzjegynyomda Rt.

Felhasznált irodalom:

Haraszi, É. (1975). *A Pénzjegynyomda története*. Kézirat.

Párdy, T. (2022). Egy nyomda születése – 100 éve alapították a Pénzjegynyomdát. *Magyar Grafika*, 66(4), 53-60.

IV. RÉSZ

**A POPOVICSI ÉVTIZED
JEGYBANKI KIHÍVÁSAI**

46. AZ MNB MŰKÖDÉSÉT MEGHATÁROZÓ NEMZETKÖZI KONTEXTUS AZ 1920-AS ÉVEKBEN

Szabó Eszter

Az első világháborút követően a győztes nagyhatalmak átrajzolták Európa térképét, ami hosszú évtizedekere meghatározta a vesztes országok politikai, gazdasági és társadalmi folyamatait. A brit hegemonia XIX. század végén megindult hanyatlása folytatódott, míg az Egyesült Államok egyre jobban megerősödött és meghatározó gazdasági befolyásra tett szert a nemzetközi rendszerben.

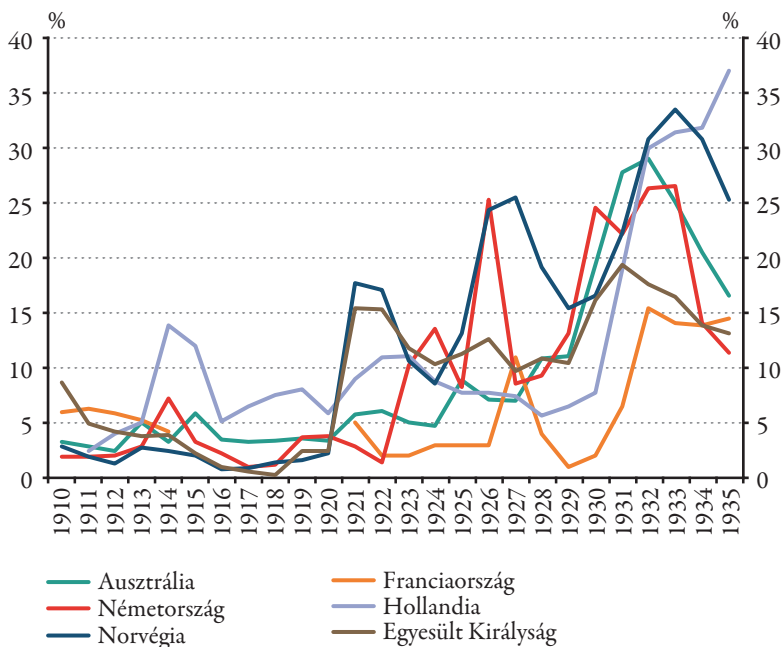
Kelet-Közép-Európában az Osztrák-Magyar Monarchia szétdarabolásával felbomlott a korábbi közös piac is. A Monarchiát erős regionális munkamegosztás és magas fokú önellátás jellemezte, aminek következtében gyengén integrálódott a nemzetközi kereskedelembe. Az újonnan létrejött államok között feszült volt a viszony, ugyanakkor egymásra voltak utalva. Az utódállamok egyike sem tudott önellátóvá válni: a gazdasági és pénzügyi kapcsolatokat fenn kellett tartani. A kelet-közép-európai országoknak hosszú távú beruházási hitelekre volt szükségük, a nyugati befektetők azonban csak rövid távú hiteleket voltak hajlandók biztosítani nagy osztrák és néhány cseh bankon keresztül. Így Ausztria a Monarchia felbomlását követően is fontos pénzügyi központ maradt.

Az első világháború idején a valuták aranyra történő átválthatósága felfüggesztésre került. Az 1920-as években az országok törekedtek az aranystandard rendszer helyreállítására, ugyanakkor a belpolitikai és a nemzetközi környezet is megváltozott a háború előtti állapotokhoz képest. A hitelesség és az együttműködés központi eleme volt a klasszikus aranystandard rendszer kiegyensúlyozott működtetésének 1914-ig, ezt azonban az első világháború felborította. Terjedni kezdtek a szakszervezetek, kiszélesítették a választójogot és a munkás rétegek által dominált politikai pártok emelkedtek fel. A foglalkoztatottság és a bérek kérdése

bekerült a politikai diskurzusbba, és amikor a foglalkoztatottsági és fizetési mérleg célok ütköztek már nem volt egyértelmű az utóbbi elsőbbsége. Mivel a valuták aranyra történő átválthatósága iránti elkötelezettség megkérdőjeleződött, a tőkeáramlások már nem feltétlenül a stabilizációt szolgálták. Sőt, fokozták a nyomást a tartalékokat veszítő országon. A hitelesség erodálásának következtében még inkább felértékelődött a nemzetközi együttműködés szerepe. Ezt viszont veszélyeztette a háborús jóvátételek kérdése, valamint az erősödő protekcionizmus.

Az 1920-as évtized első felét a háború utáni helyreállítás és a gazdasági stabilizációs programok határozták meg, míg az évtized második felében fellendülés kezdődött a világgazdaságban. A korábban infláció által sújtott országok is bekapcsolódtak a konjunktúrába. A növekedés azonban elsősorban amerikai és angol hitelekre épült. Az első világháború nagymértékben megerősítette az USA fizetési mérleg pozícióját, míg más nemzetekét gyengítette. Az 1920-as évek közepére meghatározóvá váltak az Egyesült Államokból érkező hosszú távú tőkebefektetések. Így amikor az amerikai hitelezés problémákba ütközött, a gyengeségek számos országban felszínre kerültek. Az arany- és devizatartalékok kiáramlása veszélyeztette a valuták aranyra történő átválthatóságát, így a hazai hitelezés visszafogására és a közkiadások csökkentésére készítette a hatóságokat, ami recesszió kialakulásával fenyegetett.

Az 1929-es válságot megelőző években az Egyesült Államok és Franciaország által folytatott szigorú monetáris politika nagymértékű aranybeáramlást eredményezett a két országban. A világ többi részén pedig az arany kiáramlása tovább rontotta az egyébként is gyenge fizetési mérleg pozíciókat, így az aranystandard-rendszer fenntartása jelentős monetáris szigorítást tett szükségessé, ami érdemi reálgazdasági veszteségekhez vezetett. Továbbá, Európában és Latin-Amerikában a fiskális politika is szigorodott. A monetáris szűkítés tehát érdemben hozzájárult a krízis kialakulásához.

151. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása néhány országban.

Forrás: Global Financial Data, B.R. Mitchell: *International Historical Statistics, League of Nations: Monthly Statistical Bulletin*, OECD, Galenson – Zellner *International Comparison of Unemployment Rates*, Norway Statistical Yearbook, Swiss National Bank

A gazdaságpolitikai intézkedések mellett a mezőgazdaságban lejátszó folyamatok is fontos szerepet játszottak az 1929-ben kezdődött válságban. Az első világháború idején a résztvevő országok hadigazdálkodásra álltak át. Az agrártermékekből hiány alakult ki, ami felhajtotta az árakat. A magas árak, a hitelek, az európai helyreállítás és a technológiai fejlesztések mind a termelés növekedésének irányába hatottak. A kereslet ugyanakkor nem tudott lépést tartani a bővülő kínálattal, így az 1920-as években készletezés kezdődött.

Az Egyesült Államokban már az évtized elején megemelték a vámokat a mezőgazdaság és az ipar védelmének érdekében, azonban az amerikai gazdák helyzete a magasabb vámok ellenére sem javult, így további emelést szorgalmaztak, amire sor is került az 1930-ban elfogadott Smoot-Hawley-féle vámtörvény keretében. Az USA kereskedelmi partnerei megtorló intézkedésekkel viszonozták a vámtörvény elfogadását.

A protekcionizmus erősödése egy rendkívül kritikus időszakban hátráltatta a nemzetközi együttműködést. Továbbá a mezőgazdasági árak drasztikus visszaesése az intézkedések ellenére is elkerülhetetlennek bizonyult.

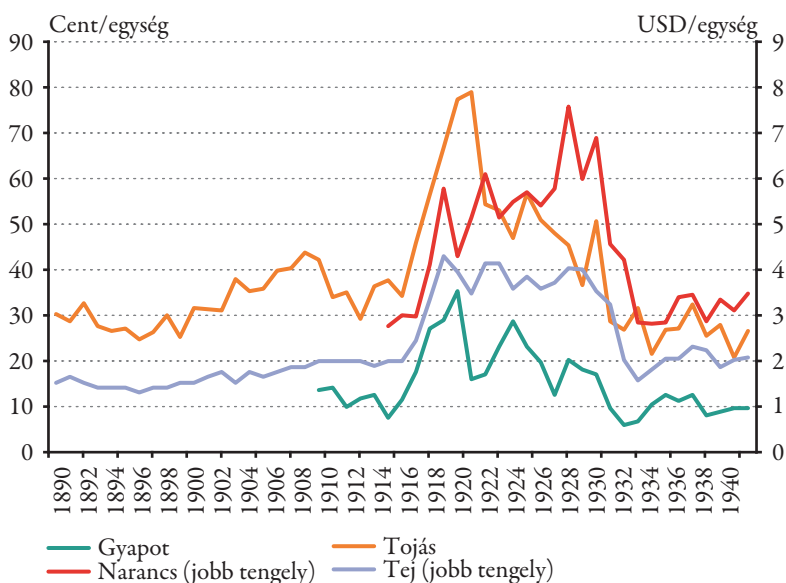
Bár a válság 1929 őszén kezdődött a New York-i tőzsdekrachhal, Magyarországra fokozatosan gyűrűzött be a következő években. Az évtized második felében a mezőgazdasági termékek árának csökkenése Magyarországra is hatást gyakorolt az exportbevételek mérséklődésén keresztül, majd 1931-ben hazánkban és a régió országaiban is pénzügyi problémák jelentek meg.

152. ábra: Ikonikussá vált fénykép az 1929-es tőzsdekrach időszakából
Forrás: Bettmann Archives / Getty Images

A válságot megelőző években jelentős mértékben emelkedett a rövid- és középtávú lejáratú adósságok állománya a térségben. Az amerikai és angol hitelezők bizalma azonban a válság következtében megingott és elkezdtek kivonni a forrásaikat, ami súlyos fizetési problémákhoz vezetett. Számos pénzintézet ment csődbe, többek között a nagy múltú, osztrák Creditanstalt, és több környező országban (pl. Románia, Németország) is bankrohamokra került sor.

A pánik elkerülése érdekében Magyarországon is bankszünnapokat rendeltek el és a tőzsdén is felfüggesztették a kereskedést. Az újrainítást követően pedig korlátozott mértékben volt lehetőség a betétek kivételére. A bankrohamok elkerülését és a bizalom helyreállítását segítette, hogy hazánkban ebben az időszakban egy jelentős pénzintézet sem ment csődbe. Továbbá, az esetleges fizetéseképtelenségek elkerülésére létrejött a Magyar Szavatossági Bank a kormány, a nagyobb pénzintézetek és iparvállalatok részesezésével. A bank szolgálataira azonban végül nem volt szükség. Nemzetközi összehasonításban megállapítható, hogy a magyar bankok kisebb veszteséggel kerültek ki a válságból, mint a környező országokban működő pénzintézetek.

153. ábra: Egyes mezőgazdasági termékek gazdáknak fizetett átlagára az Egyesült Államokban.

Megjegyzés: gyapot: cent/font, narancs: USD/doboz, tej: eredeti mértékegysége cent/kvart, NBER átváltás: USD/100 font, tojás: cent/tucat.

Forrás: Global Financial Data, Agricultural Marketing Service, Economic Research Service és National Agricultural Statistics Service, U. S. Department of Agriculture; National Bureau of Economic Research; Bureau of Labor Statistics Bulletins.

Az 1929 és 1933 közötti nagy gazdasági világválságot a XX. század legmélyebb és leghosszabb válságaként tartják számon. A rendkívül súlyos gazdasági károk mellett a politikai és társadalmi veszteségek is számottevőek voltak. A válság ugyanis összefüggésbe hozható a szélsőséges politikai irányzatok megerősödésével, különösen Németország esetében.

Felhasznált irodalom:

De Bromhead, A., Eichengreen, B., & O'Rourke, K. H. (2013). Political extremism in the 1920s and 1930s: Do German lessons generalize?. *The Journal of Economic History*, 73(2), 371-406.

Eichengreen, B. J. (1992). *Golden fetters: the gold standard and the Great Depression, 1919-1939*. Oxford University Press.

Madsen, J. B. (2001). Agricultural crises and the international transmission of the Great Depression. *The Journal of Economic History*, 61(2), 327-365.

Tomka, B. (1996). *A magyarországi pénzintézetek rövid története*. Gondolat.

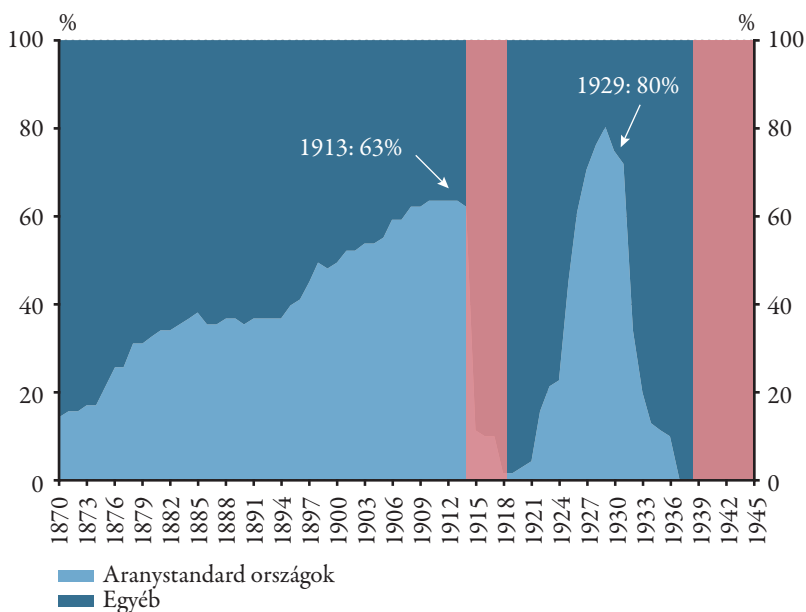
Weigl, A. (2016). Beggar-Thy-Neighbour vs. Danube Basin Strategy: Habsburg Economic Networks in Interwar Europe. *Religions*, 7(11), 129.

47. A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK A JEGYBANKI TÖRTÉNELEMBEN

Solti Ágnes

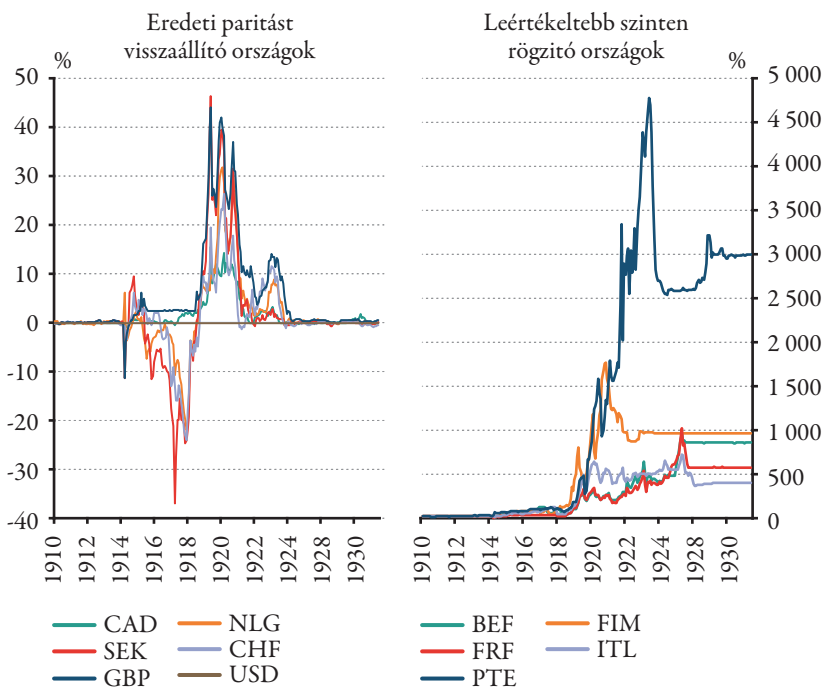
Az első világegyháború követően a jegybankok azon az állásponton voltak, hogy csak úgy lehetnek képesek hiteles inflációellenes intézkedésekre, ha a kormányzattól való függetlenségüket visszanyerve megbízható szereplőként visszatérnek a nemzetközi pénzpiacra. A befektetői bizalom helyreállításának és ezzel a külföldi tőke beáramlásának, az árfolyamstabilitás garantálásának alapját az aranystandard rendszeréhez való visszatérésben látták az 1920-as évek vezető jegybankjai, ami egyben támogatta a kormányoktól való függetlenedés törekvését is.

Az ebben az időszakban létrejövő új központi bankok célkitűzéseit is ez határozta meg, főként azokban az országokban, ahol a Népszövetség feltételezése érvényesült a stabilizációs programok során. Az új monetáris ideológiát azonban nem csak a Népszövetség terjesztette nemzetközi szinten. A korszak két vezető gazdasága, a nemzetközi hatalmi befolyást tekintve visszaszoruló Nagy-Britannia és a megerősödött Amerikai Egyesült Államok közös érdeke volt, hogy elkerüljék az elhúzódó monetáris turbulenciákat, valamint az exportterveik ellenében ható árfolyamleértékelési versenyt.

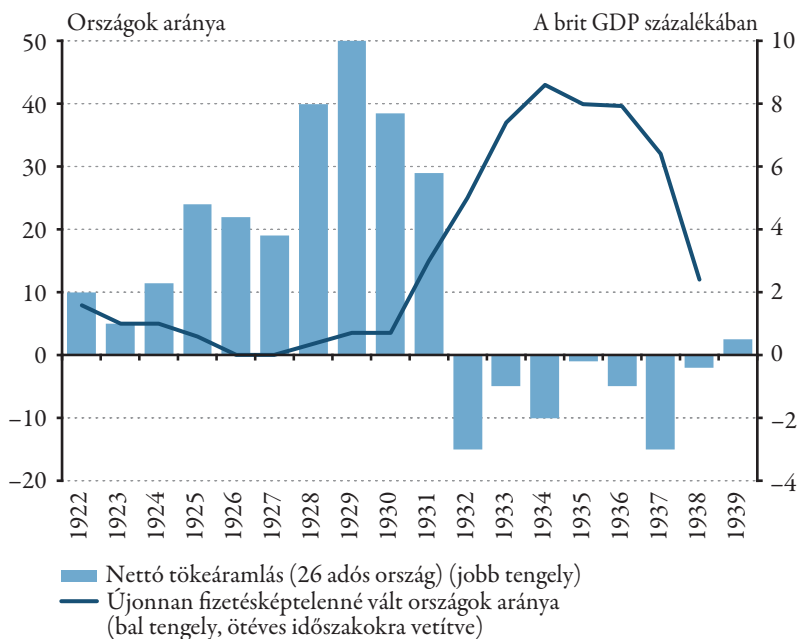
154. ábra: Az aranystandard-rendszer elterjedtsége 1870 és 1945 között.
 Megjegyzés: 71 országot összesítő minta alapján, az országok száma szerint
 (Az 1930-as években nagyjából 73-80 szuverén állam létezhetett. Ezek közül 1939-ben
 29 volt európai.) A piros szakaszok a két világháború idejét jelölik.
 Forrás: Reinhart és Rogoff (2010)

A klasszikus aranystandard rendszeréhez képest a két világháború közötti időszakban elmozdulás történt az aranydeviza-standard felé, amelynek lényege, hogy a központi bankok az arany mellett kulcsvalutákat is tartottak fedezetként. A világ országainak közel fele tartozott ebbe a körbe, köztük – Popovics Sándor 1929-es cikke szerint – Magyarország is. Kivétel volt az Egyesült Államok, Egyesült Királyság és Franciaország, amelyek számára a globális pénzügyi befolyás miatt fontos volt a tisztán aranyalapú rendszer, de néhány európai ország – például Svédország és Litvánia – is a klasszikus rezsimmellett köteleződött el.

155. ábra: Az arany árfolyama néhány fejlett országban.
 Megjegyzés: százalékos eltérés 1910 átlagától.
 A pozitív érték leértékelődést jelent az arannyal szemben.
 Forrás: Global Financial Data

Az aranydeviza-standard rendszer hiányosságai viszonylag hamar kiütözköztek, többek között a bérek és árak ragadozóssága folyamatosan növelte a reálgazdaságra háruló terheket, ami miatt a jegybankoktól is aktívabb szerepvállalást vártak a gazdasági szereplők, miközben a nemzetközi környezet is egyre bonyolultabbá vált. Bár a globalizáció korszakolását tekintve az 1914 és 1945 közötti időszakra úgy tekintünk, mint a folyamat drámai visszaesésének korára, amikor a világgazdaság valutaövezetekre és regionális kereskedelmi blokkokra tagozódott, nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a nemzetközi összekapcsoltságot, amit a pénzügyi jóvátételi tárgyalások, az államadósságok és a nemzetközi hiteláramlások rendszere eredményezett.

156. ábra: Nettó tőkeáramlás a világgazdaságban a két világháború között.
 Megjegyzés: A 8 hitelező állam: Amerikai Egyesült Államok, Belgium, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Írország, Svájc, Svédország. A 26 adós állam: Argentína, Ausztrália, Bulgária, Csehszlovákia, Dánia, Dél-Afrika, Észtország, Finnország, Görögország, Holland Indiák, India, Irak, Japán, Jugoszlávia, Kanada, Kína, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Németország, Norvégia, Olaszország, Románia, Törökország és Új-Zéland.
 Forrás: Reinhart et al. (2020)

Ekkor még az olyan jelentős gazdaságok is, mint az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország és Olaszország is nagymértékben támaszkodtak jegybankjaikra a kötvényárak befolyásolása, az államkötvények népszerűsítése, a kockázatok megosztása terén. Az olyan periférikus helyzetű országok esetében pedig, mint például Magyarország, a jegybanki intézkedések hatásosságát a konjunktúra fejlődésétől függetlenül is befolyásolta a külföldi hitelek beáramlása. Ezek további következménye volt például hazánk esetében, hogy a beáramló devizamozgás révén a bankjegyek fedezetét tekintve egyre fontosabbá vált az ércfedezet, ami tovább növelte az aranytartalék fontosságát.

A jegybanki funkciókkal kapcsolatos elméleti viták még akkor is javában folytak, amikor beütött a nagy gazdasági világválság, ami a világ számos pontján, köztük több európai gazdaságban is bankválsághoz vezetett, elhozva a két világháború közötti aranydeviza-standard végét is. A válsággal azoknak a jegybankoknak kellett szembenézniük, amelyeket a korábbi években a költségvetési deficit által gerjesztett hiperinflációval való harcra képeztek ki, és egyáltalán nem voltak felvértezve a pénzügyi instabilitással szemben. Ez abból is eredhetett, hogy a jegybankok mandátuma szigorúan az árfolyamstabilitás fenntartására koncentrált, és a bankrendszerbe való beavatkozás épp ezt gyengítette volna azzal, hogy spekulációs hullámot indított volna el a külföldi tőkések körében.

157. ábra: A Nemzetközi Fizetések Bankjának bázeli igazgatótanácsi ülése 1931-ben.

Forrás: BIS

A válság begyűrűzése azonban dilemma elé állította a jegybankokat: az ortodox tankönyvi példa alapján ragaszkodni kellett az aranyparitáshoz, miközben a konvertibilitást és az adósságszolgálatot adó- és diszkontráta-emelés biztosítja. Az alternatíva az aranyalap elhagyása és az árfolyamrögzítés helyett a kibocsátás és a foglalkoztatás előtérbe helyezése volt. Ez utóbbi azonban nem volt vonzó megoldás azoknak az országoknak, amelyek a korábbi években a nemzetközi piacokra való visszatérésért

küzdöttek, és a külföldi tőkéhez való hozzáférést az aranystandard fenntartása jelentette.

A helyzet megoldásához szükséges nemzetközi együttműködést se a Népszövetség, se az 1930-ban megalakult Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS) nem tudta előmozdítani. A feltörekvő országok jegybankjai így először az első, majd a második megoldás felé fordultak. Végül többnyire a leértékelés eszközével éltek, amit a hiperinfláció rossz emléke miatt protekcionista eszközökkel (például tőkekorlátozások) is ki kellett egészíteni.

A két világháború közötti időszak volt egyben az a korszak, amikor a legtöbb új jegybank létrejött, az 1930-as évek végére a szuverén államok kétharmada rendelkezett központi bankkal. Ezekre az intézményekre a nemzeti szuverenitás egyik letéteményeseként tekintettek, ez különösen igaz volt az olyan európai utódállamokra, mint a független Magyarország.

Felhasznált irodalom:

Accominotti, O. (2020). International monetary regimes: The interwar gold exchange standard. In Battilossi, S., Cassis, Y. & Yago, K. (Eds.), *Handbook of the History of Money and Currency* (pp. 633-664). Springer.

Baffi, P. (2002). *The origins of central bank cooperation. The establishment of the Bank for International Settlements*. Editori Laterza.

De Broeck, M., Dabla-Norris, E., End, N. & Marinkov, M. (2018). The debt web. *Finance & Development*, 55(1).

De Cecco, M. (1994). *Central banking in Central and Eastern Europe: Lessons from the interwar years' experience* (Working Paper No. 127). IMF. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Central-Banking-in-Central-and-Eastern-Europe-Lessons-From-the-Interwar-Years-Experience-1312>

Domány, Gy. (1924). A magyar jegybank. *Közgazdasági Szemle*.

Eichengreen, B. & Kakridis, A. (Eds.) (2023). *The spread of the modern central bank and global cooperation 1919-1939*. Cambridge University Press.

Karau, S. (2020). *Buried in the Vaults of Central Banks – Monetary Gold Hoarding and the Slide into the Great Depression*. Bundesbank Discussion Paper 63/2020.

Kindleberger, C.P. & Aliber, R.Z. (2023). *Mániák, pánikok és összeomlások. A pénzügyi válságok története*. Osiris Kiadó.

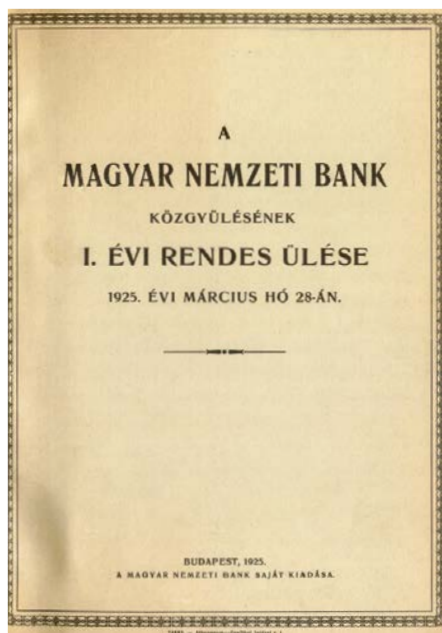
- Lojók, M. (2006). *Meddling in Middle Europe: Britain and the „lands between” 1919-1925*. CEU Press.
- Óvári Papp, Z. (1926). *A jegybankok viszonya az államhoz, különös tekintettel a magyar állapotokra*. Magyar Közgazdasági Társaság.
- Popovics, S. (1929). A magyar pénz. In Andrásy Gy. et al. (Eds.), *Magyarország Vereckétől napjainkig 2. Állami és gazdasági élet* (pp. 151-164). Franklin-Társulat.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2011). From financial crash to debt crisis. *American Economic Review*, 101(5), 1676-1706.
- Reinhart, C. M. & Reinhart, V. & Trebesch C. (2020). *Capital Flow Cycles: A Long, Global View*. Economica Coase–Phillips Lecture, London School of Economics.
- Singleton, J. (2010). *Central Banking in the Twentieth Century*. Cambridge University Press.
- Walder, Gy. (1930). Jegybankpolitika és árszínvonal-stabilizálás. *Közgazdasági Szemle*.
- Wandschneider, K. (2003). *Central bank independence and policy performance* [PhD dissertation, University of Illinois, Urbana-Champaign].
- Wandschneider, K. (2008). The Stability of the interwar gold exchange standard: Did politics matter? *The Journal of Economic History*, 68(1), 151-181.

48. AZ MNB MŰKÖDÉSE AZ ARANYALAPÚ PÉNZRENDSZERBEN 1925-1929 KÖZÖTT

Horák Bence

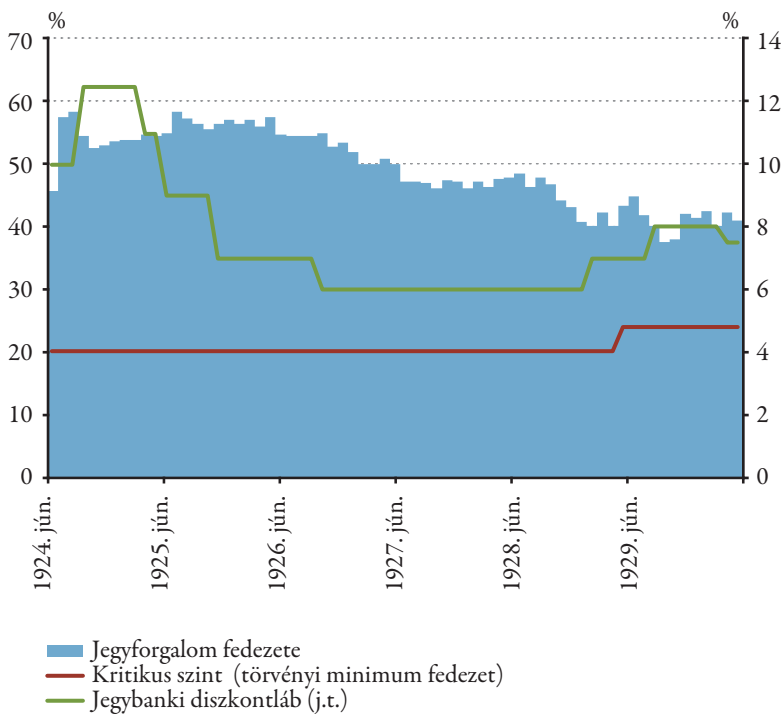
Az aranyhoz kötött rögzített árfolyamrendszer két alappillére a hi-telesség, valamint a multilaterális nemzetközi együttműködés volt. Ez a két tartóoszlop védőhálóként szolgált azokban az országokban, ahol az érc- és devizatartalékok adott időben hirtelen csökkenésnek indultak, hiszen a nemzetközi tőkepiac azonnal a segítségére sietett annak reményében, hogy a krízisben lévő gazdaság monetáris hatására kamatemeléssel avatkozik majd be az árfolyamstabilitás megóvása érdekében, növelve az országban elhelyezett tőkék jövedelmezőségét.

Miután a győztes európai országok az első világháborút követően, az 1920-as évek közepétől újjáélesztették az aranystandard rendszerét, a vesztes országoknál is csak idő kérdése volt, hogy mikor fognak újból visszatérni. A Magyar Királyság a népszövetségi szanálási programban való részvétel feltételeként a font sterlinghez rögzítette a papírkorona árfolyamát, majd a font 1925-ös ismételt aranyhoz rögzítését követően már a nemesfém vált a hazai törvényes fizetőeszköz igazodási pontjává. A szanálási program keretében életre hívott Magyar Nemzeti Bank a monetáris rendszer kiépítésével, a kötött devizagazdálkodás felfüggesztésével, és az országba áramló érc- és devizakészlet segítségével, a kormányzat pedig a fiskális szigor alkalmazásával rövid időn belül stabilizálni tudták a gazdaságot, valamint a korona értékét, ezáltal az országgal szembeni bizalom is fokozatosan helyreállt.

158. ábra: A Magyar Nemzeti Bank első közgyűlési jegyzőkönyvének a borítója
Forrás: Magyar Nemzeti Bank Könyvtára

Az MNB osztrák mintára átvett alapító okiratában szigorú korlátozásokat vezettek be annak érdekében, hogy a gazdaságban forgó pénz mennyiségét érdemi fedezeti kritériumok ellensúlyozzák. *A Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. V. törvény* 85. cikke az alábbiak szerint határozta meg a jegyforgalom fedezetének szabályait: „Az egész bankjegyforgalomnak, hozzáadva az azonnal lejáró tartozásokat, de levonva az állam adósságát [...] az első öt év alatt húsz százalékkal, a második öt év alatt huszonnégy százalékkal, a további öt év alatt huszonnyolc százalékkal és a hátralevő idő alatt harminchárom és egyharmad százalékkal kell az érckészlet által, amelyekbe valuták és devizák is beleszámíthatók, fedezve lennie”. Ez alapján a jegybanknak elegendő érc- és devizakészlettel kellett rendelkeznie ahhoz, hogy a fizikai (bankjegyek forgalomban), valamint a virtuális (állami és banki tartalékok) jegyforgalmat bővíteni lehessen.

159. ábra: Az alapkamat és a jegyforgalom fedezetének alakulása az MNB alapításától, 1924. júniustól 1929-ig.

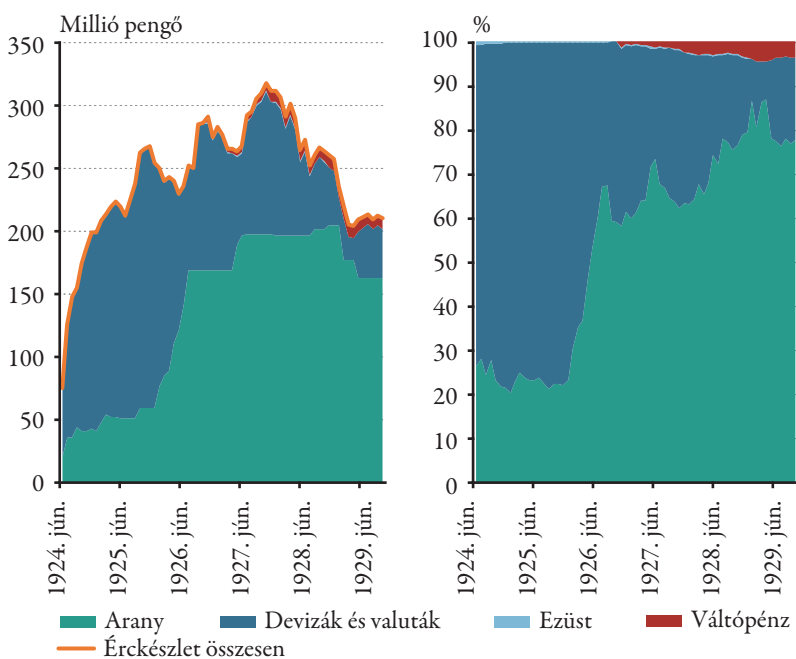
Forrás: Saját szerkesztés az MNB éves zárszámadásai alapján

Az összesített érckészlet magában foglalta a bank tulajdonában levő arany- és ezüstkészletet, valamint a deviza- és valutakészletből a konvertibilis külföldi jegyeket és kifizetéseket, azaz az angol font sterlinget, az USA dollárt, a holland forintot (guldent), a svájci frankot és a svéd koronát. A bank birtokában lévő, de idegen tulajdont képező arany- és ezüstkészletet, továbbá a külföldi értékkötelezettségeket nem számították bele. Az érckészlet 1927 végéig folyamatosan emelkedett (160. ábra).

Ez teret adott a jegybanknak, hogy a forgalomban lévő pénz mennyiségének fokozatos bővítésével ne veszélyeztesse a bankjegyfedezet minimum szintjét. A periódust jellemző magas túlfedezeti ráta egyfajta presztízként élt a köztudatban, továbbá tökéletes visszacsatolása volt annak, hogy az árfolyamstabilitási célok kockázati menedzselése a legnagyobb körtekintés mellett zajlik, ami a gazdaság számára kritikus aspektusnak

számított, hiszen a belső tőkeképződés hiányában, a külföldi tőkeáramlás minősült elsődleges forrásnak a hazai beruházások tekintetében.

Az érckészlet megoszlása változatos volt a jegybank működésének első fél évtizedében. A nemesfémkészletet alkotó vert és veretlen arany, valamint ezüst közül az arany idővel egyre nagyobb arányt képviselt, míg az ércfedezetbe vonható nemesfémek között az ezüst, 1929. márciusi kivezetéséig folyamatosan alacsony és csökkenő súlyú volt. Az arany mellett másik domináns tételként a beszámítható devizák és valuták az időszak során mérsékelten, de csökkentek, míg a váltópénzkészlet – ami 1938-ban alapszabály szerint kikerült az érckészletből – 1929. közepéig emelkedett (160. ábra).

160. ábra: Az érc- és devizakészlet alakulása és elemeinek megoszlása az MNB alapításától, 1924. júniustól 1929. decemberig.
Forrás: Saját szerkesztés az MNB éves zárszámadatai alapján

Az arany volumenének és egyben részarányának legnagyobb növekedésére 1926. második felében került sor. Az MNB mérlegének 1927. éves zárszámadása alapján ennek három indoka is volt: az év elején kirobbant frankhamisítási botrány gyors lecsengése után helyreállt a bizalom a gazdasággal szemben, ami egyrészt a nemzetközi tőkeáramlás kiteljesedésének csúcsán nettó pozitív tőkeforgalmat eredményezett, másrészt az év folyamán kedvező mezőgazdasági termelés magasabb exportértékesítést jelentett ősztől kezdődően, valamint harmadrészt a jegybanki döntéshozók erős arany iránti elköteleződése a beszámítható devizákkal szemben. Az aranytartalék 1926 végére elérte a jegybank mérlegfőösszegének 18 százalékát, míg az Eckstein alapján összeállított teljes nettó nemzeti termék 3 százalékát.

Az MNB beavatkozási politikájának további fontos eszköze volt a jegybanki mérleg eszközoldalán található váltótárca, és annak mértéke. A monetáris hatóság a váltótárcáján keresztül tudott likviditást nyújtani, esetleg szűkíteni, ami közvetlenül a pénz- és hitelintézetek hitelezési tevékenységét, közvetetten pedig a reálgazdaság alakulását volt hivatott szabályozni. Az agrárparafajsúlyos gazdasági szerkezet miatt a mezőgazdaság ciklikussága nagy teherként nehezedett a mezőgazdasági vállalatok, ezáltal a hitelintézetek mérlegeire. Az MNB a váltók leszámítolásával tudott megfelelő forrást injektálni a gazdaságba, amire leginkább augusztustól, a betakarított termények utáni termésértékesítésnél szorult rá a szektor. Ezek jellemzően három hónapon belüli, rövidlejáratú kölcsönösszegek voltak, amik a tömeges értékesítés lezárulását követően kiforogtak a mérlegekből.

A váltótárcán felül a jegybank a leszámítolási diszkontláb segítségével próbálta befolyásolni az aranystandardnak megfelelő biztonságos érckészlet mennyiségét, ezáltal tartani az árfolyamstabilitási célját, másrészt pedig a reálgazdasági teljesítmény növelését elérendő kedvező kamatszintet. Ezen kettősség jegyében kellett a döntéshozóknak beállítania az optimális és harmonikus kamatot, ami a gyors stabilizációt követően korántsem volt egyszerű feladat. Az MNB a szigorú ércfedezeti kritérium kielégítése végett kamatprémiumot biztosított a fejlett országok jegybankjaival szemben, így a devizaforrások nagyobb volumenben áramolhattak

hazánkba. Azonban a magas kamatszint megbénította az alacsony saját tőkével rendelkező, forráshiányban szenvedő ipari- és mezőgazdasági vállalatokat, így az MNB szűk másfél év alatt a diszkontlábat 12,5 százalékról 6 százalékra csökkentette. Ezt követően akkor kellett beavatkoznia a jegybanknak, amikor a globálisan ismét emelkedő kamatkörnyezetre, valamint a nemzetközi tőkeáramlás lassulására reagált (160. ábra).

A két világháború között regnáló aranydeviza-standard rendszer már jóval sérülékenyebb volt, mint az első világháborút megelőző évtizedek aranystandard rendszere. Habár a globális gazdasági stabilizációval párosuló aranyra épülő pénzrendszer az újjáéledést követő rövid időszakban ígéretesnek mutatkozott, az 1930-as évek elejére hitelességének és a nemzetközi kooperáció gyengülésének következménye a hatékony működés lépcsőzetes leépüléséhez vezetett. Az 1923-1924-es hiperinfláció, és az azt előidéző fiskális hiány, valamint annak fedezésére indított pénznyomda a legveszélyesebb rémként maradt meg a döntéshozók emlékezetében, így az újonnan felállított MNB tanácsa is az árfolyamstabilitási célok kizárólagossága mellett érvelt.

A globális konjunktúra idején, a magas ércfedezet miatt értékálló magyar fizetőeszközbe vetett bizalom, továbbá az MNB által alkalmazott diszkontálási politika mágnesként vonzotta a külföldi tőkét hazánkba, ami kezdetben a stabilizáció és növekedés költsége, és egyben kulcsa is volt. A nemzetközi pénz- és tőkepiaci hangulat rosszabbra fordulásával azonban eleinte a hosszú, majd később a rövid futamidővel folyósított kölcsönök elapadása is megnehezítette a vállalatok adósságmegújítását. Ez a külföldi forrásoktól függő vállalatok mérlegeinek szerkezetét teljesen felborította, ami később a hitelintézeti mérlegekre is áterjedt.

Habár a jelenséggel kapcsolatban a Popovics Sándor által vezetett jegybank többször is aggályát fejezte ki, a hazai tőkeképződési folyamat kialakulásának hiányában a monetáris hatóság mozgásterét limitált maradt a gazdaságtörténet legnagyobb gazdasági krízisének tartott 1929-33-as nagy gazdasági világválság előestéjén, amikor a tőkeáramlás szinte teljes egészében visszaszorult a világban.

„Orvossága csak a bajokkal való szembenezés lehet: a tőkeképződés elégtelenségére, termelésünk versenyképességének hiányosságaira, értékesítésünk hibáira azért mutatunk rá, hogy a bajok forrásait megjelöljük. És ebből megnyugvást és optimizmust meríthetünk, mert mindezek a bajok nem olyan természetűek, hogy önerőnkből, erős akarattal és önzetlenséggel leküzdhetők nem volnának.”

– részlet a Magyar Nemzeti Bank 1929. évi jelentéséből

A periférián lévő országok jegybankjai rákényszerültek arra, hogy az aranystandard gyakorlatának megfelelően mindent megtegyenek a devizaforrások elszivárgása ellen. Nem volt ez másképp a kis és nyitott gazdaságként számontartott Magyar Királyság esetében sem, így az MNB-nek is adaptálódnia kellett a fősodorból zajló folyamatokhoz.

Felhasznált irodalom:

A Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. törvénycikk.

Eckstein, A. (1956). National income and capital formation in Hungary, 1900-1950. *Review of Income and Wealth*, 5(1), 152-223.

Eichengreen, B. J. (1992). *Golden Fetters: the Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939*. Oxford University Press.

MNB (1927). *A Magyar Nemzeti Bank Közgyűlésének III. rendes évi ülésének zárszámadása*, Budapest, 1927. február 2.

49. A MAGYAR GAZDASÁG KRITIKUS PONTJAI 1925 ÉS 1934 KÖZÖTT A FŐTANÁCS JELENTÉSEI ALAPJÁN

Granát Marcell

A Magyar Nemzeti Bank éves jelentései olyan dokumentumok, amelyek amellet, hogy az átláthatóságot és stabilitást biztosítják, az MNB történetének megértésében is kulcsfontosságúak. Ezek a korabeli éves jelentések egységes struktúrát követnek: a közgyűlés tagjainak részletes felsorolását követően a főtanács és a számvizsgálók jelentése, majd a közgyűlés jegyzőkönyve található meg bennük. Jelen írásunk azokra a főtanácsi jelentésekre fókuszál, amelyeket 1925 és 1934 között Popovics Sándor szignója mellett publikáltak.

Az egyes dokumentumok összehasonlításakor érdemes egy pillantást vetni arra, hogy milyen szavak emelkednek ki az írásokból, így elemezve az adott év legfontosabb témáit. Ilyenkor azokra az elemekre javasolt összpontosítani, amelyek egy adott dokumentumban gyakran szerepelnek, de a dokumentumcsoport további kiadásaiban csak alacsonyabb gyakorisággal, vagy semmilyen gyakorisággal nem fordulnak elő. Esetünkben ez azt jelenti, hogy egy adott év éves jelentésében gyakran előforduló szavakat keressük meg, és tekintettel vagyunk arra, hogy az adott szó viszont a többi éves jelentésben ne forduljon elő. (Az angol nyelvű szakirodalomban használt kifejezés erre az ún. „*term frequency – inverse document frequency*”). Ha más dokumentumokban az előfordulás hiányát nem vizsgáljuk, akkor csak olyan szavakat találnánk, amik gyakran előfordulnak az éves jelentésekben (ilyenek például a „bank”, „pénz”, „közgyűlés” szavak), de nem árulnak el semmilyen egyedi jellemzőt az adott évre vonatkozóan.

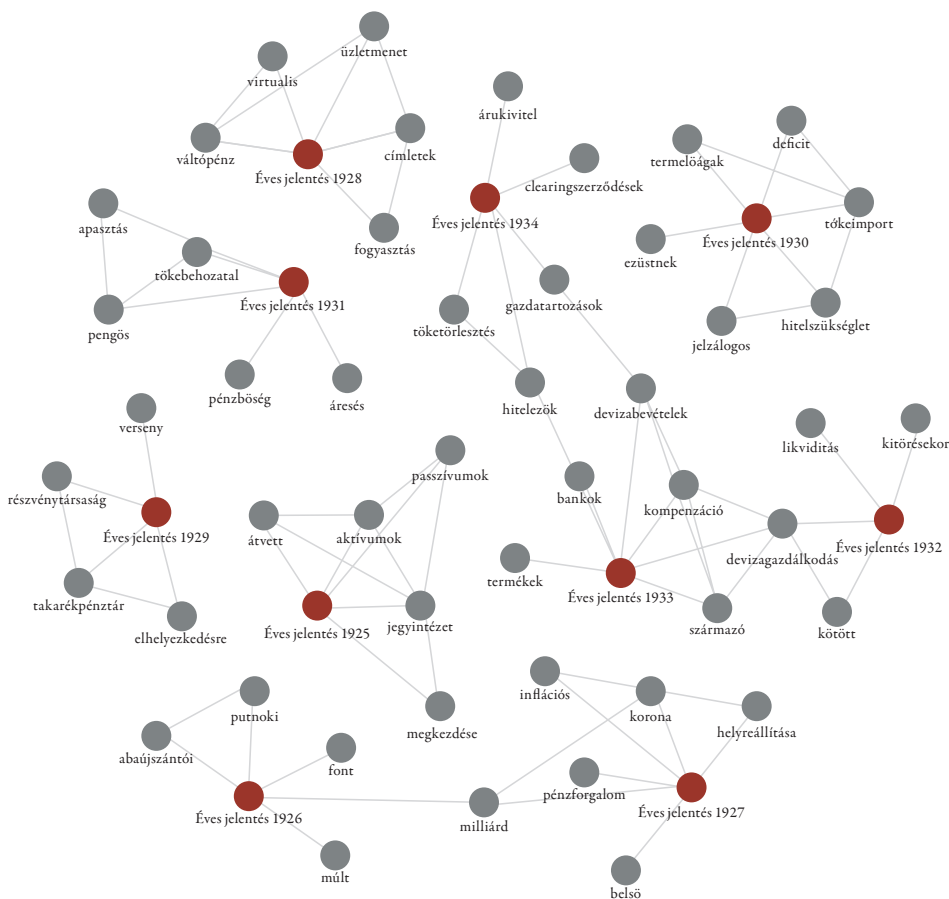
Az MNB alapítását követően az 1925-ös év nem meglepő módon a Jegyintézetől átvett aktívumok és passzívumok, illetve a bank működésének megkezdésével kapcsolatos témákat fejtegette.

Az 1926-os évben két új főkéntézzel is bővült az MNB Putnokon és Abaújszántón, amelyek megemlézése ily módon egyedi a jelentésekben. A tanács több dimenzió esetében is (mezőgazdaság, ipar, mérlegvalódiság) összehasonlította a gazdaság pillanatnyi helyzetét a korábbi évhez, így a „múlt [év/esztendő]” szó gyakran szerepel az írásban. Ami kiemelendő az az, hogy a font került a főtanács figyelmének központjába, nevezetesen, hogy nyugvópontra ért az erősödése, és ezzel elérte aranyparitását, amivel együtt a korona értékemelkedése is megszűnt.

A következő évben az inflációs pusztítások és a korona értékállandóságának helyreállításában való segítségért mondott köszönetet a főtanács a Népszövetség munkatársának, az MNB tanácsadójaként számontartott Harry Siepmann-nak. A tanács figyelve pedig a külföldi hitelekre terelődött, ugyanis azok magas kamatának tulajdonították a pénzforgalom csökkenését. A valuta és jegyforgalom stabilitása érdekében a külföldi hitelek arányának és az államadósság mértékének mérséklését sürgették.

„Az állami adósságnak ily lassú, két év alatt mindössze 532 milliárd koronával való csökkenése nyilvánvalóan mutatta annak szükségét, hogy gondoskodás történjék az adósság gyorsabb törlesztéséről, annál is inkább, mivel alapszabályaink értelmében a készfizetések megkezdésének s így a valutarendezés betetőzésének egyik feltétele, hogy az állam adóssága 30 millió aranykoronára apadjon.”

Az 1928-as jelentésben az előző évben bevezetett új fizetőeszközzel, a pengővel kapcsolatos technikai részletek (címetek behivatása) kaptak hangsúlyt, amellett, hogy a gazdasági egyensúlytalanságok is előtérbe kerültek. Ugyan javult a kereskedelem üzletmenete a korábbi években, az MNB már a megtorpanásra, a versenyképesség fokozásának szükségességére hívta fel a figyelmet. A tanácsot leginkább foglalkoztató kérdések között szerepelt az államadósság csökkentésének sürgetése, valamint a fogyasztás és termelés közötti egyensúlytalanság.

161. ábra: Az egyes évek kiemelkedő szavainak hálózata a főtanács jelentéseiben.

Megjegyzés: Az egyes szavak az adott évi dokumentumban kiemelkedő relatív gyakoriság alapján lettek meghatározva.

Forrás: Saját szerkesztés az MNB éves zárszámadatai alapján

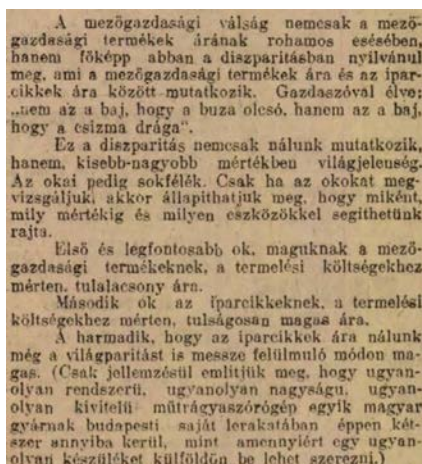
Számos új telephellyel bővült az MNB az 1929-es évben, amelyek tételes felsorolása okán a „Takarékpénztár” és „Részvénytársaság” szavak töltik meg a jelentést. Azonban ebben az évben sem maradt el a gazdasági problémák ismertetése: a mezőgazdaság eladósodása, versenyképtelensége és a tőkefejlődés hiánya.

„Hovatovább számolnunk kell tehát azzal, hogy termelvényeinknek a távolabbi piacokat kell felkeresniük, ahol viszont a tengerentúli államoknak a technikai fejlődést a szociális szempontokra való tekintet nélkül érvényesítő és egyre olcsóbbá váló termelésével még nehezebben fognak versenyezhetni.”

A mezőgazdaság termelékenység, pénzügyi problémái innentől már jellemző témák a jelentésekben. 1930-ban a földbirtokok jelzálogos hiteleinek kamatterhe jelentősen megugrott (a háború előtti szint kétszeresére) főként a hazai betétképződések csökkenése és a külföldi tőkeimport hirtelen nagyarányú visszaesése miatt.

„Az egyes termelőágak helyzete közül elsősorban a mezőgazdaságé érdemel figyelmet, mert országunk gazdasági szervezetében az agrárjelleg a domináló. Búzatermésünknek az előző évi terméshez viszonyított erős visszaesését, amely nagyrészen a fagykároknak volt a következménye, valamennyire ellensúlyozták volna a többi főterménynél elért kedvező eredmények, ha nem következett volna be a világpiacon a gabonaárak katasztrofális áralakulása.”

Emellett a gazdák folytatódó eladósodása, a kedvezőtlen időjárás és a globális mezőgazdasági árak csökkenése nehéz helyzetbe hozta az ágazatot. Pozitívként értékelte azonban a főtanács a külkereskedelmi mérleg deficitjének csökkenését, mint ahogyan az a korabeli „közgazdasági politikánk egyik legfontosabb célkitűzése” volt.

A mezőgazdasági válság nemcsak a mezőgazdasági termékek árának rohamos esésében, hanem főképp abban a diszparitásban nyilvánul meg, ami a mezőgazdasági termékek ára és az iparcikkek ára között mutatkozik. Gazdaszóval élve: „nem az a baj, hogy a buza olcsó, hanem az a baj, hogy a csizma drága”.

Ez a diszparitás nemcsak nálunk mutatkozik, hanem kisebb-nagyobb mértékben világjelenség. Az okai pedig sokfélék. Csak ha az okokat megvizsgáljuk, akkor állapíthatjuk meg, hogy miként, mily mértékig és milyen eszközökkel segíthetünk rajta.

Első és legfontosabb ok, maguknak a mezőgazdasági termékeknek, a termelési költségekhez mérten, túlalacsony ára.

Második ok az iparcikkeknek, a termelési költségekhez mérten, túlságosan magas ára.

A harmadik, hogy az iparcikkek ára nálunk még a világparitást is messze felülmúló módon magas. (Csak jellemzésül említjük meg, hogy ugyanolyan rendszerű, ugyanolyan nagyságu, ugyanolyan kivitelű műtrágyaszórógép egyik magyar gyárnak budapesti saját lerakatában éppen kétszer annyiba kerül, mint amennyiért egy ugyanolyan készüléket külföldön be lehet szerezni.)

162. ábra: Mezőgazdasági árak csökkenéséről beszámoló írás
(Pesti Hírlap, 1930. december 25.)

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

A mezőgazdaság helyzetének további romlását a következő esztendőben a világpiacon folytatódó áresés okozta. Az 1931-es jelentésben a főtanács kritikával illette az országban alkalmazott gabonajegyrendszert, felhívva a figyelmet arra, hogy az lassítja a termelési egyensúly visszaállítását. A jelentés a kormányzat számára a mezőgazdasági költségek csökkentését javasolta. Továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosítása céljából a kiadási oldal apasztásának szükségességére is felhívta a figyelmet.

„A segítségnek az a módja, amely gyakorlatilag augusztus folyamán valósult meg — a gabonajegy bevezetése — végeredményben csak az országon belül jelenti a jövedelemeloszlásnak a kenyérmagvak hirtelen áresésétől súlyosan érintett mezőgazdaság javára szolgáló bizonyos korrekтивumát, végleges megoldásnak azonban már csak azért sem kínálkozik, mert a termelésnek az értékesítési lehetőségekhez való időmulását inkább hátráltatja.”

A következő esztendőről való beszámolójában a főtanács két időszakot választott el. A júliusig tartó időszakot, amely főként a likviditási válságról szólt, és egy második időszakot, melynek újdonsága a kötött devizagazdálkodás bevezetése volt.

A jelentéseknek a későbbiekben is meghatározó témája volt ennek az új rendszernek a tárgyalása. Már az 1932-es évben figyelmeztetést tartalmazott a dokumentum arra vonatkozóan, hogy a mezőgazdaság, mint exportágazat számára hátrányokat jelent a kötött devizagazdálkodási rezsim, és a következő évre elő is állt a jegybank vezetése egy kompenzációs rendszerrel. Ennek keretében a bank „előre megengedi valamely meghatározott árukivitelből származó devizáknak meghatározott árubehozatalra való felhasználását”.

„Erősen érintette a mezőgazdaság vásárlóerejének csökkenése, valamint általában a forgalomnak nagyarányú visszaesése a kereskedelmet. Igaz ugyan, hogy a kereskedelem körében bekövetkezett fizetésképtelenségeknél mind az esetek száma, mind a passzívák összege lényegesen alacsonyabb volt, mint az előző három évben, a fizetőképességben mutatkozó ez a javulás azonban csak látszólagos; a kedvezőbb statisztikai adatok a kereskedelemnek nyújtott hitelek erős visszafejlődésében, a hitelezők kíméletesebb eljárásában és a külföldi hitelezők részére való fizetésnek a devizaforgalmi korlátozások folytán bekövetkezett megnehezedésében lelik magyarázatukat.”

1933 és 1934-es évek legkiemelkedőbb témája a külföldi adósság kezelése volt. A válság idején transzfermoratórium lépett életbe, amely a hosszú lejáratú külföldi tartozásokat a hitelezők számára pengőben történő törlesztését szabályozta. Erre a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulása miatt volt szükség. A moratórium mellett rendkívüli segítségnyújtásra is sor került a gazdatartozások mérséklése érdekében, illetve módosításokat kellett eszközölni a clearing-megállapodások tekintetében.

Felhasznált irodalom:

Az MNB főtanácsi jelentései 1924-1935, MNL OL Z 6.

50. A PÉNZÜGYI FELÜGYELÉS INTÉZMÉNYESÍTÉSE A JEGYBANK MEGALAPÍTÁSÁT KÖVETŐ ÉVEKBEN

Varga Bence

A Magyar Nemzeti Bank megalapításának évére a Pénzintézeti Központ jogi státusza megerősödött, hiszen már 1918-tól kezdődően határozatlan időre hosszabbították meg működését. Ebben az időszakban a Pénzintézeti Központ szerepe némileg megváltozott, illetőleg kiegészült, minthogy 1924-ben megkezdődtek az állampénzügyek szanálására és a pénz értékének stabilizálására irányuló intézkedések, amelyek többek között az ún. „takarékkorona” bevezetésében, a költségvetési kiadások visszaszorításában, valamint a közszolgáltatások rendszerének átdolgozásában nyilvánultak meg. A Pénzintézeti Központ tevékenysége ezzel összefüggésben bővült, ti. a „takarékkorona” bevezetésével kapcsolatban a számolási érték alapján történő elszámolás, illetve ennek pénzügyi ellenőrzése is feladatai közé tartozott.

163. ábra: A Magyar Postatakarékpénztár által készített 1.000-es címletű korona tervezete, az ún. „takarékkorona” számítási egység.

Forrás: Magyar Nemzeti Bank gyűjteménye, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont

A hazai pénzüzetek működését – hasonlóan a gazdaság általános helyzetéhez – 1926-tól kezdődően 1929-ig bezárólag döntően a fejlődés jellemezte, üzleti tevékenységük kiterjedtebbé vált, nyereségük és ezzel párhuzamosan a kifizetett osztalékok is emelkedtek. További kedvező körülményként volt értékelhető, hogy a pénzüzetek vagyonában folyamatos növekedést lehetett tapasztalni, az eszközállomány ugyanezen időszak alatt 250 millió pengőről 4633 millió pengőre nőtt. A mérlegtételek között elsősorban a készpénz- és váltóállomány, valamint a jelzáloghitelek esetében volt megfigyelhető emelkedés, ugyanakkor hozzá kell tennünk, hogy az eszközállományt tekintve 1930-ban már bizonyos fokú csökkenés is tetten érhető volt a gazdasági világválsághoz köthetően.

A belföldi tőkeképződés ugyan lassan indult meg, de javulást mutatott. A pénzüzeti betétállomány megduplázódott (930 millió pengőről 1978 millió pengőre nőtt), a 200-2000 pengőig terjedő betétek aránya a teljes betétállományon belül közel 30 százalékot tett ki. Ezen belül ugyanakkor – likviditási kockázatot jelentve – nem a takarékbetétek, hanem a folyószámlabetétek voltak a meghatározóak. A kimutatott eredmény is növekedett ezekben az években, az 1926. évi 34 millió pengőről 1930-ra 59 millió pengőre emelkedett a jövedelmezőség Holbesz 1939-es adatai szerint.

A nagyobb lakossági bizalom elérése és a pénzüzetek működésében rejlő, előzőekben említett likviditási kockázatok mérséklése miatt az ellenőrzésekre nagyobb hangsúly tevődött, a Pénzüzeti Központ által lefolytatott vizsgálatok száma ezekben az években 959-ről (1925) 988-ra (1930) emelkedett. A gyakoribbá váló vizsgálatokat indokolta azon jelenség is, hogy a pénzüzetek az első világháború éveitől, és részben azt követően – a hagyományosnak tekinthető banki műveleteiket átmenetileg háttérbe szorítva – áruüzletekkel kapcsolatos haszon elérése érdekében is folytattak tevékenységet. Ennek megjelenésében közrejátszott, hogy a háborús időszakban a pénzüzetek kihelyezési lehetőségeinek jelentős beszűkülése volt tapasztalható, és e kiegészítő tevékenységek a későbbiekben sem halványultak el.

164. ábra: Az 1938-ban átadott Pénzügyintézet új épületének aulája.
Forrás: Jakabb és szerzőtársai (1941)

A Pénzügyintézet tevékenységi körében tehát idővel megjelentek olyan feladatok is, amelyek nem, vagy csak részben kapcsolódtak pénzügyi intézményekhez. Ehhez alapot szolgáltatott a Pénzügyintézet Központjára szóló 1920. évi XXXVII. törvénycikk, mely meglehetősen általánosan fogalmazva kimondta, hogy részt vehet közhasznú és közérdeklődésre számot tartó intézmények, valamint közgazdasági célú intézmények pénzügyi és adminisztratív ügyeinek kezelésében. Ennek keretében számos iparvállalat alapításában töltött be kezdeményező szerepet, például az 1925-ben alapított Fuarhitelintézet Rt. esetében, mely létrehozásának egyik fő célja a záloggal fedezett fuvarhitelezési forgalom bevezetése volt.

A Pénzügyintézet Központ alapításakor megfogalmazott elgondolások előtérbe kerülését jelentette az 1926. évi XIII. törvénycikk, mely alapján kiszélesedett a vizsgálat alá vont intézmények köre, a Pénzügyintézet Központ ugyanis felülvizsgálatot tarthatott a „pénzváltóüzlettel foglalkozó kereskedelmi cégeknél, valamint értékpapírkereskedőknél közhiteli szempontból”. Pénzügyintézetekhez kapcsolódó feladatainak bővülését jelentette, hogy a pénzügyintézetek egyesülésének lebonyolításában a Pénzügyintézet

Központ jelentős mértékben közreműködött. Az 1926. évi XIII. törvénycikk rögzítette, hogy további feladatot kizárólag törvényben lehet a Pénzintézeti Központ részére előírni. Összességében tehát a jegybank létrehozását követő néhány évben a Pénzintézeti Központ szerepére egyfelől jellemző volt, hogy felügyeleti jogosítványai erősebbé váltak, ezzel párhuzamos tendenciaként viszont feladatkörében olyan tevékenységek is megjelentek, amik nem tartoztak létrehozásának eredeti céljai közé.

Felhasznált irodalom:

Holbesz, A. (1939). *A magyar hitelszervezet története*. May János Nyomdai Műintézet.

Jakabb, O., Reményi-Schneller, L. & Szabó, I. (1941). *A Pénzintézeti Központ első huszonöt éve (1916-1941)*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Jenei, K. (1970). A Pénzintézeti Központ szerepe a Magyar Tanácsköztársaság bankrendszerében. *A Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szekciójának kiadványa. Különlenyomat a Levéltári Közlemények 40, 37–55.*

Neubauer, F. (1918). A jelzáloghitel megszervezése az átmeneti gazdaságban. *Közgazdasági Szemle, XLII, 22–36.*

Varga, B. (2019). *A pénzügyi felügyelés kialakulása Magyarországon. Lehetetlenségi trilemmák előfordulása a hazai felügyeleti történetben* [PhD-értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Közgazdaságtani Doktori Iskola].

51. HITELKONJUNKTÚRA AZ 1920-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

Schlett András

Az 1920-as évek második felére a stabilizáció és a népszövetségi pénzügyi ellenőrzés megerősítette a külföldi befektetési bizalmat hazánk iránt, ami egy igazi magánhitelezési boomhoz vezetett. A belföldi kölcsönök magas kamatai a hitelkeresletet a külföldi kölcsönök felé terelték. A belföldi tőkeínség és a külföldi tőkebőség egymásra talált.

A világháború utáni pénzügyi rendezés kulcsa a hiperinfláció megszüntetése és a stabil valuta létrehozása volt. Az 1924-ben alapított Magyar Nemzeti Bank révén érvényesített deflációs pénzpolitika eredményeként az 1920-as évek második felében kibocsáthatóvá vált az aranyfedezetű pengő. Az ország bankjegyforgalmát szigorúan szabályozták. A kamatláb 1924 őszén 12 százalék volt, amelyet 1925 végéig fokozatosan 7 százalékra csökkentettek. Még az elsőrendű adósoknak is magas kamatokkal kellett szembenézniük, vidéken pedig 13-20 százalékos kamatok voltak jellemzőek. A pénzszüke miatt az életképes vállalkozások is megbénultak, szükségük lett volna a kezdeti erőre, ahogy akkor mondták csak a „begyújtási energia” hiányzott. A helyzet határozottabb fellépésre készítette a pénzügyi kormányzatot, és a pénzügyminiszter jelezte, hogy nem zárkózik el a törvényi szabályozástól sem, de el akarták kerülni a jegybank kamatpolitikájába történő beavatkozást, ezért a hitelszervezeteket arra ösztönözték, hogy igazodjanak a jegybank kamatcélkitűzéseibe.

A belföldi kölcsönök magas kamatai a hitelkeresletet a külföldi kölcsönök felé terelték. Ezidőtájt, különösen az Amerikai Egyesült Államokban éles versenyfutás kezdődött a tőkefeleslegék elhelyezésére, amit a magyar pénzügyintézetek ki is használtak. A külföldi tőke beáramlása, az állami támogatás és a fokozott banki profitlehetőségek egyaránt nagy hitelkonjunktúra kialakulását eredményezték a stabilizációt követő időszakban.

A városok voltak az elsők, akik tőkeigényekkel fordultak a kormányhoz, mivel tíz éve nem történtek beruházások, a közüzemek leromlottak és magas volt a munkanélküliség. A kormány, hogy enyhítse a tőkehiányt és támogassa a beruházásokat, úgy döntött, hogy elősegíti a külföldi hitelek igénybevételét. Nemsokára meg is született a városok kölcsönéről szóló szerződés a magyar városok nevében eljáró Bud János pénzügyminiszter, és a Speyer&Co. new yorki cég között. A kölcsön 9 millió dollár névértékű, 7,5 százalékos kamatozású kötvény kibocsátását jelentette 89 százalékos árfolyamon, 8.010.000 dollárért. Miután a népszövetségi főbiztos, Jeremiah Smith nem emelt kifogást, később egy második, 6 millió dollár értékű kölcsönt is kibocsátottak, amit infrastrukturális fejlesztésekre használtak fel.

A Népszövetség jóváhagyta a vármegyék kölcsönfelvételét is az 1926. évi XIV. törvény alapján. A kölcsönt 2 250 000 angol font értékben vették fel a londoni U.M. Rothschild & Sons és a Baring Brothers & Co. cégektől, 92 százalékos árfolyamon és 9,61 százalékos kamatlábbal. A kölcsön 80 százalékát útépitésre kellett fordítani, és a városi kölcsönöknél az általános kereseti adóból és a forgalmi adórészesedésből származó bevételeket kötötték le, a vármegyéknél pedig az összes bevételt.

Budapest 1927-ben vett fel 20 millió dolláros kölcsönt nyilvános pályázat útján. A kölcsönt 88,5 százalékos árfolyamon és 6 százalékos kamatozással bocsátották ki, és különböző fejlesztésekre használták fel.

A kölcsönfelvételek jelentős része hazai bankok közreműködésével történt. A Hitelbankon keresztül valósult meg a Talbot-kölcsön 92 millió pengő kibocsátása 1928-ban, amely a villamos művek fejlesztését célozta. A Kereskedelmi Bank közreműködésével történt a hosszú lejáratú svéd gyufakölcsön kibocsátása, 190 millió pengő összegben, lehetőséget adva a hitelt nyújtó cégnek többségi részesedés szerzésére a magyar gyufagyárakban.

Az agrárexportra épülő magyar gazdaság különösen megsínylette, hogy a háborút követő infláció megsemmisítette a mezőgazdaság egyébként is alacsony felhalmozott tőkét. Az újraindításhoz elengedhetetlen volt a mezőgazdaság hitellel történő megsegítése. A Földhitelintézet

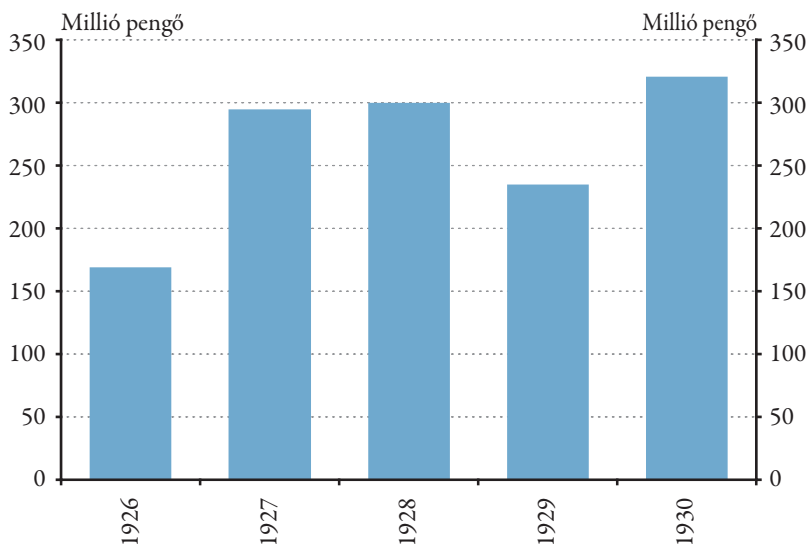
1926-ban állapodott meg a londoni Hambros Bankkal 38,8 millió aranykorona értékű záloglevél kibocsátásáról, 93 százalékos árfolyamon és 7,5 százalékos kamatlábbal. Az elszámolás 86,5 százalékos árfolyamon történt. A Földhitelintézet második kibocsátása Amerikában, a Guaranty Trust Co. és a Harriman & Co. bankok közvetítésével történt. A mezőgazdaság hosszú lejáratú hitellel való ellátását szolgálta a Magyar Pénzintézetek Záloglevélkibocsátó Szövetkezetének létrehozása is, amelyen keresztül nagy mennyiségű záloglevelet bocsátottak ki az Egyesült Államokban. Az Országos Központi Hitelszövetkezet is bocsátott ki 5-10 évre szóló kötvényeket Amerikában, kiszagdák számára.

A világháború után a gazdasági felszerelések beszerzése miatt sok birtokot terheltek meg hitellel. Rövid idő alatt mintegy 350 000 személy terhelte meg birtokát 1,5 milliárd pengő értékben. A mezőgazdaság kevésbé kapott hosszú lejáratú hitelt, így a hitelnek csupán kis része, nagyságrendileg 300 millió pengő volt hosszú lejáratú. Gyakran rövid lejáratú hiteleket használtak beruházásra, ami egy ideig nem tűnt veszélyesnek, mert a hitelintézetek meghosszabbították a rövid lejáratú kölcsönöket, és a kedvező terményárak mellett a kamatok fizetése és az adósság törlesztése sem okozott gondot. A gazdák eladósodása olyan mértékeket öltött, hogy pár évvel később annak rendezése csak a jegybank és a kormány segítségnyújtása alapján tudott megtörténni.

„Az 50. cikk kiegészítése a gazdatartozások rendezésének céljaira való 100 millió pengős hitelnnyújtás lehetővé tétele végett egyszeri kivételt enged az említett cikk első bekezdésében foglalt ama rendelkezés alól, amely szerint az állam a Bank eszközeit csak akkor veheti igénybe, ha a felvett bankjegyek ellenértékét aranyban vagy devizában egyidejűleg beszolgáltatja.”

Idézet a Magyar Nemzeti Bank 1929. évi jelentéséből

A bankok által néhány év alatt felvett külföldi hitelek mellett a rövid lejáratú tartozások is jelentősen növekedtek (165. ábra) Az ország rohamos külső eladósodásának körülményeiről komoly vita alakult ki közgazdasági és pénzügyi körökben. A Budapesti Kereskedelmi és Ipar-kamara szerint az eladósodás legveszélyesebb jellemzője a rövid lejáratú hitelek növekvő aránya volt.

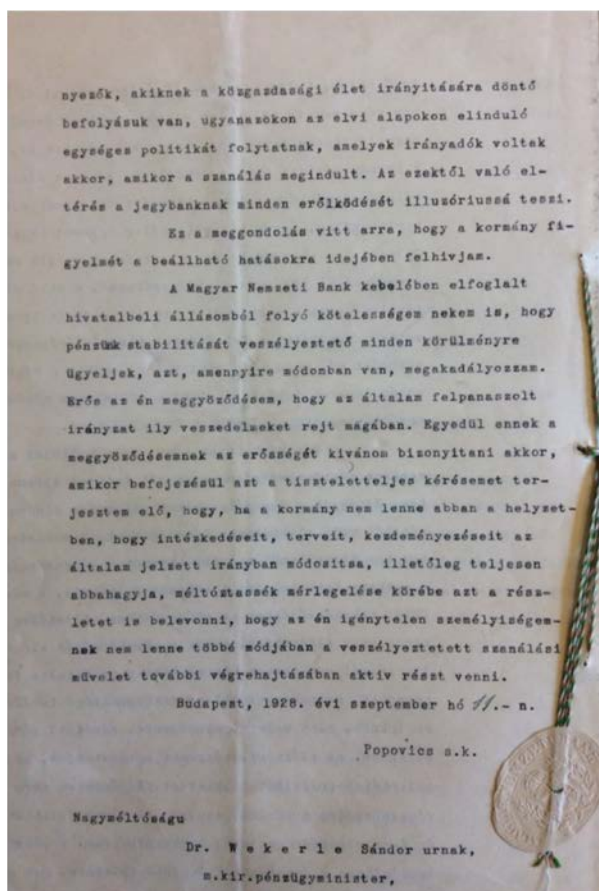

165. ábra: Az 1926 és 1930 között beáramlott új külföldi kölcsönök alakulása.
Forrás: Saját számítások

Az eladósodás növekedésével a Minisztertanács is foglalkozott. Bethlen István miniszterelnök kifejtette, hogy a túl magas rövid lejáratú hitelek aránya az ország romlásához vezethet, ezért kérte Bud János pénzügyminisztert, hogy az MNB-vel együttműködve vessen gátat a külföldi kölcsönök növekvő beáramlásának.

A külföldi kölcsönök rendszertelen felvételét visszaszorítandó, a Pénzügyminisztérium törvényjavaslatot dolgozott ki 1928-ban. A Nemzeti Bank nem értett egyet a javaslattal, mivel úgy vélte, hogy az állami beavatkozás gyengítené a jegybank szerepét. Mivel a kereskedelmi bankok és Popovics Sándor, a jegybank elnöke is erőteljesen tiltakozott a tervezet

ellen, a javaslat végül nem került tárgyalásra. Popovics a Budot váltó ifj. Wekerle Sándor pénzügyminiszterhez írt levelében újfent kifejtette aggályait, és nyomatékosan aláhúzta, hogy a szanalási program alapelve a forgalom szabadságának helyreállítása volt, amely a deviza-, az értékpapír- és az áruforgalom terén fennállott korlátozások felszámolásával vált valósággá. Ennek szellemében a jegybank elnöke óva intett a hiteléletbe történő állami beavatkozástól. A jegybank elnökének közbelépésével a törvényjavaslat nemzetgyűlési tárgyalása végleg lekerült a napirendről. (166. ábra)

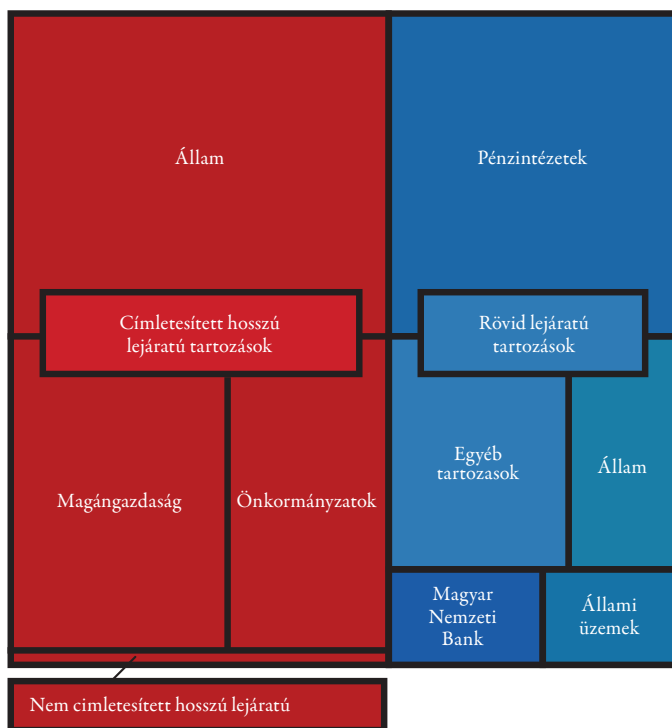

166. ábra: Popovics Sándor ifj. Wekerle Sándor pénzügyminiszterhez írt levelének utolsó oldala.

Forrás: Bethlen István miniszterelnök iratai. MNL OL K 468 B/3-1230/1928.

1924 és 1931 között az országba 1,3 milliárd pengő hosszú lejáratú és 1,7 milliárd rövid lejáratú kölcsön áramlott be. A hosszú lejáratú kölcsönök nagy része 1927-ig érkezett, ezt követően a rövid lejáratú hitelek kerültek előtérbe. A törvényjavaslat célja a rövid lejáratú hitelek terjedésének megállítása lett volna, melyeket a magángazdaság épp abban az időben vett igénybe egyre nagyobb arányban, amikor a veszélyek már jelentkeztek a láthatáron.

Az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság rendkívüli erővel szakította meg a kibontakozó gazdasági fellendülést. A külföldi tőke beáramlása elapadt, a hitelek sorra felmondták, és az egyre erősödő protekcionizmus megbénította a külkereskedelmet. 1931-re az ország adósságállománya meghaladta a 4 milliárd pengőt, amiből 2 milliárd magánadósság volt, és ennek fele a földet terhelte (167. ábra).

167. ábra: Magyarország külföldi tartozásainak megoszlása 1931-ben.
 Forrás: Összeállítás az állandósított magyar államadósságról. PM. MNL OL Nem iktatott iratok. K 269. 340. tétel 484. csomag

Felhasznált irodalom:

Balogh, T. (1932). Közép-Európa külföldi kölcsönei és a magánbank-rendszer reformja. *Közgazdasági Szemle*, 65(5), 306–328.

Botos, J. (1999a). *A Magyar Nemzeti Bank története II. – Az önálló jegybank 1924-1948*. Presscon Kiadó.

Ferber, K. (1983). Vita a húszas évek végén Magyarország eladósodásáról. *Valóság*, 26(1), 37–46.

Kovács, Gy. (2006). A bankrendszer és stakeholderei történeti megközelítésben, avagy az állam szerepvállalása az ipar banki finanszírozása előmozdításában a magyar gazdaságtörténetben. In Botos K. (Szerk.), *A bankrendszer és stakeholderei* (pp. 54–109). SZTE GTK.

Schlett, A. (2014). Válsághasonlatok: Külső eladósodás az 1920-as és a 2000-es évek Magyarországon. *Valóság*, 57(11), 69–84.

Schlett, A. (2015). A devizahitelezés történeti előképe: Magyarország külső eladósodása az 1920-as években. In Lentner, Cs. (Szerk.), *A Devizahitelezés nagy kézikönyve* (pp. 63–86). Nemzeti Közszerkeleti és Tankönyv Kiadó.

Schlett, A. (2015). Hitelexpanzió, válság és válságkezelés a Horthy-korszakban. *Közép-Európai Közlemények*, 8(4) 61–80.

Schlett, A. (2019). Magyarország gazdasági stabilizációja az első világháborút követően. *Levéltári Közlemények*, 90(1), 23–44.

Schlett, A. (2020). „Ínségköltségvetés”: megszorító csomag az 1920-as években, *ArchivNet*, 20(5-6), Magyar Országos Levéltár.

52. AZ MNB KORAI NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI: A BIS MEGALAPÍTÁSA

Ginter Tamás

A Nemzetközi Fizetések Bankja (Bank for International Settlements – BIS) a legrégebb óta, napjainkban is működő nemzetközi pénzügyi szervezet. A BIS létrehozásának igényét – áttételesen – az első világháború teremtette meg. Ekkoriban még a nemzetközi hitelezés elsősorban háborús időkben jelent meg, miközben a nemzetközi valutarendszer alapját az aranystandard rezsím jelentette. Az első világháború okozta gazdasági és pénzügyi pusztítással az egyes valuták aranyra történő átválthatósága ellehetetlenült, miközben a nyugati szövetségi rendszer nagymértékben adósodott el az Amerikai Egyesült Államok felé, a német helyreállítási kifizetések pedig akadoztak.

A BIS, vagyis a „jegybankok jegybankjának” létrehozására az első világháború utáni német helyreállítási kifizetések újratárgyalása adott apropót. A helyreállítás körüli kérdéseket rendezni szándékozó, 1929-ben tárgyalt Young-terv elfogadásával szükségessé vált egy, az érintett országok által közösen működtetett pénzügyi intézmény létrehozása. Az intézmény célja az információs aszimmetriák csökkentése mellett az volt, hogy a német helyreállítási befizetéseket koordinálja, valamint elősegíti azok újrahitelezését Németország felé a német gazdaság helyreállítása érdekében.

A BIS létrehozásáról szóló tervet 1930 januárjában véglegesítették a helyreállításról tárgyaló felek: Németország, Belgium, Franciaország, az Egyesült Királyság, Olaszország, Japán, az Egyesült Államok és Svájc. A tárgyalásokra 1929-ben és 1930-ban Hágában került sor, a BIS megalapításáról szóló megállapodást 1930. január 20-án írták alá az alapító országok kormányai (ugyanakkor a szervezet irányítása a kezdetektől fogva a tagjegybankok kezében volt). A korabeli források szerint Magyarország képviselői az 1930. január eleji tárgyalásokon már részt vettek Hágában.

168. ábra: Az 1929-1930-as hágai tárgyalások ülése,
mely során a Young-tervet elfogadták.

Forrás: BIS

A BIS 1930. május 17-én kezdte meg működését részvénytársasági formában. A BIS igazgatótanácsa egy hónappal később, június 17-i ülésén úgy határozott, hogy – az alapító országok mellett – további tíz országban, köztük Magyarországon is BIS-részvényeket bocsát ki, ezzel pedig a Magyar Nemzeti Bank már az alapítás évében részvényesévé vált a Nemzetközi Fizetések Bankjának. Popovics Sándort pedig a hitelbizottság elnökének választották meg. A magyar jegybankelnök már korábban támogatta a központi bankok nemzetközi együttműködésének fokozódását: *A pénz értékállandósága* című 1929. évi előadásában hangsúlyozta, hogy „a jegybankok kooperációja egy egységes védelmi vonalat alkot, minden megtámadtatás ellen”. Olvasatában az aranystandard-rendszerben a gazdaságok egymásra utaltságából eredően a „pénzérték állandóságának ügye nem egy ország izolált belső dolga”.

A BIS megalapításakor kettős mandátummal bírt. Egyrészt a jegybankok közötti együttműködést segítette elő, továbbá feladata volt új, a nemzetközi pénzügyi műveletekben használt eszközök biztosítása. Másrészt vagyongazdálkodási feladatokat kellett ellátni alapító okiratának értelmében olyan nemzetközi pénzügyi tranzakciók során, amelyben az érintett felek a BIS-t e feladattal megbízták – így az első világháború utáni helyreállítási kifizetések során is.

Az 1929-1933-as nagy gazdasági világválság kirobbanásával összefüggésben a BIS feladatai már nem sokkal a megalapítást követően átalakultak. A gazdasági világválság következtében a helyreállítási kifizetések jelentősége elhalványult (előbb fizetési moratórium formájában, majd a követelések teljeskörű elengedésével), miközben a gazdasági és pénzügyi szereplők figyelme a válság következményeinek mérséklésére irányult. Ezzel összefüggésben a BIS fókusza elsősorban a jegybankok közötti technikai együttműködésre helyeződött át, illetve a szervezet helyszínt és formátumot biztosított az egyes nemzeti jegybanki vezetők rendszeres találkozóinak számára.

A BIS a gazdasági világválság kezelésében betöltött szerepéből Magyarország is részesült. A szervezethez való csatlakozását követő évben, 1931-ben a válság kibontakozásával a magyar gazdaságot ún. ikerválság (vagyis a bankrendszer és a valuta együttes válsága) érte el, így a Magyar Nemzeti Bank (és hasonlóan a német, osztrák és jugoszláv jegybankokhoz) vészhelyzeti hitelért folyamodott a BIS-hez. Az MNB számára egy tizenkét jegybankból, illetve a BIS-ből álló testület nyújtott hitelt 26 millió amerikai dollárnak megfelelő értékben. Annak ellenére, hogy a BIS részéről kétségek merültek fel a hitelek visszafizetését illetően, Magyarország (ahogy az említett három ország is) visszafizette a BIS által hitelezett összeget. A hitel futamideje hazánk esetében volt a leghosszabb, így a legutolsó teljesítésekre csak 1946-ban kerülhetett sor.

169. ábra: Az MNB és a BIS közötti tárgyalásokról beszámoló újságcikk (Új Nemzedék, 1930. október 18.)

Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

Napjainkban a szervezet székhelye Bázelen, Svájcban található, továbbá rendelkezik egy-egy képviseleti irodával Hongkongban és Mexikóvárosban. A BIS tagjai között 2024. június 30-i állapot szerint 63 ország központi bankja és monetáris hatósága található meg, amelyek valamennyien képviseleti és szavazati joggal rendelkeznek. A BIS kizárólag a tagjegybankok tulajdonában áll, a tagországok gazdasági teljesítménye egyben a globális GDP mintegy 95 százalékát fedi le. Napjainkban a BIS feladatai közé tartozik a monetáris politikai döntéshozók közötti nemzetközi együttműködés elősegítése, a pénzügyi-technológiai innovációk előmozdítása, közgazdasági kutatás és elemzési tevékenység folytatása és pénzügyi szolgáltatások nyújtása a tagjegybankok és nemzetközi szervezetek számára.

170. ábra: A BIS első székháza (1930 és 1977 között) Bazelben, az egykori Hotel Savoy-Univers épületében.

Forrás: BIS

Felhasznált irodalom:

Auboin, R. (1955). The Bank for International Settlements, 1930-1955. *Essays in International Finance* (No. 22.) International Finance Section, Department of Economics and Sociology, Princeton University.

Baffi, P. (2002). *The origins of central bank cooperation*. Editori Laterza.

Bank for International Settlements. (2017). *The Bank for International Settlements – Organisation and history*. https://www.bis.org/about/arch_guide.pdf

Bank for International Settlements. (2023). *The BIS – Promoting global monetary and financial stability through international cooperation*. https://www.bis.org/about/profile_en.pdf

Macher, F. (2019). The Hungarian twin crisis of 1931. *The Economic History Review*, 72(2), 641-668.

Popovics, S. (1929). *A pénz értékállandósága*. Cobden Könyvtár 38. szám. A Magyar Cobden Szövetség kiadása.

Tarin, G. B. (1992). The Bank for International Settlements: Keeping a Low Profile. *Global Business & Development Law Journal* 5(2), 839-871.

Toniolo, G. & Clement, P. (2005). *Central bank cooperation at the Bank for International Settlements, 1930-1973*. Cambridge University Press.

53. A MAGYAR NEMZETI BANK ÉS A BANCA D'ITALIA KAPCSOLATÁNAK ELSŐ KÉT ÉVTIZEDE

Juhász Balázs

A Magyar Nemzeti Bank alapítása a magyar gazdaság nemzetközi kölcsönfelvétellel történő szanálásával állt összefüggésben. Ez jórészt brit, kisebb részt olasz politikai támogatással történt. Ez az olasz szál ekkor csak hipotetikusan, majd végül kizárólag közvetlenül érintette a magyar jegybankot, hiszen a népszövetségi kölcsönt jegyző országok közül hiába emelkedett ki Itália (innen jegyezték a harmadik legnagyobb összeget a kölcsönből), a Banca d'Italia eleinte csak a jegyzés logisztikai háttérét biztosította, szorosabb együttműködést nem épített ki a magyar partnerrel. A kölcsönt a magyar kormány delegációja tárgyalta le 1923-1924 folyamán, amelyet a Pénzügyminisztérium koordinációban betöltött jelentős szerepéből adódóan Teleszky János korábbi pénzügyminiszter (1912-1917) vezetett. Kezdetben az MNB későbbi vezérigazgatója, Schober Béla is részt vett a Rómával folytatott tárgyalások során.

A hitel jegyzése nem is igazán illeszkedett a Banca d'Italia pénzügyi politikájába, mert az olasz valutatartalék felett rendelkező Nemzeti Valuta- és Váltásügyi Intézet az olasz kormány útmutatásának tett eleget, amikor az általuk koordinált bankszövetséget a magyar kölcsön jegyzésére buzdította. A Banca d'Italia vezetése alatt álló bankkonzorciumban olyan pénzintézetek vettek részt, mint a Banca di Roma és a Banca Commerciale.

171. ábra: A Banca d'Italia épülete, a Palazzo Koch Rómában.
Forrás: Banca d'Italia Történeli Levéltára, Fényképgyűjtemény

A magyar konszolidációval közel egyidőben más európai valuták is kezdtek visszaállni az aranyalpra. A Magyar Nemzeti Bank igyekezett lehetőségeihez képest részt venni az európai jegybankok nemzetközi kapcsolati rendszerében, melyek egyik fontos megnyilvánulása az egymásnak nyújtott stabilizációs hitelek voltak. 1926. október 25-től a belga frank, 1927. június 28-tól a lengyel zloty, 1928 júliusától a román lei stabilizálásban vett részt az MNB. A francia frank stabilizálásában a magyar fél nem játszott szerepet, de az intézmények közötti viszony javítása érdekében a magyar jegybank aranyrudat szeretett volna vásárolni.

1927 decemberétől az olasz líra nemzetközi összefogásban megvalósuló stabilizálásában, az ún. „aranylíra-kölcsönben” való részvétel volt a magyar jegybank legnagyobb volumenű ilyen jellegű vállalása. A teljes 75 millió dolláros kölcsönből a magyar fél egymillió dollárral vette ki a részét. Popovics Sándor szavaival élve „*a hitelben való részvétel elől kitérni természetesen nem lehet[ett]*”. Az együttműködés az európai jegybankok viszonyának szorosabbá fűzését is elősegíthette, ami a Nemzetközi Fizetések Bankjának (BIS) alapításakor egyfajta szervezeti keretet is kapott,

illetve hasznot is hozott. A hitelaktivitás hozzásegítette a Magyar Nemzeti Bankot, hogy elismert tagja lehessen a frissen megalakult BIS-nek.

A magyar valutaügyekekben való részvétel nem szorítkozott az 1924-es államkölcsönre. Az 1920-as évek végén a Mussolini-kormány, illetve az olasz bankok jelentős összegeket folyósítottak a magyar vállalatoknak és a kormány megbízottjainak, hogy Olaszország befolyását növeljék a Duna-medencében. Ráadásul az Olasz–Magyar Bank, amely az Olasz Kereskedelmi Bank (Comit) érdekeltségei közé tartozott, 1929 decemberében kapott jelentős tőkeemelést az anyabanktól, hogy az 1929–31-es évben a Comit – a Banca d'Italia garanciájával – újabb kölcsönöket helyezzen ki Közép-Európában. Ennek oka az volt, hogy rosszul mérte fel a válság lehetséges elhúzódását. Végül a Comit-féle kölcsönök 65 százalékát Magyarország kapta meg.

A Banca d'Italia közvetlenül is beavatkozott a válságkezelésbe: 1931 nyarán, a BIS által a Magyar Nemzeti Bank részére folyósított mintegy 21 millió amerikai dolláros kölcsönből 1,6 millió dollárt a Banca d'Italia biztosított. Több ilyen jellegű kifizetésre nem került sor, és végül a Banca d'Italiának a Comit-ot is meg kellett mentenie, mert a világválság közepette a bedőlés fenyegette az intézményt.

A trianoni békeszerződés által tiltott magyar katonai kölcsön tárgyalásai is 1930 és 1932 között zajlottak. A pénz átutalásának módozatai között eleinte az olasz és a magyar jegybank közötti közvetlen valutatranszfer lehetősége is felmerült, de a Magyar Nemzeti Bank az összeget nem továbbíthatta nyíltan a magyar államnak, így a kölcsön végül a Pénzügyi Központ és a Banco di Napoli bevonásával valósult meg és egészen a második világháborúig jelentősen hozzájárult a Honvédség fejlesztéséhez és a kiképzésekhez.

Az olasz és a magyar jegybankok között sokkal sikeresebb együttműködés bontakozott ki a kötött valutagazdálkodás korlátai miatt egyre gyakoribbá váló klíringmegállapodások keretei között. A Magyar Nemzeti Bank 1931. július 16-ától, a Banca d'Italia alá tartozó Külföldi Valutaátváltás Nemzeti Intézete (INCE) pedig 1934. december 8-ával szerezte meg a valutakereskedelem teljes monopóliumát. Az 1931-es olasz–osztrák kereskedelmi szerződés például kimondta, hogy a klíring esetén a Banca d'Italia az INCE pénztárosa.

Ez az eljárás magyar–olasz viszonylatban is érvényes volt, így a két jegybank folyamatosan szerepet kapott a klíringegyezmények működtetésében. Hivatalosan 1932 nyarán lépett életbe a magyar és olasz jegybank klíringmegállapodást kötött, amelyet magyar oldalról az MNB igazgatója, a kötött devizagazdálkodás programjának kidolgozója, Tabakovics Dusán tárgyalta le az olasz féllel. Ezzel a devizaegyezménnyel is magyarázható, hogy az 1930-as évektől a jegybankok képviselői rendszeresen részt vettek az olasz–magyar kereskedelmi tárgyalások előkészítésében. Ezek a klíring ügyletek jelentették a keretet, amely figyelembevételével került sor a két jegybank közötti 1936. február 10-ei megállapodásra. Ez az 1931. nyári nemzetközi kölcsön olasz részének sikeres visszafizetését szabályozta.

172. ábra: A Banca d'Italia elnökei a korban: Bonaldo Stringher (1928-1930) és Vincenzo Azzolini (1931-1944).

Forrás: Banca d'Italia Történeli Levéltára, Fényképgyűjtemény

1942-ben, már háborús közegben került sor jegybankelnöki látogatásra: Vincenzo Azzolini olasz jegybankelnök februárban járt Budapesten, míg Baranyai Lipót magyar jegybankelnök júniusban látogatta meg római partnerét. A következő évben, 1943-ban került sor egy olasz–magyar jegybanki konferenciára a két intézmény munkatársainak közreműködésével. Habár az 1943-as konferenciameghívás kapcsán Vincenzo Azzolini,

a Banca d'Italia kormányzója a Magyar Nemzeti Bank korábbi elnökeivel folytatott kapcsolatok továbbviteléről beszélt, igen kevés nyoma maradt fenn ezen bensőséges viszonynak.

Szintén a kapcsolatok formális jellegére utal, hogy a korábbi évekből kizárólag Popovics Sándor leköszönéséről, illetve Imrédy Béla elnöki kinevezéséről maradt fenn levélváltás, a Magyar Nemzeti Bank ezt követő vezetőváltásáról nem ment ki tájékoztatás a vizsgált korszakban. Ez persze nem csak olasz viszonylatban igaz. Ráadásul az a könyv- és egyéb kiadványcsere, ami a magyar és az olasz jegybank között rendszernek számított, más olasz bankok, illetve szervezetek, például az Olasz Statisztikai Hivatal (ISTAT) viszonylatában is működött.

Felhasznált irodalom:

Asso, P. F. (1993). *L'Italia e i prestiti internazionali, 1919–1931. L'azione della Banca d'Italia fra la battaglia della lira e la politica di potenza.* In Asso, P. F., Santorelli, A., Storaci, M. & Tattara, G. (Eds.), *Finanza internazionale, vincolo esterno e cambi 1919–1939.* (pp. 1–342.) Laterza.

Botos, J. (1999a). *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank, 1924–1948.* Presscon Kiadó.

De Cecco, M., Espa, E. & Raitano, G. (Eds.) (1993). *L'Italia e il sistema finanziario internazionale 1919–1936.* Laterza.

Juhász, B. (2010). *L'esame di un anno di crisi, ovvero il raffreddamento dei rapporti militari italo-ungheresi nel 1931.* *Öt Kontinens* 8, 425–437.

Juhász, B. (2019). *A fasizmus katonapolitikája és a magyarországi katonai kölcsönök.* *Világtörténet* 9(4), 571–584.

Újságcikk

8 Órai Ujság. (1924). *New Yorkban is lejegyezték a magyar kölcsönt.*, 1924. július 5., 1.

Levéltári források:

Archivio Storico Banca d'Italia

Banca d'Italia, Direttorio – Azzolini

Banca d'Italia, Direttorio – Stringher

Banca d'Italia, Rapporti con l'estero

Banca d'Italia, Segreteria particolare

Carte Beneduce

Ufficio italiano cambi, Rapporti con l'estero

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K99 (Római követség)

Z 9 (Magyar Nemzeti Bank, Titkos Elnöki iratok)

Z 12 (Magyar Nemzeti Bank, Általános Igazgatási Osztály)

54. A MAGYAR GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET: VARGA ISTVÁN HOZZÁJÁRULÁSA AZ 1920-30-AS ÉVEK KÖZGAZDASÁGTANI GONDOLKODÁSÁNAK FEJLŐDÉSÉHEZ

Mányó-Váróczy Violetta

Aki az első világháborút megelőző időszakban a gazdasági életben bekövetkező változásokat, bonyolult összefüggéseket szerette volna jobban megérteni, annak folyamatosan figyelemmel kellett kísérnie azokat, illetve tájékozódhatott napilapok közgazdasági rovataiból és néhány gazdasági témájú szaklapból. Akkoriban az egyes országok statisztikai hivatalai jellemzően külkereskedelmi statisztikák összeállítására fektették a hangsúlyt és érdeklődés hiányában viszonylag csekély számú gazdaságstatisztikai adatot gyűjtöttek össze.

A helyzet az első világháborút követő időszakban azonban jelentősen megváltozott. Ebben kulcsszerepet játszott a közgazdaságtudományak és a gazdaságstatisztikának a fejlődése is, mert ezeknek köszönhetően vált kielégítővé a gyakorlati életben felmerülő igény. Belátták, hogy a statisztikai hivatalok tevékenysége világszerte bővítésre szorul. A tudományág intézményesülésének harmadik pillére – a hivatalos statisztikai szolgálat és az egyetemi oktatás mellett – az önálló kutatóintézetek megjelenése, nagyjából a húszas évek végére tehető. A Nemzetek Szövetségének felhívására, illetve az amerikai példa nyomán Európa szerte (pl.: Angliában, Lengyelországban, Németországban) sorra alakultak meg az úgynevezett konjunktúrakutató- vagy gazdaságkutató intézetek, melyek kifejezetten gazdaságstatisztikai tevékenységet végeztek.

Dr. Varga István (jogász-közgazdász, élt: Budapest, 1897-1962) mint a közgazdaságtudományban és annak társtudományaiban jártas tudós, idejekorán felismerte a hazai gazdasági élet igényeinek növekedését és az a célkitűzés fogalmazódott meg benne, hogy a hatások számszerűsítését

a jobb megértés szolgálatába állítsa. 1927. november 1-től komoly szervezésbe kezdett, Belatiny Arthur, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara akkori elnökének támogatásával intézeti irodát hozott létre, valamint tagokat toborzott.

Az 1928. december 11-i alakuló közgyűlés jegyzőkönyve szerint hivatalosan Magyar Gazdaságkutató Intézet néven (továbbiakban: MGI) alapították meg az önálló kutatóintézetet, melynek addig felmerülő kiadásait a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara előlegezte meg. Az Intézet a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatallal és az Országos Gazdaságstatisztikai és Konjunktúrakutató Bizottsággal együttműködve végezte elsősorban a konjunktúra alakulását vizsgáló, valamint a gazdasági előrejelzések készítését célzó kutatásait. Varga törekvését és az MGI szerepének fontosságát alátámasztotta, hogy az anyagi támogatáson túl személyi bizalmat és elköteleződést is élvezett. Amikor az alakuló közgyűlés napirendi pontjaként az elnökválasztás következett, akkor Belatiny

A handwritten signature in dark ink, which appears to read 'Varga István' followed by a stylized flourish.

173. ábra: Varga István portréja.
Forrás: dr. Majoros Krisztina (2003):
*A múlt század jeles magyar közgazdásza:
Varga István (1897–1962)*

Arthur az Intézet egyesületének elnöki posztjára Popovics Sándort, a Magyar Nemzeti Bank első elnökét javasolta. Indítványát a közgyűlés közfelkiáltással, egyhangúlag elfogadta. Popovics Sándor a felkérést megköszönte és elfogadta, majd a tisztikar, az elnöki tanács és a munkabizottság megválasztása következett. A korabeli hazai közgazdasági gondolkodás meghatározó személyiségei például: Heller Farkas, Navratil Ákos, Fellner Frigyes, Laky Dezső és Surányi-Unger Tivadar elismerték, támogatták és aktívan részt is vettek az Intézet munkájában.

Alapszabályzata szerint az intézet feladatai közé a következők tartoztak: a magyarországi gazdasági jelenségek folyamatos, összefüggő

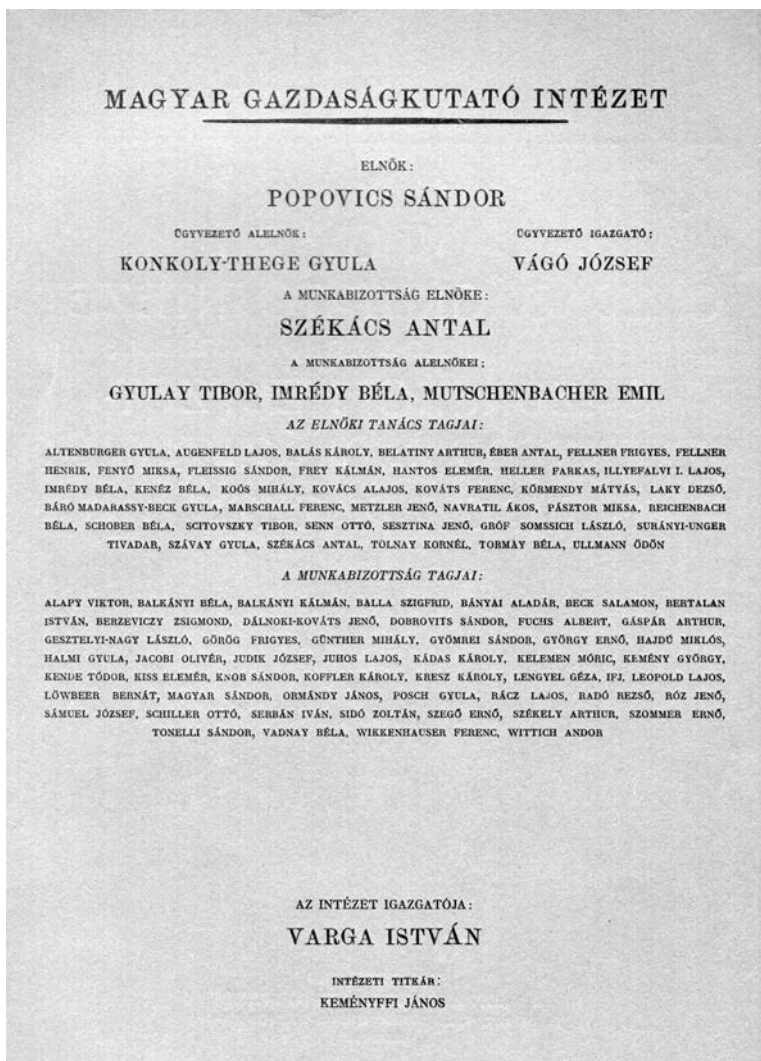
vizsgálata (konjunktúrakutatás), tekintettel a nemzetközi gazdasági élet kölcsönhatásaira is, valamint gazdaságstatisztikai problémák feldolgozása. Továbbá a közvélemény és a gazdaság szereplőinek tájékoztatása a vizsgálatok eredményeiről, és ezen keresztül a gazdasági életjelenségek helyes megítéléséről.

Az MGI Gazdasági helyzetjelentéseket 1929 tavaszától rendszerint negyedévente jelentetett meg, a felépítésére pedig jellemző volt, hogy az általános áttekintésen kívül a magyar gazdasági helyzetet fejezetenként tárgyalta, tehát foglalkozott a pénz- és tőkepiac, az áralakulás, a hitelbiztonság, a külkereskedelem, az államháztartás, a mezőgazdaság, az idegenforgalom, valamint az ipari termelés helyzetével, melyet még szakmák szerint is részleteztek.

Úgynevezett különkiadványokat is készítettek az ország strukturális adottságainak jobb megismeréséhez. 1936-ban az egyik különkiadványként jelent meg a nemzeti jövedelem-számítással foglalkozó, nemzetközi elismerést is kiváltó mű, amely Varga István és Matolcsy Mátyás nevéhez fűződött. A könyv angol nyelvű kiadását a King and Son előkelő londoni kiadó vállalta, a Magyar Nemzeti Bank adományokkal is támogatta. A szerzőpáros elévülhetetlen érdemeit az is bizonyítja, hogy ezen kiadvány tartalmazza a korszakról leginkább teljeskörűen az adatokat és azok elemzéseit.

Az MGI közleményei egy-egy témához kapcsolódó kutatómunka eredményeit tartalmazták, melyek leggyakrabban felkérésre és bizalmas használatra készültek, például a mezőgazdaság témakörébe vágóan a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium számára vagy a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal számára. Továbbá az árstatisztika terén részt vett az MGI az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosának megbízásából az áradatgyűjtés megszervezésében. Ezenkívül a Magyar Nemzeti Bank számára például kéthetente mintegy száz cikkre és húsz országra kiterjedően készítettek árstatisztikát, mely áradatok szolgáltak végül a vásárlóerőparitás megállapításához. Az Intézet összesen 54 gazdasági helyzetjelentést, 30 különkiadványt, 7 közleményt, továbbá számos magyar és idegen nyelvű tanulmányt jelentetett meg, illetve készített el.

Az Intézet igazgatója és főtitkára – az alapítástól kezdve közel 20 évig, vagyis az Intézet megszűntetéséig – Varga István volt. A második világháború után az Intézet még adott ki gazdasági helyzetjelentést, majd a pénzüintézetek államosítása időszakában megszűnt.

174. ábra: A Magyar Gazdaságkutató Intézet tisztviselőinek névsora a 3. számú különkiadvány belvén

Forrás: Magyar Nemzeti Bank Könyvtára

Felhasznált irodalom:

Botos, K. & Mányó-Váróczi, V. (2019). Varga István, a tudós gazdaságpolitikus. In: Katona, K., & Schlett, A. (szerk.), *XX. századi híres magyar közgazdászok - XXI. században is érvényes gondolatai* (pp. 35-51). Pázmány Kiadó.

Hüttl, A. (2002). *Gazdaságstatisztikai fogalmak történelmi fejlődésben*. [PhD Disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE), BTK Történelemtudományi Doktori Iskola].

Jegyzőkönyv a Magyar Gazdaságkutató Intézet 1928. dec. 11-i alakuló közgyűléséről, az Alapszabály az 1928. dec. 11-i alakuló közgyűlésről készült jegyzőkönyv 1. számú melléklete, Varga-Különgyűjtemény.

Magyar Gazdaságkutató Intézet. (1929). *Gazdasági helyzetjelentés 1*. Athenaeum r.-t. könyvnyomda.

Mányó-Váróczi, V. (2016). *Varga István a tudományszervező és gazdaságpolitikus*. [PhD Disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, BTK Történelemtudományi Doktori Iskola].

55. PORTRÉ: HELLER FARKAS

Sipos Béla

A két világháború között a békeidők alatt a hazai közgazdaságtudomány is érdemi fejlődésnek indult. Három jelentős közgazdasági iskola működött Magyarországon: Balás Károly, Heller Farkas és Navratil Ákos vezetésével. Közülük a legjelentősebb tudós Heller Farkas volt. A konjunktúrákutató területén fontos eredményeket a Heller Farkas és iskolájának tagjai, köztük Andreich Jenő, Kádas Kálmán, Theiss Ede, Abay (Neubauer) Gyula, Boér Elek és Varga István értek el. Heller és Navratil kapcsán Botos Katalin 2019. évi cikkében kiemeli: *„A Duna két partján lévő egyetemeiken, a két szomszédvárbán tanítottak gazdaságtant: Heller a Műegyetemen, Navratil a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Míg Heller a neoklasszikusok, Navratil a klasszikusok alapján gondolkodott.”* Balás a pénzügytan és pénzügyelmélet mellett társadalmi és szociálpolitikai kérdésekkel is foglalkozott, s az osztrák iskolától eltávolodva a társadalomjogi iskola tanításait követte, és a politikai gazdaságtan szerepét hangsúlyozta.

Heller Farkas életpályája

- Született: 1877. május 9-én Budapesten
- 1895 – 1899 – Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kar
- 1900 – október Államtudományi tudori (doktori) fok elnyerése
- 1900 eleje – Pályakezdés a Kereskedelmi és Iparkamaránál
- 1901-től – Földművelésügyi minisztérium
- 1907-től – Budapesti Műegyetemen a kereskedelem és iparpolitika magántanára

- 1914-től – A közgazdaságtan és pénzügy rendkívüli tanára a Műegyetemen
- 1921-től – A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1934-től rendes tagja
- 1925-1948 – Közgazdasági Szemle szerkesztője
- 1926-tól – Magyar Statisztikai Társaság Választmányának tagja
- 1926-tól – Biztosítási Szaktanács tagja
- 1937-től – Országos Kartellbizottság elnöke
- 1945-1946 – A Műegyetem rektora
- Elhunyt: 1955. szeptember 29-én, Budapesten

Heller Farkas (1877-1955) közgazdász, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (levelező 1921, rendes 1934–1949), a Műegyetem iskolateremtő professzora volt. Egyedülálló tudományos teljesítménye volt, hogy három területen – a közgazdasági elmélet története, az elméleti és alkalmazott közgazdaságtan és a pénzügytan terén – alkotott jelentőset. Publikációs jegyzéke 144 tételből áll és kitűnik, hogy munkái külföldön német, angol, spanyol és finn nyelveken is megjelentek. 1949-ben kizárták az MTA tagjai sorából, nem taníthatott és nem publikálhatott. 1989-ben rehabilitálták, s posztumusz visszanyerte akadémiai tagságát is.

Pályáját a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamaránál kezdte, majd 1901-ben a földművelésügyi minisztériumba került. 1907-ben a budapesti Műegyetemen a kereskedelem és iparpolitika magántanára kinevezést nyerte el. 1914-ben a Műegyetemen a közgazdaságtan és pénzügytan rendkívüli, 1917–1948 között nyilvános rendes tanára. 1925-től 1949-ig a Közgazdasági Szemle szerkesztője volt.

175. ábra: Heller Farkas portréja (Tolnai Világlapja, 1942. szeptember 30.)
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

A szerkesztésben Heller Farkast először Kisléghi-Nagy Dénes segéd-szerkesztő (1925–1942), majd Kádas Kálmán segéd-szerkesztő segítette. Kisléghi-Nagy Dénes így emlékezett meg Heller Farkasról 1979-ben: *„Hellert pihenni nem tudó, az alkotni vágyás démonától megszállott emberként jellemezhetem; fegyelmezetten, szakadatlanul dolgozott, üdülést csak a zene jelentett számára, művészi színvonalon zongorázott. ... Nem volt egyszerű feladat vele a szükséges megbeszéléseket lefolytatni, ha belemerült a munkájába, akkor hiába csengetett bárki a Műegyetemen levő tanári szobája ajtaján. ... Gyors és határozott ítélőképessége folytán ritkán volt szükség hosszú tárgyalásokra. Elreferáltam a beküldött cikkeket és a legközelebbi szám tervezetét, nem sok, kisebb nagyobb változtatást kívánt. Új rovatként megindult a »Közgazdasági Krónika«, amelyet mindvégig a kitűnően képzett Varga István látott el.”*

A Magyar Közgazdasági Társaság alelnöke, a Magyar Társadalomtudományi Társaság elnöke. Széles körű elméleti közgazdasági elmélet-történeti munkásságot fejtett ki. Az osztrák iskola híve és követője volt. Később az áralakulás, jövedelemeloszlás egyensúlyi elmélete felé hajlott. Behatóan foglalkozott a konjunktúrakutatással, e területen elméletileg a cambridge-i iskolához közeledett. Első könyve „A határhaszon elmélete” 1904-ben jelent meg és az MTA Ullmann-díjával tüntették ki. Könyvei közül a legfontosabbak:

- Közgazdaságtan. I. kötet. Elméleti közgazdaságtan. 1919. Németh J. K. Bp. (V., teljesen átdolgozott kiadás 1945) 1988. reprint.
- Közgazdaságtan II. kötet. Közgazdasági politika. I. kiadás. Németh J. K., Bp., 1920. (IV., teljesen átdolgozott kiadás. 1944.) 1988. reprint.
- Pénzügytan I. Németh J. K., Bp., 1921. (II., teljesen átdolgozott kiadás 1943)
- A közgazdasági elmélet története. Gergely R., Bp., 1943. 2. kiadás. Aula. 2001.

176. ábra: Heller Farkas egyik legfontosabb művének két kötete.
 Forrás: Magyar Nemzeti Bank Könyvtára

Ez utóbbi könyvében Heller Farkas feldolgozta és értékelte a gazdasági hullámmal kapcsolatos széles körű rendelkezésére álló szakirodalmat. Önálló konjunktúraelméletet nem dolgozott ki. Felismerte a matematikai-statisztikai, illetve a matematikai módszerek alkalmazásának jelentőségét a közgazdaságtudományi kutatásokban. Jogi végzettséggel rendelkezett és módszertani kutatásokat ritkán végzett. A matematikai módszerek alkalmazását a műegyetemi végzettséggel rendelkező munkatársaira, Andreich Jenőre, Kádas Kálmánra és Theiss Edére bízta.

Heller Farkas kutatásaiban és oktató munkájában a következő elméleti közgazdasági területeket kezelte kiemelten: az érték, az ár, a jövedelemelosztás, a pénz, a külkereskedelem és a gazdasági élet hullámmal. A gazdasági politika területén foglalkozott többek között a szervezési, a hitel-, a kereskedelmi-, a valuta-, a közlekedési- és a szociálpolitikával. Későbbi

munkáiban nagy hatással voltak rá Keynes nézetei és gazdaságpolitikai megállapításai. Élete utolsó évtizedeiben nagyszabású pénzülméleti és külkereskedelm-elméleti kutatásokat végzett. Sokat foglalkozott a gazdaságpolitika tudományos megalapozásának kérdéseivel.

Heller Farkas munkássága alapján bepillantást nyerhetünk az időszak közgazdasági elméletébe, különös tekintettel annak két területére, az árelméletre és az ökonometriára. Eredményei sok vonatkozásban a mának is szólnak, s e tekintetben egyetértek Csikós-Nagy Béla megállapításával: „*A marxista közgazdászok főként az értékelmélet és az alkalmazott árelmélet, a polgári közgazdászok pedig az árelmélet terén alkottak jelentőset. Aki az értékelmélettel megoldottnak tekinti az árproblémát, az csak sematikus képet tud feltárni az árviszonyokról.*”

Felhasznált irodalom:

Botos, K. (2019). A „két szomszéd vár” – Heller és Navratil. In Katona, K. & Schlett, A. (Eds.), *XX. századi híres magyar közgazdászok XXI. században is érvényes gondolatai* (pp. 13-34). Heller Farkas Könyvek 5. Pázmány Kiadó.

Csikós-Nagy, B. (1968). *Általános és szocialista árelmélet*. Kossuth Kiadó.

Kislégghi-Nagy, D. (1979). *Életpályám emlékei*. Janus Pannonius Tudományegyetem.

Sándor, I. (2023). *Emlékezés Balás Károly Antalra (1877-1953), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára*.

Sipos, B. (1990). *Heller Farkas. A múlt magyar tudósai*. Akadémiai Kiadó.

Sipos, B. (2023). *Heller Farkas (1877-1955), egy európai hírű közgazdász pályafutása*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/24400/24458>

56. A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG KILÁTÁSAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Horák Bence – Pókász Zoltán

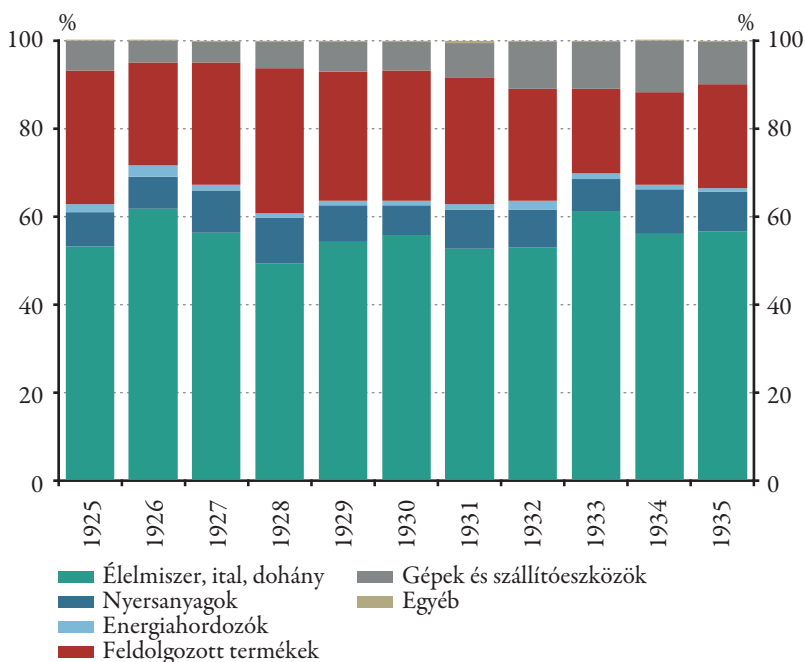
„Mezőgazdasági termékeink értékesítésének biztosítására a magyar kiküldötteknek nehéz küzdelmet kellett vívniok a különböző kereskedelmi szerződési tárgyalásokon, de a hozott áldozatok ellenére sem sikerült mezőgazdasági termékeink, főleg gabonánk, feldolgozott állapotban való kivitelét biztosítanunk.”

Az első világháború után új korszak kezdődött a magyar mezőgazdaság életében. Egyrészt a Magyarország éléskamráját jelentő mezőgazdasági területek nagyrészét elcsatolták, másrészt megszűnt a közös osztrák-magyar vámunió, amely korábban hazánk (zömében mezőgazdasági és élelmiszeripari) exportjának nagy többségét elnyelte. Különösen nagy problémát jelentett az egyenlőtlen földviszonyok kérdése a korszakban, amely már a dualizmus alatt is fennállt. Ennek megoldására már Károlyi Mihály is ígéretet tett, a Tanácsköztársaság miatt azonban ez nem valósulhatott meg.

1920-ban Horthynak is sürgetővé vált a kérdés, mivel a Kisgazdapárt nyerte meg a választásokat. A földreform – bár a kisgazdapárti Nagyatádi nevével volt fémjelezve – kidolgozása a nagybirtokosokhoz közelebb álló Rubinek Gyulához kötődött. Ennek megfelelően a földreform jóval kevésbé lett átfogó: a magyar termőföldek mindössze néhány százaléka került a kisbirtokosok kezébe, családonként átlagosan egy-egy hektárnyi terület, így az egyenlőtlenségeket nem sikerült csökkenteni az intézkedéssel. Ráadásul a földreform a legnagyobb európai agrárproletariátus kialakulását eredményezte: az egy hektárnál kevesebb földdel rendelkezők az

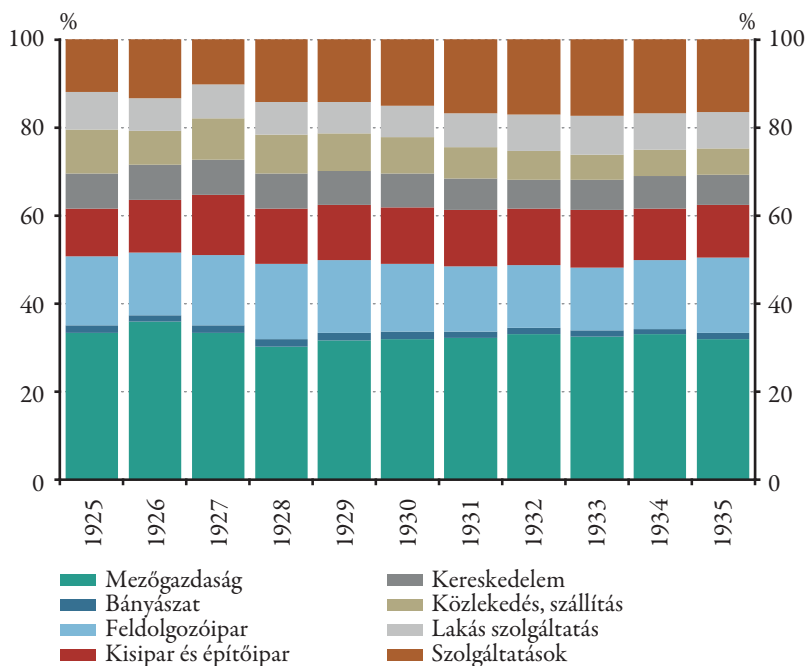
összes földbirtokos több mint felét tették ki, így többszörösen meghaladva a román, a szerb-horvát-szlovén vagy a bolgár arányt. A szétosztandó földért a kisbirtokosnak fizetnie kellett, általában jóval a termőföld piaci ára feletti összeget, ami a későbbiekben több tízezer új földbirtokos csőd-bemenetelét eredményezte.

A fent említett tényezők jelentősen nehezítették az agrárszektor fellendülését, és az I. világháborút követő, globálisan zajló gépesítési folyamathoz mérten a hazai fejlődési ütem a törpebirtokosok rossz tőkehelyzete miatt alacsonyabb szinten maradt. A Horthy-kor Magyarországának ennek ellenére továbbra is mezőgazdasági fókuszú volt. Az 1920-as és 1930-as években az agrárszektor különféle árucikkei a teljes exportunk 50-60 százalékát adták (177. ábra), ahogy a nemzeti össztermék nagyjából 30-35 százalékát is a mezőgazdaság szolgáltatta (178. ábra). Ez utóbbi arány ugyanakkor már alacsonyabb volt, mint a dualizmus alatt, és az ipari termelés részaránya ezzel párhuzamosan magasabb.

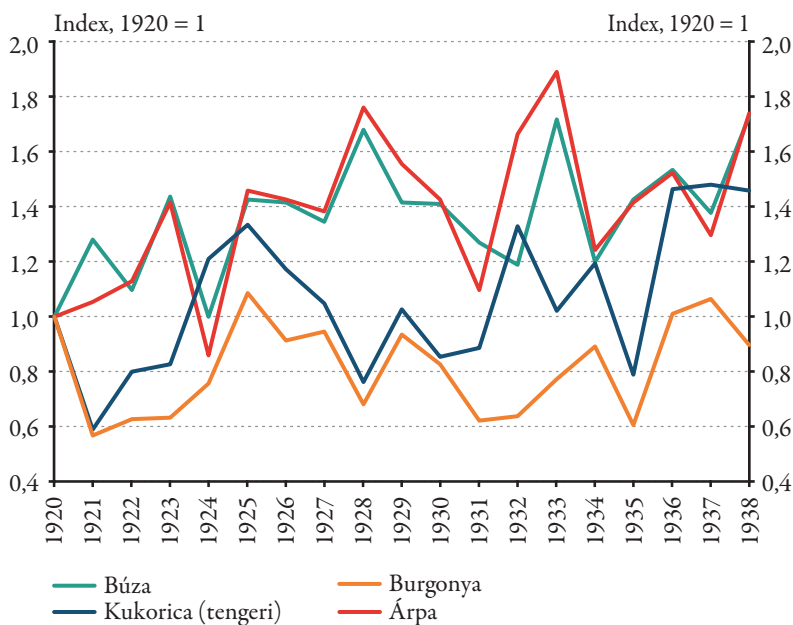
177. ábra: Az éves exportértékesítés aránya árucsoportoként (1925-1935).

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

178. ábra: Az éves exportértékesítés aránya szektorális megoszlásban (1925-1935).
 Forrás: Eickstein, A. (1955): *National income and capital formation in Hungary, 190-1950*

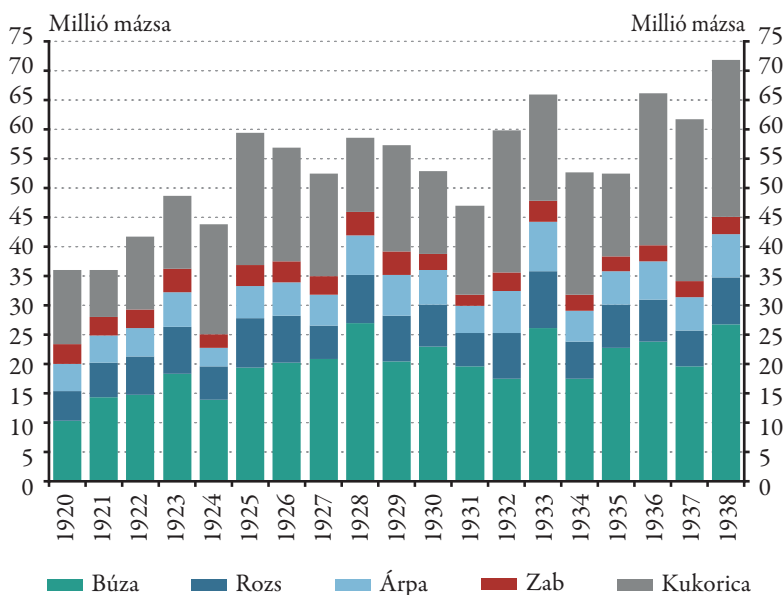
A korszak gazdaságpolitikája több intézkedéssel támogatta a mezőgazdaságot: kedvezményes árú mezőgazdasági gépeket illetve nagyobb mennyiségű műtrágyát biztosított az ágazatnak. Emellett a kormány a szektornak szignifikáns mennyiségű beruházási hitelt is folyósított. A kor agrárpolitikájának „különösen dédelgetett gyermeke” volt a búza. A dualizmusban a magyar búza sokáig világszinten is kimagasló minőségűnek számított, az egyre növekvő mennyiségű, minőségi dél- és észak-amerikai búzakínálat azonban érdemi versenytársat jelentett. Az állam a búza minőségének javítása érdekében több száz mázsa vetőmagot juttatott el a gazdákhöz, és oktatásban részesítette a mezőgazdászokat. Bár a terméshozamok nőttek a korszak során, azonban a korábban említett strukturális problémák következtében a búza minősége mégsem tudta tartani a lépést a nemzetközi szintéren, és közepes minőségű maradt. Bár a búza és a rozs esetén a terméshozamok enyhén emelkedő trendet mutattak, a kukorica hozama jelentős volatilitáson ment keresztül, míg a burgonya terméshozama stagnált az időszakban (179. ábra).

179. ábra: Néhány termény termés hozamainak éves alakulása hektáronként (1920-1938).
 Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

A fiskális politika támogatásával párhuzamosan a monetáris politika is igyekezett legfőbb eszközeivel ösztönözni a mezőgazdasági termelés és értékesítés tőkeigényes folyamatait. A mezőgazdaság éves ciklikusságának kiegyensúlyozásáért a jegybank a váltótárca – mely a monetáris eszköztár likviditásnyújtó eszközeként funkcionált a korszak során – felduzzasztásával megfelelő mennyiségű forrással tudta ellátni a szektort akkor, amikor a leginkább szükség volt rá. Az MNB minden év szeptemberében bizonyos fokú likviditást injektált a gazdaságba az agrárszektor részére, hogy a betakarítás után a termésértékesítés megfelelő ütemben haladjon. A váltótárca állománya októberre és december végére került évi legmagasabb pontjára, míg tavasszal és nyár elején volt a legalacsonyabb. A jegybank aktívái közül pedig az érckészlet szintén az őszi és téli hónapokra ugrott meg számottevően, ami a mezőgazdasági exportbevételeknek, valamint külföldi szezonális hitelek áramlásának volt tulajdonítható. Adott éven belül az aratási időszak csúszása, vagy egy-egy aszály kitolhatta a váltókon keresztüli finanszírozást a szektor részére, azonban ez is egyértelmű jele volt annak, hogy a monetáris hatóság képviselői is kiemelt figyelmet fordítottak az agrárszektor teljesítményének alakulására.

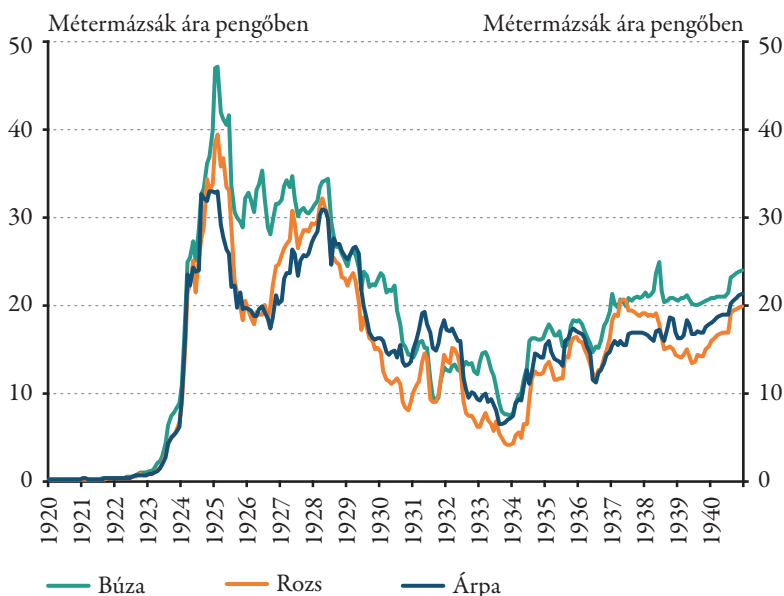
Az agrárszektor hiteléletét alapjaiban meghatározta a hiperinfláció, a húszas évek második felének konjunktúrája, illetve a nagy gazdasági világválság. Az addig felhalmozott adósságot az 1923-as pénzromlás gyakorlatilag teljesen elinflálta, így 1924-re szinte adósságmentes lett a szektor. Az ezutáni években viszont – a kiváló termés (180. ábra) és a magas terményárak által fűtve – jelentős hitelfelvétel történt, így közel ugyanakkorára nőtt a hitelállomány az 1930-as évek elejére, mint az első világháborút megelőzően. A kamatlábak is magasak voltak, így óriási törlesztőrészeket rakódtak a mezőgazdasági szektorra. Bár az MNB 1925 első felétől 1926 második feléig, másfél év alatt 650 bázisponttal csökkentette a diszkontrátát, sajnálatos módon a kereskedelmi bankok, különösen a vidékiek, olykor magas kamatfelárral nyújtottak kölcsönt a magángazdaság szereplői részére. A hitelintézetek mérlegeiben egyre nagyobb arányban jelentek meg a nemteljesítő mezőgazdasági hitelek, ami a bankok és takarékpénztárak eszközarányos nettó kamatbevételének folyamatos csökkenésén keresztül látszódott igazán.

180. ábra: A fontosabb mezőgazdasági növények termésmennyiségének éves alakulása (1920-1938).

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

Ilyen körülmények között érkezett meg az 1929. október 24-ei New York-i tőzsdekrach, amely Magyarországra először az agrárszektor által gyűrűzött be. Az 1928 közepe óta tartó terményárcsökkenésre további nehezékként zuhant a bankpánik, hiszen a magyar búza tőzsdén jegyzett ára nagy mértékben, nagyjából negyven százalékkal esett 1930 végéig, így az agrárszektor aggregált jövedelme számottevően megcsappant (181. ábra).

181. ábra: Néhány fontosabb mezőgazdasági növény árának alakulása havi frekvencián (1920-1940).

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

Az agrárrolló kinyílt, mivel az iparcikkek ára ennél jóval kisebb mértékben csökkent, így a parasztok elszegényedését okozva. A kormányzat állami garanciavállalással próbálta ösztönözni a hazai mezőgazdasági hitelállomány növelését. Ennek azonban két következménye is lett: egyrészt a banki mérlegek még inkább kitettek lettek a mezőgazdasági növények globális árszintcsökkenése miatt apadó gazdatársasági bevételeknek, másrészt a hazai ipar gyakorlatilag teljesen elesett a belső forrásoktól.

A helyzetet tovább súlyosbította az 1931. évi rossz termés, így a hitelek fizetése még nehezebbé vált. A kormányzat a bajba került szektort

az 1930-1934 között fennálló úgynevezett bolettarendszerrel próbálta tehermentesíteni. A koncepció lényege, hogy minden eladott métermázsa után bizonyos összegű gabonajegy (bolettát) kaptak a gazdák, amelyet az államnál be tudtak váltani, így kipótolva a veszteségeiket. Ennek mérsékelt sikere után az állam kamatstopot vezetett be a mezőgazdászok hiteleire: 5 százalék helyett csak 3,5 százalék kamatot kellett fizetniük. Ezen felül a kormányzati politika felfüggesztette a csődbe jutott mezőgazdasági vállalatok nem teljesítő hiteleihez bevont fedezetek értékesítését a bankok által.

182. ábra: Újságcikk részlet a bolettarendszerről (Magyar Hírlap, 1931. július 10.)
 Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

A válságból 1933-at követően sikerült kikászálódni az agrárszektornak, ugyanis ekkortól nyíltak meg a magyar mezőgazdaság számára a német és olasz piacok. A fejlődés azonban továbbra sem technológiai, hanem inkább extenzív volt. A hazai gazdák bevételei fokozatosan regenerálódtak az 1930-as évek közepére, olyannyira, hogy az 1930-as évek végére terítékre került a gazdatartozások rendezésének ügye is.

A korszak fiskális és monetáris politikája egyértelműen támogató módon lépett fel a mezőgazdaság mellett, amely például a szektor

világválságból való kilábalását is elősegítette. Fejlődött a gépesítés: a felhasznált cséplőgépek és traktorok száma jelentősen növekedett, az utóbbi állománya 1926-ról 1928-ra 3 év alatt megötszöröződött. A hét főbb termény hozamaiból négy meghaladta az 1913-as értéket, valamint a métermázsánként mért termésmennyiség több mint duplájára nőtt az 1920-as évek elejéről az 1930-as évek végéig.

Felhasznált irodalom:

Berend, I. T. (1985). Agriculture. In Kaser, M. C. & Radice, E. A. *The economic history of Eastern Europe 1919-1975*. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press.

Domonkos, E. (2022). *An Economic History of Hungary from 1867*. Pallas Athéné Könyvkiadó.

Eckhart, F. (1941). *A magyar közgazdaság száz éve 1841-1941*. Posner Grafikai Műintézet RT.

Macher, F. (2015). *Did monetary forces cause the Hungarian crises of 1931?* (Working Papers in Economic History No. 86). European Historical Economics Society, EHES. https://ches.org/wp/EHES_86.pdf

Pogány, Á. (1987). Két szempont a magyarországi infláció vizsgálatához. *Történelmi Szemle* 1987-88(2), 121-136.

Teichova, A. (1989). East-Central and South-East Europe, 1919-1939. In Peter, M. & Pollard, S., *The Cambridge Economic History of Europe, Vol. VIII*. Cambridge University Press.

Tóth, I. Gy. (2005). *A concise history of Hungary. The history of Hungary from the early Middle Ages to the present*. Corvina – Osiris.

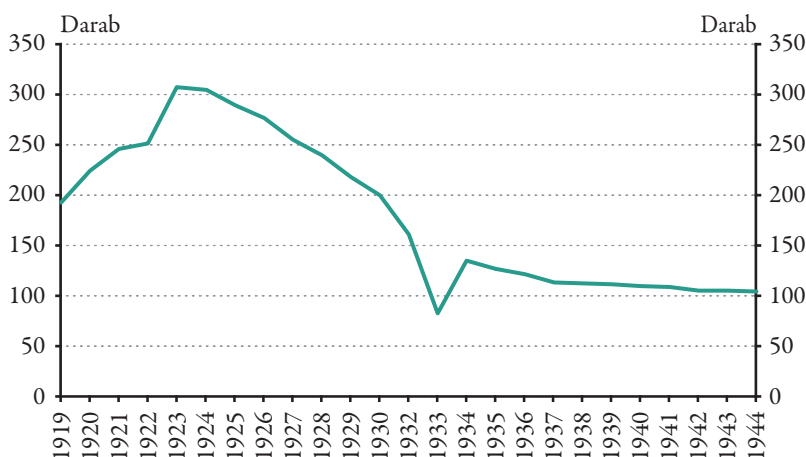
Varga, I. (1929). *A Magyar Nemzeti Bank és az Osztrák-Magyar Bank bankjegyforgalmi-, váltótárca- és érckészlet-adatainak magyarázata*. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 2. számú külön kiadványa, Budapest.

57. A BUDAPESTI TŐZSDE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Radnai Márton

A budapesti értéktőzsde ez első világháborút, majd a Tanácsköztársaságot követően 1919. október 20-án nyitott ki újra. A részvények száma átmenetileg felívelésnek indult, a maximumot 1923-ban érte el 307 részvénnel (183. ábra). Ennek oka egyrészt a háborút követően a gazdaság fellendülése volt, másrészt az, hogy a felpörgő infláció részben a részvényekben csapódott le – a száguldó részvényárak vonzották a szerencsejátékosokat, amit a vállalatok ki is használtak új tőke bevonására. Több sikertelen stabilizációs kísérletet követően a korona inflációját 1924-ben sikerült megfékezni.

Ugyanakkor átmenetileg a piacon maradtak az elcsatolt területeken tevékenykedő vállalatok részvényei is. Azonban fokozatosan megkezdődött ezek kivételezése (nemegyszer államosítása is), emiatt a részvényszám lassú apadásnak indult, 1930-ra 199-re csökkent.

183. ábra: A tőzsdére bevezetett és árjegyzéssel rendelkező részvények száma.

Forrás: Tőzsdemúzeum

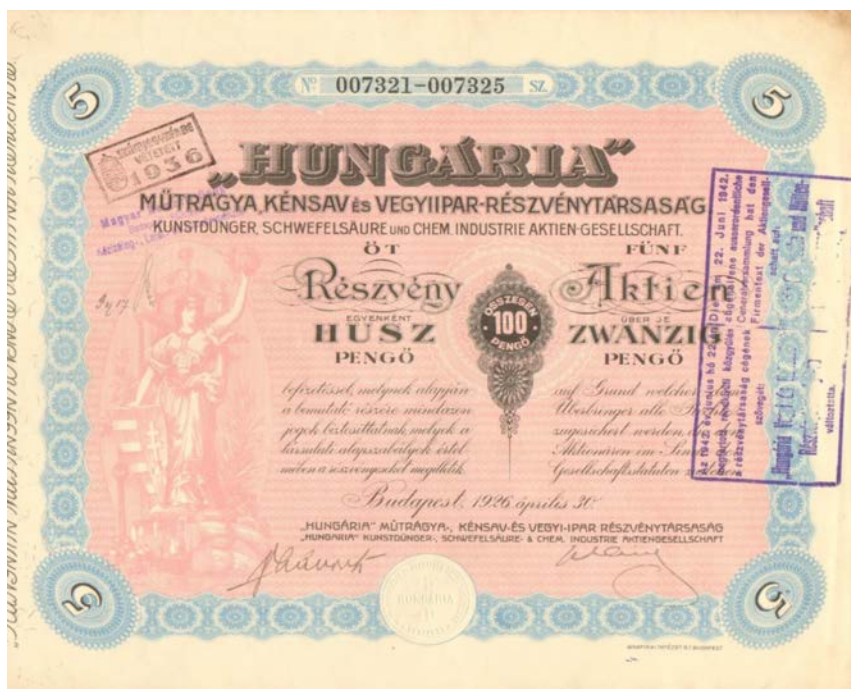
A nagy gazdasági világválsághoz közeledve 1928-tól az aggregált tőzsdei részvényindex már mérsékelt csökkenésnek indult. 1931 elején azonban felgyorsult a pénzkivonás Magyarországról is: pengőben lévő megtakarításaikat egyre többen kezdték külföldi devizára vagy aranyra váltani, amit az MNB kezdetben a tartalékok csökkentésével, később külföldi hitelfelvétellel próbált ellensúlyozni. 1931. július 13-án azonban felfüggesztették a német bankok betéteinek kifizetését, ami után a magyar bankok megrohanása is várható volt: ezt megelőzendő a pénzintézeteket Magyarországon is bezárták. Másnap, július 14-én – kezdetben három napra – a tőzsdét is bezárták. 1931. július 16-tól kezdve a devizagazdálkodás is kötötté vált: bár az árjegyzőlapban továbbra is publikálták a devizaárfolyamokat, azok már az MNB jegyzései voltak, üzletet nem lehetett rájuk kötni. Ez az átmenetinek szánt válságintézkedés végül 2001-ig tartott.

A részvények kereskedelme a zárlat alatt nem állt meg, csak nem a hivatalos, hanem az ún. „magánforgalomban” zajlott, és bár az üzletek jelentős részét továbbra is a tőzsdéépületen belül kötötték, az árakat nem publikálták. 1931. december 22-én bevezették az ún. transzfermoratóriumot, ami azt jelentette, hogy a külföldi pénznemre szóló kötvények és záloglevelek utáni kamatot nem a kötvényesek részére, hanem az MNB-ben egy zárolt számlára kellett befizetni.

A tőzsdét végül hivatalosan csak 1932. április 23-án nyitották újra, kezdetben a kötvények kereskedése indult meg. A részvénykereskedés fokozatosan kezdődött meg: szeptembertől forgott újra a 18 legnagyobb forgalmú részvény, 1933 februárban további 24, júliustól pedig 44 papírral bővült a kereskedhető papírok köre. A bankok és takarékpénztárak részvényeivel azonban ezt követően sem lehetett kereskedni (kivéve az MNB-t).

Az újraindítás azonban nem járt együtt az egyéb intézkedések liberalizációjával, sőt a gazdasági életbe avatkozó protekcionista kormányzati intézkedések köre egyre csak fokozódott. 1935 elején kötelezővé vált az arany beszolgáltatása az MNB részére. Mivel a külföldiek a magyar részvényeik után járó osztalékokat nem tudták devizára váltani, a külföldi (elsősorban bécsi) tőzsdéken azok árai a magyar alá kerültek, így beindult a két tőzsde közötti „piszkos arbitrázs”, azaz a külföldiek részvényeit

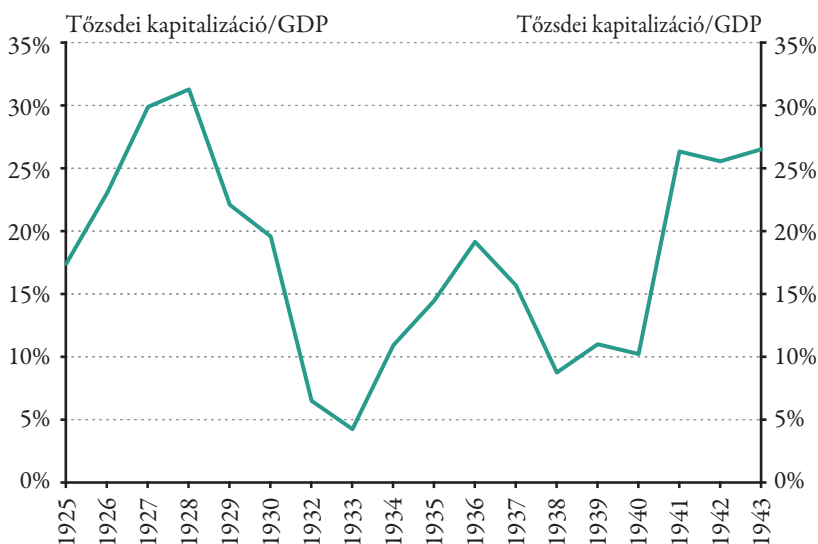
magyarok vették meg, akik ezután a magyar piacon haszonnal adták el azokat. Ezt korlátozandó 1936-tól sor került az ún. nosztrifikációra (honosításra), ami azt jelentette, hogy a magyar kézben lévő részvényeket felülbélyegezték, és ezt követően csak azokkal lehetett kereskedni a piacon. Az intézkedés nem a teljes részvényt piacra, hanem a 19 leglikvidebb, külföldön is jegyzett részvényre terjedt ki. Az intézkedés hatására a nosztrifikált papírok ára jóval erőteljesebb emelkedésnek indult, mint a többi papíré.

184. ábra: A „Hungária” Műtrágya, Kénsav és Vegyipar Rt. részvénye.
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, leltári szám 83.81.4.1.a

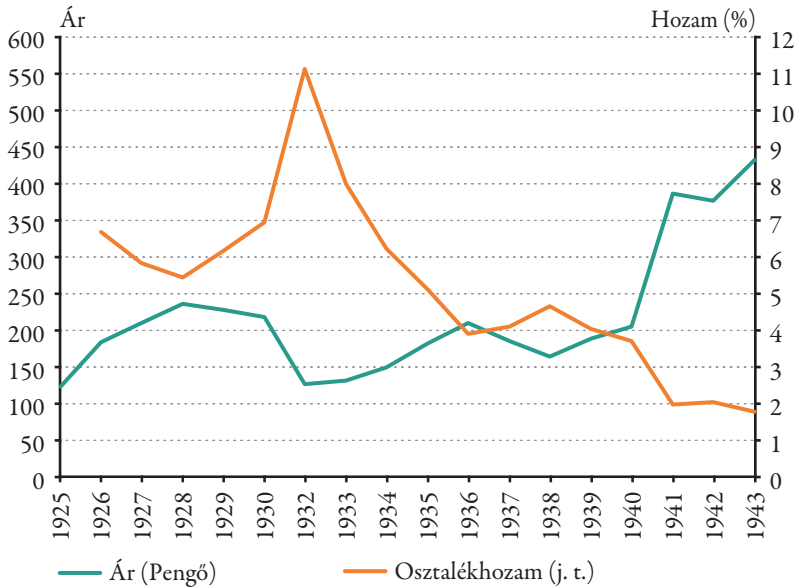
Az 1924-es pénzügyi stabilizációt követően az árak növekedésnek indultak, ennek következtében 1927-re a tőzsdei kapitalizáció elérte a nemzeti jövedelem 30 százalékát. Az 1929-es tőzsdeválság árzuhanásának következtében ez az arány 1930-ra 20 százalék köré esett vissza. Ezt követően a tőzsdét bezárták, és az újrainítást követően a bankok és takarékpénztárak kiestek a kapitalizációból (1930-ban ezek még a tőkeérték 44 százalékát tették ki), emiatt a mélypont 1933-ban 5 százalék volt (185. ábra).

1934-től az árfolyamok újra növekedésnek indultak, és 1936-ban a nosztrifikáció hatására tetőztek, de 1937–38-ban ismét jelentős esés következett be, egyrészt az 1937. áprilisi amerikai nyersanyagár válság, másrészt az 1938-as győri (Darányi) program bejelentésének hatására, amelyet 50 százalékban a tőzsdei vállalatokra kivetett különadókból finanszíroztak. Végül 1941-ben a bankok és takarékpénztárak kereskedésének újbóli engedélyezése és a háborús konjunktúra (valamint a kezdődő infláció) újra lökést adott a kapitalizáció növekedésének, ami 26,6 százalékon érte el háború alatti maximumát.

185. ábra: A tőzsdei kapitalizáció / nemzeti jövedelem arány alakulása.
Forrás: Tőzsdemúzeum

Követve az Osztrák-Magyar Bankkal kialakított hagyományt, az MNB részvényeit – az alapítást követően – 1925-ben bevezették a tőzsdére, ahol egészen 1948-ig forogtak. Kezdetben ezek nagyon jó és növekvő osztalékhozamot biztosítottak (1932-ben 11 százalékot), a válságot követően azonban ez is csökkenésnek indult (186. ábra).

186. ábra: Az MNB részvényének árfolyama és osztalékhozama.
 Forrás: Tőzsdemúzeum

A Budapesti Áru- és Értéktőzsde két háború közötti történetét nem a dualizmus idején látott egyenletes fejlődés, hanem a válságról válságra történő folyamatos alkalmazkodás és a lassú visszafejlődés jellemezte. 1944 decemberében, Budapest ostromát megelőzően a tőzsde végül ismét bezárt.

Felhasznált irodalom:

Botos, J. (2006). *A korona, pengő és forint inflációja (1900-2006)*, Szaktudás Kiadó.

Korányi, G. T. (2014). *Sztellázs ügylet ultimóra - a Budapesti Áru- és Értéktőzsde története 1864-1948*. Budapesti Értéktőzsde.

Matolcsy, M. –&Varga, I. (1936). *Magyarország Nemzeti Jövedelme 1924/25-1934/35*, Magyar Gazdaságkutató Intézet.

Mitchell B. R. (1992). *International Historical Statistics, Europe 1750-1988*, 3rd ed., Macmillan.

Kormányjelentés és Statisztikai Évkönyv (1923-1941), Magyar Kormány, 1928-1943.

58. PORTRÉ: KLEBELSBERG KUNO

Ujváry Gábor

Klebelsberg Kuno a XX. századi magyar kulturális és tudománypolitika egyik legkiválóbb, nemzetközileg is becsült magyar államférfija. Apai ágon tiroli eredetű, vitéségük révén bárói, majd grófi rangot kapó katonák, az anyain nyugat-magyarországi középnemesek az ősei.

Klebelsberg Kuno életpályája

- Született: 1875. november 13-án az Arad megyei Magyarpécskán
- 1885-1893 – A székesfehérvári ciszterci gimnázium diákja
- 1894-1898 – A budapesti tudományegyetem jogi karának hallgatója, doktorátust szerez
- 1895-1896 – A berlini tudományegyetem vendéghallgatója
- 1898 – A Miniszterelnökségen segédfoglalmazóként kezd dolgozni
- 1907-1910 – A Miniszterelnökség kül-és nemzetiségi ügyekért felelős osztályvezetője
- 1914-1917 – A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közigazgatási államtitkára
- 1917 – Politikai államtitkár Tisza István miniszterelnök oldalán
- 1917-1932 – A Magyar Történelmi Társulat elnöke
- 1920-1922 – Sopron országgyűlési képviselője
- 1921-1922 – Belügyminiszter
- 1922-1926 – Komárom országgyűlési képviselője
- 1922-1931 – Vallás- és közoktatásügyi miniszter
- 1926-1932 – Szeged országgyűlési képviselője
- Elhunyt: 1932. október 11-én Budapesten

Másfél évesen elveszítette édesapját, s a grófi cím ellenére szolid, középosztálybéli körülmények között nőtt fel Székesfehérvárott, ahol a ciszterci rend gimnáziumában érettségizett (1893). A budapesti tudományegyetem jogi karán, egy tanéven át (1895/96) pedig a világ akkori egyik legjobb univerzitásán, Berlinben tanult, 1898-ban államtudományi doktorátust szerzett. Ugyanebben az esztendőben a miniszterelnökség tisztviselője lett és a segédfoglalmazásából fokozatosan emelkedett a hivatali ranglétrán: 1907-ben már a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának vezetője. 1904-től tíz éven át a horvát–szlavóniai és a boszniai szórványmagyarok kulturális ügyeivel foglalkozó Julián Egyesület ügyvezető igazgatója, 1910–1914 között közigazgatási bíró, 1914-től 1917-ig pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium közigazgatási államtitkára. Fő feladata a közoktatás és az oktatásügyi igazgatás reformjának előkészítése és a – végül 1917-ben megnyílt és 1918 őszéig működő – Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, az első állami alapítású külföldi magyar „kulturális hídfőállás” megszervezése volt.

1917-ben jó két hónapon át – politikai példaképe, Tisza István oldalán – a miniszterelnökség politikai államtitkára, közben az Országos Rokkantsági Hivatal ügyvezető alelnöke (1915–1918). 1917-től Kolozsvár képviselője, itt éli át a Monarchia felbomlását. A vesztes világháborút követően 1919. februárjában Bethlen Istvánnal megalapítják a Nemzeti Egyesülés Pártját, ugyanakkor a Tanácsköztársaság hatalomra kerülése miatt bujkálni kényszerül. Márciustól augusztusig Gyula közelében, Almásy Denise tanyáján él.

187. ábra: Klebelsberg Kuno
portréja
Forrás: OSZK EPA

1920-tól Sopron, utána tíz hónap kihagyást követően 1923-tól Komárom, 1926-tól haláláig pedig Szeged országgyűlési képviselője. Bethlen Istvánnal létrejött szoros kapcsolata végigvonul életének további részén is: 1921 decemberétől belügy-, 1922. június 16-ától 1931. augusztus 24-ig pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Rátermett és hozzáértő, Bethlen István miniszterelnökkel jó kapcsolatban álló tárcavezetőként elérte, hogy Magyarország Trianon utáni talpra állása idején a magyar kulturális politika a szakpolitikák között prioritást élvezzen. Ehhez a gazdasági konszolidációban kulcsszerepet játszó Popovics Sándor is komoly segítséget nyújtott neki. Kettejük neve már Bethlen első – végül meghiúsult – kormányalakításakor, 1920 júliusában is felmerült miniszterként. A Magyar Külügyi Társaságban Popovics – aki a Klebelsberg elnökölte Magyar Történelmi Társulatnak is tagja volt – a közgazdasági, Klebelsberg pedig a történeti osztályt vezette, és 1924 májusában egyszerre lettek az MTA igazgatósági tagjai. 1927 februárjában Klebelsberg javaslatára lett Popovics a természettudományok társadalmi megsegítésére létrejött Széchenyi Társaság elnöke, ennek alakuló ülésén Klebelsberg Popovics érdemeit méltatva hangsúlyozva: „*Mindig nagyszerűen tudta méltányolni a kultúra nagy jelentőségét.*” 1928 nyarán Klebelsberg ajánlotta Popovicsot az MTA új pénzügyi programjának elkészítésére. Bethlen távollétében a kormányfőt helyettesítő Klebelsberg hívta meg Popovicsot arra az 1931. július 13-i minisztertanácsi ülésre, amelyen a gazdasági világválsággal kapcsolatos teendőket megtárgyalták; ennek lett következménye a háromnapos bankzárlat elrendelése.

Klebelsberg a kulturális és tudományos intézményrendszer minden területre kiterjedően, rendszerben gondolkodva igyekezett megújítani. A gazdasági konszolidáció következtében sikerült elérnie, hogy 1926-tól nagyobb szabású, tökeigényes programokat (a legfontosabb a népiskola-építés volt) indítson be. Ettől az évtől a minisztériuma kapta a legnagyobb arányú támogatást az állami költségvetésből, mely 1927-től már több, mint 10 százalék fölé emelkedett.

Ténykedését felsorolni is nehéz lenne, és bár messzire tekintő terveknek egy részét nem sikerült megvalósítania, számos lényeges törvényt fogadtatott el, melyeken keresztül megérthető Klebelsberg fontossága. Többek között a nagy nemzeti közgyűjteményeket egyesítő Országos Magyar Gyűjteményegyetemről (1922: XIX. tc.); a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról (1923: I. tc.); a középiskolák reformjáról (1924: XI. tc.: három középiskolai típust állított föl: a gimnáziumot, a reál-gimnáziumot és a reáliskolát); a népiskolákról (1926: VII. tc.); a polgári iskolákról (1927: XII. tc.); a külföldi magyar intézetekről, illetve a kül- és

a belföldi ösztöndíjakról (1927: XIII. tc.); a közszolgálati alkalmazottak gyermekeinek tanulmányi támogatásáról (1927: XIV. tc.); a numerus clausus módosításáról-enyhítéséről (1928: XIV. tc.) és a természettudományi kutatások fejlesztéséről (1930: VI. tc.).

Oktatási programjának hatására vidéken több ezer népiskola épült, mely iskolából és hozzá kapcsolódó tanítói lakásból állt. A tanítói lakás és iskola már nem vályogból, hanem téglából kellett épüdjön, palatető fedte és fenyőfa padló takarta a padozatot. A háromszobás tanítói lakás mellé sokszor könyvtár, vetítógép is párosult, így nem csak az oktatás, hanem a helyi kultúra központjává is az iskola vált. 1930. október 25-én avatja fel Horthy Miklós az 5000. „népiskolai egységet”.

„A magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti naggyá.”

Egyetemi építkezéseket indított számos városban: a debreceni egyetem klinikáját 1924-ben adják át, 1925-ben megalapítják a Testnevelési Főiskolát, 1926-ban felavatják a pécsi klinikát, majd még ugyanebben az évben leteszik a szegedi gyermekklinika alapkövét is. 1927-ben kezdik építeni a debreceni egyetem főépületét, 1930-ban avatják fel a pécsi egyetem soproni karának épületét. Az egyetemi épületek klinikákkal összekapcsolása mögött meghúzódó célja a gyermekhalandóság csökkentése volt. Részben neki köszönhető a „menekült egyetemek” (Kolozsvár és Pozsony) 1921-es szegedi és 1923-as pécsi befogadása, Szeged és Debrecen univerzitásainak – e városok fejlődését nagyban előmozdító – kiépítése, melynek hatására „egyetemépítő” miniszternek nevezték már a kortársai is. A szegedi Dóm tér és környezete kialakítása, a Tihanyi Biológiai Intézet, a Corvin-rend, az Alföldkutató Bizottság, és (immár minisztersége után) a Magyar Olimpiai Társaság alapítása egyaránt az ő keze nyomát viseli magán.

188. ábra: Tanévnyitó ünnepség a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1927. szeptember.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

1917-től haláláig a Magyar Történelmi Társulat elnökeként és vérbeli tudományos menedzserként nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a két világháború között – különösen az 1920-as évek elején, a trianoni sokk hatására – a történettudomány az egyik legfontosabb tudományággá váljon Magyarországon. 1920-ban az ő kezdeményezésére jött létre a császárvárosban őrzött magyar levéltári források kutatásában és feldolgozásában mindmáig jelentős szerepet játszó Bécsi Magyar Történeti Intézet. 1923-ban a Római Magyar Történeti Intézetet is újjáalapították.

Elképzeléseit gyakran népszerűsítette újságcikkekben, a rádióban, azokat hat kötetben foglalta össze (az utolsó már halála után jelent meg). Legfőbb törekvése a „széles néprétegek értelmi szintjének” emelése és a helyét nemzetközi szinten is mindenben megálló középosztály, egy értelmiségi, köztisztviselői elit képzése volt. Utóbbi célt a Collegium Hungaricumok alapításával (1924: Bécs, Berlin, 1927: Róma és a félig-meddig ilyen típusú Párizs) és külföldi magyar állami ösztöndíjak adományozásával nagyrészt el is érte. Sokszor tévesen értelmezett „kulturálfölény” gondolatának és „neonacionalizmusának” lényege a magyar kultúra és tudomány nemzetközi versenyképességének biztosítása és színvonalának emelése volt. Úgy vélte, a területét veszített népnek a becsületét és önértékelését csak a kultúrán keresztül lehet visszaadni.

A Bethlen-kormány gazdasági világválság hatására bekövetkező lemondásával ő is megvált vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozíciójától. Bár 1932. szeptember végén még külügyminiszteri, vagy akár miniszterelnöki esélyesként is emlegették a sajtóban, októberben paratífusszal a Korányi-klinikára vitték, majd pár nappal később meghalt. Szegeden, az általa építtetett Fogadalmi templomban, kedvenc városában tartották temetését.

Életében rengeteget bíráltak tárcája „túlméretezettségét” és „luxusköltekezéseit”, halála után viszont egyre inkább értékelték áldozatos és eredményes munkáját, amelyet egy nekrológ így méltatott: „Élt ötvenhét évet, dolgozott egy évszázadnyit”.

**„Sok ország ment már csődbe, amelyik a hadászatra
erején felül költött, de még egy sem, amelyik az
oktatásra”**

Felhasznált irodalom:

Ujváry, G. (2014). *Egy európai formátumú államférfi: Klebelsberg Kuno (1875-1932)*. Kronosz Kiadó.

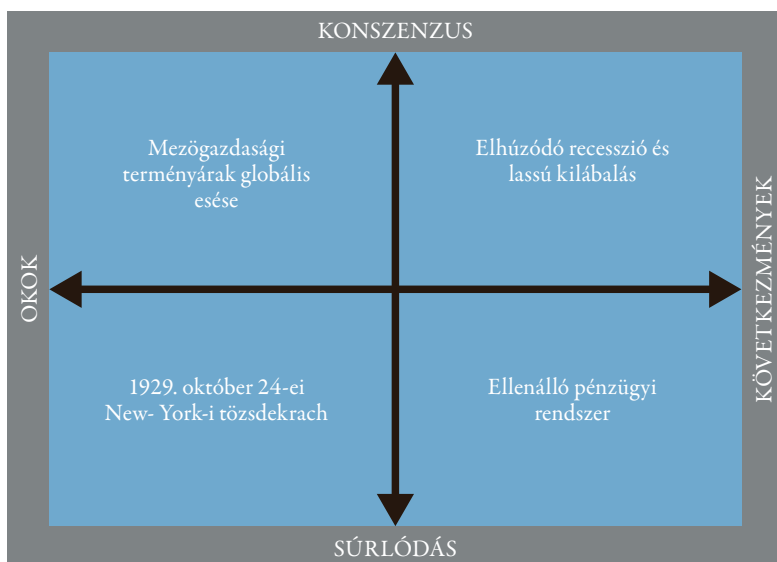
59. A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG ÉS MAGYARORSZÁG – VÁLSÁGÉRTELMEZÉSEK

Horák Bence

Az 1929-1933 közötti világgazdasági válság máig az egyik legjelentősebb gazdasági és pénzügyi krízis, ami rendkívül mély és elhúzódó recesszióval párosult, maga alá temetve az – első világháború időszakát leszámítva – szilárd alapokon nyugvó aranystandard rendszerét. Számtalan tanulmány született a válság körülményeinek kialakulásával és értelmezésével kapcsolatban, azonban a legtöbb tudományos értekezés más és más megközelítést alkalmaz, hogy magyarázatot adjon az összetett jelenség interpretációjához.

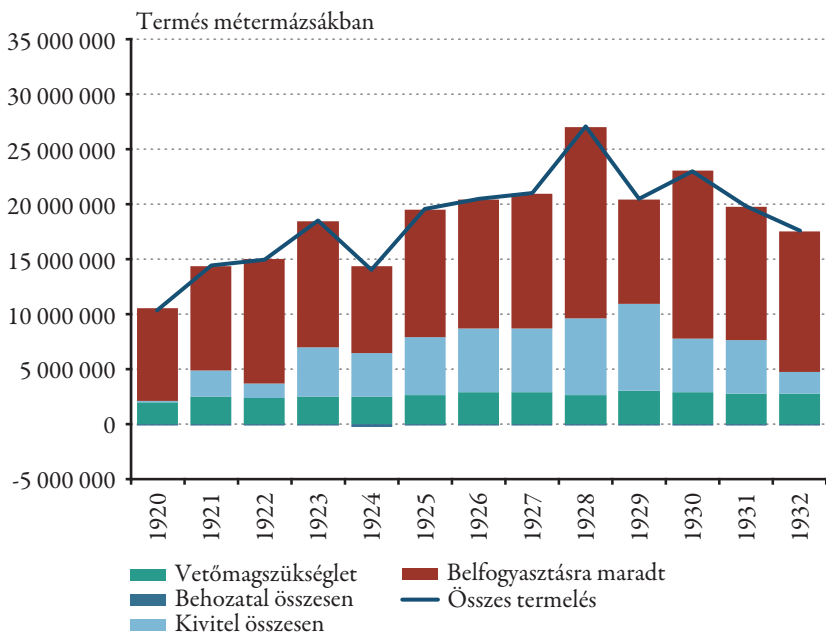
A világkereskedelmi aktivitás és a tőkeforgalom bezuhanása a globális hitelkínálat és hitelkereslet egyensúlyának felborulásával együtt hosszan tartó deflációs környezetet teremtett, ami a nemzeti jövedelmek visszaeséséhez, krónikus munkanélküliséghez, valamint a fizetéseképtelenségek és csődök számának ugrásszerű növekedésével a hitelintézeti és vállalati mérlegek egyensúlytalanságához vezetett. Kis és nyitott gazdaságként hazánk érintettsége is kiemelt volt, ugyanis a tengerentúlról, valamint a Nyugat-Európából kiinduló kedvezőtlen pénz- és tőkepiaci folyamatok a közép-európai régióra mérték a legnagyobb csapást.

Fontos különválasztani azokat az okokat, illetve következményeket, amelyek a közgazdászok körében konszenzus tárgyát képezik, valamint azokat, amelyek ezzel ellentétben megosztják a tudományos társadalmat (189. ábra).

189. ábra: Az 1929-1933-as gazdasági válság hazai értelmezésének dimenziói.
 Forrás: Saját szerkesztés

Érdeemes először azokról a tényezőkről beszélni, amelyek szinte minden hazai gazdaságtörténeti írásban megegyeznek. Az 1920-as évek végéig fennálló globális konjunktúra a nemzetközi tőkeáramlás egyre magasabb fokú liberalizáltságát eredményezte, ami a termelés, a fogyasztás, valamint a beruházások permanens növekedéséhez vezetett hazánkban is. A folyamatosan bővülő ipari termelés mellett azonban a mezőgazdaság fajsúlyos gazdasági szerkezetben a terményexport adta továbbra is a külkereskedelmi aktívumok legnagyobb szeletét. Mind a búzatermelés, mind a búzakivitel volumene 1928-ig emelkedő tendenciát mutatott egy-egy aszályos évet leszámítva, 1929-től azonban megváltozott a globális környezet (190. ábra).

190. ábra: A termesztett búza mennyisége métermázsokban, valamint annak fogyasztási szerkezete (1920-1932).

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

A világszerte kialakuló túlkínálat következtében – ami a terményárakra deflatorikus hatással volt – 1928. nyarától folyamatosan és drasztikusan csökkentek az árak, ami az 1929-es év rossz termésével, majd az 1930-tól lényegesen visszaeső búzaexporttal, valamint a cserearányok romlásával párosulva kiszolgáltatottá tette az agrárszektor helyzetét (190. ábra). Ezt tovább nehezítették a mezőgazdasági hitelek magas kamatterhei, ami a magyar gazdák jövedelmezőségét egyébként is befolyásolta a korábbi években. A magas agrárhitel portfólióval rendelkező hitelintézetek mérlegébe ez a hatás begyűrűzött, aminek a nemteljesítő hitelráta megugrása lett a következménye. A mezőgazdasági vállalatok mellett a kereskedelmi szektor szembesült a legnagyobb fizetésképtelenséggel és csődökkel, hiszen kezdetben a hosszú lejáratú, majd később a rövid futamidejű külföldi források teljesen elapadtak, ami először a fogyasztásra, majd később a forgalomra volt negatív hatással.

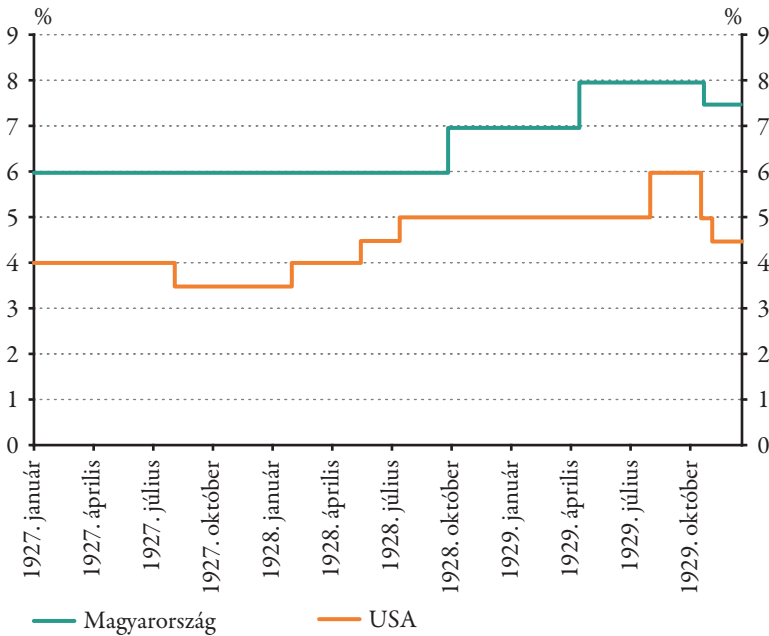
Arról viszonylag kevés vita folyik, hogy az 1929. október 24-ei New York-i tőzsdekrach mennyiben volt okozója az 1931-es válságnak Magyarországon. A gazdaságtörténeti írások nagyrésze a „fekete csütörtök-höz” köti a krízis kiindulópontját, a mezőgazdasági termékek árszintromlásával párhuzamosan. Kétségtelen, hogy az elsőszámú amerikai tőzsde összeomlása komoly gazdasági kataklizmát indított világszerte, ami jelentős bizalomvesztéshez vezetett a pénzügyi piacokon, azonban hazánk esetében egy kicsivel korábbra kell visszanyúlni az időben, hogy a krízis kezdőpontját megtaláljuk.

191. ábra: Emberek gyülekeznek a New York-i tőzsde lépcsőjén az 1929. október 24-i „fekete csütörtök” összeomlást követően
Forrás: Keystone-Hulton Archive / Getty Images

1928 elején az amerikai jegybank, a Federal Reserve (Fed) monetáris politikai szigorításba kezdett azért, hogy három ízben is 50 bázisponttal, 3,5 százalékról 5 százalékra emelte irányadó rátáját. Erre válaszul a tőke elkezdett az USA-ba visszaáramolni, ami a világ többi gazdaságát – kiemelten a kelet-közép-európai régió országait – rendkívül hátrányosan érintette, hiszen az aranystandard működésének legfontosabb pillére,

a forgalomban lévő bankjegyek mögötti érc- és devizafedezet hirtelen bezuhant, egy kisebb árfolyamsokkot előidézve. Az MNB a devizakiáramlást megfékezve 1928. októberében 100 bázisponttal 7, majd 1929. áprilisban újabb 100 bázisponttal 8 százalékra emelte a jegybanki diszkontlábat (192. ábra).

192. ábra: Az amerikai és a magyar diszkontláb alakulása, napi frekvencián (1927-1929).

Forrás: Magyar Compass éves jelentései

Annak ellenére, hogy az érc- és devizakészlet elszívárgása megállt, hosszú ideig a megszokottól alacsonyabb szinten stagnált a ráta, ráadásul az egyébként is magas kamatszint 2 százalékpontos emelése tovább rontotta a hazai hitelpolitika lehetőségeit, egy olyan kritikus időszakban, amikor a külföldi kölcsönök lassulása miatt különösen nagy igény lett volna a magángazdaság likviditására.

A gazdaságtörténeti írások gyakori hivatkozási pontja, hogy a fenntarthatatlan adósságpálya és a magas költségvetési hiány, valamint

a fizetési mérleg egyensúlytalansága idézte elő az 1931-es válságot. Kérdés azonban, hogy a sokszor említett ikerdeficit oka vagy következménye lehetett a krízisnek. Az államháztartás helyzete az 1928-1929-es költségvetési évig fél évtizeden keresztül többletet mutatott. A fizetési mérleg esetében azonban kedvezőtlenebb volt a helyzet. Habár a folyó mérleg külkereskedelmi egyensúlytalanságát némileg ellensúlyozta a pozitív tőkemérleg, a beáramló deviza alapú források magas terhei évről évre emelték a költségvetés nettó kamatkiadását. Amikor pedig a nemzetközi működőtőke beáramlása lényegesen visszaesett, valamint a cserearányromlás következtében a külkereskedelmi mérleg egyensúlya tovább romlott, vissza kellett fogni az importot (mind a nyersanyagok, mind pedig a feldolgozott termékek behozatalát), ami hosszabb távon a termelés és az életszínvonal szintjének drasztikus visszaeséséhez vezetett.

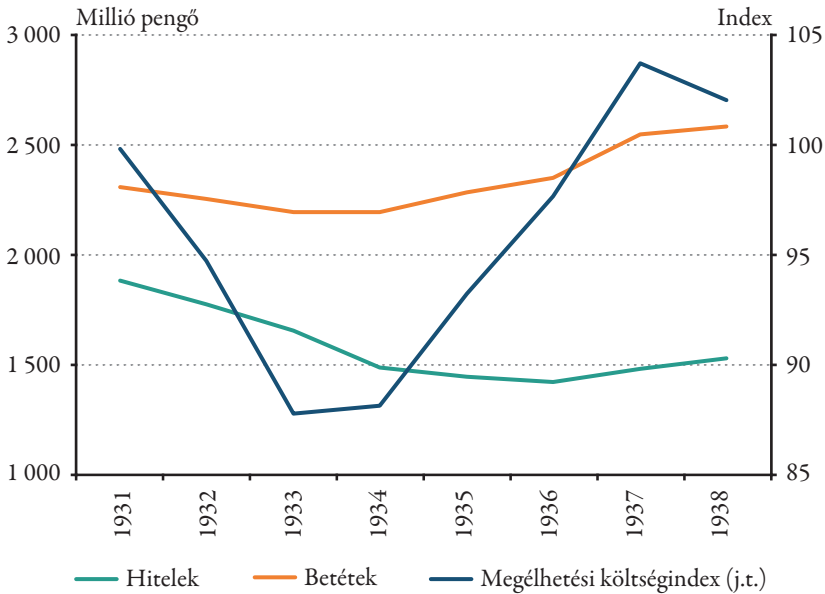
Ami az eladósodottság mértékét illeti a nettó hazai jövedelem arányos központi adósság 1926-tól mérsékelten, de csökkent 1929-ig, 25,6-ról 22,5 százalékra, 1930-tól azonban két év alatt közel 35 százalékra ugrott. Bár ez a két év azt bizonyítja, hogy a központi költségvetés jelentős többletforrásra szorult, a Népszövetség évkönyvei is alátámasztják, hogy nem feltétlen lehet magasfokú eladósodásról beszélni. Az viszont kétségtelen, hogy a külső források hirtelen kivonása a hitelmegújítási törekvéseket nehezítették a lejáratí szerkezet felborításával.

A válság további elmélyülésében fontos szerepet játszott egy alapvető fiskális politikai döntés, ami a hitelintézeti mérlegek helyzetét tovább erodálta. 1929-től a kormányzat állami kezességvállalást biztosított a mezőgazdasági hitelek kihelyezése után, ami két szempontból is negatívan befolyásolta a pénz- és hitelintézeti mérlegek eszközoldalát: egyrészt megnőtt a hitelportfoliók kitétsége az agrár szektor irányába, ami a kereskedelem mellett a legkedvezőtlenebb pozícióba került a terményárak globális csökkenése, valamint a kiviteli és a belföldi forgalom visszaesésének következtében, másrészt elszívta a forrást a többi ágazattól, különösen a feldolgozóipartól.

Nem utolsó sorban felmerül a kérdés, hogy az elhúzódó recesszió, az 1931. július közepi bankzárlat és a tőzsde felfüggesztése felé vezető úton mekkora felelősség tulajdonítható a monetáris hatóságnak. Az MNB-vel szembeni kritika elsődleges indoka, hogy túlzottan restriktív volt egy olyan időszakban, amikor az inszolvens vállalatok leginkább likviditásra szorultak volna. Az valóban tény, hogy a jegybank 1928. végétől egészen 1930. szeptemberig szűkítette likviditásnyújtó eszközének állományát, a váltótárcát. Ennek oka azonban az aranystandard és likviditásnyújtás együttes idejű alkalmazásának ellentmondásában rejlik. Eichengreen szerint, ha a befektetők felismerik, hogy a konvertibilitás és az árfolyamstabilitás veszélybe kerülhet, és a leértékelés tőkevesztéseget okozhat a hazai eszközökben, akkor kivihetik a devizában denominált pénzügyi eszközöket az országból. A jegybank ennek megfelelően kizárólag elsődleges céljára, az árfolyamstabilitás megőrzésére összpontosított, ahogyan az aranystandardban lévő országok szinte kivétel nélkül.

Az 1920-as évek végén zajló globális folyamatok és a nemzetek által alkalmazott fiskális-monetáris politikai mix mély recesszióba taszította a világot. Az osztrák Creditanstalt 1931. májusi csődjével a közép-európai régió hitelintézeteinek szoros összefonódása miatt hazánk is az egyik legnagyobb elszenvedője lett a terjedő válságnak, ami az 1930-as években komoly kihívások elé állította a gazdaságpolitikai döntéshozókat. A hosszú ideig tartó defláció és a beszakadó nemzetközi tőkeforgalom drasztikusan visszavetette Magyarország külkereskedelmi forgalmát, netó nemzeti termékét, valamint a hitelintézetek mérlegeit.

A havi bázison számított éves fogyasztói árváltozás 1934 végére már ismét pozitív tartományba került, és 1935-ben éves átlagban 2,4, 1936-ban 5,6, míg 1937-ben 6,5 százalékkal nőtt, ezzel szemben a hitelintézetek által folyósított jelzálogkölcsonök és folyószámlahitelek egyáltalán nem regenerálódtak, ami a belső tőkeképződési folyamat teljes befagyását jelentette (193. ábra). A betétek szintje 1934-től újra mérsékelten növekedni kezdett, ami a hitel-betét rátát az 1931-es 81 százalékos szintről, nagyon alacsony, 58 százalékos szintre lökte vissza 1938-ra.

193. ábra: A hitelintézetek betét- és hitelállományának, valamint a megélhetési költségindex alakulása (1931-1938).

Megjegyzés: A hitelek a jelzálogkölcönöket, valamint a folyószámlahiteleket, míg a betétek a folyószámla- és takarékbetéteket jelenti. A megélhetési költségindex minden évben a decemberi árszintet mutatja.

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek.

Természetesen a válság közvetlen következményeiről is megoszlanak a vélemények, és a súrlódás középpontjában a hitelintézetek válságidei helyzete, azaz a bankrendszer ellenállóképességének és stabilitásának kérdésköre áll. Kétségtelen, hogy Magyarországon a vállalati szektorban tapasztalt fizetéseképtelenségek és kényszerkezességek arányaiban alacsonyabb szinten mozogtak, mint Németországban vagy Ausztriában, ami a bankok eszközeit így kevésbé sújtotta, mint az imént hivatkozott németajkú országokét. Ezen felül azonban érdemes megemlíteni, hogy Magyarországon a pénzügyi felügyelés korai születése, valamint a váltóbíráló (hitelbíráló) testület munkáját segítő rendkívül részletes hitelinformációk és a potenciális adósokról készült feljegyzések nagyban támogatták egy prudens hitelpolitika és pénzrendszer kialakulását. Mindezek ellenére, különösen a vidéki kereskedelmi bankok és takarékpénztárak mérlege a magas nemteljesítő hitelrátától fulladozott, ami a rohamosan csökkenő nettó kamatbevételekből olvasható ki igazán. Ennek fényében

nehéz erős bizonyossággal kijelenteni bármit is, ami alátámasztja, vagy éppen megcáfolja a hitelintézeti szektor rezilienciáját taglaló felvetéseket.

A nagy gazdasági világválság utóhatása közvetve rányomta a bélyegét a következő másfél évtized történéseire, hiszen a multilaterális nemzetközi együttműködés, és egy szilárd lábakon álló árfolyamrendszer megrendülésével az országok közötti bizalom is meredek csökkenésnek indult. A hazai folyamatok a fokozódó állami jelenlét irányába tolódtak, ami a gazdasági stabilizációt követő részleges sikertörténet rövid fejezeteit zárta le nagyon hosszú időre. 1931-től ismételten életbe lépett a kötött devizagazdálkodási rezsim, és a monetáris hatóság jogkörei szép lassan összefonódtak a kormányzati érdekek primátusával.

Felhasznált irodalom:

Berend, T. I. (1982). A világgazdasági válság (1929-1933) sajátos hatásai Közép-Kelet-Európában. *Történelmi Szemle* 25(1).

Berger, P. (2003). Gazdasági újjáépítés külső sokkok után: Népszövetségi támogatás Ausztriának és Magyarországnak 1922-26 között, *Fejlesztés és Finanszírozás*, 2003/2., 65-74.

Botos, J. (1999a). *A Magyar Nemzeti Bank története II.: Az önálló jegybank, 1924-1948*, Presscon Kiadó.

Eichengreen, B. J. (1992). *Golden fetters: the gold standard and the Great Depression, 1919-1939*. Oxford University Press.

Hajdrik, S. (1932). A hitelválság alakulása 1927-1931-ben. *Statisztikai Szemle*, 8.

League of Nations. (1932). *Statistical Yearbook of the League of Nations 1931/32*, Economic Intelligence Service.

Macher, F. (2015). *Did monetary forces cause the Hungarian crises of 1931?* (Working Papers in Economic History No. 86). European Historical Economics Society, EHES. https://ehes.org/wp/EHES_86.pdf

Pogány, Á. (2000). Válságok és választások. Pénzügyi politika Magyarországon és Ausztriában, 1931–1936. *Aetas* 15(4), 32–49.

Tomka, B. (1996). *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története 1836–1947*. Gondolat Könyvkiadó.

60. AZ 1931. ÉVI BANKZÁRLAT ESEMÉNYEI

Katz Veronika

Magyarország sem vonhatta ki magát a New York-i tőzsdekrach hatásai alól: igaz, a fekete csütörtök után másfél évvel, de végül itthon is be kellett vezetni egy háromnapos bankzárlatot. Az 1931. július 14-én kihirdetett bankzárlatot megelőző két évben már sorozatos jelei mutatkoztak a világgazdasági válság magyarországi hatásainak, melyek – Németország gyors pénzügyi összeomlása után – sürgető intézkedéseket követeltek Magyarországon is.

A válság gyorsan társadalmi feszültségekhez vezetett. 1930. szeptember 1-jén 100 ezer munkás vonult a budapesti Andrassy úton, a határozott rendőri fellépés következtében egy munkás életét veszítette, hetven súlyosan megsebesült (194. ábra). A munkanélküliség nagyjából 200 ezerre nőtt. A munkanélküliek – bevételek híján – a lakbért sem tudták fizetni, így tömegek kerültek az utcára. 1931. február 20-án a Szociáldemokrata Párt 19 népgyűlést tartott Budapesten és a környező településeken a munkanélküliség és a kilakoltatások ügyében. Ugyanezen a napon a kormányzó a koronatanácson fölvetette a statárium kihirdetésének lehetőségét a forradalmi mozgalmak letörésére, de a Bethlen-kormány tagjainak többsége ellene szavazott.

1931. május 13-án adták hírül a napilapok a bécsi Creditanstalt váratlan csődjét, de hangsúlyozták, hogy a válságnak Magyarországon nem lehet hatása: „*mi páholyból szemlélhetjük az eseményeket és szűrhetjük le magunknak a levonható tanulságokat. Az egész ügynek nincs többé válságos jellege*”. Május 14-én hírül adták, hogy rendőröket kellett kivezényelni a Creditanstalt fiókjaihoz, de a betétek kifizetése rendben folyt és azt is, hogy a Creditanstalt csődjének Magyarországon nem lehet hatása, mert itt már nincsenek számottevő érdekeltségei. Az újságírói elemzés szerint a bankcsődhöz a felelőtlenül fölvelt rövid lejáratú hitelek hirtelen fölmondása, a Bodencreditanstalttal történt előnytelen fúzió és a kiugróan magas fizetések, osztalékok és nyugdíjak vezettek.

194. ábra: Rendőrök oszlatják fel az 1930. szeptember 1-jei munkástüntetést Budapesten

Forrás: Hungaricana, Zempléni Múzeum

Június 6-án a kormányzó feloszlatta az országgyűlést és új választásokat írtak ki. Május 29-től június 27-ig a magyar sajtó az osztrák és német gazdasági összeomlást taglalta, hírt adva a nemzetközi tárgyalásokról, többek között az osztrák-német vámunióról, amit Franciaország blokkolna, a Hoover-tervről, vagyis az egyéves jóvátételi fizetési moratóriumról, az Investment Trust megalakulásáról a Creditanstalt ügyeinek rendezésére. Július 13-án a német bankok zárva maradtak.

Július 8-án tájékoztatott először a sajtó a magyar kormány ötmillió fontos pénztárjegy-kibocsátási tervéről. Ezt a szerződést végül augusztus 14-én írták alá.

Július 14-én hajnalban kiadták a 4.000/1931. ME rendeletet, amellyel háromnapos bankzárlatot hirdettek július 14-16-ra. A rendelet aláírója gróf Klebelsberg Kuno, a miniszterelnöki teendőket ideiglenesen megbízott vallás- és közoktatási miniszter volt. Erről az ülésről nem maradt fenn jegyzőkönyv, de másnap reggel megjelent a bankzárlati rendelet. A rendelet kiadásának elsődleges célja a pánik elkerülése, az indokolatlan pénzkivétek megakadályozása volt.

Július 17-én megjelent a 4.100/1931. ME rendelet, amelyben korlátozottan ugyan (1.000, ill. 500 pengő értékben), de engedélyezték

a pénzfelvételt elsősorban fizetések, nyugdíjak, tartásdíj, lakbér, közüzemi díjak rendezésére. A lejáró váltók és tartozások rendezése esetében a rendeletnek halasztó hatálya volt, „a pengőértéknek a külföldi fizetési eszközökre való átváltását és a devizaforgalmat a Magyar Nemzeti Bank fennhatósága alá helyezte.”

Július 18-án összeült az újonnan megválasztott országgyűlés. A frissen összeült országgyűlés első feladata a megválasztott képviselők igazolása, a bizottságok és a tisztségviselők megválasztása és a választási visszaélések kivizsgálása volt. Július 22-én és július 31-én a 4.300, ill. a 4.400/1931. ME rendelettel a korábban kiadott rendelet hatályát meghosszabbították egészen augusztus 14-éig, azzal a változtatással, hogy már 2000 pengő volt egyszerre felvehető, házbérre és biztosítási részletekre pedig több is.

Július 23-án Peyer Károly szociáldemokrata képviselő sürgős interpellációban fordult az összkormányzathoz a gazdasági és pénzügyi helyzet tárgyában. Július 24-én ifj. Wekerle Sándor pénzügyminiszter benyújtotta a gazdasági és a hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szóló törvényjavaslatot. A javaslat tárgyalása során a nem kormánypárti képviselők folyamatosan a rendeletek kiadásának törvénytelen voltát olvasták a kormány, konkrétan Bethlen István fejére.

195. ábra: A válság miatt munkanélkülivé váló férfi állást keres 1931-ben
Forrás: OSZK EPA

Az apró-cseprő napi teendők miatt a törvény valódi tárgyalása július 28-án kezdődött az események kormányközeli interpretációjával Temesváry Imre előadásában. Az előadó, majd a kormányfő és a kormánypárti hozzászólók is azzal érveltek, hogy a helyzet azonnali intézkedéseket követelt, a törvény benyújtásával pedig a kormány éppen a törvényes rend helyreállítására törekszik. A törvényt augusztus 3-án fogadták el.

Augusztus 7-én megjelent a 4.500/1931. ME rendelet a kötött devizagazdálkodás végleges szabályaival. Ez okozott némi pánikot: augusztus 13-án nagyjából 400-500 ember állt sorba a Nemzeti Bank előtt, és mindannyian bankjegyet akartak fémpénzre váltani, az MNB pénztárosa pedig minden bankjegyet felváltottak, de csak fillérre, pengőre nem, összesen 50 ezer pengő értékben. Ezen a napon 30 rendőr és 6 lovasrendőr tartotta fenn a rendet a Szabadság téren.

A Főtanácsülés 1931. augusztus 14-i ülésének jegyzőkönyve így fogalmaz: *„A közönség idegességének és a bizalom megrendülésének legjellemzőbb tünete a váltópénz iránti nagymérvű keresletnek az egyik napról a másikra való fellépésében mutatkozott. E mozgalom három napig tartott, mely idő alatt összesen hétmillió pengő értékű váltópénz került forgalomba.”* Az augusztus 14-i főtanácsülés legfontosabb hírei az ötmillió fontos kölcsönszerződés aláírása, az aranypengő bevezetése – ami végül megnyugtatta a kedélyeket, a bankokba vetett bizalom fokozatosan helyreállt, és megszűnt a hisztéria -, és a Garancia Szindikátus létesítés: *„amennyiben egyik vagy másik pénzügyintézet a betétek felszabadítása folytán abba a helyzetbe kerül, hogy oly aktívumait is mozgósítani kénytelen, amelyeknek a jegybanknál közvetlenül való elhelyezése nehézségekbe ütközik, ott a hiányt pótolja.”*

Augusztus 19-én lemondott a Bethlen-kormány. Az év utolsó, MNB-t érintő törvényalkotási eseménye az MNB-ről szóló 1924. évi V. tc. kiegészítése és módosítása volt november 17-én, amelyben újra szabályozták az államnak nyújtható hitel feltételét és leszállították a forgalomban lévő bankjegyek arany-, vagy valuta fedezetének mértékét.

Felhasznált irodalom:

Újságcikkek:

Az Est (1931): május 13., 14., 16., július 8., augusztus 13. számok

Képviselőházi irományok (1931): VIII. kötet 644. szám

Képviselőházi napló (1931): 1. kötet

Rendeletek tára (1931): 173., 174., 178., 179., 180. számok

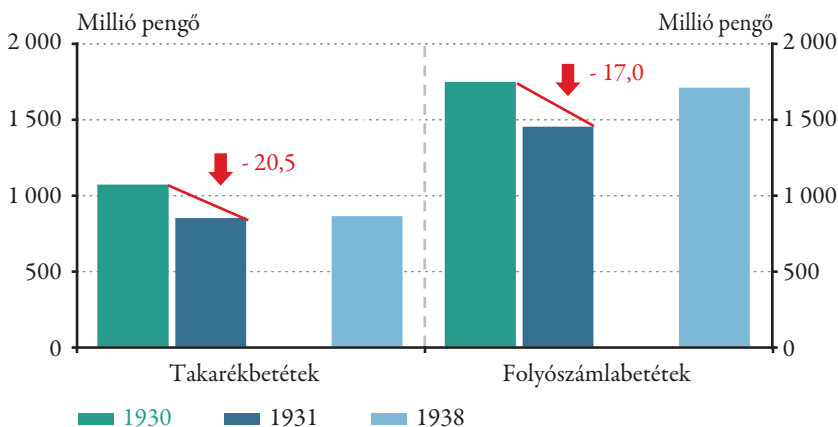
Levéltári források:

MNL Z 6 2. doboz, Főtanácsülés 1931. augusztus 14

61. A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG HATÁSA A HAZAI PÉNZINTÉZETEK FELÜGYELÉSÉRE ÉS SZABÁLYOZÁSÁRA

Varga Bence

A gazdasági világválság a pénzügyi felügyelésre is jelentős hatást gyakorolt. A pénzügyintézetek száma a válság következtében fokozatosan csökkent, 1924-ben még 962, 1935-ben már csak 426, majd az utolsó békeévben, 1938-ban mindössze 396 intézmény működött. 1931 májusát követően a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankon kívül szinte az összes nagyobb bank súlyos helyzetbe került, de például a Földhitelbank már korábban, 1929-ben bejelentette, hogy tovább nem tud kötelezettségeinek eleget tenni. A pénzügyintézetek betétállománya szintén jelentősen mérséklődött a válság alatt: a folyószámlabetétek értéke az 1930-as induló szinthez képest (1758 millió pengő) 17 százalékkal, a takarékbetétek állománya (1075 millió pengő) 21 százalékkal zsugorodott. A folyószámlabetétek állománya a válságot követően csak több év növekedés után, 1938-ra tudta újra elérni az 1930-as szintet (196. ábra).

196. ábra: A pénzügyintézetek folyószámla-, valamint takarékbetét-állománya (1930-1931, 1938).

Forrás: KSH statisztikai évkönyvek

A pénzügyi felügyelésben a hangsúly a gazdasági válság idején áttevődött az azonnali intézkedést igénylő feladatok megoldására, így különösen a betétek zavartalan visszafizetésének biztosítására. Erre a feladatra 1931-ben létrejött a Magyar Szavatossági Bank, amely – a Pénzintézeti Központ mellett – rendelkezett szanalási funkcióval, aminek keretében a pénzintézetek részére átmeneti likviditási nehézségeik idején a kötelezettségek teljesítéséhez váltóhitelt folyósított, ezáltal hozzájárult a hazai bankrendszer stabilitásának megőrzéséhez. A pénzintézetek ellenőrzésének fókusza is megváltozott a gazdasági válság hatására, így kiemelt feladat volt például a likviditás fokozott ellenőrzése, ekkorra tehető a likviditási szempontok árnyaltabbá válása: teljes kötelezettségekre, betétekre és a betéteken belül a folyószámla-betétekre vonatkozó (első-, másod- és harmadfokú) likviditás szerinti megbontás alkalmazása.

Felügyeleti szabályozói szempontból fontos megemlíteni, hogy az állam a válságot követően évről-évre mérlegkészítési rendeletet adott ki, mellyel szigorú ellenőrzés alá tudta vonni a bankok működését. Az elkövetkező mintegy másfél évtizedben a kereskedelmi bankok tevékenységükről rendszeres tájékoztatást nyújtottak az MNB-nek, devizaügyleteik lebonyolítása pedig engedélykötelessé vált. Az MNB körlevelekkel, végrehajtási utasításokkal szabályozta a valuta-, készpénz-, csekk- és hitelforgalmat. Az 1938. évi 2240. sz. ME rendelet értelmében valamennyi Pénzintézeti Központ tagintézménynél, amelynek saját tőkéje meghaladta a hárommillió pengőt, a vezető állású személyek megválasztásánál előzetesen ki kellett kérni a Pénzintézeti Központ és az MNB véleményét, és a kinevezés kizárólag abban az esetben valósulhatott meg, ha e két intézmény ezzel összefüggésben nem emelt kifogást.

A Pénzintézeti Központ növekvő szerepvállalását mutatta továbbá, hogy a gazdasági válság időszakát követően az ország szinte valamennyi pénzintézete a Pénzintézeti Központ tagja volt, majd később, az 1939. évi 10. sz. PM rendelet alapján a korábban fennálló ellenőrzési tőkehatár megszűnt, és a tagintézmények – a korábbi, legalább éves ellenőrzési lehetőséggel szemben – már kötelező éves felülvizsgálat alá tartoztak. Fokozatosan kialakult tehát egy erős jogosítvánnyal, széleskörű felülvizsgálati jogkörrel rendelkező és a gazdasági életben aktív szerepet betöltő felügyelési feladatokat ellátó intézmény.

197. ábra: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank korabeli székháza.
Forrás: Hungaricana

A pénzügyintézeteknél lefolytatott ellenőrzések terén jelentősebb növekedés a válság időszakában 1931-ben fordult elő, amikor a vizsgálatok száma a korábbi 749-ről 802-re nőtt. A gazdasági válságot követően a lakosság körében elterjedtek a pénzügyintézeteket érintő fenntartások, tapasztalhatóak voltak a bizalmi válság ismertető jelei is. Ezért sok esetben a pénzügyintézetek maguk igényelték a Pénzügyintézeti Központ ellenőrzését, és a Pénzügyintézeti Központ által megtett javaslatoknak, intézkedéseknek a korábbiakhoz képest megfelelőbben, rövidebb határidővel próbáltak eleget tenni.

Korányi Frigyes pénzügyminiszter a Pénzügyintézeti Központ válságban betöltött szerepét a következőkben értékelte az Országgyűlési napló szerint: *„Ami a Pénzügyintézeti Központot illeti, annak a jelenlegi válság alatt kifejtett működése a legnagyobb elismerésre méltó. Jóllehet tőkéje egynegyedét sem teszi annak, amelyet a törvényhozás számára annak idején megállapított és az előző kormányának már nem állott módjában tőkéjét a közeledő válságra való tekintettel tervezett emeléssel megerősíteni s bár mintegy 500 pénzügyintézet tartozik kötelékébe, amelyek túlnyomó része igénybe vette a válság alatt irányító tanácsait és anyagi segítségét, nagyrészt a Pénzügyintézeti*

Központ működésének tulajdonítható, hogy a válság elején mutatkozott nagymérvű betételvonásokkal szemben a pénzüintézetek képesek voltak helyüket megállani, kivéve azt az aránylag kevészámú intézetet, amely hibás vezetés, vagy létének indokolatlan volta folytán kényszerül csendes felszámolásra...”

Felhasznált irodalom:

Botos, J. (1994). *A magyarországi pénzüintézetek együttműködésének formái és keretei*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Holbesz, A. (1939). *A magyar hitelszervezet története*. May János Nyomdai Műintézet.

Jakabb, O., Reményi-Schneller, L. & Szabó, I. (1941). *A Pénzüintézeti Központ első huszonöt éve (1916-1941)*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Papp, I., Szabó, B., – Urbán, Á. & Varga, B. (2018). A III. ipari forradalom (1918-1939), a megkésített és megszakított fejlődés kora. In Fábrián, G. & Virág, B. (szerk.), *Bankok a történelemben: innovációk és válságok* (pp. 493–546). Magyar Nemzeti Bank.

Walder, Gy. (1939). Bankellenőrzés és bankpolitika. *Közgazdasági Szemle*, 63. 443–476.

A m. kir. minisztérium 1938. évi 2240. sz. ME rendelete, a nagyobb pénzüintézetek, valamint a biztosító magánvállalatok vezető állásainak betöltéséről.

A m. kir. pénzügyminiszter 1939. évi 10. sz. PM rendelete, a Pénzüintézeti Központ rendes felülvizsgálati jogkörének kiterjesztéséről.

Országgyűlési napló, 1932. április 5.

62. PORTRÉ: ROYALL TYLER

Peterecz Zoltán

Noha manapság kevesen ismerik a nevét, a két világháború közti Magyarországon nagyon jól ismert és jól csengő név volt Royall Tyler. Az Egyesült Államokban született és apai ágon egy jól ismert új-angliai család leszármazottjaként Tyler még fiatalkorában Európába került, és élete hátralévő részét itt is töltötte. Miután hosszabb időt töltött Európa nagyobb országaiban (Nagy-Britannia, Spanyolország, Németország és végül a leginkább otthont adó Franciaország), Tyler az európai nyelvekkel és kultúrával felvértezve lépett be az amerikai hadseregbe az első világháborúban. Nyelvtudása és szervezőképessége miatt részt vett a párizsi békekonferencián, majd a Népszövetség Jóvátételi Bizottságának amerikai munkatársa lett – noha az USA nem vált a Népszövetség tagjává, a szervezet munkáját próbálta közlőként követni. Négy itt töltött év után kérték fel, hogy vállalja el az 1924 tavaszán megkezdődő magyar pénzügyi rekonstrukció főbiztos-helyettesi posztját. Innentől kezdve élete végéig szoros kapcsolat fűzte Magyarországhoz.

Tyler megbízatásában két tényező játszott komoly szerepet. Egyfelől jól ismerte mind a Népszövetséget, annak számos munkatársát és légkörét csakúgy, mint az általában vett európai történelmet és a pillanatnyi politikai légkört. Másfelől kiválóan beszélt németül, ami a magyar hivatalnoki gárdával való érintkezésben nélkülözhetetlen volt, és mivel Jeremiah Smith főbiztos nem beszélt németül, feltétlenül szükséges volt olyan ember mellé, aki ezt a hiányosságát pótolni tudta. Tyler osztotta Smith pragmatikus felfogását és ő is végig arra törekedett, hogy a magyar kormánnyal és a frissen megalapított Magyar Nemzeti Bankkal minél nagyobb összhangban teljesítsék a bő két évre tervezett pénzügyi rekonstrukciót, ami maradéktalanul sikerült is.

Royall Tyler életpályája

- Született: 1884. május 2-án Quincyben, az USA Massachusetts tagállamában
- 1898-1902 – A londoni Harrow Schoolban tanul
- 1902-1903 – Az oxfordi New College diákja
- 1903-1908 – A salamancai egyetem és a párizsi École des Sciences Politiques hallgatója
- 1917–1918 – Belép az amerikai hadseregbe, ahol feladata háborús foglyok kihallgatása
- 1919–1920 – Az amerikai delegáció tagja a párizsi békekonferencián
- 1920–1924 – A Jótételi Bizottság amerikai tagja
- 1924–1926 – A magyar pénzügyi rekonstrukció főbiztos-helyettese
- 1926–1929 – A Népszövetség nevében a magyar pénzügyek felügyelője
- 1928–1931 – A londoni Hambros Bank kötelékébe lép
- 1931–1938 – Népszövetség nevében a magyar kormány pénzügyi tanácsadója Budapesten
- 1938–1943 – A Népszövetség Gazdasági és Pénzügyi Részlegének szakértője
- 1943–1949 – Az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Helyreállítási Hivatal tagja
- 1943–1945 – A Stratégiai Szolgálatok Hivatala (OSS) munkatársa
- 1946–1949 – A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank párizsi fiókjának vezetője
- 1951–1953 – A strasbourgi Szabad Európa Egyetem igazgatója
- Elhunyt: 1953. március 2-án Párizsban

198. ábra:
Royall Tyler portréja
Forrás: *A szerző*
magánygyűjteménye

Amikor Smith Genfben látogatott a Népszövetség soros, negyedévi közgyűlésére, hogy beszámoljon a magyarországi helyzetről és fejleményekről, Tyler látta el Budapesten a vezetői feladatokat, amelyeket szívesen végzett. Egy ilyen alkalommal írta, hogy „Isten minden bizonnyal számos feladattal kívánt megbízni, és a jelenlegi különösen tetszik. Állami költségvetés, monopóliumok, vasutak stb. a napi betevőm és én örömmel fogyasztom mindezt.” De Tylernek többször át kellett venni a vezetést Smithtől más alkalommal is, mert honfitársa egészségügyi problémák miatt kétszer is hosszabb időre kiesett a munkából. Ő is hídnak számított a magyar kormány és Smith, illetve Magyarország és a Népszövetség között. A Bethlen-féle kormánnyal kapcsolatosan vegyes érzelmeket táplált. Egyrésztől elismerte, hogy a fél-demokratikus, meglehetősen autokratikus államformának vannak hátrányai, ugyanakkor megjegyezte, hogy *„amikor szükséges reformokat kell keresztülvinni, az ember igen hálás érte”*.

1926. június 30-án a szanalás hivatalosan véget ért. A Magyarországon végrehajtott népszövetségi pénzügyi rehabilitáció mindenképpen sikertörténetnek számított, hiszen a lefektetett elveket, valamint a kitűzött programot sikerült érvényesíteni és rövid időn belül megvalósítani: megnyílt a Magyar Nemzeti Bank, az infláció gyorsan mérséklődött, a költségvetés egyensúlyba került, sőt többletet realizált, az 1927-től a bevezetésre kerülő pengő stabil fizetőeszköz lett, megindult a külföldi tőkebeáramlás, nőtt a lakossági megtakarítás és viszonylag alacsony volt a munkanélküliség. De Tyler továbbra is Magyarországon maradt, mert a kölcsön visszafizetésére lekötött bevételeket és a még fel nem használt összegeket valakinek felügyelnie kellett. Ebben a minőségében még három évet töltött Budapesten és 1929-ben távozott.

Tyler ezután a Hambros banknál helyezkedett el, de hamarosan visszatért Budapestre. Az 1930-as évek legelejére elharapódzó gazdasági világválság Magyarországot sem kímélte, és a kormány ismét a Népszövetség

közbenjárását kérte 1931-ben. Ekkor Genf megint Tylert küldte, aki ezúttal a magyar kormány pénzügyi tanácsadójaként dolgozott a következő hat évben. Bethlen után először Károlyi Gyula, majd 1932 őszétől Gömbös Gyula miniszterelnökökkel kellett együttműködnie azon a rögzös úton, ami segítette kilábalni a válság bugyraiból. Tyler hangsúlyozta a további kormányzati kiadás-csökkentés szükségességét, az ipari protekcionizmus újragondolását, valamint jelentős változtatások szükségességét az agrárszektorban. Érthető módon ez az időszak több alkalommal feszültséget teremtett Tyler és a mindenkori magyar kormányok között.

199. ábra: Royall Tyler Budapesten.
Forrás: A szerző magángyűjteménye

Tyler többször tárgyalt négyszemközt Gömbössel és később Imrédy Béla pénzügyminiszter is jelen volt némelyik ilyen megbeszélésen. A magyar vezetők nem akarták elfogadni Tyler érvelését, hogy a költségvetés egyensúlyához elengedhetetlen bizonyos kellemetlen és népszerűtlen intézkedések meghozatala. Tyler azonban amellet kardoskodott, hogy a pengő vásárlóértékét meg kell őrizni, ehhez pedig mind bevételi, mind kiadási oldalon módosításokat kell végrehajtani. Kiadási oldalon a bércsökkenés, a MÁVAG bezárása és a MÁV átszervezése, míg bevételi oldalon a forgalmi adók növelése volt javaslatának célja. A magyar kormány legalább részben követte a népszövetségi tanácsadó ötleteit: csökkentették például a köztisztviselők létszámát és egyéb költségeket,

növelték a közvetlen adókat, sikerült egy éves időtartamra az adósságtörlesztés elhalasztásáról szóló megállapodásokat kötni amerikai, brit és svájci hitelezőkkel, és három évnyi negatív trend után sikerült a magyar export értékében növekedést realizálni.

A mélypont utáni évek alatt folyamatosan javult a magyar gazdasági helyzet: az ország pénzügyi helyzete kielégítő lett, a Magyar Nemzeti Bank és a Kincstár megerősödött, a költségvetés már harmadik éve egyensúlyban állt, nem volt infláció, a külföldi hitelezők nagy része elfogadta a magyar ajánlatot az adósságrendezésre vonatkozólag, az adósságállomány öt milliárd pengőről annak egynegyedére zsugorodott, és végre a külkereskedelem is kitett magáért, ugyanis az első világháború óta először jelentkezett a legmagasabb export többlettel. Így 1937-re egyértelművé vált, hogy Tyler munkájára már nem lesz szükség a továbbiakban.

Tyler megbízatása 1938. március 31-ével ért véget, de ő ezek után is kapcsolatban maradt a magyar politikával és gazdasági-pénzügyi viszonyokkal. Magyarország-szakértőként rendszeresen kikérték közvetlen tapasztalatain alapuló véleményét, és a második világháború alatt is fontos szerepe volt a kiugrást tervező Kállay-kormányal való kapcsolat-tartásban. A hidegháború első éveiben szintén pénzügyi-politikai jellegű feladatokat látott el, miközben aktívan figyelte a Nyugatra menekült magyar emigránsokat.

Felhasznált irodalom:

Peterecz, Z. (2022). *Royall Tyler és a Horthy-korszak krízisei. Pénzügyi, gazdasági, politikai és diplomáciai kérdések egy amerikai szemén keresztül.* Gondolat Kiadó.

63. POPOVICS SÁNDOR TÍZ LEGFONTOSABB GONDOLATA NAPJAINKRA

Bábosik Mária Ilona

1. A jegybank működési elveiről:

„Általánosan ismert dolog, hogy a jegybanknak legfőbb kötelessége a váltóárfolyamokban kifejezésre kerülő pénzürték állandóságát fenntartani és biztosítani. Ennek a feladatnak a megoldására két eszköz van. Az egyik egy megfelelő anyagi háttér, arany és aranyértékű devizatartaléka és az annak segítségével követendő politika, a másik a hitelpolitika intézése, amelynek egyik alkotó eleme a kamatlábpolitika. Mindkét eszköz elégséges arra, hogy a fizetési eszközök forgalmát a gazdasági élet változó igényéhez képest szabályozza és ezen az úton a pénzürték állandóságát úgy a külföldi relációban, mint a belföldi áralakulás tekintetében biztosítsa. Mind a két eszköz, ha helyesen, időszerűen alkalmazásra kerül, elég erős arra, hogy még abban az esetben is ha az állam és a társadalom a maga hivatását, kötelességét nem teljesítené abban a mértékben, mint aminőben azt a közérdek szempontjából teljesítenie kell, eredményesen működjék. Azonban a jegybankpolitika működésének mikéntje tekintetében igen nagy különbség van a között, ha az állam gazdasági és pénzügyi politikája és a társadalom magatartása harmónikus közreműködés helyes irányban, vagy ha a józan elvektől eltérve, ellenkező politikát folytat. Az első esetben a jegybank intézkedései kizárólag normális keretekben mozoghatnak, míg a másokban oly méreteket ölthetnek, amelyek az egész gazdasági életre óriási megterhelésekkel járhatnak, mert azzal tisztában kell lennünk, hogy a jegybankok működése, ha feladatuk magaslatán állanak és át vannak hatva attól a vezérlő gondolatától, hogy a pénzürték állandóságának a megbolygatása éppen a multak tapasztalatai után, ma egy nemzeti katasztrófát jelentene, a legerélyesebb rendszabály alkalmazásától sem fognak visszariadni, hogy a pénzürték állandóságát minden eshetőséggel szemben garantálják. A pénzürték állandósága erélyes, céltudatos jegybankpolitika mellett nincs veszélyeztetve. A kérdés csak az,

hogy az ár, amit érte fizetünk, mekkora lehet, ha a nemzeti cél gigantikus jelentőségének tudata nem lenne képes a maga teljében érvényre jutni. A választ az előbb kifejtettek adják meg.”

(A pénz értékállósága, Előadás a Magyar Cobden Szövetség szemináriumán, 1929. évi március 5-én. Cobden-Könyvtár, 38. Budapest: Magyar Cobden Szövetség. 25. o.)

2. Az inflációról:

„... az inflációnak minden szaporítása, bármily célra történik is, meglévő értékeket semmisít meg, mégpedig sokkal nagyobb mértékben, mint aminőben az ily módon létrejött alkotás a közvagyonot növeli és nem vesznek tudomást arról, hogy azok az országok kerültek ki legelébb a bajból, amelyek az inflációt legkorábban megállították és normális viszonyokat léptettek életbe.”

(A pénz értékállósága, Előadás a Magyar Cobden Szövetség szemináriumán, 1929. évi március 5-én. Cobden-Könyvtár, 38. Budapest: Magyar Cobden Szövetség. 14. o.)

3. A jól működő pénzrendszer elveiről:

„... elmélet és gyakorlat megállapította azokat az elveket, amelyeken egy helyesen megorganizált és jól működő pénzrendszer alapszik. Az aranynak, mint valutafémnek, régi jogaiba való visszahelyezése, független jegybankszervezet, egészséges jegyfedezeti szabályok, az államnak a pénz alkotmányában való minden beavatkozásától való tartózkodása: azok a pillérek, amelyeken az épület szoliditása nyugszik.”

(A pénz értékállósága, Előadás a Magyar Cobden Szövetség szemináriumán, 1929. évi március 5-én. Cobden-Könyvtár, 38. Budapest: Magyar Cobden Szövetség. 15. o.)

4. Az árfolyamról:

„A jó pénznek van egy nagyon megbízható, nagyon precíz és ezért nagyon érzékeny fokmérője, amelynek rezgései a bajt, ha van, igen korán jelzik. Ez a váltóárfolyam. A stabilizált valuták árfolyamai nem mutatnak nagyobb kilengéseket, mint aminőkkel a békében is találkoztunk.”

(A pénz értékállósága, Előadás a Magyar Cobden Szövetség szemináriumán, 1929. évi március 5-én. Cobden-Könyvtár, 38. Budapest: Magyar Cobden Szövetség. 16. o.)

5. A külföldi tőkéről:

„Tőkeszegény ország vagyunk, külföldi tőkére még igen sokáig szükségünk lesz. Külföldi tőkét csak akkor szabad igénybe venni, ha egészen biztosak vagyunk abban, hogy a felvett kölcsönt úgy használjuk fel, hogy a belőle létesített beruházás nagyobb és közvetlenebb hasznot hoz, mint amennyibe a kölcsön kerül. Ebből a szempontból kell minden tervet, létesítményt, beruházást megvizsgálni, és csak akkor hozzáfogni, ha az említett feltétel teljesedik. Ez áll természetesen úgy az államra, mint más közintézményre és magánosra.”

(A pénz értékállósága, Előadás a Magyar Cobden Szövetség szemináriumán, 1929. évi március 5-én. Cobden-Könyvtár, 38. Budapest: Magyar Cobden Szövetség. 24. o.)

6. A rövid távú külföldi finanszírozásról:

„Az ettől a körülménytől való eltérés fokozódó súllyal nehezedik majd a közgazdaság egészére. Fokozottabb figyelmet érdemel a rövidlejáratú, függő kölcsönök ügye. Rendezett valutájú országban egész természetes jelenség, hogy a belföld magasabb kamatszintjét a külföld felhasználja és ideiglenes elhelyezéseivel kamatkülönbségeket szerez. Ha ily függő kölcsönt külföldről olyasvalaki szerez, aki biztos abban, hogy saját produktumainak értékesítésével a kölcsönt rövidesen visszafizeti, nincs is baj. Nem közömbös, sőt veszélyes is a dolog akkor, ha nem ilyen kihelyezésről van szó, mert az ily természetű külföldi pénz a mi közgazdaságunkat erős függésbe hozhatja a kölcsöntadó külfölddel. Bekövetkezhetik ugyanis, hogy az illető külföldi pénzpiacnak, habár csak átmeneti megsűkülése a különben egész normálisan alakuló belföldet a kölcsönök egyszerre való visszakövetelése által komoly zavarba hozhatja.”

(A pénz értékállósága, Előadás a Magyar Cobden Szövetség szemináriumán, 1929. évi március 5-én. Cobden-Könyvtár, 38. Budapest: Magyar Cobden Szövetség. 24. o.)

7. A belföldi megtakarításról:

„Éppen a külföldi tőkére való utaltságunkra és arra a függési viszonyra való tekintettel, amely ezzel a helyzettel jár, mindenképp elő kellene segíteni a belföldi tőke gyarapodását. (...) A tőketermelést, a vagyonosodást nem megakadályozni, hanem mindenképp elősegíteni kell, mert nagyarányú, hatásos és tartós sociálpolitikát csak vagyonos társadalommal lehet folytatni.”

(Popovics Sándor: A társadalmi szervezkedések gazdasági hatásai. Előadás a Magyar Cobden Szövetség szemináriumában 1931. évi május hó 1.-én. Cobden – könyvtár 57. szám 23. o.)

8. A gazdaság egészséges működéséről:

„Rossz időben a pesszimizmus a legrosszabb tanácsadó. Javulást csak a természetes gyógyító módtól várhatunk. A gazdaságra alkalmazva azt jelenti, hogy csakis olyan eszközöket használjunk, amelyek figyelembe veszik a gazdasági jelenségek törvényszerűségét és követelményeit, valamint azt is, hogy a gazdaság élő organizmus, amelynek egészséges működéséhez az egyes szervek teljes életképessége szükséges”.

(Die Volkswirtschaft Ungarn im Jahre 1930” című évkönyv előszava. Idézi: Holbesz Aladár: A magyar hitelszervezet története, Popovics Sándor óvása, 269. o.)

9. A hagyomány és a haladás kapcsolatáról:

„... a jegybank területe nem az individuális tevékenységé. Elsősorban az a feladat, hogy a jól bevált elveket fenntartsák és azokra a feladatokra irányítsák a figyelmet, amelyek a gazdasági élet részéről napról napra jelentkeznek a jegyintézet felé. Konzervatívnak kell lenni az elvekben és haladónak a feladatok felismerésében és teljesítésében...”

(Részlet az Osztrák-Magyar Bank bankkormányzói bemutatkozó beszédéből, idézi Tallós György: Az MNB első elnökéről, születésének évfordulóján – Százharminc éve született Popovics Sándor. Bankszemle, 1992. 60. o.)

10. A magyarságról:

„A magyar nem pusztán ethnikai fogalom. Az ország történetének az alakulása egészen mást mutat. Az ezeréves Magyarország területén, a nyugat és kelet ebben a találkozó zónájában a legkülönbözőbb fajbéli, nemzetiségbeli elemekkel találkozunk a századok folyamán. Ami bámulatos, ami a mysticizmussal határos, az az, hogy ezek a legkülönbözőbb, eredetileg idegen elemek, amelyek itt a Kárpátok alján elinduló és az Aldunáig terjedő medencében megtelepedtek, átalakultak magyarokká. Assimilálódtak, még ha eredeti jellegüket nem is veszítették el teljesen, mert nem is veszthették el, de magyarokká lettek azért, hogy azokat a konkrét állami célokat szolgálták és pedig műveltségi fok szerint tudatosan vagy öntudatlanul, amelyek a magyar állam létének feltételei. A talaj, amelybe átültetődtek, az új atmosphaera, amelybe belejutottak, hamarosan acclimatizálta a jövevényeket. Nagy segítségére volt ennek a folyamatnak, hogy az autochton magyarok türelmesek, liberálisak voltak és ha volt is bennök, mint ahogyan minden benszülöttben meg van, bizonyos fajta gőg a jövevényrel szemben, hamarosan lelohadt, ha látták, hogy a jövevény magyar akar lenni érzésében, gondolkodásában, talán hibáiban is.”

(Emlékezés Kautz Gyuláról. Elhangzott a Magyar Közgazdasági Társaság 1929. évi Közgyűlésén Kautz Gyula születésének 100-dik évfordulója alkalmából. 9. o.)

64. MIT ÜZEN A MÁNAK POPOVICS SÁNDOR?

Virág Barnabás

Az 1924. évi alapítás óta eltelt száz év a Magyar Nemzeti Bank számára a helytállás évszázada volt, amelyet a nemzet szolgálata és az ország gyarapodásáért folytatott töretlen munka jellemezett. Ennek alapjait Popovics Sándor, a Magyar Nemzeti Bank első elnöke tette le egy olyan kihívásokkal teli időszakban, amikor az első világháborút követően a kelet-közép-európai térség gazdasági-pénzügyi káoszba süllyedt, és a csonka Magyarország kivételesen nehéz helyzetbe került. A háborút követő gazdasági válság, hiperinfláció következményei, a stabilizáció körüli nehézségek, valamint a lassú politikai konszolidáció körüli feszültségek közepette kellett megteremteni azokat a feltételeket, amelyek biztosítani tudták egy önálló magyar központi bank létrehozását.

Egy független, hiteles jegybank a stabilizáció, illetve a gazdasági kilábalás előfeltétele volt. Popovics Sándor szavaival élve „*a gazdaság élő organizmus, amelynek egészséges működéséhez az egyes szervek teljes életképessége szükséges*”. Ez ma sincsen másként. Az 1920-as és 1930-as évek tapasztalatai emlékeztetnek minket arra is, hogy mennyire elengedhetetlen a kiegyensúlyozott monetáris és fiskális koordináció, főként magas inflációs időszakok idején. A történelmi példák is tanúsítják, hogy ha ez valamelyik irányba megbomlik, annak vagy túlzott fiskális dominancia, vagy túlzott monetáris dominancia lehet az eredménye.

A popovicsi éra további tanulsága, hogy a jegybanki autonómia létfontosságú elem, ami recessziós környezetben sem kerülhet nyomás alá. Az, hogy 1924-ben Magyarországon létrejött egy független központi bank, amely a kormányzati deficit finanszírozásának leállításával mellett garantálta a pénznyomtatás függetlenségét, már önmagában jelzi, milyen alapvető jelentőséggel bír a jegybanki függetlenség az inflációellenes harc hatékonyságát tekintve.

Az árstabilitási cél (ami Popovics korában az aranystandard rendszer jellemzői következtében árfolyamstabilitási célként jelent meg) megvalósítását tekintve ez az autonómia azonban együtt jár a felelősséggel és az elszámoltathatósággal. A közelmúlt válságai is megerősítik, hogy a jegybankoknak meg kell győzniük a közvéleményt arról, hogy mindent megtesznek a mandátumuk végrehajtása érdekében. Ezen követelmény fontosságára Popovics Sándor már az 1924. május 24-i alapító közgyűlésen felhívta a figyelmet, hogy *„Egy jól megalapozott, a helyes működés garanciájával ellátott jegybank, mely független az államtól, mindenesetre egyik főfeltétele a bizalom megszületésének és megerősödésének.”*

Ezek a kritériumok ma is alapkövei annak a rendszernek, amely biztosítja a jegybankok hatékonyságát és hitelességét, lehetővé téve, hogy alkalmazkodni tudjanak az új kihívásokhoz, jelentkezzenek azok hirtelen, rövid távú hatásokkal, vagy hosszú távú trendekbe ágyazódva. A modern jegybankok elmúlt százéves evolúciója során is a hitelesség, a stabilitás és a kiszámíthatóság azok a kulcsszavak, amelyek rendre visszaköszönek.

A rendszerváltó kelet-közép-európai országokban is a jegybankok politikai és operatív függetlenségének visszaállítása volt az, ami lehetővé tette, hogy az átmenetből eredő inflációt ellenőrzésük alá vonják. Ezzel a Magyar Nemzeti Bank is folyamatosságot tud biztosítani az 1920-as évek popovicsei szellemének, amelynek központi eleme az árstabilitás megteremtése és megőrzése.

Az előttünk álló kihívásokra is Popovics Sándor szavaival szeretnék reflektálni: *„Konzervatívnak kell lenni az elvekben és haladónak a feladatok felismerésében és teljesítésében...”*. A 2000-es évek első két évtizedének eseményei arra készítették a céljaikat tekintve valóban konzervatív jegybankokat, hogy új, nem-hagyományos eszköztárat vezessenek be a kihívások leküzdése érdekében. Ezek az új, innovatív eszközök bevezetésük előtt tíz-húsz évvel még elképzelhetetlenek tűntek. Ma, amikor a globális gazdaságban bekövetkező változások – említsük csak a technológiai fejlődést és az éghajlatváltozást – annyira összetettek, hogy hatással vannak a jegybanki politikákra és döntésekre, arra kell készülnünk, hogy mai szemmel nem szokványos megoldásokban is gondolkodjunk előre.

Ahogy száz évvel ezelőtt, úgy ma is képesek vagyunk alkalmazkodni és válaszolni a jegybanki mandátum végrehajtása előtt álló kihívásokra. Az innovációra és az együttműködésre való hajlandóságunk révén pedig a jegybank továbbra is kiemelkedő szereplő lesz a gazdasági stabilitás és fenntarthatóság előmozdításában. Fogadjuk meg Popovics Sándor tanácsát, miszerint *„Haladjunk tovább a megkezdett úton, mutassuk meg országnak-világnak, hogy bízunk erőnkben és látjuk a jövőt.”* Bízom abban, hogy a konzervatív célokra és haladó megoldásokra vonatkozó popovicsi kettős követelmény a következő száz évben is át fogja hatni a Magyar Nemzeti Bankban folyó szakmai munkát, amelyhez sok sikert kívánok a következő generációknak.

Virág Barnabás
a Magyar Nemzeti Bank alelnöke

100 éve Magyarország gyarapodásáért

„Széchenyi óta hazánk legnagyobb hitelpolitikusának történelmet írni volt a feladata, s ezt a feladatát is ideálisan teljesítette.”

Korányi Frigyes, pénzügyminiszter

„Sosem igyekezett előre s mégis előre ment ... tudott és dolgozott”

Kún Andor, újságíró

„Popovics Sándor azok közé a ritka lelkek közé tartozott, akiknek a tükrében ott látszott az egész világ. A szegény országnak igazi valutája voltaképpen Popovics egyénisége volt”

Hegedüs Lóránt, pénzügyminiszter

„Popovics Sándor egy apa gondosságával figyel és támogatja az egész magyar gazdasági életet... mindent lát, mindenkit ismer, mindenkit megmér, mindenről tud és mindenről és mindenkiről megvan a véleménye... magányos ember, élő szobor, kemény köszikla, szeretetre méltó, szelíd, bölcs és igénytelen.”

Radnóti József, író

„Popovics Sándor olyan értéket reprezentál, amelynek elvesztése a külföldi érdekkapcsolatok szempontjából pótolhatatlan volna. Pénzügyi politikája a Bank of England konzervatív pénzügyi politikájához alkalmazkodik, éspedig éppen ez biztosítja tekintélyét és külföldön is elismert szolidaritását.”

Bethlen István, miniszterelnök

ISBN 978-615-5318-97-9

